

Dün ve Bugün İstanbul

Takdim: Alim Arlı

Makaleler/Articles

Between the Urban and the Natural: Green Marke-ting of Istanbul's Gated Community Projects

Alpaslan Nas

Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi

Seçil Avcıoğlu - Oya Akın

Kentsel Kimliğin Dönüşümünde Kentsel Politikaların Etkisi: Şişhane Bölgesi, İstanbul

O. Hazal Yeğenağa - Yasemen Say Özer

Kent Planlamada Omurga Kavramı ve Tarihi Yarımada Örneği

Eda Ekinci - Esin Özlem Aktuğlu Aktan

İstanbul'da Tarihi Kumkapı'nın Son Yirmi Yıldaki Fiziksel Değişimi (1994-2013)

Selin Birgü - Elif Mihçioğlu Bilgi

Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Erken Modern Kent Yoksulluğu

Egemen Yılığür

Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler

Saniye Akça

Realizm-Ütopizm Kısacasında Şehir ve İstanbul: Ev ve Şehir Vakfı, Deprem Çalışma Grubu ve Yeni Şehirler Projesi Üzerine

Halil İbrahim Düzenli

Beyoğlu'nun Gece Yaşamı ve Neoliberal İktidar Teknolojileri

Haktan Ural

"Konstantinopolis Nasıl Görülebilir?" Ondokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul

Sibel Acar

Bir Kolektif Bellek Hikâyesi: Trabzon Tekel Binası ve Çevresinin Anlattıkları

Gürkan Topaloğlu - Asu Beşgen

₺20

idealkent

sayı
22

Dün ve Bugün İstanbul

ADAMOR

Dün ve Bugün İstanbul

Cilt 8 • Sayı 22 • Yıl 2017

ADAMOR

www.adamor.com.tr

Sahibi Owner

ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. şti. adına

Yusuf Sunar

Yazı İşleri M¼d¼r¼

General Director

Emir Osmanoglu

Edit¼rler Editors*

Mustafa Altunoğlu • Zafer elik • şerife Geniş • Orçun İmga

D¼n ve Bug¼n İstanbul

Sayı Edit¼r¼ Issue Editor: Dr. Alim Arlı

Hakem ve Danışma Kurulu Advisory Board*

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alim Arlı (İstanbul şehir niversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), L. Funda şenol Cantek, Tayfun ınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi niversitesi), şebnem G¼ken D¼ndar (Dokuz Eyl¼l niversitesi), H. İbrahim D¼zenli (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi), Tahire Erman (Bilkent Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal G¼rmez (Gazi Üniversitesi), Fuat G¼ll¼pınar (Anadolu Üniversitesi), Berin G¼r (TED Üniversitesi), Murat G¼ven (Kadir Has niversitesi), ř¼kr¼ Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (TODAİE), Ayşe Çolpan Kavuncu (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), İlhan Kaya (Yıldız Teknik Üniversitesi), Hakan Kaynar (Hacettepe Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Mehmet Ali Kılıçbay, Emine K¼seoglu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), G¼kt¼ę Mor¼l (Pennsylvania State University), Mustafa Oran (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Tuncay ¼nder (Gazi Üniversitesi), Metin S¼zen (ek¼l Vakfı), Yusuf şahin (Aksaray Üniversitesi), Yıldırım řent¼rk (Mimar Sinan Üniversitesi), Uğur Tanyeli (Bilgi Üniversitesi), Coşkun Taştan (Polis Akademisi), İlhan Tekeli (ODT¼), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Gazi Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Y¼z¼nc¼ Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (TODAİE), H. Sevgi Zengin (Niğde Üniversitesi)

*Soyadına g¼re alfabetik sırada *In alphabetical order*

Abonelik

Yıllık: 60 TL

Kurumsal Yıllık: 120 TL

ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. şti.

Yapı Kredi Bankası Kızılay şubesi:

IBAN:TR61 0006 7010 0000 0083 7963 30

Yayın T¼r¼

D¼rt Aylık, Yerel S¼reli Yayın

Yayın Dili: T¼rke-İngilizce

Mayıs 2017

Baskı: Salmat Matbaacılık.

Kapak: İstanbul, view of the Bosphorus and the Galata Tower

(<https://www.shutterstock.com> ID: 690478099)

İletişim Correspondence

Nasuh Akar Mah. 1403. Cad. 10/5 Balgat-ankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: www.idealkentdergisi.com E-posta: idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM ve EBSCO tarafından indekslenmektedir.

idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların t¼m¼, bir kısmı ya da b¼l¼mleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler/Contents

Takdim/Editorial

389 Alim Arlı

Makaleler/Articles

- 396 **Between the Urban and the Natural: Green Marketing of İstanbul's Gated Community Projects**
Kentsel ile Doğal Arasında: İstanbul'da Kapalı Site Projelerinin Yeşil Pazarlaması
Alpaslan Nas
- 423 **Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi**
The Interpretation of Spatial Variation/Differentiation of Tuzla Köyiçi District in Context of Collective Memory and Perception of Urban Space
Seçil Avcioğlu - Oya Akın
- 451 **Kentsel Kimliğin Dönüşümünde Kentsel Politikaların Etkisi: Şişhane Bölgesi, İstanbul**
The Impact of Urban Policies on the Transformation of Urban Identity: Şişhane District, İstanbul
O. Hazal Yeğenağa - Yasemen Say Özer
- 483 **Kent Planlamada Omurga Kavramı ve Tarihi Yarımada Örneği**
The Concept of Backbone in Urban Planning and the Case of the Historical Peninsula
Eda Ekinci - Esin Özlem Aktuğlu Aktan
- 510 **İstanbul'da Tarihi Kumkapı'nın Son Yirmi Yıldaki Fiziksel Değişimi (1994-2013)**
The Physical Change of Historic Kumkapı in İstanbul in the Last Two Decades (1994-2013)
Selin Birgü - Elif Mıhçıoğlu Bilgi
- 538 **Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Erken Modern Kent Yoksulluğu**
A Teneke Mahalle (Slum) in the Kumkapı Ramparts: Early Modern Urban Poverty in the 19th Century İstanbul
Egemen Yülgür

- 577 **Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler**
Cultural Heritage Management; Istanbul Historic Peninsula Reviews and Suggestions
Saniye Akça
- 597 **Realizm-Ütopizm Kıskaçında Şehir ve İstanbul: Ev ve Şehir Vakfı, Deprem Çalışma Grubu ve Yeni Şehirler Projesi Üzerine**
The City in the Horns of Dilemma of Realism and Uto-pianism: On the House and City Foundation, Earthquake Study Group
Halil İbrahim Düzenli
- 641 **Beyoğlu'nun Gece Yaşamı ve Neoliberal İktidar Teknolojileri**
Nightlife in Beyoğlu and Technologies of Neoliberal Power
Haktan Ural
- 665 **"Konstantinopolis Nasıl Görülebilir?" Ondokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul**
"How to See Constantinople?" Istanbul in Nineteenth Century Travelogues and Guide Books
Sibel Acar
- 692 **Bir Kolektif Bellek Hikâyesi: Trabzon Tekel Binası ve Çevresinin Anlattıkları**
A Tale of Collective Memory: What Trabzon Tekel Building and Its Environs Tell Us
Gürkan Topaloğlu - Asu Beşgen
- 722 **Yazarlara Notlar**
Notes for Contributors

Takdim

Soğuk Savaşın ve çift kutuplu dünyanın bitişini takip eden yıllar, küreselleşme söylem ve süreçlerinin şehir araştırmalarını önemli ölçüde etkilediği bir zaman dilimidir. Bazı şehirler için bu yeni dönem, soğuk savaş yıllarında hareketliliği azalmış coğrafyaların değişen siyasi bağlamla birlikte kuvvetli bir dinamizmi tecrübe edecekleri koşulları ortaya çıkardı. 1990'lı yılların başında İstanbul da 19. yüzyıldaki uluslararası cazibesine geri dönüşü hatırlatırcasına ticaret, sanayi, moda, medya, eğitim gibi birçok alanda hızla parlamaya başlar. Çağlar Keyder'in 1990'ların başında yazdığı makalesinin başlığı, uzun yıllardır alt yapısı oluşan ve kapitalizmin şehir uzamına yayılımını haber veren sosyo-politik dinamiklerin açığa çıktığı bağlamı oldukça iyi özetliyordu: "İstanbul'u Nasıl Satmalı?".

Türkiye ekonomisinin kalkınma sancuları, rekabet gücü düşük ve önemli ölçüde iç pazarı doyurma yönelimli sanayi üretimiyle birlikte 90'lı yılların başına kadar ülkedeki sınıfsal koşulları da şekillendirdi. Gümrük Birliği'ne katılma ve ihracat yönelimli bir ekonominin gelişmesiyle, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin en fazla geliştiği İstanbul başta olmak üzere, Türkiye'nin büyük metropolleri de kapsamlı bir geçiş sürecini yaşamaya başladı. Bu zaman zarfında gelişen sermaye sınıfı ve çok uluslu şirket yatırımlarıyla, hızla büyüyen orta ve orta-üst sınıfların talep ettiği tüketim ekonomisinin ana sahnesi olarak İstanbul küresel şehir dinamiğine dahil oldu. Yeniden yapılanarak daha fazla yatırımcı karakter kazanan yerel yönetimler, kamu sektörleri ve farklı hükümetler de İstanbul'un artan cazibesini pazarlamak için büyük proje-

ler açıklayarak birbirleriyle yarıştı. 2000'lerden sonra ise tüm dünyada gelişen tüketim zincirleri için İstanbul hem büyük bir pazar hem de gözde bir yönetim ve iletişim üssü haline geldi.

Küresel şehir, dünya şehri söylemlerinin yöneticiler ve siyasetçiler için artan cazibesiyle İstanbul aynı zamanda büyük kamu yatırımları olarak "mega proje"lerin de merkez üssü halindedir. Aynı zamanda İstanbul ölçeğinde bir yerleşimin vaat ettiği spekülâtif rantlar devlet ve sermaye çevreleri için yeni bir büyüme dinamiğini, yeniden bölüşüm için uygun yeri temsil eder hale geldi. Gecekondu uzamının yenilenmesi ve sürekli kamusal gündemi belirleyen deprem riskleri söylemi, halen devam eden "kentsel dönüşüm" söylemine meşruiyet için temel oldu. Bu temelde gelişen kentsel politika, şehri muazzam bir hızla bitişik, boşluksuz, kesintisiz ve iyi yaşam ile tarihi kent tasarım standartlarından yoksun dikey bir megopolis olarak büyümeye teşvik ediyor. "Kentsel dönüşüm" gibi sınırları ve kapsamı muğlak bir söylemle şehir uzamı yeni baştan şekillenirken, sınıfsal yeniden konumlanma da gerçekleşiyor.

Yine çeyrek asırlık bu sürede Türkiye'nin büyük holdinglerinin büyük kısmı İstanbul'u merkez olarak örgütlendi. 90'ların başında sayıları onun altında ve tamamı kamu yatırımı olan üniversite sayısı, günümüzde %90'dan fazlası özelleşerek 50'nin üzerine çıktı ve bu alan da hızla büyümeye devam ediyor. Medyanın ana odağı daha fazla İstanbul'a kaydı ve 2000 sonrasının en önemli ihraç mallarından biri haline gelen Türk dizilerin doğal çekim platosu da İstanbul oldu. Genişleyen üst sınıflar için binlerce "kapalı yerleşim", "gökdelene rezidans" inşası, beraberinde özelleşmiş büyük bir güvenlik sektörünün ortaya çıkışıyla birlikte ilk kez tecrübe edilen bir konut çevresi kültürü yerleşikleşti. Konut çevrelerinde benzer bir ayrışma dinamiği alt-orta ve orta sınıflar için de toplu konut inşası üzerinden yaşanıyor. Bu sürede İstanbul'un tarihi şehir silüeti ve benlik algıları (yumuşak bir ifade ile şehir kültürü de denebilir) kapitalist megapol dinamiklerinin egemenliği ve metalaşmış bir şehir mekânı düşüncesi çerçevesinde tutarlılığını önemli ölçüde kaybetti.

Muazzam bir yoğunlukta deneyimlenen iş hayatı, şehrin gündelik hayat ritimlerini ve kamusal yaşam döngülerini yeniden yapılandırırken, bu ortamda bir "sığınma" mekânı olarak eve yüklenen anlamların

da değiştiği görülüyor. Bu deneyim ve değişimlerin her birinin özgül dinamiklerinin izleri, İstanbul zerine yapılan Şehir araştırmalarında rahatlıkla takip edilebilmektedir. Günümüz İstanbul'unun sosyo-mekânsal dinamikleri, bilişsel uzamı ve bilgi yönelimlerini de önemli ölçüde dönüştürerek bildiğimiz İstanbul'un hızla eskide kaldığını fark ettiriyor. Örneğin metalaşmış bir ticari nesne olarak yeni bir mahalle arayışı, bu geçiş dönemindeki bilişsel deneyimin yoğunluğunu da dışavuruyor. Açık bir sistem ve organik bir topluluk oluşumu birimi olarak mahalle adı kapalı bir sistem, duvarlı-güvenlikli yeni mekânlar yahut da dikey yapıların adı olarak anılıyor. Yaşananın semantik bir kaymadan çok daha fazla Şeyi ifade ettiği somut deneyime bakılarak rahatlıkla görülebilir. İstanbul'un günümüz yaşamı bu bağlamda bir yandan "yeni"ye atfedilen tüm olumlu içerikleri somutlaştıran yeni hayat alanları ortaya çıkarırken, yoğun kapitalist heveslerin Şehrin mekânsal ve tarihsel belleğinde yarattığı sarsıntılar bu muazzam sermaye ve madde akışına karşı koyma gücünden uzak bir nostalji fikrini de besliyor. Şehrin her değişim ve kabuk değiştirme döneminde (günümüzdeki büyük mekanik ve sosyal mühendislik ortamında da) gözlemlenebilen bir estetik muhalefet bilişsel bir karmaşıklığı dışa vurarak ne çıkarken, estetik muhalefetin güçlü bir karşı ütopyadan ve kitle desteğinden yoksun oluşu bu tür itiraz ve ideallerin politik somutlaşmalarını işlevsiz kılıyor. Ancak gelecek yıllarda Şehre dair muhayyilenin zenginliğinin, karşı ütopyaları içerebileceği ölçüde gerçekleşebileceği söylenmeli.

Son yıllarda tüm değişim, yenilik, gelişim söylemine karşı oluşan korku, endişe ve kayıp his ile fikirlerinin korumacı bir Şehircilik düşüncesini de açıkça beslediği görülüyor. Bu çatışmalı ve çelişkili süreçlerin aynı anda tecelli etmesinin yanı sıra, mevcut değişim aynı zamanda büyük iletişim devriminin bağrında yaşanıyor. Kuşkusuz her yeni iletişim teknolojisi yeni kuşakların talep ve eğilimleriyle simbiyotik bağlamalarda kurumsallaşır. İstanbul'un da yeni kuşaklarının bu deneyimi bilinen en yoğun Őekliyle yaşadığı ve tüm dünyada yaşanan bu değişimlere İstanbul'un diğer kuşaklarının da el yordamıyla uyum sağladığı bir süreç yaşanıyor. Yeni iletişim teknolojilerinin rizomatik karakteri, Şehrin çok farklı yer ve zamanlarında yepyeni bireysellikleri ve ifade tarzlarını da ortaya çıkarabiliyor. Son yıllarda Şehri metabolik

süreçler olarak kavramsallaştıran okulların bir tür içkin yeniekoloji söylemini diriltmeleri deterministik anlatıların aksine küresel şehirleşme dinamiğinin toplumsal ve kültürel olarak olumsal doğasını da vurguluyor. O nedenle günümüz İstanbul'unun bilişisel uzamı da özellikle sosyal medyalar üzerinden büyük bir iletişim ortamında geliyor ve dolayısıyla kendi olumsal dinamikleri içinde kendi yeni hemşehrilerini arıyor. Şehri katı bir anti-doğa olarak kavrayan tüm sosyal mühendislik çabalarının aksine 21. yüzyıl şehirleri bizzat bir doğa olarak yapılandırıldığı müddetçe yaşayabilecek. O nedenle İstanbul da, gelişen diğer birçok ekonomideki megapoller gibi doğasını ve tarihini kaybettiğe, büyük sosyal mühendislik fikirleri olan yüksek modernist idealleri ile kayıpları arasındaki uçuruma baktığı bir döneme giriyor. Şehrin otantik kültür ve kimliğini ezip geçen sermaye ve madde akışlarının akabinde, şehrin kamusal benliğinin konumlanacağı eksenin hangi kültürel bağlamdan geçeceği önümüzdeki yılların önemli bir konusu olacak.

Bu uzun girizgâhı yapmamın bir amacı da, elinizdeki İstanbul sayısına gelen yazıların değişime, şehir kimliğine, tarihi ve kentsel mirasa bakan konulara odaklanmış olmasının bağlamını anlamlandırma çabasıdır. On makalenin önemli bir kısmının şehir kimliği, tarihi ve kültürü konularından oluşması yaşanan büyük dönüşüm karşısında, şehrin tarihsel birikimini gözden geçirme ihtiyacını da gözler önüne seriyor. Öte yandan mevcut değişimin kalbinde yer alan konuları inceleyen makaleler de mevcut. Yahut da bu değişim karşısında harcanan düşünsel çabaların muhasebesini yapanlar da.

*

Bu sayıda, Alpaslan Nas'ın makalesi İstanbul'da sayıları binlerce olan kapalı yerleşim projelerinin paradoksal doğasını yetkinlikle inceliyor. Kapalı sitelerin yeşil pazarlama anlatılarına odaklanan bu makale, aynı zamanda bu sitelerin çevreyle barışık olmayan doğasının tanım ve iletişim dünyasında manipüle edilme biçimlerini de inceliyor. Yeni bir birey ve kimlik anlatısı vaat eden bu tür yerleşimlerin, ekolojik duyarlılıklara hitap ederken çevre algısının sınıfsallaşmış biçimlerindeki yoğun çelişkileri dışavuruyor.

Seçil Avcıoğu ve Oya Akın'ın makalesi, İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nde kolektif bellek ve makân ilişkilerini irdeliyor. İlk olarak kolektif bellek kavramıyla sosyal mekân bağlantılarını tartışan yazarlar, kentsel hafızayı oluşturan yapılar olarak kuşaklararası iletişim üzerinde duruyor. Daha sonra bir saha çalışması ile Tuzla Köyiçi Yerleşmesi'ndeki bellek-algı ve mekan deneyimleri bağlamında bu alanda yaşayanların hafızalarında kalanların izleri sürüyor. İnsanları bir mekâna bağlayan şeylerin zengin bir sunumunu kolektif bellekte iz sürerek ele alıyor.

O. Hazal Yeğenağa ve Yasemen Say Özer'in "Kentsel ve Kültürel Kimliğin Sürekliliği Bağlamında Şişhane Bölgesi ve Aydınlatmacılar" başlıklı makalesi de Şişhane bölgesine temel karakterini kazandıran bir faaliyet kolunun izini sürüyor. Kapsamlı bir kentsel yenileme alanının tam ortasında yer alan Şişhane'deki aydınlatmacıları alanı terk etmek zorunda bırakan gelişmelerin nedenlerini irdeleyerek, alanın tarihsel gelişimiyle uyumlu şekilde koruyabilmenin imkanlarını tartışıyor. Şişhanedeki artizan birikimini korumanın şehrin kültürü açısından ne anlama geldiğini görmek bakımından aydınlatmacılık mesleğini tanıtarak, şehrin kültürüne damga vurmuş modern bir gelenek olarak da değeri vurguluyor.

Eda Ekinci ve E. Özlem Aktuğlu Aktan'ın "Kent Planlamada Omurga Kavramı ve Tarihi Yarımada Örneği" makalesi ise tarihi İstanbul'u açıklamak için yöntemsel bir tartışma içeriyor. Tarihi İstanbul'un yerleştiği yarımada'nın tarihsel gelişimini açıklayabilmek için, biyolojik omurga kavramıyla kentsel omurga kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak alternatif bir çerçeve geliştirmeye çalışıyor. Kavramın yarımada'nın tarihini açıklamak için Roma'dan geç Osmanlı'ya kadarki sürede kullanımını temellendirmeye çalışıyor.

Bu sayıda Kumkapı üzerine iki makale buluyor. İlk yazı Selin Birgü ve Elif Mihçioğlu Bilgi'nin "İstanbul Tarihi Yarımada'da Bir Semtın Son Yirmi Yıldaki Fiziksel Değişimi: Kumkapı Örneği (1994-2013)" başlığını taşıyor. Bu yazıda son yirmi yılda Kumkapı semtinin yaşadığı fiziki değişimler ayrıntılı olarak ele anılıyor. Makale semtin tarihine, mimari özelliklerine, yapıların kentsel işlevlerine dair verilen bilgileri müteakip, son yirmi yılda çeşitli yapı ölçeklerinde yaşanan fiziki değişim ve dolgu çalışmaları gibi büyük ölçekli müdahalelerin etki ve muhtemel

sonuçlarına odaklanıyor. Kumkapı ile ilgili bir diğer yazı Egemen Yılıgür'ün "Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Erken Modern Kent Yoksulluğu" başlıklı makalesi. Yılıgür de makalesinde 1890'lardaki resmi kayıtları ve sözlü tarih tekniklerini kullanarak Kumkapı Teneke Mahallesi'nin yerleşimci profillerini, iş hayatlarını ve mahallenin sosyal çevresini tartışıyor. Şehir yoksulluğunun tarihi bir kesitini Kumkapı örneğinde ele alan makale, etno-dinsel açıdan da karmaşık bu mahalleye dair ayrıntılı bilgiler veriyor.

Saniye Akça'nın "Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler" makalesi ise son yılların önemli konularından birine ilişkin geniş bir çerçeve sunuyor: Kültürel miras yönetimi. Türkiye'den de bir çok tarihi birimin içinde yer aldığı Unesco Dünya Miras Alanları başta olmak üzere, kültürel miras kapsamına giren yerlerin yönetimi konusu günümüz şehirlerindeki yönetsel süreçlerin önemli kısımlarından biridir. Akça'nın makalesi Unesco'nun "alan yönetimi" yaklaşımının izinde İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı'nı inceliyor. Sürdürülebilirlik ve etkin yönetim gibi unsurları referans alarak mevcut plan değerlendiriliyor.

Halil İbrahim Düzenli'nin "Realizm-Ütopizm Kısacasında Şehir ve İstanbul: Ev ve Şehir Vakfı, Deprem Çalışma Grubu ve Yeni Şehirler Projesi Üzerine" adlı makalesi de yakın tarihin önemli sivil müdahalelerinden birini yeniden değerlendiriyor. Ev ve Şehir Vakfı'nın deprem riskleri bağlamında gündemine aldığı ve çok sayıda katılımcının uzun tartışma ve önerileriyle şekillenen yeni şehirler projesinin sunduğu imkanları ve önerilerin güncelliğini hatırlatıyor. Böylece bu önemli sivil girişimde ulaşılan çözümlene ve önerilerin tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolmaması için önemli değerlendirmeler yapıyor.

Haktan Ural'ın "Beyoğlu'nun Gece Yaşamı ve Neoliberal İktidar Teknolojileri" adlı makalesi İstanbul gece yaşamının kalbi durumundaki Beyoğlu'nu neoliberalizm etrafında ele alıyor. Beyoğlu'ndaki gece yaşamının girişimci neoliberal politikalarca şekillendiğini, ayrıca bunun sonucu olarak gece yaşamında da neoliberal öznelliklerin ortaya çıktığını öne sürmektedir. Muhalefet-iktidar ilişkileri bağlamında eğlence yaşamının çelişkili özelliklerini de göz önüne seriyor.

Sibel Acar "Konstantinopolis Nasıl Görülebilir?" Ondokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul" adlı ça-

lışmasıyla, 19. yüzyıl seyahatname ve rehberlerinde İstanbul anlatılarını inceliyor. Acar'a göre, bu anlatılar üzerinden 19. yüzyılda şehri ziyaret edenlerin mekânları nasıl gezip gördükleri ve anlatılar yoluyla inşa edilen görme biçimlerinin kolektif olarak nasıl inşa edildiği izlenebilmektedir.

Sayının son yazısı dosya kapsamı dışında: Gürkan Topaloğlu ve Asu Beşgen'in Bir Kolektif Bellek Hikâyesi: Trabzon Tekel Binası ve Çevresinin Anlattıkları başlıklı makalesidir. Trabzon tarihi kent merkezinin kolektif kent belleği olması olgusunu bir binanın dönüşümü öncesi ve sonrası üzerinden okumayı amaçlayan makale, üst üste binen, art ve eş zamanlı mekânsal oluşumları "sözlü tarih" olgusu ile seslendirmeyi amaçlamaktadır.

İstanbul'un tarihi ve bugünü üzerine katmanlı bir okuma vaat eden bu sayıyla sizleri baş başa bırakırken, iyi okumalar dilerim.

Alim Arlı
Sayı Editörü

Between the Urban and the Natural: Green Marketing of Istanbul's Gated Community Projects

*

Alparslan Nas
Marmara University

Abstract

The increasing concern towards environmental issues across the globe led to the production and the marketing of goods with ecological features or connotations. In this regard, green marketing emerged as an effort, which promotes environmental consciousness in the consumption of nature-friendly commodities and the pursuit of greener lifestyles. On the other hand, neoliberal ideology of urbanism has been considered as a phenomenon, which performs destructive effects on nature. As one of the significant sites of this neoliberal logic, gated communities occupy a significant position in the housing market, promoting lifestyles with security, prestige and happiness. Based on a research of branded gated communities constructed in Istanbul in recent years, this article points out that green marketing serves as an important effort for the promotion of gated communities. As a brand identity element, the emphasis on green provides a distinctive status to these gated communities and differentiate them from other projects. Furthermore, green marketing discourses also reveal new ways by which green-gated communities offer an anti-city lifestyle by providing green alternatives, but not an anti-urban one since they continue their ties with the urban life. With the analysis of 19 different green-gated communities constructed in Istanbul recently, this article aims to point out the ways in which green marketing narratives communicate the brand promises of gated communities and serve as a strategy for neoliberal urbanism to expand its market with the green discourse.

Keywords: Branding, Green Marketing, Gated Communities, Istanbul, Nature, Urbanism.

Kentsel ile Doğal Arasında: İstanbul'da Kapalı Site Projelerinin Yeşil Pazarlaması

*

Alparslan Nas
Marmara Üniversitesi

Öz

İçinde bulunduğumuz çağda çevresel problemlere yönelik farkındalık küresel ölçekte ivme kazanırken, bu durum ürünlerin ekolojik niteliklerini ön plana çıkaracak şekilde pazarlanması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yeşil pazarlama, daha yeşil yaşam tarzlarının tercihi ve doğa dostu ürünlerin tüketimi noktasında çevresel bir duyarlılığı ön plana çıkarmıştır. Diğer yandan, kentleşmenin neoliberal ideolojisi, doğa üzerinde yıkıcı etkilere neden olan bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu neoliberal mantığın önemli bir uygulama alanı olan kapalı siteler (gated communities), konut pazarının önemli bir bileşenini oluşturmakta ve güvenlik, prestij ve mutluluk gibi duygular üzerinden yeni yaşam tarzlarını vaat etmektedir. İstanbul'da son yıllarda inşa edilen markalı kapalı siteleri inceleyen bu çalışma, yeşil pazarlamanın kapalı sitelerin tanıtımında önemli bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bir marka kimliği unsuru olarak yeşil vaadinin, inşa edilen kapalı sitelere ayrıcalıklı bir statü sağladığı ve bu siteleri diğerlerinden ayırt edici bir noktada konumlandığı gözlenmektedir. Ayrıca, yeşil pazarlamanın söylemi, kapalı sitelerin, kentin kaotik ve bireyi insanlığından uzaklaştıran olumsuz etkilerine karşı kendilerini konumlandırma biçimlerini de ortaya çıkarmakta, bu açıdan kente bir alternatif sunmaktadır. Bununla birlikte kapalı sitelerin kentsel alan ile olan bağlantısını vurgulayan yeşil pazarlama söylemi, kentsel alanın gereksinimlerinden kopmadan bir anti-kent hayatı deneyimi önermektedir. İstanbul'da son yıllarda inşa edilen 19 farklı yeşil kapalı site projesinin incelemesiyle bu çalışma, yeşil pazarlama anlatılarının kapalı sitelerin marka vaatlerini iletme biçimlerini çözümlerken; bu anlatıların, kapalı sitelerin kentsel ile doğal arasında dönüşen sınırlar ekseninde kendilerini anlamlandırma biçimlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğa, İstanbul, Kapalı Siteler, Marka, Yeşil Pazarlama.

1. Introduction

At times we wish to stop time under the shadow of a tree just to catch our breath... Sometimes we dream of places that would make us feel secure... We always wish the very best for our family and loved ones... We imagine moments when we attain our dreams without giving up our hopes... Life, at this moment in time, is when everything we pictured to be lacking has come together. It is starting again at Resim Istanbul... Are you ready to take your place in this picture? *A new RESIM in Istanbul: The heart of the Anatolian Side is at Sancaktepe, and moreover at the center of Sancaktepe...*¹

Urbanization is usually considered as a threat against the preservation of nature and environmental resources. The more human beings invest in and enlarge the urban space, the less remains of green areas. Nevertheless, what happens when environmentalism becomes a public discourse and leads to the emergence of demands that favor environmentally adapt urban spaces? How does capitalism, particularly marketing, respond to this demand and turn nature into one of its commodities? The website of "Resim İstanbul", a gated community project in one of Istanbul's peripheral provinces Sancaktepe, welcomes its visitors with a view inside the forest where the sun rises above behind the trees as the camera moves through a trail. The moving image introduces the viewer with the experience of nature; raw, inhabited and far away from the chaos of the metropolitan life. The project is named "Resim" (Picture), as the moving image almost provides a picturesque representation of how it feels to participate in nature. The project calls for the viewers to take part in the picture by provoking their hopes and desires, which are filled by a dream place of ultimate peace. The website further includes views from Aydos Forest, one of Istanbul's largest forests that survived and surrounded by densely populated urban areas of Pendik, Sultanbeyli, Kartal and Sancaktepe, offering a "dream-like life with cherry trees" and promises a wake up in the midst of nature by the view of Aydos Pond in "a painting like atmosphere". "Resim İstanbul" has been described as "A Project Within Nature", further accompanied by other brand elements such as a logo consisting of a green typography of the project's name and a tagline of "Nefes", in Turkish "Breath".

---

¹ Resim Istanbul Website, <https://www.resimistanbul.com/en/a-new-resim-in-istanbul/>, accessed on 31.01.2017

In today's world, the neoliberal logic of urbanism urges its residents to compete and contribute to the production of wealth and capital in most efficient way. It is almost impossible for metropolitan residents to leave the urban space and continue a secluded life in a remote village surrounded by nature. However, there is an increasing disillusionment from the dehumanizing chaos of urban life. *Resim Istanbul* is one of the gated community projects with a marketing effort showing how nature becomes part of a neoliberal discourse in contemporary society. These communities offer a grey zone within city limits that does not altogether abandon the facilities provided by urban life, most especially the business opportunities, while providing its residents with the chance to enjoy nature by resisting the chaos of the city. The emergence of these communities makes possible an "anti-city" position, rather than an "anti-urban" one.² This article investigates the kinds of green marketing discourses that facilitate this position Istanbul's several gated community projects.

With countless references and representations in marketing, popular culture and the media, the emphasis on "green" became a major discourse in contemporary society. Destinations and places particularly in urban settings have been one of the most significant areas where green discourse has been applied and communicated to the public (Walker & Hanson, 1998). The rapid growth of urban centers with the effect of global neo-liberal economy led to the enlargement of the cities, which resulted in certain socio-economic and environmental problems. The segregation between central and peripheral regions of urban spaces along class lines due to neoliberal urbanism led to the increasing social and economic divisions among residents. Problems of urban spaces were furthered by environmental issues with an increasing concern towards preserving ecological balance and natural resources for the good and the future of human life. Eventually, the city has been a conflictual setting characterized by a continuous dynamism, which tends to generate solutions for the problems that it encounters and reproduces.

---

² For a discussion of anti-city vs. anti-urban distinction, see (Genis, 2007, p. 773). In her analysis, Genis suggests that gated communities offer alternative life settings for Istanbulites with a certain isolation from the city that provides their residents with peace, prestige and status. According to her, this makes urban communities anti-city, rather than anti-urban, since they continue their close ties with the urban center. In this article, I aim to build on Genis' analysis by suggesting that the anti-city positing has been turned into a brand promise by gated communities in their green marketing efforts.

In this regard, green marketing of Istanbul's gated community projects perfectly illustrates the ways in which an anti-city position is established within a neoliberal discourse that does not challenge neoliberal urbanism. With a population of 14 million residents,³ Istanbul is one of the largest cities in the world and the largest city in Europe. With only 2.2% of its urban area classified as public green space,⁴ the degree of urbanization leads Istanbulites to pursue lives away from green areas, mostly in single apartments, residential complexes and especially gated communities, which were began to be constructed after the 1980s and received an ever-increasing popularity by the 2000s (Akgün & Baycan, 2012). Different from the waves of urbanization that have already transformed Istanbul's urban landscape, the discourse of green has been a new phenomenon that is employed by the branded gated community projects especially after 2010. Growing attention towards environmental issues across the globe has also penetrated to Turkey's public debates as citizens, particularly Istanbulites, began to demonstrate their anxieties with regard to the decay of green areas in urban space and their wish for a greener city. In this respect, green marketing, which is an attempt to satisfy the customers' needs for environmentally safe goods and services, emerged as a viable option for real estate companies to offer alternative solutions for the demands of customers who are eager to hold purchasing decisions oriented towards an ecological agenda.

There have already been numerous residential compound projects in Istanbul, which provide their customers with the feeling of security, safety, isolation from the chaos of urban center, prestige or social status. These projects have been marketed in various ways to sell "a new prestigious life" for its residents. What this article observes is that recently in Istanbul, there emerged a distinct way of presenting gated communities with an emphasis on green. By highlighting the greenness and the naturalness of their residences, Istanbul's gated community projects set up a distinctive space for the socialization of middle and upper-middle classes, distinguished from the chaotic urban center, as well as from other gated communities. Green, in this regard, is employed as a discursive metaphor

---

³ "Nüfus ve Demografik Yapı" (Population and Demographics) Istanbul Metropolitan Municipality website http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/0-Istanbul-Tanitim/konum/Pages/Nufus_ve_Demografik_Yapi.aspx accessed on 31.01.2017.

⁴ World Cities Culture Forum % of public green space (parks and gardens), <http://www.worldcitiescultureforum.com/data/of-public-green-space-parks-and-gardens> accessed on 31.01.2017.

to meet the environmental concerns of the new type of real estate customers. By the analysis of projects' websites, this article investigates the kind of green marketing discourses disseminated by the companies. It argues that, apart from the existing gated communities and the central urban areas, green projects offer an alternative lifestyle that counters the city and mediates between the urban and natural. Green marketing efforts of Istanbul's gated communities point out the discursive strategies by which neoliberal urbanism adjusts itself to the newly emerging consumer concerns with regard to the decay of the nature, by providing alternative spaces of life that forge an anti-city position with continuing ties to the requirements of urban life.

2. Branding of Gated Communities in Istanbul

Gated communities are defined as residential structures which are isolated from the rest of the city and which promise their residents with physical and symbolic attachments such as social status, prestige and security (Blakely & Snyder, 1997; Davis, 1992; Low, 2003). Gated communities are characterized as spaces with restricted access for outsiders as they inhabit a homogeneous group of residents with same or similar social, cultural or economic capital (Roitman, 2010). First appeared in United States during the 1980s, gated communities increased mainly in California and were later dispersed through other regions such as Europe, Latin America, Asia, Middle East and Africa (Kurtuluş, 2011, p. 51). Istanbul was one of the cities where the construction of gated communities took place during the mid-1980s and was widespread in the late-1990s (Candan & Kolluoğlu, 2008, p. 6). Mainly based in Istanbul's peripheral areas, the construction of gated communities was closely related to the flows of immigration and the reshaping of urban space along cultural and economic lines. As the city became more complex in terms of class segregation, there emerged the need for middle and upper-middle classes to separate themselves with the rest of the population to reproduce particular socio-economic distinctions and privileges (Bali, 2002; Daniş & Perouse, 2005; Kurtuluş, 2016; Öncü, 1997). The flows of migration due to job opportunities in industries led to the embodiment of *gecekondu* (squatter) type of illegal housing. During the late-1990s and the early 2000s, the replacement of these settlements by TOKİ (mass housing administration) was one of the ambitions of the government (Candan & Kolluoğlu, 2008, p. 7). Meanwhile, the increasing housing demand by middle and upper-middle classes paved the way for

the enlargement of real estate industry, with companies offering gated communities to residents in order for them to stay isolated from lower classes in pursuit of safety, security and prestige. Thus, the construction of gated communities segregated the urban space along class lines, an outcome that has been conceptualized as a feature of “neoliberal urbanism” (Brenner & Theodore, 2002; Davis, 2006; Hackworth, 2007). Housing is a fundamental necessity for human beings to survive and pursue a life in modern industrialized societies. However, the ideology of neoliberal urbanism treats housing merely as a marketing phenomenon and aims to generate capital by inviting companies for a competition over housing services (Genis, 2007, p. 772). As an outcome of this process that took place in Istanbul starting with the late 1990s, the urban space was adjusted to the logic of marketing and was even more segregated along class status consisting of homogeneous groups of residents occupying different gated communities. As this article problematizes with regard to the construction efforts after the 2010s in Istanbul, green-gated communities emerged as distinctive residential compounds that utilized nature as a core element in the reproduction of the neoliberal discourse.

Istanbul is experiencing a process in which housing projects by large companies, mostly in the form of gated communities, are subject to branding practices. Historically, branding appeared as an application, which helps one to distinguish his/her possessions from another (Blackett, 2003, p. 13). In modern marketing, branding has been instrumental in marking the differentiation of products by highlighting their rational, emotional or symbolic advantages (Aaker, 1991; Ries & Trout, 2001). Branding has been a type of communication between producers and consumers, aiming to inform or persuade consumers about the benefits of the product. Branding of gated community projects in Istanbul points at an important threshold in the history of gated communities in this urban setting. Such that, the increase in the supply of gated communities inevitably necessitate the communication of these projects to the public in distinctive ways. In order to differentiate themselves in the market, real estate companies have increasingly been engaged to brand their projects and advertise them in different formats. The research shows that in 2015, there were 1242 branded real estate projects in Istanbul, which showed a 23% increase compared to the previous year. Under these projects, the number of flats has risen to

500.000, whereas the number was 430.000 in 2014.⁵ The emphasis on branded real estate projects further led to the emergence of real estate companies to become brands themselves such as NEF, Soyak, Ağaoğlu, DKY or Sinpaş GYO. According to a research in 2016, 50 strongest real estate company brands produced 83.237 flats in 204 different construction sites in Istanbul's different neighborhoods such as Başakşehir, Esenyurt, Kartal, Bağdat Caddesi, Seyrantepe, Maslak, Merter, Zeytinburnu and Ataköy (Gökmen, 2016). Although branded real estate projects include single apartments, most of these projects generate gated communities, secluded from the rest of the urban space with their own security, supplies and services; somehow maintaining their relationships to the urban center particularly with regard to schooling, business and health facilities.

3. Green Marketing of Gated Communities

The expansion of housing market due to neoliberal urbanism in Istanbul led to the increase in marketing communication activities. Since there were little or few differences in terms of the rational function of housing compounds, projects were branded and marketed with a certain emphasis on symbolic, emotional or cultural meanings. The promise of "a new life" has been one of the most prevalent discourses in the promotion of gated communities. Providing a certain amount of isolation from the chaotic urban center, gated communities offered security, prestige and social status; most importantly, a space of distinction, which reproduces a different kind of cultural and social capital accumulated by individuals belonging to the same habitus (Bourdieu, 1984). Apart from the discourses of a new life, recent gated community projects in Istanbul add "green" to their promises. A new life, but a green one, becomes a way for real estate companies to promise Istanbulites something that has been absent within the chaotic atmosphere of city life. As an attempt to turn back to the natural without necessarily giving up the facilities of urban center, real estate companies are marketing gated communities for a greener, more natural and environmental way of life and distinguish their housing efforts from previously constructed gated communities.

---

⁵ "Markalı konut 500 bine ulaştı" (Branded Housing Exceeded to 500.000) <http://www.sozcu.com.tr/2016/emlak/markali-konut-500-bine-ulasti-1056563/> accessed on 31.01.2017.

The emphasis on green has been a prominent discourse in contemporary society. Ecological decay and environmental problems led human beings to think deeper about and monitor closely the problems of nature. Industrial mode of production and capitalism as its economic and social systematization have been accused of ecological destruction (Shrivastava, 1994; Shrivastava, 1995). Furthermore, as the culture of capitalism, consumerism was criticized for the reproduction of the relations of production by constantly investing meaning and desire in commodities; making them indispensable elements of individual lives without any attention reserved for environmental outcomes of production and consumption processes (Prothero & Fitchett, 2000, p. 47). Paradoxically, consumerism also hosted a reaction to environmental problems as greener markets gain more visibility following the consumer demand for environmentally adapt products, especially with green marketing (Ottman, 1998; Peattie, 1992). In this regard, green marketing emerged as a separate marketing phenomenon, which “involves identifying, anticipating and satisfying the requirements of consumers and society in a profitable and sustainable way” (Merilainen, Moisander & Pesonen, 2000, p. 153). First theorized as “ecological marketing” in the early 1970s, green marketing refers to the endeavor to reduce the negative ecological impact of consumer items without abandoning consumers’ needs (Wymer & Polonsky, 2015, p. 241). Although green marketing has been the part of corporate social responsibility during the late 1990s, it currently holds a separate logic of marketing on its own, including the products for green type of consumerism demanding environmentally sustainable products and greener businesses offering ecological goods and services.

From a macromarketing perspective, the societal impact of green marketing has been evaluated in two distinct ways. On the one hand, green marketing was associated to the increase in environmental consciousness by consumers and brands, which tends to transform the processes of production and consumption into nature-friendly procedures (Kilbourne, 1998, p. 642). On the other hand, sceptics argue that green marketing does not necessarily make a long-term contribution to the solution of environmental problems as it rather sells the signs of environmentalism by commodifying them (Goldman & Papson, 1996, p. 194). Rather than taking part in one of these positions, I prefer to point out the discursive ways in which green marketing mediates between promoting a nature-friendly lifestyle and the commodification of the environment. On the one hand, green marketing of Istanbul’s gated communities promises a more natural

and environmentally rich life for its residents. On the other hand, these marketing efforts does not reject neoliberal urbanism. They rather offer green-gated communities so that their residents can better participate to the requirements of urban life; hence they instrumentalize nature as the core promise in their commodification of residential compounds. This particular relation points out the ways in which neoliberal urbanism extends its presence to Istanbul's remote areas and create a marketing effort characterized with a brand promise revealing an anti-city position.

4. Overview of Green-Gated Community Projects

Construction has been one of the largest industries in Turkey with several companies undertaking huge projects particularly in Istanbul. According to a 2016 report, Turkey ranked in second place after China in terms of the number of contracting companies building the largest volume of projects with 40 companies among world's "top 250 contractors".⁶ Housing market is one of the major subfields of construction industry. World Bank Data shows that housing construction industry in Turkey builds nearly 800,000 units per year.⁷ With the development of the market, housing prices in Turkey doubled over the last five years as Turkey topped Knight Frank's global house price index in 2015 (Finkel & Ersoy, 2016). Throughout the 2010s, Istanbul has been one of the most attractive real estate markets in Europe. Istanbul ranked first in terms of new investments in real estate market consecutively in 2011 and 2012 and occupied second and fourth positions in 2013 and 2014. As of 2016, Istanbul also ranks among Europe's top ten cities in terms of real estate market's development prospects (Gökçe & Çamlıbel, 2016, p. 12). By 2016, top five firms in Turkey's real estate construction sector is in process of producing over 25.000 houses, an industry worth 15 billion liras (Gökmen, 2016). The significance of these companies is that they produce branded real estates. Top three companies in terms of the number of housing production, Nef, Dağ Engineering and Soyak construct 16 branded real estate projects in Istanbul, whereas the

---

⁶ "Turkish contractors rank second in world for ninth straight year" August 26, 2016. Hurriyet Daily News. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-contractors-rank-second-in-world-for-ninth-straight-year.aspx?PageID=238&NID=103260&NewsCatID=345> accessed on 31.01.2017.

⁷ "Challenges Ahead: Turkey's Housing Market" October 11, 2016. World Bank. <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/09/23/challenges-ahead-of-turkeys-housing-market> accessed on 31.01.2017.

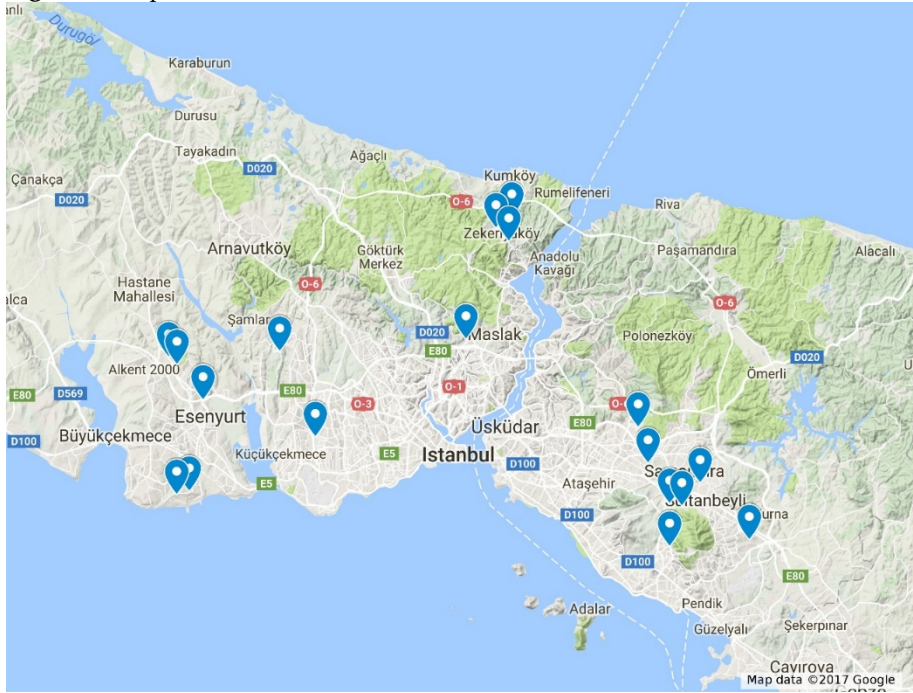
remaining two projects are underway in the Anatolian city of Konya. Among 16 projects, three projects by Dağ Engineering are specifically branded with reference to green, with “Tual Adalar”⁸ in Kartal with 471 housing capacity, “Tual Bahçekent” in Başakşehir with 1739 housing capacity and “Bahçekent Flora” in Başakşehir with 875 housing capacity (Gökmen, 2016). These are some of the largest scale housing projects in Istanbul marketed with specific references to green discourse.

Apart from these projects, various other green-gated communities have been located in Istanbul for the purposes of this research. It is a difficult task to sample green-gated communities as it requires distinguishing them from thousands of other construction projects. Therefore, attempting to limit the sample with most efficiency, I focused on branded real estate projects. Branded projects are easier to access online since they are being marketed to potential customers. Secondly, through an online surveying of the websites of housing construction companies accompanied by a random search on the web, the research sample was reduced to 19 real estate projects. Since it is very complicated to survey thousands of housing projects in details, the sample was reduced in accordance with the brand names of the projects that connote greenness, naturalness and the environment. Considering that these housing projects are parts of green marketing endeavor, brand names are significant to express a distinctive feature of these branded green-gated communities from the other brands. In this regard, a common characteristic of these real estate projects is that they are all constructed or under the process of construction as gated communities, isolated from the rest of urban space with security and involving varying degrees of amenities that provide partial autonomy from the urban centers. Moreover, the narratives that aim to introduce these gated communities to potential customers focus on the greenness, naturalness or environmentally-friendliness of their locations in varying ways. Accordingly, the narrations are taken from the project websites, as guiding spaces of information online and is accessible by everyone. It is observed that after a few online searches with keywords such as “green housing” or “natural housing” in Turkish, the advertisements of these projects pop up in different other websites during internet surfing via Google Ads. Online advertisement provides an important feature for these gated communities to communicate to specific audiences who have particular green housing interests.

---

⁸ “Tual” derives from Turkish word “Tuval” which is the English equivalent of a “canvas”.

Figure 1. Map of Green-Gated Communities⁹

Research shows that there are 19 gated communities specifically marketed with green emphasis. All of these gated communities are located at the city's peripheral regions (Figure 1). These gated communities contain 13.226 housing capacity (Table 1). They offer various amenities and services; with all of them have 24-hours security, sports facilities, recreational and green areas. Most of them have access to health and education facilities, certain proximities to the city's strategic transportation axis such as TEM and the airport. Several of these gated communities have direct access or offer proximities to forests, public parks, beaches or the sea. Seven green-gated communities are located in Istanbul's Anatolian side, two in Çekmeköy, two in Sancaktepe, one in Sultanbeyli, one in Kartal and one in Pendik. These five districts are working class suburbs that forge the peripheral regions of Istanbul's metropolitan area. Çekmeköy, Sultanbeyli and Sancaktepe are located in Istanbul's TEM (Transit European Motorway) axis on the East. Sultanbeyli was granted with municipality status in 1992; while Çekmeköy and Sancaktepe are more recent residential areas

⁹ "Köy" and "Terrace Bahçe" projects are located side by side at Zekeriyaköy, therefore their markers on the map overlap.

that became municipalities in 2008. Over the last decade, these municipalities attracted various gated community settlements, which led Çekmeköy to have a population around 200.000, Sultanbeyli 320.000 and Sancaktepe 370.000.¹⁰ On the other hand, Kartal and Pendik are Istanbul's two of oldest districts occupying the southeastern part of the city. While these districts have coastal access to the Sea of Marmara, their settlements spread to the north by Aydos Mountain (Kartal) and Sabiha Gökçen Airport (Pendik), which led to the emergence of several mass housing projects and gated communities.

Twelve green-gated community projects are located in Istanbul's European side, four in Zekeriyaköy neighborhood of Sarıyer district, one in Ayazağa neighborhood of Sarıyer district, three in Başakşehir, two in Beylikdüzü, one in Bahçelievler and one in Avcılar. The outer northern part of Istanbul's European side, including Sarıyer's Zekeriyaköy neighborhood, has been one of the most significant spaces where gated communities emerged in the last decade particularly for upper-middle class housing (Akgün & Baycan, 2012, p. 94), which now hosts four of Istanbul's green-gated communities. Three green-gated communities are located at Başakşehir district, a peripheral region in western Istanbul. Başakşehir emerged as a neighborhood with the construction of mass housing installations in 1995 and was granted with the status of a municipality under the metropolitan administration in 2008. Since its foundation, Başakşehir has gained significance for hosting mass housing projects with countless gated communities, a district that currently holds around 350.000 population.¹¹ Two of the green-gated communities are located in Beylikdüzü district in southwest Istanbul, which is another district of mass housing production since the 1990s and earned the status of a municipality in 2008 with approximately 280.000 population.¹² Bahçelievler and Avcılar are two other districts hosting green-gated community projects, also situated in the western periphery of Istanbul. Lastly, one project is located at the southern part of Sarıyer district, adjacent to Istanbul's central business hub, Maslak.

---

¹⁰ Sancaktepe Municipality website <http://www.sancaktepe.istanbul/tr/kategori/129/0/nufusu.aspx> Accessed 31.01.2017 & Sultanbeyli Municipality website <http://www.sultanbeyli.istanbul/> & Çekmeköy Municipality website <https://www.cekmekoy.bel.tr/tr/> accessed on 31.01.2017.

¹¹ "Nüfus Yapısı" (Population Structure) Başakşehir Municipality website <http://www.basaksehir.bel.tr/icerik/57/nufus-yapisi?open=6> accessed on 31.01.2017.

¹² "Beylikdüzü Hakkında" (About Beylikdüzü) Beylikdüzü Municipality website <http://www.beylikduzu.bel.tr/Pdf/beylikduzu-hakkinda/#/32> accessed on 31.01.2017.

This gated community is situated in a relatively remote part of the district neighboring the Belgrad Forest at its north. The projects are constructed around the city's remaining natural and green landscapes, such as Aydos Forest, Zekeriyaköy province and a number of other green areas and copice forests. Although located in the peripheral regions of the metropolitan area, districts such as Kartal, Pendik, Çekmeköy, Beylikdüzü, Başakşehir, Sultanbeyli and Sarıyer have access to industrial facilities nearby, maintaining close ties of transportation to business centers, airports and highways, which integrate these communities to neoliberal urban governmentality. Marketing of these gated community projects in accordance with their brand promises involve the constitution of brand elements such as logos, slogans, taglines and other narrations that apply a green marketing perspective to these projects.

Table 1. List of Green-Gated Communities

Project	Company	Status	Location	Housing Capacity	Amenities
Adapark	Suryapı	Completed	Sancaktepe	826	24 hours security, 75% green and recreational areas, sports facilities, metro access, proximity to TEM
Aydos Country	Sinpaş GYO	Ongoing	Sancaktepe	914	24 hours security, proximity to Aydos Forest and lake, flower gardens, large apartment balconies, sport facilities, cafes, proximity to health, education facilities and TEM
Bahçekent Flora	İzka & Dağ & Sitar	Ongoing	Başakşehir	875	24 hours security, access to regional park, 80% green areas, sports facilities, Turkish bath, proximity to TEM
Bahçetepe İstanbul	Makro & Akyapı	Completed	Başakşehir	1476	24 hours security, sustainable energy with wind turbines, gardens, sports facilities, proximity to "health city" and TEM
Dekar Asmalı Hayat	Dekar	Completed	Beylikdüzü	244	24 hours security, sports facilities, private gardens, partial sea view, markets, shopping, proximity to TEM
Deniz İstanbul	Keleşoğlu	Completed	Beylikdüzü	342	24 hours security, access to Marina beach, riding club, water sports club, cafes, restaurants, sports facilities, proximity to health and education facilities, 5-star hotel
Gardenplanet	Şenkaya	Completed	Pendik	370	24 hours security, market, cafes, childrens' workshops, gardens, sports facilities, proximity to airport and TEM
Gölbahçe	Suryapı	Ongoing	Sultanbeyli	227	24 hours security, large gardens, sports facilities, proximity to TEM
Göl Panorama	Be-Ma & Emlak Konut	Ongoing	Avclar	1431	24 hours security, access to lake, 83% green and recreational areas, shopping street, proximity to airport and TEM
Greenist	Saray	Completed	Bahşelievler	174	24 hours security, metro access, shopping mall access, energy saving architecture, soundproof architecture, sports facilities, green areas, proximity to airport and TEM
Greenium	Suryapı	Completed	Çekmeköy	94	24 hours security, sports facilities, single villas, market, cafes, recreational areas, proximity to TEM and forest
Köy	Siyahkalem	Ongoing	Zekeriyaköy	1167	24 hours security, health center, sports facilities, cinema hall, cafes and restaurants, veterinary clinic, animal playgrounds, organic bazaar, proximity to airport and TEM
Merkez	Ortadoğu	Completed	Zekeriyaköy	106	24 hours security, proximity to Kilyos beach, private gardens, sports facilities, riding club, cafes, market, fruit gardens, proximity to airport and TEM
Ormanada	Eczacıbaşı	Completed	Zekeriyaköy	273	24 hours security, market, fitness center, beauty center, Starbucks, vegetable gardens area, organic bazaar, proximity to airport and TEM
Resim İstanbul	Ortadoğu	Completed	Sancaktepe	1310	24 hours security, access to Aydos Forest, fitness center, sports facilities, proximity to airport, health and education facilities, TEM
Terrace Bahçe	İnanlar	Completed	Zekeriyaköy	76	24 hours security, sports facilities, proximity to forest, airport, TEM, health and education facilities
Tual Adalar	Dağ	Ongoing	Kartal	471	24 hours security, proximity to Aydos Forest, sea view, sports facilities, proximity to health, educational facilities, metro and the airport
Tual Bahçekent	Dağ	Ongoing	Başakşehir	1739	24 hours security, access to regional park, educational facilities, private hospital, mosque, proximity to airport and TEM
Vadi İstanbul Terrace	Artaş & Invest	Completed	Sarıyer	1111	24 hours security, sports facilities, access to TEM and to Vadi İstanbul project with elevated rail that includes shopping mall, street shopping, 5-star hotel, offices, proximity to Belgrad Forest
				13226	

5. Brand Identity Elements

Brand identity is considered as the essence of the brand, which is the primary source that conveys brand's core promise to its customers (Aaker, 1996, p. 85). There are various ways to construct an identity for a brand. These include the construction of symbolic elements for the brand, such

as the brand's name, logo, slogan or story (Kotler & Pfoertsch, 2006, pp. 95-96). A brand's symbolic elements pave the way for a brand to be perceived by customers in a desired way by attributing certain connotations to the brand image. Forming the brand identity for a brand is a very important step for companies to take part in marketing communication. It is an effort that provides a competitive advantage for a company over others in the market towards a specific target audience.

Green marketing is a specific form of marketing effort that targets customers with environmental preferences. Positioning of a brand necessitates specific kind of messages to be conveyed to target audience. Companies create their gated communities as brands so that they can promise a distinctive and a privileged lifestyle to their potential customers. In this regard, green-gated communities promote "greenness" as a distinctive element of their brand identities. A common element of these brand identities includes the formation of their brand names and logos. Brand name is the first trope of the whole branding process that initiates the encounter between the brand and the customer. Brand names are at the same time the project names, which are carefully adopted in order to connote greenness. The research shows that 18 of 19 gated communities are assigned with brand names that connote naturalness or greenness in various respects. The brand names include references to natural landscapes such as "Adapark" (Island Park), "Bahçekent" (Gardencity), "Bahçetepe" (Gardenhill), "Asmalı Hayat" (Vine Life), "Deniz İstanbul" (Sea Istanbul), "Göl Panorama" (Lake Panorama), "Gölbahçe" (Lakegarden), "Köy" (the Village), "Ormanada" (Forestisland), "Terrace Bahçe" (Terrace Garden) and "Vadi İstanbul Terrace" (Valley Istanbul Terrace). Under this category, several brand names are assigned in English, such as "Aydos Country", "Gardenplanet", "Greenist" and "Greenium", which position these brands for international customers. The brand name "Aydos Country" undertakes a specific reference to Aydos Mountain and transfers the reputation of the mountain to the brand's image. Other brand names include indirect references to nature and greenness, though they are closely linked to landscapes, artistic imagination or alternative comprehensions of the urban space. These brand names include "Resim İstanbul" (Painting Istanbul), "Tual Adalar" (Canvas Princes Islands) and "Tual Bahçekent" (Canvas Bahçekent). These brand names refer to the distinctive promises of gated communities in the sense that they offer a particular distance to the urban center by a different way of seeing the city from outside. The brand names

“painting” and “canvas” position the gated community distant and isolated from the urban center, which makes it possible to experience Istanbul in a more pleasant and imaginative way. The only brand name that does not specifically refer to greenness or naturalness is “Merkez” (Center) project in Zekeriyaköy, which nevertheless include other brand elements such as logo and narratives that convey a green discourse in a powerful way by positioning the green at the center of human life. The creative design of logos accompanies the connotations provided by brand names. Most of the project logos are designed with the emphasis of green color and figures that connote naturalness (Figure 2). The brand names and logos aim to establish a first impression in the audience towards natural and green attributes that gated communities offer as their brand promises. They play a significant role in the communication of the anti-city brand promise of these gated communities.

Figure 2. Logos of Gated Communities¹³

¹³ Logos are retrieved from project websites.

Table 2. Overview of Project Slogans and Main Narratives

Project	Slogan	Main Narrative
Adapark	"Discover Adapark"	Discover the pleasure of nature
Aydos Country	"Turnkey Forest"	The most natural project of Anatolian Side
Bahçekent Flora	"The New Flora of the City"	Life where you can find the opportunities of the city and nature together
Bahçetepe İstanbul	"Welcome to Your future"	Istanbul's most beautiful garden
Dekar Asmalı Hayat	"Welcome to a Unique Life"	One side is the sea, the other side is the garden, this is life
Deniz İstanbul	None	A life neighboring the sea
Gardenplanet	None	A happy life project
Gölbahçe	"A Privileged Life in Green and Blue"	A nature where you will be inside everyday
Göl Panorama	None	Your home will be the center of your life
Greenist	"Life Began"	Ready to meet a life with nature, prestige and happiness?
Greenium	"New Life with Increased Quality of Life and Time"	A peaceful place with traditional family life
Köy	"Invest in Your Home Live in Nature"	Unique lifestyle outside the city
Merkez	"Are You Ready to Discover Merkez?"	Suitable for the nature of the human beings
Ormanada	"İstanbul's Best Days Begin Here Every Morning"	Four seasons of green nature
Resim İstanbul	"A New Resim in İstanbul"	At the center of everything
Terrace Bahçe	"A Boutique Concept, Distinguished Life"	Quality, confort, security
Tual Adalar	"Imagine a Point"	Accessible to everywhere with high oxygen
Tual Bahçekent	"Good Life is an Art"	A new life project at the crossroads
Vadi İstanbul Terrace	"İstanbul Ever Green"	Each property offers a unique and utterly different İstanbul experience!

In addition to brand names and logos, slogans and narratives attributed to brands are symbolic elements that contribute to the forming of brand identity. These elements are also discourses that actualize green marketing efforts with the ways in which they promise natural and greener lifestyles in line with an anti-city brand promise. In this respect, slogans and narratives point at the main promises of gated communities and represent nature in different ways (Table 2). The projects' proximity to natural resources such as forest, lake and sea, together with their recreational areas landscaped in green with trees and gardens constitute a common narrative. However, in terms of the architecture, only two projects openly claim that their buildings were designed in accordance with ecological preferences. One of these projects is Bahçetepe İstanbul, with 1476 housing capacity, which declares that the project includes the installation of wind turbines that will provide sustainable energy.¹⁴ The other gated community, Greenist, states that it offers energy saving and soundproof architecture to sustain the most natural and environmental way of living.¹⁵ The total housing capacity of these two projects is 1650, which counts for the 12.4% of total housing capacity that is green marketed. Although the remaining of the projects do perform an environmentalist position in terms of the discourse of green that they attribute to their projects, they do not explain that their buildings are constructed in a way which would do less harm on nature. Avoiding such remarks, the narratives rather focus on the ways in which gated communities positively contribute to the lives of its residents in a greener way. At this point, gated communities are

¹⁴ "Bahçetepe İstanbul" <http://www.bahcetepeistanbul.com.tr/index2.html> accessed on 31.01.2017.

¹⁵ "Greenist" <http://www.greenist.com.tr/index.php#proje> accessed on 31.01.2017.

defined in relation to the benefits they provide for their potential residents, rather than their benefits for the nature.

Several narratives illustrate the ways in which gated communities are defined merely in relation to their benefits for human beings. The narrations point out that nature is a form of a commodity that is exchanged for the well-being of the residents. The elaborations of nature is important in terms of the kinds of discourses emerging from it. Project descriptions show that all gated communities include varying degrees of green areas, from 50% to 80%, most of which are artificially produced by landscaping. As opposed to the life at urban center where apartment blocks are positioned side by side that does not allow any green areas around the buildings, one of the main arguments of these green-gated communities is that the amount of space that buildings cover is less than the amount of green areas. This is a charming attribute that is foregrounded by the narratives, which challenge the chaotic atmosphere of life at urban center. However, the very reason why projects can reserve more green areas is closely related to neoliberal urbanism. Green-gated community projects are located in the peripheral regions of the city, which allows companies to construct on larger lands with less amounts of investment. It is clear that companies can reserve more green areas since the land prices are cheaper in the periphery. Eventually, although posed as a policy for the nature, the amount of green areas is related to the neoliberal urban logic, which deems these green-gated community projects an extension of neoliberal urbanism, together with an anti-city brand promise. The anti-city brand promise is further conveyed to potential consumers by the project narratives that point out the green aspects of an alternative life. The following two sections will first show how the green discourse is established to forge an anti-city brand promise and then point out the ways in which neoliberal urbanism is uttered in these narratives, which take nature as an essential part of the neoliberal urban ideology by means of the green marketing effort.

6. Narrating the Anti-City with Green Discourse

Websites of gated community projects offer various narratives that put emphasis on the benefits of natural life as opposed to the chaotic atmosphere of the life at the urban center. Located at the peripheral regions of the city, these gated communities propose themselves as alternatives for individuals who feel disillusioned with the dehumanizing aspects of city life. The project website of Bahçetepe Istanbul announces the following:

Some of us have families who migrated to Istanbul, some of us came here for jobs or education. Some of us chose to live in Istanbul just because we loved it. We all lived joyfully in this city. But there were moments, when we got bored of Istanbul's metropolitan life, and wished that it was possible to live in a place where we breath comfortably, hear the sounds of birds by lying down the ground, our children can play in safe and joy, a peaceful life made up of green and soil... Now there is a project which can find a solution to your wishes...¹⁶

Located in Başakşehir with 1476 housing capacity, Bahçetepe Istanbul constructs a narrative that is directed to the urban middle-class; particularly families who migrated from Anatolian cities to Istanbul for education or job opportunities. The particular social class that it addresses, namely the migrants from Anatolian cities, are individuals whose previous lives were more interacted with nature due to the lesser degrees of urbanization. Therefore, the longing for the green and natural homeland is a common motive among migrants in Istanbul. The narrative is significant in the sense that it makes a clear distinction between Istanbul's metropolitan life and the alternative that it promises in nature. The narrative focusses on the lack of the natural that metropolitan life fails to supply and offers its potential residents to fulfill their desires of the green.

Disillusionment from the chaotic life at the urban center is further stressed by the project website of Köy project at Zekeriyaköy neighborhood. The word "Köy" means "village" in Turkish and is often associated to the alternative of urban life, which Istanbulites long for. The project describes the gated community as "Very different from traditional city life... Simple through its unique life style, yet fully equipped to respond to your requirements..." In this sense, the project explicitly promises an anti-city life setting and integrates this promise into its brand identity. Besides, by promising its residents with the opportunity of "Living outside the city is as beautiful as being in the city", the project attributes "life in Köy" with "high standards" that are "well blended within the nature". Different that Bahçetepe Istanbul project, Köy communicates to the upper-middle class Istanbulites rather than migrants. Köy includes a shopping area called "ÇarşıKöy" (ShopVillage), which offers a space "where the residents will be for their daily shopping needs, where

---

¹⁶ "Bahçetepe İstanbul" <http://www.bahcetepeistanbul.com.tr/page.php?f=hakkinda1> accessed on 31.01.2017.

children would spend quality time, close to open spaces". Moreover, the narrative further stresses that "all sorts of requirements are to be met at ÇarşıKÖY at a serene pace, breathing fresh air, and without the mess and turmoil of the city." The emphasis on "requirements" differentiate the gated community life from a simple village life and indicates that the necessities with regard to the urban life of individuals are supplied within the community itself. Therefore, the project maintains its anti-city promise by at the same time not isolating itself from the requirements of urbanism. Köy project discursively establishes itself in contradistinction with the city, which is associated with "mess and turmoil", instead offering "nature" and "peace". It also points at the damages done on individuals by the city life and stresses the importance of health by offering cycling, trekking and running tracks that are "surrounded by trees, imbued with plenty of oxygen, would create moments of total solitude while improving your health".¹⁷ Similar to Bahçetepe Istanbul, Köy offers an alternative lifestyle with an emphasis on nature directed towards different social classes. Green marketing discourses show that the lives provided by gated communities do not fully abandon its ties with the urban life, but openly performs an anti-city position.

As another gated community at Zekeriyaköy communicated particularly to upper-middle class Istanbulites, Merkez Zekeriyaköy philosophizes its foundational motives by constituting its anti-city brand promise as follows:

Human beings have always built their homes within the green in the nature as they had switched over to the settled life with fewer floors and at places near the water. This is because, this form of living was the closest living concept to the nature of the human being. The green has diminished as buildings with lesser storeys had been transformed into multi-storey buildings and people have also moved away from the water. While Istanbul, which is one of the world metropolises, is consuming the energy of all of ours every day during the business life, isn't there a place within this city, which is near the sea, which is within the greens, which is orderly and modern and with low rise buildings and which is very near to the city indeed?¹⁸

The narrative forefronts the fundamental necessities of human beings and thus undertakes a historical evaluation of transformations that settlements went through. Challenging the life at urban center with multi-storey buildings with the lack of green spaces, the project promises an alternative life that is more humane. The idea of the "center" is associated to green areas that are friendlier to the fundamental needs of humankind as opposed to the city life.

---

¹⁷ "Köy" http://www.koy.com.tr/en/koyde_hayat.php accessed on 31.01.2017.

¹⁸ "Merkez Zekeriyaköy" <http://merkezzekeriyakoy.com/en/> accessed on 31.01.2017.

Furthermore, the project also makes advantage of Zekeriyaköy's brand image by posing it as "the most important living center that is suitable for the nature of the human being" in Istanbul. While the narrative points out the disillusionment of urban life by philosophizing it with historical references, it also negotiates its position to the urban setting by drawing attention to its proximity to urban center. Bahçetepe Istanbul, Köy and Merkez gated communities all bear proximities to the city's main transportation axis such as TEM, which provides its residence with the opportunity to enjoy a natural life without engaging in the tiring pace of life at the city. In this sense, their narratives of green marketing focus more on disillusionment of city life and the benefits of life that has access to nature in varying degrees. The anti-city position is furthered and integrated into a more explicit statement reproducing neoliberal urbanism in the narratives of other green-gated communities.¹⁹

Figure 3. Location indicators of Aydos Country (left) and Greenist (right) gated communities¹⁹

¹⁹ Pictures are retrieved from project websites.

7. The Urban in Green-Gated Communities

In addition to the narratives that promote a green and a natural life as a solution for the disillusionment from city life, there are several other gated communities branded with references to the ideology of neoliberal urbanism. Although the natural attributes of gated communities are still provided as the strengths of these projects, the narratives tend to underscore the ways in which residents of these communities will be empowered to better engage with the requirements of urban center. In this regard, one of the taglines of Aydos Country project is “turnkey forest”, which offers potential customers that the project will provide a life with access to Aydos Forest with all amenities included.²⁰ The expression “turnkey forest” treats nature as a commodity, which will transform the residents’ lives once it is consumed. Claiming itself as “the Anatolian Side’s most natural project”, Aydos country reveals its location and maintains an anti-city position by asserting that, “Istanbul is looking for the most natural, it finds that natural in Sancaktepe.” The narrative draws attention to the proximity and efficiency of the green-gated community in its relation to urban center, as it shows the number of minutes that various facilities are away from Aydos Country, such as collages in five minutes, hospital in twelve minutes, and university in twenty minutes (Figure 3). The narrative continues to explain that the project is located at the center of “future Istanbul” and approximate to relevant facilities. Aydos Country promises an alternative life that is openly anti-city; yet this promise is further integrated into a neoliberal urban vision as the project defines itself in “future Istanbul”, an alternative-utopian city of the future, which is not anti-urban. Contrarily, it suggests that it will replace the city with a better one by means of its urbanizing mission. Eventually, what Aydos Country offers is a way of empowering, strengthening and mobilizing the urban resident so that he/she can be better prepared to compete at neoliberal relations within the urban life. Nature is presented as an empowering agent and it is valuable as long as it contributes to the empowerment of the residents. This is the crucial point where neoliberal urbanism utilizes the green discourse to expand the market to the city’s peripheral and natural spaces.

---

²⁰ “Aydos Country” <http://www.aydoscountry.com/> accessed on 31.01.2017.

In a similar vein, Bahçekent Flora offers the slogan “The New Flora of the City”, which points at a life space where “you can find all the necessities of the city and can be together with nature at the same time”.²¹ Gölbağçe project emphasizes the togetherness of nature and urban efficiency by suggesting, “Sultanbeyli has important fresh water resources which improves the quality of life”, and at the same time “is located very close to main transportation channels”.²² Providing a moving picture captured in nature, the website of Resim İstanbul suggests that the project is located “at the center of everything”, only minutes away from hospitals, collages, the airport and other facilities.²³ Tual Adalar makes a similar brand promise regarding its proximity to urban life when it calls for the audience on the entrance of its website, “imagine a point ... Sabiha Gökçen Airport is 9 minutes, Kartal metro station 3 minutes, Kartal pier 6 minutes, TEM 12 minutes.”²⁴ Another Tual brand, Tual Bahçekent reminds that it is located at the crossroads of “new İstanbul of the future” and narrates that families will a gated community filled in green landscape at the center of new İstanbul accessible to all main roads and services.²⁵

In another green marketing effort, Greenist asks the following question to its potential customers: “Are you ready to meet a life that hosts nature, prestige and happiness?”²⁶ The discourse of new life is a common motive in the marketing of gated communities. In this case, the discourse includes nature as a counterpart of a new life to be achieved. The narration further suggests that Greenist is a perfect option for those who seek “to live İstanbul without getting too much away from it... to be in nature without going too far away.” Besides, the narrative informs about the location of the project in details, “only 6.5 km to the airport, 6 km to E-5, 5.5 km to TEM, 250 meters walking distance to metro station and access to nearby shopping malls without going into traffic” (Figure 3). The narrative shows that the gated community provides efficient access to the urban amenities including transportation axis and shopping malls, which helps individual to experience these amenities by bypassing the turmoil of the city. At this point, what the branded gated communities do is to integrate the individual better to the practices of neoliberal urbanism, rather than sustaining a break

---

²¹ “Bahçekent Flora” <http://www.bahcekentflora.com/> accessed on 31.01.2017.

²² “Gölbağçe Evleri” <http://www.golbahceevleri.com.tr/> accessed on 31.01.2017.

²³ “Resim İstanbul” <https://www.resimistanbul.com/en/home-page/> accessed on 31.01.2017.

²⁴ “Tual Adalar” <http://www.tualadalar.com/> accessed on 31.01.2017.

²⁵ “Tual Bahçekent” <http://www.tualbahcekent.com/> accessed on 31.01.2017.

²⁶ “Greenist” <http://www.greenist.com.tr/index.php#proje> accessed on 31.01.2017.

from this ideology by means of nature. The narratives promise a new life for their residents that is distinct from the city yet interconnected with urban life. The narratives suggest that the green-gated communities offer an anti-city life setting, but reminds that it is not an anti-urban one and is linked to the urban area in all respects. Furthermore, green-gated communities promise its residents an empowered way to connect with the urban life by consuming nature and the green. Green-gated community projects incorporate nature as an element of neoliberal urbanism and offer an anti-city brand promise as an alternative to deal with the negative consequences of urban life.

7. Conclusion

This article aimed to draw attention to a recently emerged phenomenon in Istanbul's gated community projects, namely, green-gated communities. In Istanbul, the greening of gated communities has been relatively a new phenomenon that took place throughout the 2010s. The increasing concern towards global environmental issues paved the way for a public interest in the sounding of Istanbul's urban problems particularly with the loss of green areas. It is obvious that construction companies took interest in sustaining the demand for greener lifestyles. Consequently, a green discourse was attached to the marketing efforts regarding Istanbul's gated communities. These gated communities were branded with particular motives that include brand names, logos, slogans and accompanying narratives that convey the brand promise to audiences. With the discussion of brand identity elements, this aim of this article was to argue that the green marketing is utilized as a strategy for neoliberal urbanism to utilize an anti-city position as a brand promise, rather than an anti-urban one.

Istanbul's green-gated communities do not call for residents to leave urban life behind to begin a new life in solely ecological spaces isolated from the city. The narratives suggest a new life alternative to the chaos of the city, which is characterized by nature and green in Istanbul's less populated peripheral areas. The green-gated communities further draw attention to their proximities to urban life and offer a life setting where residents can enjoy the green by at the same time not abandoning the urban life altogether; which is the founding motive for the anti-city position that reproduces and even strengthens its ties with urban center. Brand promise of these projects offers green as an asset by which the residents of gated communities can be empowered and refreshed so that they can better

adapt themselves to the requirements of urban life. Eventually, a green marketing discourse is incorporated by neoliberal urbanism to expand the market towards the city's peripheral areas urbanizing with a green nuance; as one of the projects declare, towards the "future Istanbul". The future of the city in terms of the increase in green-gated communities is also important to observe the transformation in Istanbul's social landscape. Green marketing provides consumers with a chance to enjoy nature without losing ties with the urban life; yet it at the same time provides a certain amount of symbolic capital to its residents by prestige and status for middle and upper-middle classes. In this regard, undertaking fieldworks to analyze how the residents relate themselves to these communities can provide useful analyses in future studies that can address the segregation of urban space along class lines initiated by green marketing efforts.

Kaynakça/References

- Aaker, D. (1991). *Managing brand equity*. New York: The Free Press.
- Aaker, D. (1996). Measuring brand equity across products and markets. *California Management Review*, 38(3). 102-120.
- Akgün, A. A., & Baycan, T. (2012). Gated communities in Istanbul: the new walls of the city. *The Town Planning Review*, 83(1). 87-109.
- Bali, R. (2002). *Tarz-ı hayat' tan life style'a yeni seçkinler: yeni mekanlar, yeni yaşamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Blackett, T. (2003). What is a brand? In R. Clifton, & J. Simmons (Eds.), *Brands and Branding* (pp. 13-26). Londra: Profile Books.
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: Gated communities in the United States*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London & New York: Routledge.
- Brenner, N., & Theodore, N. (2002). *Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in Western Europe and North America*. Oxford, Boston: Blackwell.
- Candan, A. B., & Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism-a gated town and a public housing project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5-46.
- Danış, D., & Perouse, J. F. (2005). Zenginliğin mekanda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenlikli siteler. *Toplum ve Bilim*, 104, 92-123.
- Davis, M. (1992). *City of Quartz: Excavating the future of Los Angeles*. New York: Vintage Books.
- Davis, M. (2006). *Planet of slums*. London: Verso.
- Finkel, I., & Ersoy, E. (2016, 25 April). Danger signs in the World's top housing market. *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-04-25-danger-signs-in-the-world-s-top-housing-market>

- 25/danger-signs-in-world-s-top-housing-market-as-developers-falter at
30.01.2017.
- Gökçe, Ö., & Çamlıbel, M. E. (2016). *Turkish real estate market. The association of real estate and real estate investment companies (GYODER)*. Retrieved from http://www.gyoder.org.tr/img/mc-content/20160304174613_27832016-march-turkish-real-estate-sector-report-2mart-10-00.pdf at 30.01.2017.
- Gökmen, L. (2016, 1 July). Konutta proje ligi. *Ekonomist*. Retrieved from <http://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/konutta-proje-ligi.html> at 30.01.2017.
- Genis, S. (2007). Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44(4), 771-798.
- Goldman, R., & Papson, S. (1996). *Sign wars: The cluttered landscape of advertising*. London: Guilford.
- Hackworth, J. (2007). *The neoliberal city: Governance, ideology, and development in American urbanism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kilbourne, W. E. (1998). Green marketing: A theoretical perspective. *Journal of Marketing Management*, 14(6), 641-655.
- Kotler, P., & Pfoertsch, W. (2006). *B2B Brand management*. Berlin: Springer.
- Kurtuluş, H. (2011). Gated communities as a representation of new upper and middle classes in Istanbul. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44, 49-65.
- Kurtuluş, H. (2016). *İstanbul'da kentsel ayrışma: mekansal dönüşümde farklı boyutlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Low, S. M. (2003). *Behind the gates: Life, security, and the pursuit of happiness in fortress America*. New York: Routledge.
- Merilainen, S., Moisander, J. & Pesonen, S. (2000). The masculine mindset of environmental management and green marketing. *Business Strategy and the Environment*, 9, 151-162.
- Ottman, J. (1998). *Green marketing: Opportunity for Innovation*. Lincolnwood: NTC-Contemporary.
- Öncü, A. (1997). The myth of the "Ideal Home" Travels across cultural borders to Istanbul. In A. Öncü & P. Weyland (Eds.). *Space Culture and Power: New Identities and Globalizing Cities* (pp. 56-72). London: Zed Books.
- Peattie, K. (1992). *Green Marketing*. London: Pitman.
- Prothero, A., & Fitchett, J. A. (2000). Greening capitalism: Opportunities for a green commodity. *Journal of Macromarketing*, 20(1), 46-55.
- Ries, A., & Trout, J. (2001). *Positioning: The battle for your mind*. New York: McGraw-Hill.
- Roitman, S. (2010). Gated communities: definitions, causes and consequences. *Urban Design and Planning*, 163(1), 31-38.
- Shrivastava, P. (1994). CASTRATED environment: Greening organizational studies. *Organization Studies*, 15(5), 705-726.
- Shrivastava, P. (1995). Ecocentric management for a risk society. *Academy of Management Review*, 20(1), 118-137.

- Walker, R. H., & Hanson, D. J. (1998). Green marketing and green places: A taxonomy for the destination marketer. *Journal of Marketing Management*, 14(6), 623-639.
- Wymer, W. & Polonsky, M. J. (2015). The limitations and potentialities of green marketing. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 27(3), 239-262.

Dr. Alparslan Nas, holds BA and MA degrees in Cultural Studies (Sabancı University), and a PhD degree in Advertising (Marmara University). He is a faculty member at Marmara University Faculty of Communication. His research interests include media studies, critical advertising studies and nation branding.

- Dr. Alparslan Nas lisans ve yüksek lisans derecelerini Kültürel Çalışmalar (Sabancı Üniversitesi), doktora derecesini ise Reklamcılık ve Tanıtım (Marmara Üniversitesi) alanında tamamlamıştır. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları arasında medya çalışmaları, eleştirel reklam çalışmaları ve ulus markalama yer almaktadır.

E-mail: alparslan.nas@marmara.edu.tr

Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi

*

Seçil Sayar Avcıoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Oya Akın
Yıldız Teknik Üniversitesi

Öz

Bellek üzerine yapılan tanımlamalar; belleğin deneyim, duyum, algı gibi kavramlarla, kavrayışları canlı tutabilme yetisi olduğunu; sadece geçmişten ibaret olmadığını; geçmişte depolanan imgelerin, olayların ya da kişilerin, şimdi ve gelecekte depolanacaklar ile ilişkilendirilerek üst üste çakıştırıldığını ifade etmektedir.

Bellek, yaşanan "mekanla" ilişkili olarak anlam kazanmakta; mekanda var olan ve geçmişin özelliklerini barındıran somut izler; mekanın kullanıcısı olan bireylerin zihninde bireysel, sosyal, tarihsel, kültürel, vb. değerlerle birleşerek "mekan belleğini" oluşturmaktadır. Mekanın bellekte bıraktığı izler; varlığını birtakım göstergeler, semboller ve sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden sürdürmektedir. Dolayısı ile bellek bireysel bir yeti değildir ve içinde bulunulan toplumsal koşullar tarafından belirlenmektedir (Assmann, 2001 ve Halbwachs, 1992). Kolektif bellek olarak da tanımlanan bu olgu tarih, kültür ve iktidar çerçevesinde süre giden bir değişim içindedir ve iktidar mücadelelerine, sosyal ve kültürel akımlar, vb. olaylara sahne olan mekan, toplumsal kimlik ve belleğin izlerini taşımaktadır.

Çalışmanın amacı; kentlerin kültür birikiminin bir sonucu olarak kolektif belleğin mekan ile ilişkisini ortaya koymak ve kolektif bellekte kodlanan mekansal öğelerin istemli ya da istemsiz şekilde yok edilmesinin, bireylerin üzerinde yarattığı aidiyet, kimlik vb. sorunlarına dikkat çekmektir.

İki ana başlıkta ele alınan çalışmanın birinci bölümünde bellek ve kolektif bellek kavramlarının mekan ile bağlantısı kurularak "kentsel hafızanın" bileşenleri tanımlanmış; ikinci bölümde ise; İstanbul, Tuzla Köyiçi Yerleşmesi, bellek-algı ve mekan olguları çerçevesinde ele alınarak, mekansal değişim, mülakat, tespit ve gözlem teknikleri ile yaşayanların belleklerinde kalan izler üzerinden yorumlanmıştır.

Bu çalışma, kentlerin kuşaklar boyu ürettiği kültür birikiminin bir sonucu olarak kolektif belleğin mekan ile ilişkisini ortaya koymakta ve kolektif belleğin "insanların kentte neden yaşadığını" temel göstergesi olması üzerine temellenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Mekan, Algı, Mekan Belleği, Tuzla Köyiçi.

The Interpretation of Spatial Variation/Differentiation of Tuzla Köyiçi District in Context of Collective Memory and Perception of Urban Space

*

Seçil Sayar Avcıoğlu
Yıldız Technical University

Oya Akın
Yıldız Technical University

Abstract

Memory concept is expressed as the ability to keep understanding alive through the concepts such as experience, sensation, impression, perception with its general framework and the general definition of memory is that; it is not only composed of past, but also it is the overlap of the images that stored past, events or individuals by correlating them which will be stored at the present or future periods.

The memory concept that is more associated with the process of experienced makes sense relating with the "living space" unlike the abstract time. In other words, the matter brought in to time the feeling of life experience, is the traces of the features belong to space, left in the memory (Nora,2006).The traces of space left in the memory; subsist through several representations, indicators, symbols and via the interaction and communication of the social groups underlying the formation of collective memory as well. Therefore, memory is not an ability; it is determined by the current social circumstances. (Assmann, 2001 and Halbwachs, 1992).

Given these definitions, the scope of the study is to reveal the connection between the space and the collective memory and it is also to draw attention the issue of extermination of ownage, binding and sense of belonging due to eradication of the spatial components coded in collective memory voluntarily and involuntarily.

The study is analyzed under the two main titles of conceptual and case study inferences. In the first part of the study, the components of "urban memory" is described by linking the space to memory; in the second part, spatial alterations are interpreted over traces left in the memories of living people by means of interviews, detection and observation techniques within the scope of memory- perception and space phenomena in İstanbul Tuzla Köyiçi settlement.

This study reveals the connection between space and the collective memory which is ocured as a result of cultural heritage produced by civic throughout generations and is based on being the main indicator of the collective memory "the reason why people live in the city.

Keywords: Memory, Space, Perception, Space Memory, Tuzla Köyiçi

1. Bellek ve Mekan İlişkisi

Bellek, insanın en temel işlevlerinden biri olmakla birlikte insanın varoluşunu zaman ve mekan bütünlüğü içinde algılamasına ve sürdürmesine imkan veren en önemli yetilerden biridir (Yeşilyaprak, 2008). Disiplinlerarası bir kavram olarak ele alınan belleğin genel çerçevesi; deneyim, duyum, izlenim, algı gibi kavramlarla kavrayışları canlı tutabilme yetisi olarak çizilmiştir.

Anderson ve Schooler'e göre bellek, daha önemli olan bilgiyi kaydedecek şekilde evrimleşmiştir (Binder, 2005). Bu tanımlamaya ilave olarak Webster Sözlüğü'nde bellek kavramının birden fazla tanımı yapılarak; organizmanın aktivite ve deneyimleriyle öğrendiği şeylerin depolanarak geri çağırılması doğrultusunda, kişinin hatırlama kapasitesi olarak vurgulanmıştır (Özak, 2008, 2009). Bellek tanımlarında sıkça rastlanan ve belleğin genel bir ifadesi olan geçmiş ve şimdi etkileşimi Paradigma Felsefe Sözlüğü'nde geçmişe şimdide koruma gücü olarak ifade edilmiştir. Bu noktada düşünülmesi gereken, geçmişin nasıl korunabildiği (Çeviker, 2009) ve sürdürülebildiğidir. Bergson (2007)'a göre geçmiş, varlığını beyinde "depolanmış anı" olarak sürdürür ve insan belleğinde geçmişte yaşanan her deneyim, duyum ve izlenimin bellekte var olan bir olayla ilişkisi bakımından "anı" değeri vardır. Dolayısıyla geçmişte edinilen bu anıların varlığının, sadece beden ve beyin fizyolojik süreçlerine dayandırılmasından çıkarılarak, belleğin sosyolojik boyutu ile ele alınması gerekmektedir. Bellek ile ilgili genel tanımlamalar ele alındığında ortaya çıkan ortak kabul; belleğin sadece geçmişten ibaret olmadığı; geçmişte depolanan imgelerin, olayların ya da kişilerin, şimdiki ve gelecek zamanda depolanacaklar ile ilişkilendirilerek üst üste çakıştırılması olarak ifade edilebilir.

Bireysel bellek, bireyin toplumsal unsurlardan çıkardığı detaylarla oluşmaktadır (Assmann, 2001). Bu noktadan yola çıkarak; bireyin yaşadıklarını ve algıladıklarını ait olduğu toplumun belleğinden bağımsız olarak gerçekleştiremeyeceğini vurgulayan Halbwachs, bireyin bu bilgileri toplumsal çerçeve içerisinde anlamlandırarak belleğe yerleştirildiğini ifade etmektedir (Halbwachs, 1992). Bu bağlamda Durkheim'in kolektif bilinç kavramı ve bellek konusu, felsefenin merkezine koyan Bergson'un, "belleği sosyal bir olgu olarak" yorumlayan sentez bulguları, Halbwachs'ın bireysel belleğin oluşması ve korunması için şart koyduğu "kolektif bellek" kavramını gündeme getirmiştir (Assmann, 2001).

Kolektif bellek, toplumların geçmiş dönemden günümüze kadar olan süreçte inşa ettiği "ortak unsurları kavramanın bir aracı" niteliğindedir. Belleğin ilk oluşmaya başladığı aile başta olmak üzere sosyal, dinsel ve sınıfsal

bağlantıların yanı sıra toplumsal anlamda bir kültürel birikim, belleği kişisel-likten çıkararak kolektif bir çerçeve çizmektedir. Bu noktada kolektif bellek oluşumu “paylaşım” yoluyla aktarılan “ortak” kimlik unsurlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Anderson, 2007). Bellek üzerine çalışan kuramcıların birçoğu bütün insan ilişkilerinden ayrılmış ya da kopmuş toplumsal bağlamı içinde yer almayan bireyin, belleğinin oluşmayacağını savunmaktadır. Bir başka deyişle, “bellek” ne kadar bireysel olarak taşınırsa taşın-sın, ancak bir toplumsal ilişki ağı içinde ve toplumsallaşma sürecinde bellek olma niteliği kazanmaktadır (Halbwachs, 1992).

Kolektif belleği sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerine temellendi-ren yaklaşımlar, kolektif etkileşimin sosyal temsiller aracılığıyla gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Sosyal Temsiller; iletişim sırasında üretilen, de-ğişen ve yayılan dinsel inanç, siyasi görüşten yer, zaman, mekan ve görüntü-lere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Öner, 2008). Kolektif anımsa-maları mümkün kılan en önemli unsur olan sosyal / ortak temsiller, kolektif belleği şekillendiren ve kolektif belleğin temelini oluşturan “ortaklık” ve “ai-diyet” duygusunu beraberinde getiren ve besleyen sembollerdir. Ortak kim-liğini koruyan, tarihsel sürekliliği olan ve içinde yaşayanlar için anlam ifade eden bir “yer” ile ilişkili olan kolektif bellek; ortak geçmişe referans veren bu semboller üzerinden mekan(lar)la bağdaştırılarak, mekan üzerinden somut-laştırılmaktadır. Kolektif bellek içinde biriktirilen anılar, olaylar, kişiler, vb., mekanda birtakım referans noktalarını oluşturmaktadır ve mekana ölçek ve-ren, toplum tarafından benimsenen değerlerin izlerini taşıyan ortak mekan-lar, kolektif belleğe ilişkin anımsanabilirliği güçlendirmektedir. Bu noktada Pierre Nora'nın “hafıza mekanları” tanımı (Nora, 2006), kolektif bellek ile me-kan arasındaki ilişkiyi oluşturan ve güçlendiren birtakım temsiller, gösterge-ler, sembollerini gündeme getirmektedir. Mekanda var olan ve kolektif geçmi-şin özelliklerini barındıran bu somut izler, mekanın kullanıcısı olan bireylerin zihninde bireysel, sosyal, tarihsel, kültürel, vb. değerlerle birleşerek “mekan belleği” oluşumuna işaret etmektedir. Bireysel olarak oluşturulan mekan bel-leği; temsiller, göstergeler ve sembollerin yanısıra yaşanan dönemin toplum-sal, politik, mimari ve kültürel olaylar ile gelenekler, alışkanlıklar, komşuluk ilişkileri ve hatırlanan oyun mekanlarıyla da ortak payda da birleşmektedir. Mekansal deneyimlerin zihinde oluşturduğu “mekansal bellek”, bireylerin o mekanlara ilişkin duygusal ve anlamsal deneyimleri sonucunda oluşmakta-dır.

Mekanın algılanması sırasında bireyin, yaşamı boyunca edindiği zihinsel ve deneysel edinimlere ilişkin bir çağrışım elde etmesine neden olan uyaran-

lar, mekanın bellekte bıraktığı izlere karşılık gelmektedir. Nesnelere ya da kavramlar arasında bağlam kurmaya yarayan tüm sosyal temsiller ve göstergeler, bellekte gerçekleştirilen “geri çağırma” / “hatırlama” işlemini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bellekte geri çağırımı sağlayan tüm izler, çevreden alınan duyumun, imgelemin ve bellekteki tüm birikimlerin sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tanımlamalardan hareketle çalışma kapsamında kuşaklar boyu ürettiği kültür birikiminin bir sonucu olan belleğin mekan ile ilişkisi, beynin fizyolojik sürecinden soyutlandırılarak toplumsal ve mekansal temsiller çerçevesinde tartışılmaktadır. Konu kavramsal açıdan; mekan belleğinin oluşum süreçleri, mekansal kodlama ve mekansal mekansal algılamaya etki eden faktörler olmak üzere üç aşamada ele alınarak elde edilen sonuç bulgular Tuzla Köyiçi Bölgesi özelinde irdelenecektir.

1.1. Mekansal Belleğin Oluşum Süreçleri

Mekan belleğinin bir işlevi olarak, mekansal öğelerin anlamlı ve uyumlu bir bağlantı içinde belleğe kaydedilmesi, duyumlar yoluyla edinilen bilgilerin anlaşılması, gruplandırılması ve öğrenilmesi, zihinsel şemalar ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda mekansal algılama, insan ile çevresi arasındaki bağlantının en önemli mekanizmasıdır (Rapoport, 1981). Kişinin mekan içinde ya da çevresinde kısa ya da uzun süreli deneyim kazanması ve bu doğrultuda mekanı hatırlaması üzerine temellenen mekansal algı, duyumlar yoluyla edinilen bilgilerin, zihinsel olarak işlenerek, anlama, fark etme ve ayırt etme sürecine dönüşümünü ifade etmektedir.

Mekanın algılanması, duyumsal ve zihinsel olmak üzere iki sürece temellenmektedir. Duyumsal süreç, mekanın ilk kez ve kısa süreli deneyimlenmesi sırasında mekanın fiziksel özelliklerine ilişkin elde edilen fizyolojik süreçleri ifade etmektedir. Zihinsel süreç ise duyumsal süreçten farklı olarak duyular yoluyla bilinçli ya da bilinçsiz elde edilen çevresel verilerin deneyim, ihtiyaç, beklenti, vb. etkilere bağlı olarak oluşmaktadır (Göregenli, 2010). Duyumsal süreçte bireylerin tamamı için yapılan genellemeye karşılık; zihinsel süreç içinde edinilen bilgiler bireysellik göstermektedir. Algı sürecinde mekan ile bireyin iletişim sürecini tanımlayan zihinsel süreç, mekana ilişkin geçmişte edinilen deneyimlerin kalıcı mekan belleğine uzun süreli olarak kaydedilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Uyarıcıların sinir sistemini etkilemesiyle oluşan “duyumlar”, bellekte depolanan bir kısım bilgilerin seçilmesi ve duyumlara eklenmesi ile “algılara” dönüşmektedir. Belli bir algının zihinde örgütlenmesi ise bir bütünün kendisini oluşturan parçaların toplamından ortaya çıkan ilişkidir. Örneğin; film izlerken birey tek başına filmin ana karakter

oyuncusunu değil, onunla birlikte konunun geçtiği ortamın yaşam biçimini de algılayarak değerlendirmektedir. Görsel yolla seçilerek algılanan nesnelere ait bilgilerin, zihinde daha basit ve tutarlı hale getirmek için organize edilmesi, birtakım gruplama ve organizasyon prensipleriyle mümkün olmaktadır.

Mekan kavramını örgütlü ve organize edilmiş bir bütün olarak değerlendiren algı kuramları; her biri ayrı özellik ve kimliğe sahip olan parçaların birleşerek anlamlı bir bütün oluşturması üzerine temellenmektedir. Bu bağlamda Gestalt Kuramı, "bütünün kendisini oluşturan parçaların toplamından farklıdır" ilkesine dayanmaktadır (Atkinson 1965 ve 1995, Akt. Erkan, 1995 ve 2002). 19. yüzyıl başlarında ortaya atılan ve Koffman, Weitheimer ve Kohler tarafından geliştirilen Gestalt Kuramı, insanların algısal alanın bütünü üzerinde tutarlı ve anlamlı izlenimler oluşturduklarını ileri sürerek, bütünlüğün onu oluşturan parçalar değil, parçaların ne biçimde bir araya geldikleri ve aralarındaki ilişkiyi sorgulayan bir kurgu içinde ele alınması gerektiğine temellenmektedir (Günay, 2007). Gestalt Kuramı, mekana ilişkin belleğe kodlanan bilginin "kavrama" yoluyla gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Bilginin kavranması sadece dış uyaranlarla değil, aynı zamanda bireyin nesnelere duyusal olarak gelen veriler ile verilerin kaynağı olan nesnelere arasında yapılan gruplamalar ile gerçekleşmektedir. Zihinde gerçekleşen gruplamaların nasıl yapıldığını ve yapılan gruplamanın mekansal algıyı nasıl etkilediğini ortaya koyan bu "algısal örgütlenme yasaları"; yakınlık (proximity), benzerlik (similarity), tamamlama (closure), kapalılık (closeness), devamlılık (continuity), şekil-zemin ilişkisi olarak sıralanmaktadır (İnceoğlu, 2010).

Dolayısı ile algılama; duyarlar aracılığıyla varlığı anlaşılan birtakım nesnelere, belli ilişki sistemleri içinde oturtularak anlamlandırılmaları sürecidir (İnceoğlu, 2010). Bu anlamlandırma bireysel belleğin oluşum sürecine benzer şekilde, bireyin küçüklüğünden itibaren zihinsel ve deneysel bir ilinti kurması ile gerçekleşir. Bir mekanın görsel olarak algılanması esnasında bireyin, belleğindeki geçmiş deneyim ve bağlamlara ilişkin bir çağrışım elde etmesine neden olan uyaran(lar), mekanın bellekte bıraktığı izler olmaktadır. Mekana ilişkin algı, mekanın fiziksel özelliklerinin yanı sıra mekanın hangi bağlam içinde değerlendirildiğine bağlı olarak oluşmaktadır. Dolayısıyla bireyin mekan algısı, sadece görsel algı yoluyla değil bireyin belleğinde geçmişte karşılaştığı her bir uyaranın özellikleri, anlamı ve geçmiş deneyimlerinin toplamı olmaktadır. Mekanda algılanmış olanları daha sonraki süreçte anımsayabilmek için "bellek" temel bir fonksiyon üstlenmektedir. Bu doğrultuda mekanı

algılayan bireyin mekana dair edindiği ilk imaj, büyük ölçüde bireyin mekana olan ilişkisini oluşturan unsurlarla (deneyim, bireysel özellikler, mekanın özellikleri, vb) oluşmaktadır.

Bireyin çevreye verdiği tepkiler, çevresel elemanlar arasında kurulmakla birlikte bu öğeler arasındaki ilişkiler sonucu oluşan imaj; duyumlarla başlamakta ve anlamlandırma ile sona ermektedir (Lang, 1987). Bu bağlamda kentsel imaj, mekana ilişkin duygular ile geçmiş deneyimlerin bir bütünü olarak değerlendirilerek; edinilen mekansal bilgileri yorumlama ve davranışları yönlendirici bir etken olarak tanımlanmakta; bireylerin yaşadıkları mekanı algılanmasında ve kentsel kurgunun tanımlanmasında etkili olan imaj öğeleri; bölgeler/ dokular, yollar, kenarlar/sınırlar, odak noktaları ve işaret öğeleri olarak sınıflandırılmaktadır (Lynch, 1960).

1.2. Mekansal Kodlama

Bireyin mekan algısının tamamlandığı son aşama, mekanın kalıcı mekan belleğine kodlanması aşamasıdır. Mekanın kodlanması, mekana ait verilerin duyumsama ve yorumlanarak anlamlandırılmasından sonra, yapılacak tekrarlar ve geri getirme işlemleriyle uzun süreli belleğe aktarılmasıdır. Bireyin zihninde mekana ilişkin yapılan kodlama işlemi; bireyin yaşamı, eylemleri, aktiviteleri, kullanıcının mekanda devinimi, vb. fenomenleri içermekteyken, aynı zamanda mekanın ve mekana dair unsurların uzun süreli belleğe alınma sürecini de ifade etmektedir. Bellek üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, mekana ilişkin edinilen görsel ve işitsel imgelerin yanı sıra edinilen deneyim, izlenimler, olaylar gibi bilgilerin; uzun süreli bellekte depolandığını ortaya koymaktadır (Subaşı, 1999).

Bu noktada kodlamayı pekiştirecek en önemli unsurlar; mekanın “**bağlamı**” ve mekanın bireyde oluşturacağı çağrışımlardır. Barındırdığı bağlam ölçüsünde bellekte “kalıcı” olan mekan algısı; mekanın kullanımı, kullanım süresi, mekanın niteliği ve mekan kullanıcısının bireysel özellikleri ile birleşerek kişi-bellek ve bellek–mekan ilişkisinin kurulmasına yardımcı olmaktadır (Özak, 2008).

Bağlam; algı sürecinin başında bilinçaltını harekete geçiren imgelerin seçilmesi ve yeni ilişkilerle ortaya konulmasında önemli bir çerçeve çizen kavram olarak tanımlanmaktadır (Kahvecioğlu, 1998). Zihindeki imgelerin hangi ölçüt ve yöntemle göre bilinç üstüne taşınacağını tarif eden bağlamın mekandaki etkisi; birey tarafından mekan içinde gerçekleştirilen aktivitelerin (yaşam, eylem, kullanıcının devinimi, vb.) yanı sıra mekanın kendisi haricinde bulunduğu çevre ve mekansal özelliklerin ortaya çıkmasıdır. **Çağrışım** ise,

açık veya örtük anlatımlı simge ya da uyarılar aracılığıyla, örtük eğilim, tutum ya da beklentileri bilinç düzeyine çıkarmaya yarayan yol olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra mekan ile içinde geçen yaşama ilişkin bellekte kalan izleri geri çağırma durumu, bireyin mekana ilişkin bilginin belleğe kodlandığı bağlam ile geri çağırıldığı bağlam arasında benzer ilişki kurduğu durumda gerçekleşmektedir.

Mekansal deneyimlerin zihinde oluşturduğu “mekansal bellek”, bireylerin o mekanlara ilişkin duygusal ve anlamsal deneyimleri sonucunda oluşmaktadır. Toplum için bir değeri ya da simgeyi ifade eden mekanlar, yapılar, vb. unsurlar, kolektif belleği oluşturan önemli bileşenlerdir. Bu yaklaşımda algılananın bir boyutunu *nesnenin kendisi* oluştururken diğer boyutu *anlamsal* boyuttur (Kahvecioğlu, 1998). Ancak kimlik kazanan ve kolektif bellekte yer etmiş olan bu mekanlarda bellek ile alakalı olabilecek küçük ölçekli ve öznel müdahaleler¹, toplumsal kimlik üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kolektif bellekte kodlanan bir olgunun sonraki süreçte bellekten tekrar çağrılmasını sağlayan mekansal öğelerin istemli ya da istemsiz şekilde yok edilmesi, bireylerin yaşadıkları yere aidiyet hissi ile bağlanma ve sahiplenme durumunu ortadan kaldırmaktadır.

1.3. Mekansal Algılamayı Etkileyen Faktörler

Mekansal algılamayı yönlendiren bir diğer faktör grubu ise bireysel, fiziksel ve sosyal yapı özellikleri olarak sıralanabilmektedir.

Bireysel özellikler: kişilerin mekanları ne şekilde algıladıkları, nasıl gördükleri, duydukları, konumlandıkları birtakım ilişkilere nasıl tepki verdikleri, deneyimlerinde yaptığı birtakım karşılaştırmalara ve analizlere bağlıdır. Algıda seçicilik olgusuna benzer şekilde mekanı birey için “mekan” yapan, bireyin mekanla ilişkilendirdiği karakter özellikleri, bilgi birikimi, yaşam tarzı, değer yargıları, gereksinimler, vb. unsurlardır. “Kişinin ilgi alanlarının yer aldığı mekanlar ile sadece temel ihtiyaçlarını karşıladığı mekanlar, bellekte farklılık gösterir. Dolayısıyla birey için mekan, ilgi alanlarını gerçekleştirmediği ölçüde kalıcıdır” (Özak, 2008).

Bireyi birey yapan tüm karakteristik özelliklerinin yanı sıra mekanın bireysel bellekte uzun süreli olarak depolanmasını sağlayan fizyolojik özellikler de bulunmaktadır. Örneğin; cinsiyet ve bellek üzerine yapılan araştırmalarda, kadınların mekanla kurduğu duygusal bağın erkeklere göre daha güçlü olduğunu ve kadınların erkeklere göre daha fazla çocukluk anısı birik-

¹ Sokak adlarının değiştirilmesi, dokudaki değişimler, yapısal müdahaleler

tirerek, anların bellekten geri çağrılmasında daha başarılı oldukları sonucuna varılmıştır (Davis, 1999). Beynin fizyolojik yapısına ilişkin araştırmalar ise beynin nöron kaybının 30 yaşından sonra önemli ölçüde arttığına dikkat çekerek yeni bilgileri öğrenme ve hatırlama yeteneğinin 25-75 yaş arasında %50 oranında gerilediğini saptamıştır. Dolayısıyla orta yaş ve üstü dönemlerde bireyler geçmişe yönelik anılarını yakın dönemde yaşananlara göre bellekte daha ayrıntılı olarak hatırlamaktadır (Rubin, 2000).

Mekanı birey için özel, kalıcı ya da ayırt edici kılan anılar, mekanı çevreleyen yapıların şekil ve malzemelerinden çok mekan-zaman-insan arasındaki diyalektik ilişkiden doğmaktadır. Bu bağlamda karakteristik ve fizyolojik özelliklerinin yanı sıra mekanı birey için kalıcı kılan deneyim ve uzun süre mekanı deneyimlemek, mekanla kurulan bağı güçlendirmektedir. Mekana ilişkin deneyimi az olan birey, mekanın sadece genel özelliklerini ön plana çıkarırken, mekanı uzun süre deneyimleyen birey ise mekanı belli referans noktaları üzerinden bağdaştırarak tariflemektedir.

Fiziksel özellikler: kültürel ve sosyal çevreden elde edilen her türlü uyarı algılayan kişide belleğe kodlanan bir iz bırakmaktadır. Bu bağlamda mekansal kurguyu oluşturan yapısal ve doğal öğeler, bellekte kalıcılığı sağlayan fiziksel izleri oluşturmaktadır. Mekanı oluşturan fiziksel elemanın birey tarafından algılanmasıyla elde edilen duyuusal ve simgesel izler, semantik yaklaşımın bir sonucudur. Dolayısıyla bireyin belleğinde mekan, kişisel edimlerin yanında, taşıdığı mesajın mekansal öğelerle somut olarak ifade edildiğı “şematik” bir kurgudur.

Kahvecioğlu çalışmasında “mekansal bileşenlere ait algıların, kalitatif (renk, düzey, koku, vb) ve kantitatif (yoğunluk, büyüklük, süre, vb) özellikleriyle belleğe depolandığını” belirtmiştir (Kahvecioğlu, 1998). Görsel algı sürecinde elde edilen uyarıcı etkiler, görsel imgeleri ve mekana ilişkin bağlamları oluşturmaktadır.

Mekanı deneyimleyen kişinin mekanın kimliğı ile karşılıklı etkileşimi söz konusu olduğundan, birey açısından *ayrıntıyı fark etme* gelişmekte ve mekan kullanıcısı fark ettiğı ayrıntıları, herhangi bir çağrışımla geri getirmek üzere belleğine kaydederek mekanı kodlamakta ve kendisi için özelleştirmektedir.

Sosyal yapı özellikleri: Herhangi bir mekana ilişkin aidiyet hissi, insanların anlamlandırabildiğı alanlarda oluşmaktadır. Kolektif belleğı oluşturan ya da kolektif bellekte yer edinen belli toplumsal olgular (mekanlar, yapılar, olaylar, vb), mekan kullanıcısı bireyin önceden edindiğı deneyimlerin dışında, bulunduğu toplumun kültürü, sosyal değerleri gibi unsurların bütünü olmaktadır. Dolayısıyla bireyin mekanı algılamasındaki *fark etme / ayırt etme*

durumu yakın çevreye, yaşanan toplumdaki değerlere ilişkin simgelere yüklenen anlamlara göre değişkenlik göstermektedir.

Bireyin belleğinde mekana ilişkin yaptığı kavramsallaştırma, bireyin geçmişine ilişkin birikimi ve en önemlisi de içinde doğup büyüdüğü ve bir parçası olduğu toplumun değer yargıları etkisinde şekillenmektedir. Bu bağlamda çevreden alınan bilginin zihinde belli aşamalardan geçerek belleğe kodlanması sürecinde; mekandan alınan farklı düzey ve özellikteki bilgiler doğrultusunda kullanılan mekana yüklenen "anlam", birey ve sosyal çevre arasında devam eden/iç içe geçmiş dinamik bir ilişki ve bireyin belleğindeki imgelerin sonucu olarak oluşmaktadır (Özak, 2008).

Sonuç olarak; mekanın algılanması sırasında bireyin, yaşamı boyunca edindiği zihinsel ve deneysel edinimlere ilişkin bir çağrışım elde etmesine neden olan uyaranlar, mekanın bellekte bıraktığı izlere karşılık gelmektedir. Nesnelere ya da kavramlar arasında bağlam kurmaya yarayan tüm sosyal göstergeler, bellekte gerçekleştirilen "geri çağırma"/"hatırlama" işlemini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bellekte geri çağrışımı sağlayan tüm izler, çevreden alınan duyumun, imgelemenin ve bellekteki tüm birikimlerin sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Tuzla Köyiçi Bölgesi Kentsel Bellek Çözümleme Çalışması Sonuç Bulguları

Tuzla İlçesi İstanbul Metropolen Alanın doğu sınırında, Marmara Denizi kıyısında yer almaktadır. Marmara Denizi'nde 13 km. uzunluğunda kıyı bandına sahip olan Tuzla İlçesi, kuzey yönünde Ömerli İlçesuyu Havzası, güneyde ise Marmara Denizi olmak üzere doğal eşiklerle; doğu yönünde Gebze ve batı yönünde ise Pendik ilçeleri ile sınırlanmaktadır.

Şekil 1. Tuzla İlçesi'nin Metropol Alan İçindeki Konumu

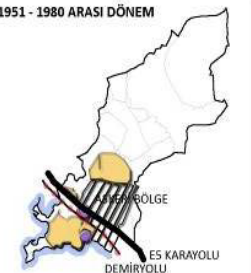
Şekil 2. Tuzla Köyiçi Bölgesi

Tuzla İlçesi'nin yerleşim çekirdeğini oluşturan Köyiçi Bölgesi ise eski kent dokusuyla bütünleşmiş; günümüzde de ilçenin geleneksel merkezi konumundadır. Tarihsel gelişim süreci içinde Rum ve Türk nüfus olmak üzere

farklı sosyal yapılara ev sahipliği yapmış olması, Köyiçi Bölgesi kent kimliğinin, tarihi ve kültürel miras açısından zengin bir yapıya sahip olmasında etkin olmuştur.²

Tuzla Köyiçi Bölgesi'nin gelişim süreci içinde en önemli kırılma noktası, mübadeleye konu olmasıdır. Mübadele sonrası kentsel gelişimi tetikleyen etkenler ve yerleşim makroformuna etki eden kırılma noktaları ise;

- **1924-1950 arası dönem:** nüfus artışı ve değişim yerleşme içinde nüfusun ihtiyacına yönelik ek donatılar ya da mevcut donatıların ihtiyaca yönelik fonksiyonel dönüşümler,
- **1951-1980 arası dönem:** bölgede kurulan fabrikaların ulaşım akslarına yakın yer seçmesi ve ulaşım ağının Köyiçi bölgesine yürüme mesafesinden uzak bir konumda yer alması, yerleşme gelişim yönünün kuzey yönüne sıçraması,
- **80 sonrası dönem:** metropoliten alan ölçeğinde verilen kararların (sanayi kuruluşları, tersaneler vb.) bölgede hızlı ve kontrolsüz bir nüfus artışı olmak üzere sıralanabilir (Şekil 3).

MÜBADELE ÖNCESİ DÖNEM	1924 - 1950 ARASI DÖNEM	1951 - 1980 ARASI DÖNEM
		
<p>İLK YERLEŞİMLER KÖYİÇİ VE AYDINLI BÖLGELERİNDE OLUP M.Ö. 5000'Lİ YILLARA DAYANMAKTADIR.</p> <p>- BİZANS İMPARATORLUĞU EGEMENLİĞİNDE BULUNAN BÖLGE 1402 YILINDA OSMANLI TOPRAKLARINA KATILMIŞTIR</p> <p>MÜBADELE ÖNCESİNDE RUM NÜFUS AĞIRLIKLIL KİYİ YERLEŞİM</p>	<p>1924 YILINDA MÜBADELE İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN NÜFUS DEĞİŞİMİ</p> <p>- MÜBADELE İLE GELEN NÜFUSUN SULTAN İLAHMET CAMİİ ÇEVRESİNE VE KİYİ BÖLGESİNDEKİ MESKUN ALANA YERLEŞMESİ</p> <p>- ARTAN NÜFUS DOĞRULTUSUNDA İDARİ AÇIDAN CAMİİ VE POSTANE MAHALLELERİNİN OLUŞMASI</p> <p>DEMİRYOLU ULAŞIM BAĞLANTISININ KURULMASI</p>	<p>1951 - TUZLA'NIN KOCAELİ'DEN AYRILARAK KARTAL İLÇESİNE BAĞLANMASI</p> <p>1954 - TUZLA JEEP FABRİKASI'NİN KURULMASI</p> <p>1961 - PİYADE OKULU'NUN TAŞINMASI</p> <p>1962 - TUZLA PORSELEN FABRİKASI'NİN KURULMASI</p> <p>- KUZEY YÖNÜNDE SANAYİ İLE GELEN DÜZENLİ YAPILAŞMA KİYİ BÖLGESİNDE İKİNCİ KONUT YAPILAŞMALARI</p> <p>- YAYLA MAHALLESİ VE İSTASYON MAHALLELERİNİN ORTAYA ÇIKMASI</p> <p>- ES KARAYOLU BAĞLANTISININ KURULMASI</p>

Şekil 2. Mübadele Öncesi ve Sonrası Dönemde Mekansal Değişim ve Gelişim (S.Sayar tarafından üretilmiştir)

² 1912 yılına kadar (*Rum*) balıkçı köyü özelliğini koruyan Tuzla Köyiçi Yerleşimi 1924 yılında Lozan Antlaşması gereği demografik yapısında değişimler yaşamıştır. Lozan Antlaşması ile 25 Ağustos 1923 tarihinde yürürlüğe giren Türk ve Rum nüfus mübadelesine ilişkin protokole göre; Türkiye sınırları içinde yerleşmiş Rum Ortodoks teba ile Yunanistan sınırları içinde yerleşmiş, Türk asıllı Müslüman tebanın (İstanbul Rum halkı ile Batı Trakya Türk ahalisi dışında) *mecburi* mübadelesine başlanılması kararlaştırılmıştır (Öztürk, 2006).

2.1. Yöntem

Tuzla Köyiçi Yerleşmesi özelinde birey ile mekan arasında kurulan bağın, bellekten geri çağrılabilmesine yönelik ipuçlarının tespit edilmesine yönelik olarak mülakat, fotoğraf ile tespit ve yazılı – görsel doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri kullanılmıştır.

“Mübadele” olgusunun Tuzla Köyiçi yerleşmesinin kolektif belleğinde önemli bir kırılma noktası olması nedeniyle çalışma alanında mülakat yapılan bireyler, “mübadil”³ ve “mübadil olmayan bireyler”⁴ olmak üzere iki farklı grup olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda 1924 yılında mübadele ile Köyiçi Bölgesi'ne yerleşen bireylerin belleğindeki mekansal imgeler (alışkanlıklar, yer isimleri, çocukluk anıları, vb) ile mübadil olmayan kullanıcıların (Tuzla'ya mübadele dışında çeşitli nedenlerle göç eden ve haftasonu kullanıcı) günümüzdeki Köyiçi Bölgesine ilişkin mekansal algıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.⁵

Tuzla Köyiçi yerleşmesinin mekan belleğinin ortaya çıkarılmasına yönelik yapılan mülakat çalışmasında hedeflenen, “bellek – insan – mekan” arasındaki ilişkinin bellekte kalan mekansal öğeler üzerinden ortaya çıkarılmasıdır. Kullanıcılarla yapılan görüşmelerde sorulan sorular; mekan belleğini oluşturan öğeler ile bu öğelere etki eden faktörler olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Mekan belleğini oluşturan öğelerin ortaya çıkarılmasında, Lynch'in kentsel imaj ve Gestalt'ın Algı psikolojisi parametreleri kullanılarak, bireylere

³ Mübadele ile yerleşmeye gelen birinci kuşak mübadillerin hayatta olmaması ve hayatta olan birinci kuşak mübadillere ulaşamaması nedeniyle tez çalışmasında “mübadil” ifadesi “ikinci kuşak” mübadiller için kullanılmıştır.

⁴ Mübadil olmayan kullanıcılar, haftasonu kullanıcıları ve Tuzla'da ikamet eden kullanıcılar- dan oluşmaktadır. Haftasonu kullanıcıları, Köyiçi yerleşmesini gününbirlik ve kısa süreli olarak ziyaret etmekte olup bu yönüyle Tuzla'da ikamet eden diğer kullanıcılardan ayrılmaktadır.

⁵ Tuzla Köyiçi'nde yaşayan mübadil bireylerin süreç içinde yerleşmeden ayrılması ve çok az sayıda o dönemi yaşanmış olması nedeniyle mülakat çalışması kapsamında görüşülen mübadil kullanıcı sayısı on altı kişi ile sınırlı kalmıştır. Verilerin karşılaştırılabilmesi açısından mübadil kullanıcılara eşit sayıda mübadil olmayan kullanıcı belirlenerek toplamda otuz iki kişi ile ayrıntılı, açık uçlu soru kümelerinden oluşan mülakat tekniği ile görüşme yapılmıştır. Araştırmada görüşme yapılan mübadil kullanıcıların on ikisi kadın, dördü erkek; mübadil olmayan kullanıcıların ise onu kadın, altısı erkektir. Mülakata katılan mübadil kullanıcılar, ikinci kuşak mübadiller olmakla birlikte; ondördü 45 yaş ve üstü, ikisi ise 25-44 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Bellek ve yaş grubu ilişkine benzer şekilde mekanı deneyimleme süresinin de belleğin geri çağrılmasındaki belirleyici rolü göz önünde bulundurularak, mülakat yapılan bireylerin mekana ilişkin uzun ve kısa süreli deneyimleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle mekanı uzun süre deneyimleyen 45 yaş ve üstündeki mübadil kullanıcılar ile mekanı kısa süre deneyimleyen onüçü 25-44 yaş arası, üçü ise 45 yaş ve üstü mübadil olmayan kullanıcılarla görüşmeler yapılmıştır.

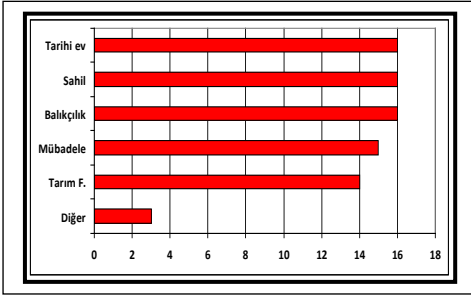
yerleşme sınırı, kimliği ve imaj öğelerine ilişkin sorular sorulmuştur. Mekan belleğine etki eden faktörlere ilişkin sorular ise süreç içinde mekansal değişimi tetikleyen dinamikler ve değişimin (dönüşümün) bireylerde yarattığı farkındalık üzerinden oluşturulmuştur.

2.2. Tuzla Köyiçi Bölgesi'nde Mekan Belleği ve Öğeleri

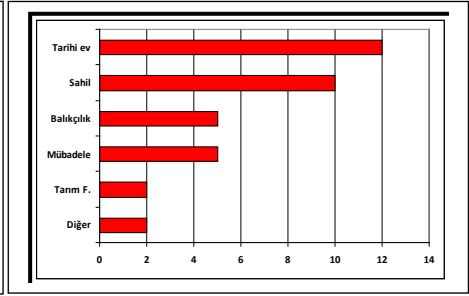
Mekan ve bellek arasındaki ilişkinin sorgulandığı mülakat çalışmasından elde edilen cevaplar/ yorumlar, fizik mekana yönelik fotoğraf, halihazır harita, vb. verilerle çakıştırılması sonucunda Tuzla Köyiçi Bölgesi'nin mekan belleği; yerleşme kimliği, sınırlar, imaj öğeleri, toplanma-dağılma noktaları, kıyı kullanımı başlıkları doğrultusunda sınıflandırılarak, kullanıcıların belleğindeki izler, mekana ilişkin algıları üzerinden değerlendirilmiştir.

Yerleşme Kimliği: Yerleşme kimliğine yönelik hazırlanan mülakat soruları ile Köyiçi bölgesinin "kıyı kimliğinin" oluşmasında etkili olan bileşenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Mübadil kullanıcılar ile mübadil olmayan kullanıcılara yerleşme kimliğini belirleyen öncelikli bileşenlerin belirlenmesi amacıyla kimliğe ilişkin açık uçlu ve çoktan seçmeli sorular uygulanmıştır. Bu doğrultuda kullanıcılardan Köyiçi Bölgesi'ni tanımlarken kullanacakları mekansal (tarihi yapılar, sahil bölgesi), sosyal (mübadele), ekonomik (balıkçılık, tarım faaliyetleri) bileşenleri belirtmeleri istenmiştir.

Mübadil kullanıcıların %98'i yerleşme kimliği tanımında tarihi ev, sahil bölgesi, balıkçılık, mübadele, tarım faaliyetleri olmak üzere mekansal, sosyal ve ekonomik bileşenlerin tamamını kullanırken, mübadil olmayan kullanıcıların %81'i mekansal bileşenleri (tarihi yapı, sahil bölgesi), %18'i sosyal ekonomik bileşenleri (mübadele), %1'lik kısmı ise ekonomik bileşenleri⁶ kullanmıştır (Grafik 1 ve 2).

Grafik 1. Kimlik bileşenleri (mübadil)

Grafik 2. Kimlik bileşenleri (mübadil olmayan)

⁶ Ekonomik bileşenler kapsamında sadece "tarım faaliyetleri" belirtilmiş olup "balıkçılık faaliyeti" kimlik bileşeni olarak tercih edilmemiştir.

Mübadillerin kimlik tanımında tarihsel süreç, balıkçılık-kıyı ve tarım yerleşmesi kimliğini öne çıkaran vurgular çok daha yüksek bir oranda yer alır; mübadil olmayan kullanıcıların tanımladığı kimlik bileşenlerinde bu vurguların önemini azalttığı, tarihi yapılara odaklanıldığı izlenmektedir.

Yerleşme kimliğine yönelik yapılan tanımlamalar; mücadele sürecinin Köyiçi Bölgesi'nin kırılma noktası ve yerleşme kimliğinin oluşmasındaki en önemli faktörlerden biri olduğunun göstergesidir. Bu süreçte tanık olan mübadil kullanıcıların kimlik algısı, mücadele öncesi Rum nüfusun yaşam alışkanlıkları ile mücadele ile bölgeye yerleşen Türk nüfusun kendine özgü yaşam alışkanlıklarının birbiri üzerine eklenmesiyle oluşmuştur. Kıyı bölgesinden kopuk gelişen yeni yerleşim alanlarında Köyiçi'ne ilişkin herhangi bir kolektif belleğin oluşmaması nedeniyle mübadil olmayan kullanıcıların Köyiçi yerleşmesine ilişkin kimlik tanımı ise gününbirlik ihtiyaçlar ve bunlarla ilgili alanlar doğrultusunda şekillenmektedir.

Günümüzde mülk sahiplerinin ilgisizliği nedeniyle yıkılma süreci ile karşı karşıya olan yapılar, aynı zamanda yerleşme kimliğini devamlılığını tehdit etmektedir. Mekandan koparak bir "yer" haline gelen ve kimlik kazanan bellek mekanlarının yanı sıra kimliğin bir ögesi olan tarihi yapılar, Köyiçi bölgesinin mekansal dokusundaki hızlı değişim sürecinde dokudaki okunabilirliğini kaybederek, kolektif ve mekansal belleğe ilişkin referans olma özelliklerini yitirmektedirler.

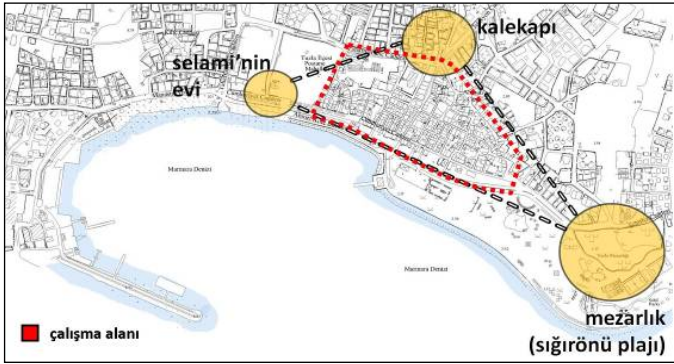
Tuzla Köyiçi yerleşmesine ilişkin bir çok yer ismi bulunmakla birlikte günümüzde bu mekanlar, mübadil olan ve olmayan kullanıcılarca aynı isimlerle tanımlanmaktadır. Mübadil kullanıcılar tarafından belirtilen yer isimlerinin, mübadil olmayan kullanıcılar tarafından da biliniyor olması kalıcı mekan belleğinin, mekan öğelerinin yanı sıra sözel imgeler ve kişi adlarıyla bağdaştırılarak günümüze aktarıldığının bir göstergesidir. Kubalı'nın (Çiftçinin) Kahvesi, (Topal) Selami'nin Evi, Molla Ali'nin Evi, Çırak Sali'nin Evi'nin yanı sıra günümüzde dolgu alanına katılan ancak 1980'lere kadar plaj alanı olan Sığırönü Plajı ve dolgudan önce denize uzanan iskeleler üzerinde bulunan Mafeller, mübadiller tarafından en çok tekrarlanan yer isimleridir. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağlantı kuran bu mekanlar, kent kimliğinin devamlılığını sağlayan "bellek mekanları"dır (Assmann, 2001). Bu mekanlar, kentsel belleğin bir zenginliği olarak günümüzde de toplanma-dağılıma noktası özelliğini sürdürmektedir.

Sınırlar

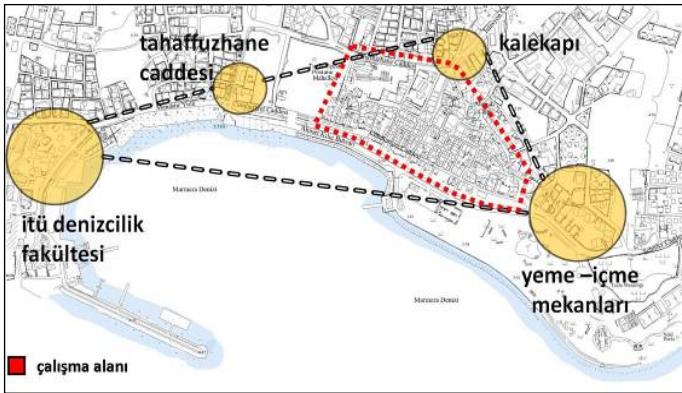
Mekanın algılanmasına dair kişilerin deneyimleri sonucu oluşan zihinsel şema, hiyerarşik bir düzende ve çevreyle ilgili bilgi yüklenmiştir. Bu noktada sınır kavramı, mekanı insanın zihninde belirginleştiren, okunabilir kılan ve

organize eden bir işlevi üstlenmektedir. Tuzla Köyiçi Bölgesi'nde yerleşme sınırına ilişkin yapılan tanımlar, kişilerin mekanda geçirdikleri zaman ve mekana ilişkin deneyimine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Mekan kullanımı, kullanım süresi ve kullanıcı profiline her kullanıcı grubunda farklılık göstermesi, yerleşme sınırına ilişkin yapılan tanımlamada farklı yerleşme sınırlarını ortaya çıkartmıştır.

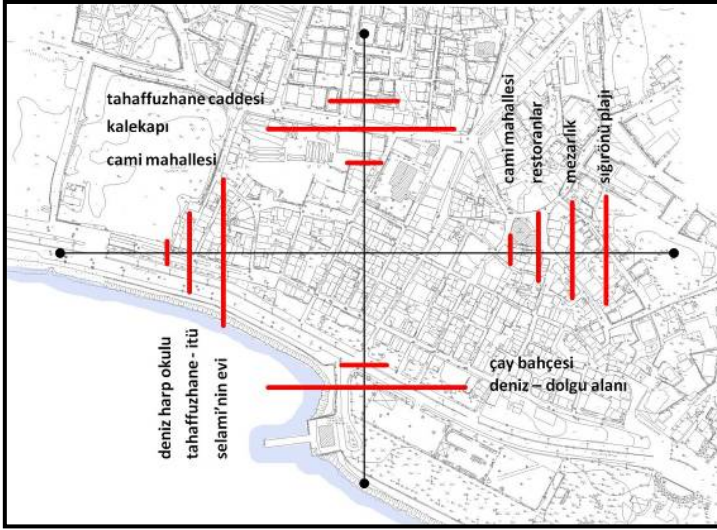
Kullanıcılara yerleşme sınırına yönelik çizdirilen zihinsel şemada, mübadil kullanıcıların tarif ettiği sınır, kuzey- güney ve doğu-batı aksında tanımlı ve sit alanı sınırı ile uyumlu olduğu ve mübadillerin yerleşim sınırlarını belirlerken referans olarak gösterdiği noktaların genellikle sivil mimari örnekleri ve odak noktaları olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda mübadil kullanıcılar "yerleşme sınırını" mübadele ile oluşan geçmişten günümüze taşıdıkları mekan belleği üzerinden, mübadil olmayan kullanıcılar ve haftasonu kullanıcıları ise Köyiçi yerleşme sınırını ilgi alanları ve temel ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar üzerinden tanımlamaktadır (Şekil 4a, 4b, 4c).

Şekil 3a. Mübadil kullanıcıların sınır tanımları

Şekil 4b. Mübadil kullanıcıların sınır tanımları

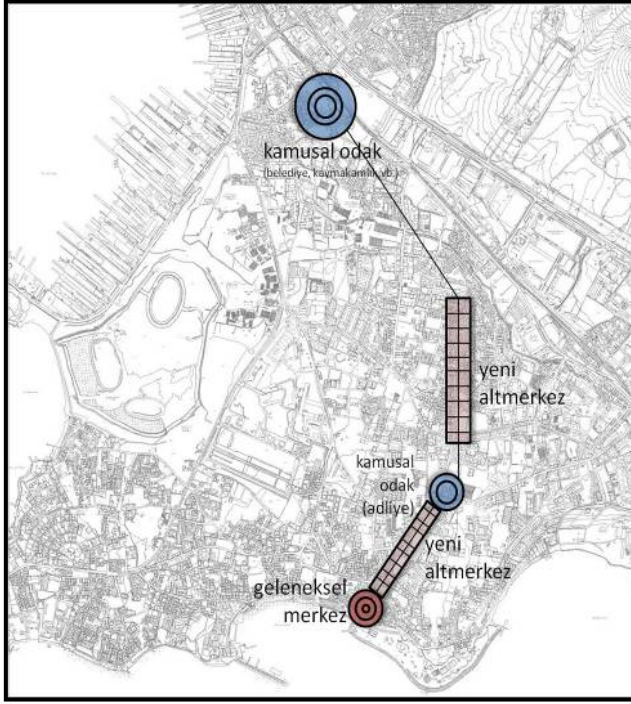

Şekil 4c. Mübadil ve mübadil olmayan kullanıcıların sınır tanımlamalarının yoğunluk grafiği

Donatı Alanları

Yerel ölçekte hizmet veren geleneksel merkezlerin, hızlı kentleşme süreçlerinin öngördüğü fonksiyonlara altyapı ve alansal büyüklük açısından olanak tanımaması, yeni alt merkez oluşumlarını gündeme getirmiştir. Tuzla İlçesi'nin geleneksel merkezi konumunda olan ve yerleşimin kimlik değerini oluşturan "yerel unsurları" barındıran Köyiçi Bölgesi de benzer bir süreçle karşılaşmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde üst ölçekli kararların (sanayi alanları, tersane bölgesi vb.) tetiklediği nüfus artışı, Köyiçi Bölgesi'nde yeni yapısal değişimleri meydana getirmiştir. Köyiçi mevcut fiziksel yapısının yeni işlevlere olanak sağlamaması, yönetim, denetim, vb. hizmetlere yönelik donatı alanlarının geleneksel merkez dışına çıkmasına neden olmuştur. Geçmiş dönemlere ait halihazır haritalar ile günümüzdeki mekansal veriler karşılaştırıldığında; bu düzenlemelerin, Köyiçi mevcut geleneksel yapısında işlevsel değişim, yaşam kalitesinin düşmesi ve terk edilen yapılarla yol açtığı anlaşılmaktadır.

Köyiçi bölgesine ilişkin hazırlanan koruma amaçlı imar planı kararları, bu süreci destekleyecek şekilde donatı alanlarının Köyiçi yerleşmesinden de-santralize edilmesini yönlendirici niteliktedir. Kentsel gelişim süreci içinde Cumhuriyet Caddesi üzerinde yoğunlaşan ve kentsel bellekte yer eden donatı alanlarının, imar planı kararları kapsamında ticaret ağırlıklı bir yapıya dönüştürülmesi öngörülmüştür (Şekil 5).

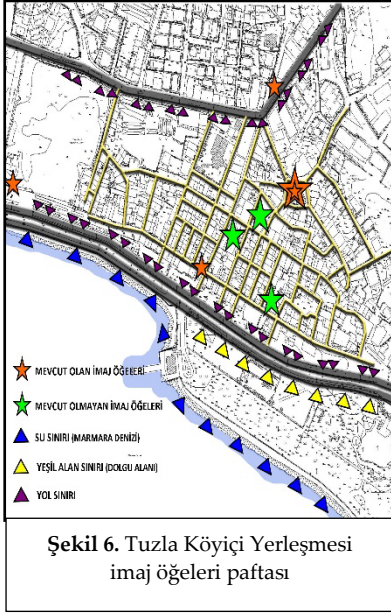
Şekil 5. Geleneksel merkez ve yeni alt merkezler

Sonuç olarak artan nüfusun ihtiyaç duyduğu yönetim, sağlık, eğitim vb. yeni işlevlerin yeni alt merkezlerde çözülmesi, kullanıcıların geleneksel merkezi kullanma nedenlerini ortadan kaldırarak, kentlerin geçmişleri ile gelecekleri arasındaki bağı temsil eden geleneksel merkez dokusunda önemli kayıplara neden olmaktadır. Tarihi doku ile organik bağını sürdüren geleneksel merkezlerin varlığını sürdürülebilir kılmak, kentlerin kimliği ve kolektif belleğin devamlılığı açısından önem taşımaktadır.

Yerleşme kimliğine referans veren cami, hamam, vb. yapılar gelişen toplumsal ilişkiler üzerine kurulan ortak bir yaşamın simgesi niteliğindedir. Dolayısıyla bu yapıları koruma sorunu, geçmiş dönemin bileşenleri üzerine kurulu olan kolektif belleğin gelecek yıllara aktarılamama kaygısını beraberinde getirmektedir. Köyiçi bölgesinde bulunan hamam kalıntılarının üzeri tamamen kapatılarak, üzerinde günübürlük ihtiyaca yönelik ticaret birimlerinin oluşturulmuştur. Bizans dönemine ait olan ve yapılan uygulamalar sonucu kolektif bellekteki izleri silinen hamam alanına ilişkin mekansal düzenlemenin “Ab-u Hayat” olarak tanımlanması, yerleşmedeki kolektif belleğin “yapay” olarak yeniden canlandırılma çabası olarak algılanmaktadır.

İmaj Öğeleri: İmaj; bir kentin kentte yaşayanlar tarafından algılanmasını sağlayan, yerleşmenin arımsanmasında önemli rolü olan bir kavramdır (Lynch, 1960). Bu bağlamda insan, çevre ile iletişim kurabilmek için şehrsel imaj öğelerini araç olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bu öğeler, toplumsal önemi ve anlamı olan; yerleşmenin halk tarafından algılanmasını sağlayan en önemli unsurlardır. Tuzla Köyiçi Bölgesi imajını oluşturan öğeler; dini yapılar, çeşmeler ve hamam yapısı, tahaffuz-

hane binası gibi yerleşimin farklı dönemlerine referans veren işaret öğeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda; imaj öğelerinin yerleşme dokusundaki okunabilirliği kullanıcılar üzerindeki yönlendirici etkisi ve farkındalık açısından sorgulanarak yerleşime kimlik kazandıran işaret öğeleri, yapılan mülakat çalışmalarından çıkan sonuca göre günümüzde mevcut olan ve mevcut olmayan öğeler olarak gruplandırılmıştır (Şekil 6).

Kullanıcıların belleğinde kalan ancak günümüzde varlığını sürdüremeyen kilise ve hamam yapılarının varlığı mübadil kullanıcıların kişisel fotoğraf arşivinin yanı sıra İstanbul Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ar-

şivi ile desteklenerek ortaya çıkarılmış olup mübadele sonrası yaşanan demografik değişimin bu yapıların işlevini yitirmesine⁷ neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde mevcut olan imaj öğeleri (Sultan I. Ahmet Camii, Çeşmeler, Tahaffuzhane Binası) ise ağırlıklı olarak mübadele sonrası dönemde yeni demografik yapının ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği ortaya çıkmaktadır.

Mübadele sürecinin beraberinde getirdiği sosyal dönüşümün fizik mekandaki etkileri; imaj oluşturan yapılarının dönüştürülmesi ya da yıkılarak ihtiyaca uygun yeni yapı yapmaya elverişli alanlar üretilmesi doğrultusunda

⁷ Mübadil kullanıcılar İstasyon Caddesi üzerinde yer alan Rum kilisesinin mübadelenin gerçekleştirildiği 1924 yılı ve sonrasında bir dönem cami olarak işlevlendirildiğini; daha sonraki süreçte ise bu özelliğini yitirerek kına, düğün v. b. organizasyonlara ev sahipliği yaptığını belirtmiştir

gerçekleştirildiği saptanmıştır. Bu doğrultuda yerleşiminin farklı dönemlerine referans veren bu öğelerin niteliği, yerleşme için sadece fiziksel bir anlam taşımadığını; kolektif bellek içerisinde kültürel ve toplumsal kodları da içerdiğini ortaya koymuştur.

Odak Noktaları

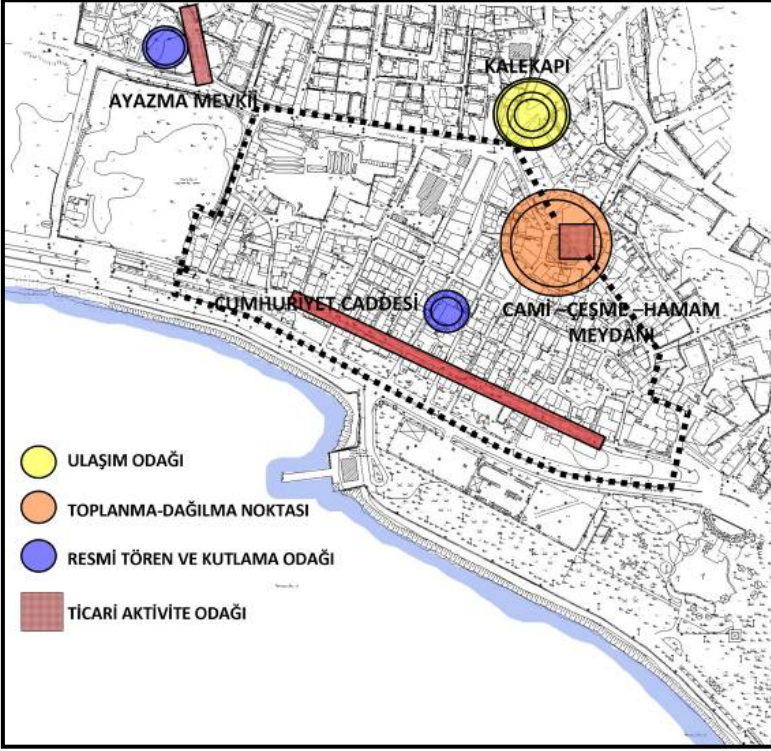
Lynch'in kentin okunabilirliği ve imgesi açısından ele aldığı bileřenler⁸den biri olan düğüm noktaları / odak noktaları; ulaşım ağı merkezi, ticaret, pazarlama, rekreasyon, resmi kutlamalar gibi kentte birçok insan etkinliğinin bir arada gerçekleştirildiği yerler olarak tanımlanmaktadır (Lynch, 1960).

Her biri kamusal bir mekanı tarif eden odak noktalarının; bireyler tarafından nasıl anlaşıldığı, bireylerin nasıl seçtikleri, neler yaptıkları, ne tür etkileşimlere girdikleri ve hangi aktiviteleri gerçekleştirdikleri (Erdönmez ve Akı, 2005) konusu, odak noktalarının yerleşme dokusu içindeki kimliğinin belirleyici unsurlarıdır. Bu çerçevede Köyiçi yerleşim dokusunda yer alan odak noktaları, kullanıcıların gerçekleştirdikleri aktivitelere göre sınıflandırılmıştır (şekil 7).

Köyiçi yerleşim dokusunda yer alan odak noktaları, mülakat yapılan kullanıcılar tarafından ulaşım, ticaret aktivitesi ve kutlama (düğün, tören vb.) alanları olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Kalekapı geçmiş dönemlerden itibaren önemli bir buluşma noktası ve ana ulaşım akslarının kesişim noktası olarak nitelendirilirken, geçim kaynağı ağırlıklı tarım olan yerleşmenin pazar alanları, ekonomik aktivite mekanı olarak tanımlanmaktadır. Çocukluk dönemi 1960 yılına kadar olan bireyler ise belleklerindeki toplanma-dağılma noktaları olarak düğün, kına, eğlenceleri, oyun mekanları olarak nitelediği sokak mekanını tarif etmektedir. Tahaffuzhane Caddesi üzerinde yer alan ve Ayazma olarak adlandırılan alanın mübadele öncesinde bölgede yaşayan Rum kesimin kullandığı bir kiliseyi barındırdığı, mübadele sonrası ise kilise yapısının yıkılarak alanın işlevsiz bırakıldığı bilinmektedir. Mübadil kullanıcılar, mübadele sonrasında alansal büyüklüğü ve üzerinde yapı barındırması sebebiyle bu alanın resmi tören kutlamaları ve bölgeye gelen devlet erkanının halka sesleniş konuşmalarını gerçekleştirdiği alan olarak kullanıldığını belirtmiştir. Günümüzde işlevsiz olan Ayazma, mübadillerin geçmişlerine ilişkin imgelerini yeniden canlandırmak istedikleri mekan olarak tanımlanmaktadır.

⁸ Kentsel imajı oluşturan bileşenler: yollar, kenarlar / sınırlar, dokular / bölgeler, odak noktaları, işaret öğeleri (Lynch, 1960)].

Kına Gecesi, Düğün, vb. kutlamaların ise sokak aralarında gerçekleştirildiği belirtilmiş olup damat traşı, düğün eğlenceleri, vb. aktivitelerin yerleşmenin sosyal yaşamına ilişkin ipuçları veren ve sokak mekanında gerçekleştirilen aktivitelerin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Ancak kullanıcıların Köyiçi yerleşmesinden ayrılmasına neden olan ve yukarıda ifade edilen sorunlar; yerleşme kimliğine girdi veren ve sosyal yaşamın mekanı olan sokakların bu niteliğini kaybetmesine, yerleşme içinde mevcut olan yüz yüze ilişki ölçeğinin yok olmasına neden olmuştur.

Şekil 7. Tuzla Köyiçi Yerleşmesi odak noktaları

Kıyı Kullanımı

Deniz ve karanın buluştuğu, zengin doğal kaynakları, biyolojik çeşitliliği bünyesinde barındıran kıyı alanı, tıpkı bugün olduğu gibi geçmişte de insan yaşamının odaklandığı mekanlar olarak tanımlanmaktadır (Duru,2003). Yerleşme kültürünün evrimi açısından değerlendirildiğinde, insan yerleşmelerinin başlangıç noktası niteliğindeki kıyı, aynı zamanda kentsel kimliğin belirleyicisi rolündedir. Kıyı ve kıyıya dayalı kültürel bileşenler; kentin coğrafi içeriği, kültürel düzeyi, yapılaşmış çevresi ve yerel geleneklerinden hareketle

tanımlanan kentsel kimliğin belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç, Akın ve Yerliyurt, 2006).

Tuzla Köyiçi Bölgesi'nin "su" öğesi ile ilişkisi, günümüzde yerleşim kimliği olarak tanımlanan birçok bileşenin (balıkçılık, deniz kahveleri, iskeleler, vb.) çıkış noktasını oluşturmaktadır. Fizik mekanın yanı sıra sosyal ve ekonomik yapının şekillenmesinde belirleyici olan kıyı ve kıyıya dayalı kullanımlar, Köyiçi Bölgesi'nin "balıkçı köyü" ya da "sahil kasabası" olarak tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Kıyı kullanımına ilişkin yöneltilen sorularda, Köyiçi yerleşmesinin kıyıya yabancılaşma sürecinin irdelenmesi ve bu sürecin kıyı-insan ilişkisine olan etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Mübadil kullanıcılar tarafından geçmiş ve günümüz kıyı kullanım amacına yönelik yapılan karşılaştırmada; kıyı alanının geçmiş dönemde % 97 oranında yüzmek amaçlı, %3 oranında ise balıkçılık faaliyetlerine yönelik kullanıldığı belirtilmiştir. Yapılan görüşmelerde mübadil kullanıcıların üzerinde yoğunlaştığı en önemli nokta; bir "kıyı yerleşmesi" olarak ortaya çıkan Köyiçi Bölgesi'nin "su" ile ilişkisini koparılmasıdır.

Kıyı alanının günümüzdeki kullanımına ilişkin yapılan görüşmelerde mübadil ve mübadil olmayan kullanıcılar tarafından % 87 oranında sadece gezi amaçlı kullanıldığı ifade ederken; mübadil olmayan kullanıcılar kapsamında değerlendirilen hafta sonu kullanıcıları ise kıyı alanını, yeme-içme mekanlarının ziyaret edilmesi doğrultusunda kullandıklarını belirtmişlerdir. Kıyı alanı işlevine yönelik verilen cevaplar, geçmiş dönemlerde ekonomik geçim kaynağı ve aynı zamanda yaşayanların birlikte vakit geçirdikleri buluşma noktası niteliğindeki kıyı alanının; 1982 ve 1997-1998 yılları arasında yapılan kıyı dolgu alanı uygulamasına işaret etmektedir. Söz konusu uygulama, mübadil kullanıcıların kıyı makroformundaki değişime yönelik dikkat çektiği en önemli uygulama olmakla birlikte denizle doğrudan ilişki içinde olan yapıların kıyıdan koparılmasına neden olduğu vurgulanmaktadır (Fotoğraf 1 ve 2).

Hem bir imaj öğesi hem de ekonomik geçim kaynağı niteliğindeki "su" öğesi kıyı yerleşmesi kimliğinin ana unsurudur. Yerleşme için doğal bir sınır öğesi olan **kıyı alanı**, kalıcı mekan belleği unsurlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kıyı alanına ilişkin en önemli hatırlamaların; deniz kahveleri, iskeleler, denize girme aktiviteleri gibi kıyıya dayalı kullanımlar üzerinden gerçekteleştiği saptanmıştır. Ancak kıyı alanına yapılan müdahalelerin, süreç içinde yerleşmenin su öğesi ile temasını kopararak kolektif belleğin sürekliliğini tehdit eden bir etken haline geldiği gözlenmiştir.

Foto 1. Dolgu alanı öncesinde kıyı – yerleşme ilişkisi, **Foto 2.** Tuzla sahil dolgu alanı (S. Sayar arşivi)

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada görüşülen bireylerin Köyiçi Yerleşmesi'ne ilişkin anlatımları, geçmişe yönelik uzun süreli bellekte kodlanan mekansal verilerin geri çağırılması olarak nitelendirilebilir. Bellek, birey ve mekan ilişkisinde ortaya çıkan sonuç; bilgilerin bellekte kalıcılığının sağlanması ve “hatırlanmasının”, bireylerin mekana ilişkin verileri belleğinde ilişkilendirdiği, karşılaştırdığı ve eşleştirdiği durumlarda mümkün olduğudur. Bireylerin belleğindeki mekansal verilere ilişkin çağrışımları yakalayamadığı durumda ise “bireysel unutuş” gerçekleşmektedir.

Mülakat yapılan tüm bireylerde Tuzla Köyiçi'nin “sahil kasabası” ve “kıyı yerleşmesi” algısının günümüzde sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Ancak yerleşme makroformunun değişimi ve gelişimini etkileyen plan kararları, ulaşım kararları vb. etkenler, yerleşmenin kıyıya erişilebilirliğini ve suya dokunabilirliğini azaltıcı etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireylerin mekanın/ yerleşmenin geçmişindeki toplumsal ve kültürel göstergeleri / sembolleri doğru biçimde algılamaları, kolektif belleğin gelişmesi ve zenginleşmesi açısından önem taşımaktadır. Ancak kentsel mekana yapılan, “şimdiye” odaklanan bilinçli ya da bilinçsiz müdahaleler, hatırlama ve süreklilikten çok unutma biçiminde yapılarak bireysel ve kolektif belleğin zayıflamasına neden olmaktadır.

Bireylerin belleğinde biriktirilen ve birbirleri ile ilişkilendirilen tüm veriler fizik mekanda birer referans noktasına sahip olmaktadır. Bu çalışma ile bireylerin mekana ilişkin anılarına referans olan öğelerin geleceğe aktarılması-

nun gerekliliği ortaya konulmaktadır. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında mekanın kullanıcısı tarafından kurulabilecek bağlantılar, bireylerin mekana ilişkin “yer” ve “aidiyet” duygusuna sahip olmalarına olanak sağlayacaktır.

Bu doğrutuda özellikle Köyiçi Bölgesi’nde “suya dayalı aktivitelerin” geliştirilerek günümüzde karayolu odaklı ulaşım alternatif olarak bir kıyı yerleşmesi olan Tuzla İlçesi’nde deniz ulaşımının yeniden hayata geçirilmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki; Köyiçi yerleşmesine ilişkin kolektif belleğin korunması ve saklanması, bireylerdeki “kıyı” algısının sürdürülebilirliği ile mümkün olmaktadır.

Extended Abstract

The Interpretation of Spatial Variation/Differentiation of Tuzla Köyiçi District in Context of Collective Memory and Perception of Urban Space

Seçil Sayar Avcıoğlu
Yıldız Technical University

Oya Akın
Yıldız Technical University

Memory concept is expressed as the ability to keep understanding alive through the concepts such as experience, sensation, impression, perception with its general framework. The common sense considering the general definition of memory is that; it is not only composed of past, but also it is the overlap of the images that stored past, events or individuals by correlating them which will be stored at the present or future periods.

Many of the theorists working on memory and the memory of the society where the individual lived cannot be independent and perceived by the individual meaning them noting that this information is placed in memory in the social context; all separated or severed human relations take place within the social context of the individual, whether advocates the formation of memory. In other words, the "memory" how if you move individually moved, but that memory is becoming a social relationship network in the nature and the socialization process (Halbwachs, 1992).

The memory concept that is more associated with the process of experienced makes sense relating with the "living space" unlike the abstract time. The scientific research on memory, visual and auditory images acquired as well as the experience of the place, impressions, information events, such as it suggests that long-term storage in the memory (Subaşı, 1999). During a space perceived as individual visual stimuli that lead to obtaining an association on past experience and the context in memory, space is left traces in memory. Perceptions of space are defined that space consists of physical

properties depending on which evaluated in context. The perception of space in people, the venue for the first time and short-term experience of environmental data obtained through conscious or unconscious during the experience of the physical properties of space and sensations, needs, expectations and so on. It occurs due to the effect (Göregenli, 2010).

In other words, the matter brought in to time the feeling of life experience, is the traces of the features belong to space, left in the memory (Nora, 2006). The tangible traces existing in the space and containing the feature of the past point out the formation of the "space memory", in the minds of individuals who are the user of the space, by merging with the individual, social, historical, cultural values and so on. The memory and the space correlation is not solely the memories accumulated in the space in time, it also involves the emotional tie formed between the space and the individual together with the memories. The traces of space left in the memory; subsist through several representations, indicators, symbols and via the interaction and communication of the social groups underlying the formation of collective memory as well. Therefore, memory is not an ability; it is determined by the current social circumstances. (Assmann, 2001 and Halbwachs, 1992).

Therefore, enabling the collective recollection of the most important elements of social / public representations that shape collective memory and collective memory forms the basis of "partnership" and "belonging" which brings a sense of nurturing and symbols. Protecting the common identity, which is a historical continuity and meaningful to those living in "place" that is associated with the collective memory. Space common past through these symbols that references to be correlated is embodied through space. Memories accumulated in the collective memory, events, contacts, etc are the set of reference points in space and that the scale of space, common areas bearing the scars of the values recognized by the society and strengthen retrievability for collective memory.

A winning identity for the community and may be associated with memory in areas that have in the collective memory and subjective small-scale interventions, have a negative impact on social identity. A collective phenomenon which is encoded in memory, allowing recalled from memory after the process of voluntary spatial elements or destruction involuntarily, to connect with the feeling of belonging to the place where individuals live and eliminates the ownership situation.

Given these definitions, the scope of the study is to reveal the connection between the space and the collective memory which is occurred as a result of cultural heritage produced by civic throughout generations. It is also to draw

attention the issue of extermination of ownage, binding and sense of belonging due to eradication of the spatial components coded in collective memory voluntarily and involuntarily, individuals accumulated in the memory ; items that reference the memories of the place and the people associated with each other is to demonstrate the need to transfer the future.

The study is analyzed under the two main titles of conceptual and case study inferences. In the first part of the study, the components of “urban memory” is described by linking the space to memory and the collective memory concepts that will be referenced to the case study. In the second part, spatial alterations are interpreted over traces left in the memories of living people by means of interviews, detection and observation techniques within the scope of memory- perception and space phenomena in İstanbul Tuzla Köyiçi settlement. Tuzla Köyiçi targeted in the study to uncover the spatial memory of the settlements; "memory - human - space" left in memory of the relationship between the spatial elements is revealed through.

This study reveals the connection between space and the collective memory which is occurred as a result of cultural heritage produced by civic throughout generations and is based on being the main indicator of the collective memory “the reason why people live in the city”. The issue wished to emphasize, the settlement identity and the memory should be sustainable as the prerequisite of the transmission of collective memory to the next generations and understanding the effect of each type intervention made in the lack of awareness of past on the memory.

Kaynakça/References

- Anderson, B. (2007). *Hayali cemaatler*, Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Çeviren: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Atkinson, R. C. ve Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. In K. W. Spence (Eds). *The psychology of learning and motivation: Advances in Research and Theory*, 2: 90–197. Academic Press, New York.
- Atkinson, R. (1995). *Psikolojiye giriş*. Çeviren: K. Atakay, M. Atakay, A. Yavuz. Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Avcioğlu, Sayar, S. (2011). *Kollektif bellek bağlamında tuzla köyiçi bölgesi'nin mekansal değişiminin irdelenmesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Mekan Organizasyonu ve Tasarımı Programı basılmamış (çoğaltma) yüksek lisans tezi.

- Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek*, Çeviren: Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Binder, T. (2005). Toplum arzuladığı belleği yaratır / Taner Akçam'ın kolektif bellek kavramı. *Virgül Dergisi*, 85: 11–14, İstanbul.
- Çeviker, L. (2009). *Şiddet ve toplumsal hafıza*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Davis, P. (1999). Gender differences in autobiographical memory for childhood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 498-510.
- Duru, B. (2003). *Kıyı politikası*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erdönmez, E.M., Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekanlarının toplum ilişkilerindeki etkileri. *Megaron Ytü Mim. Fak. E-Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.67-87.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre psikolojisi: İnsan mekan ilişkileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Günay, B. (2007). Gestalt theory and city planning education. *Journal Of The Faculty Of Architecture, METU / JFA*. Ankara.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. The University Of Chicago Press, Chicago.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, algı, iletişim*. Beykent Üniversitesi Yayınevi. İstanbul.
- Kahvecioğlu, H. (1998). *Mimarlıkta imaj: Mekansal imajın oluşumu ve yapısı üzerine bir model*. İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Kılıç, A., Akın, O., Yerliyurt, B. (2006). Su ile gelen kültür ve bu kültürü yaşayamayan kent / kentli: İstanbul tuzla yerleşmesi örneği, 42. *İsocar Kongresi Bildiri Kitabı*. Ytü, İstanbul.
- Lang, J. (1987). *Creating architectural theory, the role of the behavioral sciences in environmental design*. Van Nostrand Reinhold, NewYork.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press, US.
- Mustafa Özdemir İle Yapılan Sözlü Mülakat Çalışmasından Edinilen Bilgiler
- Özak, N.Ö., Gökmen, G.P. (2009). Bellek ve mekan ilişkisi üzerine bir model önerisi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 8[2]: 145–155, İstanbul.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekanları*. Dost Yayınları, Ankara.
- Öner, B. (2008). Sosyal temsiller. *Kriz Dergisi*, 10[1]: 29–35.
- Özak, N. (2008). *Bellek ve mimarlık ilişkisi: Kalıcı bellekte mekansal öğeler*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Öztürk, S. (2006). *Osmanlı belgelerinde Tuzla*, Yeni Güven Yayınları, İstanbul.
- Rapoport, A. (1981). Identity and environment: A cross-cultural perspective. Derleyen: J. S. Duncan. *Housing and identity: Cross-cultural perspective*, 6–35, Croom-Helm, Londra.
- Rubin, D. (2000). Autobiographical memory and aging. D. C Park Ve N. Schwarz Ed., *Cognitive aging: A primer*, 131-149. Psychology Press, Philadelphia.
- Subaşı, G. (1999). Bilişsel öğrenme yaklaşımı bilgiyi işleme kuramı. *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Mesleki Eğitim Dergisi*, 99: 2, Ankara.
- Yeşilyaprak, B. (2008). *Eğitim Psikolojisi*. Hayat Ağacı Yayınları, 289–299. Ankara.

Seçil Sayar Avcioğlu,

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü mezunu olan yazar, Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi başlıklı tez ile Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Mekan Organizasyonu ve Tasarımı Yüksek Lisans Programından mezun olmuştur. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'nda Doktora Programına devam etmektedir. Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş./Planlama ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'nde Uzman Yardımcısı olarak görev yapan yazar iyi derecede İngilizce bilmektedir.

- The author is graduated from Yıldız Technical University Faculty of Architecture Urban and Regional Planning department. Had MSc degree from Yıldız Technical University Graduate School of Natural and Applied Sciences Institute Spatial Organization and Design Master Programme according to master thesis based on The Interpretation of Spatial Variation/Differentiation of Tuzla Köyiçi District in Context of Collective Memory and Perception of Urban Space. The author is a PhD student of Yıldız Technical University Graduate School of Natural and Applied Sciences Institute City & Regional Planning Doctorate Programme and working on lectures. The author is working as Assistant Expert at Emlak Konut REIC (Planning and Urban Transformation Department)and knows English fluently.

E-mail: sclsayar@gmail.com

Oya Akın,

1988 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görevine başlamıştır. "Kentsel Büyüme Koşutunda Taşınmaz Değer Dengelerinin Değişimi ve Yeniden Yapılaşma Sürecinde Bir Yöntem Önerisi" konulu Yüksek Lisans ve "Küreselleşme Olgusu ve İstanbul Kent Mekanı Üzerindeki Etkileri" konulu Doktora çalışmasını aynı bölümde tamamlamıştır. YTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde Doç. Dr. olarak görev yapan Oya Akın'ın ilgi alanları; kentsel koruma, yenileme ve dönüşüm, kentsel tasarım, kıyı alanları yönetimi konularıdır.

- *"The author started her career as a research assistant at Yildiz Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning in 1988. Had MSc degree on "Change of Immovable Value Balances in the Urban Bi-lingual Range and a Methodology in the Process of Reconstruction" and PhD degree on "The Globalisation phenomenon and it is aspects on urban space (the keys of İstanbul metropolitan area)" at the same department. The author has been working as associate professor at Yildiz Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning and interested on topics of Urban Conservation, Renewal and Transformation, Urban Design, Coastal Zone Management."*

E-mail: oakinster@gmail.com

Kentsel Kimliğin Dönüşümünde Kentsel Politikaların Etkisi: Şişhane Bölgesi, İstanbul

*

O. Hazal Yeğenağa
Yıldız Teknik Üniversitesi

Yasemen Say Özer
Yıldız Teknik Üniversitesi

Öz

Uzun bir ticaret geçmişine sahip olan Şişhane Bölgesi, İstanbul'da aydınlatma pazarının merkezi olarak bilinen önemli bir zanaat mahallesidir. Atölyelerin, dükkânların ve toptancıların zaman içerisinde kümelenecek bölgede oluşturduğu kentsel doku, kentsel mekâna özel bir kimlik kazandırmıştır. Ancak bugün yürütülen turizm odaklı kentsel politikalar kentsel doku ve kimlik üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Haliçport, Galataport, Tarlabası Yenileme Projesi, Haliç Metrosu Köprüsü ve Haliç Tüüp Geçidi gibi büyük ölçekli projeler, atölyeleri şehir merkezinden çevreye taşınmaya zorlayan önemli gelişmeler olmuştur. Bu çalışma Şişhane Bölgesi'ni tehdit eden bu politikaların ve bölgedeki dönüşümlerin etkileri üzerine yoğunlaşarak, bölgenin geleneksel üretim yapısıyla korunması gerekliliğini savunmaktadır. Zanaat üretimi yapan birbiriyle ilişkili aktörlerin Şişhane ve çevresinde hala varlığını sürdürüyor olması kentsel kimliğin sürekliliğinin sağlanması için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgedeki üretim yapısı ve bu yapının kentsel kimliği oluşturmadaki rolü vurgulanarak, kentsel ve kültürel sürekliliğe ilişkin yaşanan sorunlara yanıt aramaktadır.

Çalışma kapsamında Şişhane Bölgesi'nde kimliğin oluşumunda etkili olan katmanlar, Haliç ve Galata'nın mekânsal gelişimiyle ele alınmaktadır. Bölgedeki mevcut durum hakkında bilgiler verilip konu, kimliği tehdit eden kentsel politikaların etkileri üzerinden tartışılmaktadır. Çalışma alanı, aydınlatma firmalarının en yoğun bulunduğu güneyde Tersane Caddesi, batıda Refik Saydam Caddesi, kuzeyde Büyük Hendek Caddesi, Küçük Hendek Caddesi ve devamında Yüksek Kaldırım Caddesi, doğuda ise Kemeraltı Caddesi ile tanımlanmaktadır. Araştırmada yapılan haritalandırma çalışmaları ve yerinde gözlemler, zanaat mahallesi hakkında veri toplamak için kullanılan ana yöntemler olmuştur. Bu çalışma, bölge ile ilgili ileride yapılacak olan araştırmalar ve iyileştirme girişimleri için kaynak olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zanaatkârlık, Kentsel Kimlik, Kentsel Kimliğin Dönüşümü, Şişhane Bölgesi, İstanbul, Aydınlatmacılar, Kentsel Politikalar

The Impact of Urban Policies on the Transformation of Urban Identity: Şişhane District, Istanbul

*

O. Hazal Yeğenağa
Yildiz Technical University

Yasemen Say Özer
Yildiz Technical University

Abstract

Şişhane District, which has a long trade history, is one of the most important crafts neighbourhood in Istanbul, known as the center of the lighting market. In time, clustering of workshops, shops and wholesalers constitute an urban texture that gives the district's specific identity. However, following tourism-oriented urban policies give rise to negative impacts on this urban texture and identity. Large scale projects such as Haliçport, Galataport, Tarlabası Renewal Project, Golden Horn Metro Bridge and Golden Horn Sub-sea Tunnel are forcing the workshops to move from the city center to peripheries. This study focuses on the effects of these policies and transformations threatening Şişhane district and recommends an approach to preserve the space together with the traditional manufacturing network. Artisans still maintain their presence together with other actors in Şişhane and its surroundings. This is important both for themselves and for protecting urban identities against different threats caused by tourism. Emphasizing the structure of manufacturing and its role to construct the identity in the existing urban context, the paper looks for answers to the problems of urban and cultural continuity.

Within the scope of the research, firstly the strong elements which constitute the identity of Golden Horn and Galata were handled together with the spatial development of the region. After explaining the current situation in the region, the subject is discussed through the effects of urban policies that threaten identity. The study area is defined within the boundaries of Tersane Caddesi in the south, Refik Saydam Caddesi in the west, Büyük Hendek Caddesi, Küçük Hendek Caddesi in the north and Kemedan Caddesi in the east. In this research, mapping and site observations are the main methods to collect data in the crafts neighborhood. This study aims to be a source for the future research and improvement initiatives of Şişhane.

Keywords: Craftsmanship, Urban Identity, Transformation of Urban Identity, Şişhane District, Istanbul, Lighting Technology, Urban Policies

Giriş

Kent, tarihsel süreklilik içerisinde fiziksel, sosyal ve kültürel katmanların birikerek yığılması sonucu oluşur. Kent kimliğini ise bir kenti diğerlerinden ayrı kılan o yere özgü unsurların birlikteliği oluşturur. Farklı bir deyişle o yerin özgünlüğüdür. Sözü edilen unsurlar kentin coğrafi yapısı, kültürel düzeyi, mimari niteliği, yerel gelenekleri, yaşam biçimi vb. niteliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Ocakçı ve Türk, 2012, s. 226). Genel olarak o yeri fiziksel ve sosyal özellikleri ile diğerlerinden ayıran, o yere anlam katan özelliklerin tümüdür. Buna karşın mekâna yapılan müdahaleler, değişen sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkileriyle birlikte, tarihsel süreç içerisinde katmanlaşmış kentsel kimliğin üretilmesini engelleyerek yerin kentsel ve kültürel sürekliliğine zarar vermektedir. Kentsel mekânda yapılan fiziksel değişiklikler, sosyal çevre özellikleri ile uyuşmadığı takdirde o bölgedeki kentsel kimliği tehdit etmektedir.

Bu çalışmada, geleneksel üretimin geçmişten günümüze kimliğin oluşumundaki rolü vurgulanmış, kentsel ve kültürel sürekliliğin önemine dikkat çekilmiş ve büyük ölçekli kentsel projelerin bölge üzerindeki etkileri tanımlanmıştır. Galata surları içinde bir zanaat mahallesi olan Şişhane Bölgesi'nde ticaretin kentle bütünleşmiş bir ağ sistemi olarak işleyişi incelenmiştir. Zanaat mahallesinin mevcut yapısı konusundaki tespitlerin gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması hedeflenmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Şişhane Bölgesi'ndeki geleneksel üretim yapısını ve mekânı kullanım şeklini anlamak için farklı zamanlarda alanda çalışılmıştır. Firmaların geçmişteki adreslerine ulaşmak adına İstanbul telefon rehberleri taranmış, yapılan gözlemler, çekilen fotoğraflarla ve haritalama çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bölgedeki aktörlerle bire bir görüşmelerde bulunulmuş, bunlar notlarla belgelenmiştir.

Kentsel Kimlik Kavramı

Sürekli olarak değişme ve gelişme halinde olan kentlerin kimlikleri, doğal, yapı ve sosyal unsurların karmaşık etkileşimiyle oluşmaktadır. Dolayısıyla bir yerin gerçek bir kimlik kazanması zamanın geçişine bağlıdır (Manley ve Guise, 1998). Bu nedenle kentsel kimliği anlamak için

yerel kentsel bağlamı, toplumsal ilişkileri, yapılı çevre biçimini ve doğası ile olan etkileşimini tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek gerekir.

Kentsel kimlik, bir yerin kendine özgü özellikleri ile ilişkilidir. Norberg-Schulz'un (1971) da belirttiği gibi çevresiyle ilişki içerisindeki bir yerin kimliği bu özelliklerin belirli bir yoğunluğuna bağlıdır. İnsanlar yaşadıkları çevrenin onlara ait olduğunu hissetmek ister. Kent düzeyinde de çevre, insanları kendilerini ifade etmeye ve yakın ilişkide olmaya teşvik etmelidir (Oktay, 2002). İnsan çevresine uyum sağlayabildiğinde, zihinlerinde o yer ile ilgili bir imge oluştuğunda ve yer hissi yaratıldığında kimlik oluşur.

Lynch (1960/2011) kentin karmaşık düzeni içerisinde ona anlam katan özelliklerin oluşturduğu birlikteliği kent imgesi kavramıyla açıklamaktadır. Çalışmasında bir kenti akılda kalır yapan yapılı çevreden kaynaklanan kimlik öğelerini yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri olarak belirtir.

Kentin sahip olduğu doğal çevreden kaynaklanan kentsel kimlik öğeleri ise o kentin bulunduğu yerin topoğrafya, iklim, su ögesi, toprak yapısı, bitki örtüsü vb. özellikleridir (Ocakçı ve Türk, 2012, s.227). En temel düzeyde kentler coğrafi konumlarıyla tanımlanmakta ve yerleşim karakterleri onları özgün kılmaktadır.

Kentsel kimlik sadece doğal ve yapılı çevre özelliklerinden oluşmaz. Bir kenti temsil eden özelliklerin tümü düşünüldüğünde, kentsel kimlik büyük oranda insan ilişkilerini ve insanın çevresiyle etkileşimini içerir. Zamanla değişen bu ilişkiler ise kimliğe dinamik bir yapı kazandırır. Bu nedenle bir yerin kimliğini tanımlarken sosyal çevrenin özellikleri de incelenmelidir. İnsanların aile yapısı, davranış biçimleri, kültürel düzeyi, yerel gelenekleri, yaşam biçimi vb. bu özelliklerin içerisinde yer alır. Kentteki yapılı çevrenin insan odaklı yapısı, "kültürel ve sosyal değerler taşıyan insanlığın kentsel kimliğe hem somut, hem de somut olmayan katkılarının ifadesidir" (Markoç ve Eryazıcıoğlu, 2014).

Bir yerin kimliğinin diğer önemli belirleyicisi ise kullanım alanlarının ve o alanlardaki faaliyetlerin şeklidir. Ticari faaliyetlerin çeşitliliğini yaratan fiziksel ve ekonomik şartlar, farklı çeşitlilikleri de üretir ve bu yer karakterinin oluşmasını sağlar (Jacobs, 1961/2015, s.170).

Lefebvre (1991/2015), "Ürün-üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır." sözüyle mekân kavramının diyalektikleştirdiğini, üretim veya kültürde olan bir değişimin mekânın üretilmesini de değiştirdiğini vurgulamaktadır. Bu noktada çalışan nüfus, gelir düzeyi

ve sektörel yığılmalar gibi sosyo-ekonomik özellikler de önemli kimlik unsurlarıdır. Bahsedilen bütün bu unsurların oluşturduğu kimlik toplumsal ilişkilerin bir sonucudur. Toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi kimliğin de yeniden tanımlanmasını ve üretimini gerektirir (Tekeli, 1991). Sonucunda yere özgü bir kimlik ortaya çıkar. Dolayısıyla mekâna özgü doğal, yapı ve sosyal çevre özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi gerekir.

Kentsel kimlik, kentsel koruma anlayışı ile yakından ilişkilidir. Yapı ve doğal çevrenin, kültürel varlıkların ve ekonomik özelliklerin eşit bir şekilde korunması kentsel sürdürülebilirliği sağlar. Kentsel kimlik, hızla değişmeyen, uzun bir zamanda tarihsel katmanların birikmesiyle oluşmuş kentlerde daha iyi korunmaktadır (Ocakçı ve Türk, 2012, s.226). Dolayısıyla bu kentler çağlar boyunca kendisini yeniden inşa edebilme özelliğine sahiptir.

Uzun bir geçmişe ve güçlü bir kimliğe sahip kentler düşünüldüğünde, nesiller boyunca yaratılmış fiziksel ve doğal çevre tarafından oluşturulan kentsel bağlam, kentsel kimliğin en önemli belirleyicisidir. Bu noktada tarihi kent merkezinde olan bölgeler de bağlamın bir parçası olarak kentsel kimliğin oluşumunda aynı öneme sahiptir. Şişhane Bölgesi de hem İstanbul'un tarihi kent merkezinde, Haliç ve Galata'da bulunması, hem de somut olmayan kültürel miras olarak nitelendirilen zanaatkârlığı bünyesinde barındırdığından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Şişhane Bölgesi'nde Kentsel Kimlik

Bir kentsel mekânın karakteristik biçimi ve kimliği, tarihi, doğal ve kültürel değerlerinin yapı ve çevre unsurları ile birlikteliğinden oluşur. Şişhane Bölgesi'nin kimliğinin oluşması ise, öncelikle Haliç ve Galata Bölgesi'nde sözü geçen değerlerin ilişkisine bağlıdır. Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği bölgede doğal bir liman olan Haliç'in tarihsel süreç içerisinde kuzeyinde bulunan Galata Bölgesi'yle olan ilişkisi ticari bir merkez olmasında önemlidir. Ticari değerleri korumaya yönelik bölgenin eğimli topografyasına yapılan surlar da Galata kimliğinin oluşmasında etkin rol oynar.

İnsan ilişkileri ve insanın çevresiyle kurduğu ilişki kentsel kimliğin oluşumunda önemli öğelerdir. Dolayısıyla deniz ticaretinin yoğun olduğu bu bölge, sosyo-ekonomik yapıdan ayrı düşünülmemelidir. Ticaretten doğan üretim biçimleri kendine uygun bir yer seçerek zamanla

yığılmış ve bulunduğu yere değer katmışlardır. Günümüzde Şişhane Bölgesi'nde ağırlıklı olarak aydınlatma ve elektrikli aletler üreten, metal işleri yapan yüz yıldan uzun bir süredir zanaatkârların bulunduğu atölyeler mevcuttur. Bu bağlamda, kent kimliğini bir süreklilik olarak algılayanın ve kavramanın (Güvenç, 1991) önemini vurgulayarak çalışmada aydınlatmacılar kimliğinin oluşumu, Haliç ve Galata'nın kimliğini oluşturan güçlü öğelerle birlikte ele alınmaktadır.

Galata Bölgesi, Latin topluluklarının bölgede yerleşme ve ticaret yapma istekleri sonrasında kentsel anlamda bir özellik kazanmıştır. Özellikle Venedik ve Cenovalılar Galata'da ticaret yaparken aynı zamanda kentsel yerleşimin şekillenmesini sağlayacak surları da bölgeye katmışlardır. Galata'daki deniz ticareti işlevinin sürekliliğiyle bu ticareti korumaya yönelik yapılan surlar zamanla fiziksel ve sosyal çevreyi şekillendirmiştir. Doğal bir liman olan Haliç ise Tarihi Yarımada ve Galata arasında bir sınır oluştururken zamanla bu iki bölgeyi birbirine bağlayan ticaret işleviyle farklılaşmış, çevresini de değiştirmiştir.

Bizans'ın ekonomik ve ticari imtiyazlar tanınmasıyla güçlenen Cenovalılar sınırlarını genişleterek bölgede kuvvetlenmişlerdir. Sınırları zamanla Tersane yönünde Azapkapı-Şişhane-Tophane hattına yayılmış, Galata Kulesinden ışınsal olarak kıyı surlarına ulaşmış, kapılarla doğrudan liman ve iskelelere bağlanmıştır. Surların yerleşimini belirleyen liman ve topoğrafik koşullar olmuştur. Bu bölge aynı zamanda önemli sur kapılarının kıyıya açıldığı alan olup lonca binası da burada bulunmaktadır. Zanaatkâr ve tüccarların kayıtlı olduğu, ticaret ve üretimden sorumlu kişilerin eğitimi, organizasyonu, korunması gibi sorumlulukları olan lonca; Galata'da güçlü ticari yapılanmayı sağlamıştır (Mantran, 2001, s.404).

Deniz ticaretinin yanı sıra Fatih tarafından 1455 yılında gemi yapımı için kurulan Tersane-i Amire, Haliç'in kimliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Doğal bir liman olarak Haliç, çevresinden başlayarak iç kısımlara doğru kente dinamik bir yapı, yoğunluk ve çeşitlilik kazandırırken bir yandan da tersanenin yan sanayisi ve atölyeleriyle buraya yerleşmesiyle küçük işletmelerin ekonomik yuvası haline gelmiştir. Özellikle buharlı gemilerin deniz taşımacılığında önem kazanmasıyla büyük bir değişim yaşamıştır. O dönem Haliç'in, denizcilikle ilgili birçok imalatçı ve zanaatkâr esnafı barındırdığı görülmüştür. 1638'de yapılmış bir sayıma dayanarak Evliya Çelebi, şehirde 262.000 lonca mensubu bulunduğunu belirtmiştir (Kuban, 1970, s.35). 17.yy'da Mantran'ın (1986) İstanbul ge-

nelinde yaptığı çalışmaya göre, Şişhane Bölgesi ve çevresinde, demircilerin ve camcılarının yer seçtiği görülmüştür.

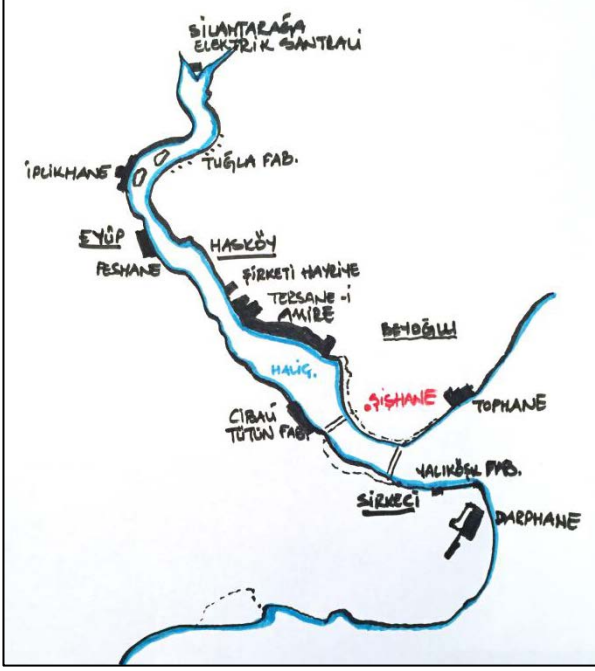
Galata Limanı'nın varlığı 17. ve 18. yüzyıllarda kıyı kesimlerdeki denizcilik faaliyetlerinin artırırken, yakınlarında da ticareti destekleyen borsa, banka, tercüme büroları ve depoların yer seçmesine neden olmuştur. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda Voyvoda Caddesi ve Perşembe Pazarı'na açılan sokaklarda çok sayıda han yapısı inşa edilmiştir.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, kent planlaması ve kent yönetimi alanlarında ciddi adımların atılmıştır. Bu bağlamda Galata ve Pera'da kentsel düzeni sağlamak amacıyla VI. Daire (belediye) kurulması önemlidir. Yolcuzade İskender Yokuşu'nun sonuna yapılan belediye binası altıncı daire anlamına gelen Şeş Hane'den dolayı bölgeye ismini vermiştir. Belediye, 1861 yılında Galata'da yolların genişletilmesi, havagazıyla aydınlatılması, eski Ceneviz yapılarının yıkılması ve yenilerin yapılması gibi önemli çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle sokakların aydınlatılmasına önem verilmiş, Dolmabahçe Gazhanesi'yle Pera Caddesi'nin aydınlatılması sağlanmıştır (Akın, 2011, s.102-123). Sonrasında Galata surları yıkılıp yerine yeni yollar açılmıştır. Galata ile Pera arasında bir bağlantı projesi olan ve Şişhane Bölgesi'ne açılan Okçu Musa Caddesi'nin planlanması da bu dönemde geliştirilmiş bir projedir.

1836'da ilk köprü'nün inşası ve 1837'de buharlı gemilerin Akdeniz'de ticari amaçlarla kullanılmaya başlanması ve denizcilik faaliyetleriyle ticaret giderek yoğunlaşmıştır. Galata Bölgesi'ne yönelik ilk planlama çalışması 1933'te Hermann Elgötz tarafından yapılmıştır. Bu planda, Beyoğlu tarafında Perşembe Pazarı ve Voyvoda Caddesi'nin iki tarafı, Azapkapı'dan Kasımpaşa'ya kadar olan (Şişhane Bölgesi'ni de içine alan) kısım iş ve ticaret bölgesi olacaktır (Duranay, Gürsel ve Oral, 1972, s.370). Ayrıca İstanbul'un ekonomik buhrandan korunması için liman işlerine önem verilmesi ve sanayi ile küçük sanatların muhafaza edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Elgötz raporunda, İstanbul'un tarihi önemine dikkat çekmiş, eski kültürün ve işlevlerin korunması gerektiğini vurgulamıştır.

İstanbul'un biçimlenmesinde önemli değişiklikleri içeren plan ise Henri Prost tarafından 1937 yılında yapılmıştır. Bu planda Şişhane ve çevresini etkileyen en önemli karar sanayinin Haliç'te toplanmasıdır (**Şekil-1**). Plana göre büyük sanayi için Atatürk Köprüsü'nden Haliç'in başlangıcına doğru olan yerler tahsis edilmiştir. İstanbul'a elektrik üretecek santralin, sanayinin yer aldığı Haliç'in ucunda bulunan Silahtarağa

bölgesinde kurulması kararlaştırılmıştır (Aksoy, 2009). Dönemin teknolojisi düşünüldüğünde enerji kayıplarını azaltmak için santralin sanayi bölgesinde yer alması önem taşımaktadır.

Şekil 1. 19.yüzyılda Haliç'te Endüstri Bölgeleri

1950'lerde İstanbul'a doğru hızlı bir göç akımı yaşanmış ve gelenler Haliç ve sur dışındaki sanayi alanlarının çevresine yerleşmişlerdir. 1956-57 yıllarında dönemin başbakanı Menderes, Prost planını temel alarak geniş çaplı imar çalışmaları yapmıştır. Mevcut dokunun üzerinde geniş yollar açılmıştır. Tersane Caddesi'nin açılması kıyı kesimiyle Galata Kulesi ve çevresinin bağlantısını koparmıştır. (Şekil-2)

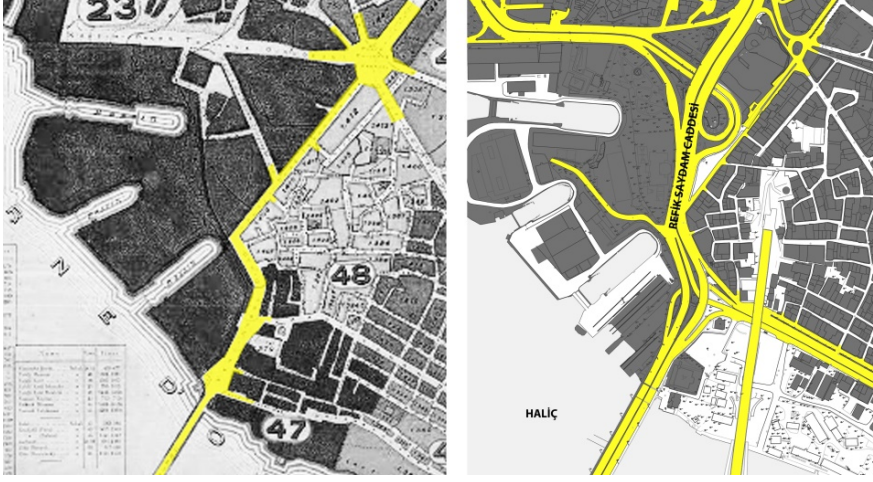
1980'de hazırlanan 1/50.000 ölçekli Nazım Planı ile Haliç kıyılarının ve merkezi iş alanlarının öncelikli olarak planlanması kararlaştırılmıştır. 1985 yılında oluşturulan Haliç Nazım Planı'nda Haliç kıyılarındaki küçük ve büyük sanayi tesislerinin bu fonksiyonlar için ayrılan yere taşınması ve yerlerinin kamuya açılarak yeşil alanlara dönüştürülmesi kararı alınmıştır. Bu dönemden itibaren Haliç'teki tersanelerde de üretim azaltılmıştır.

Şekil 2. Tersane Caddesi'nin genişlemesi

1986'da Bedrettin Dalan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmasıyla pek çok kesimin "Dalan Operasyonları" diye adlandırdığı ve eleştirdiği yıkımlar başlamıştır. Birçok yapı yıkılarak Tarlabası Bulvarı Unkapanı Köprüsü'ne kadar genişletilmiş ve Şişhane Meydanı açılmıştır. Bu çalışma sonucu Şişhane Bölgesi, Haliç Tersanesi ile fiziksel olarak koparılmış, böylece bulvar bir sınır oluşturmuştur. (Şekil-3) Ayrıca fabrika ve işyerinin yıkılarak şehir dışına taşınmasıyla Haliç'in kimliğiyle özdeşleşen tarihsel ve kültürel mirasa ait yapılar da bu yıkımlar sonucu yok olmuştur. Bu sanayisizleştirme sürecinde Şişhane Bölgesi ile ticari ilişkileri olan Perşembe Pazarı'nın Şişli'deki Perpa Ticaret Merkezi'ne taşınması da bölgeyi etkileyen önemli bir gelişme olmuştur. Bu dönemde artan ulaşım sorunu, su ve hava kirliliği ve Karaköy Limanı'yla Perşembe Pazarı'nı kapsayan bölgenin turizm alanı haline getirilecek olması sonucu pazarın kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu müdahale sonucu Galata Bölgesi'ndeki ticaretin varlığı büyük oranda azalmıştır.

Şekil 3. Refik Saydam Caddesi (Pervititch Haritası- Günümüz)

1994 ve 1995 yıllarında hazırlanan 1/50.000 ölçekli Nazım Planı raporları, İstanbul'un küresel ekonomiyle bütünleşerek bir dünya kenti olma hedefini ortaya koymuş ve bu amaçla çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Kalkınma ekonomik, kültürel, toplumsal ve politik yönleriyle ele alınmıştır. Daha sonraki planlarda kültürün korunması, geliştirilmesi ve kültürel faaliyetlerin yaygınlaştırılması vurgulanmıştır. İstanbul ise, kültürel zenginlik, çeşitlilik, tarihi mekânların varlığı vb. özellikleri bünyesinde barındırdığından kültür ürünlerinin üretimi ve tüketimi açısından Türkiye'nin merkezi konumundadır. Özellikle Haliç, hem "somut" hem de "somut olmayan" kültürel değerlere sahip olduğundan kültürel gelişim bölgesi olarak görülmüştür. Bununla birlikte İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olma hedefiyle, temelde kültürel mirası koruma, kentsel dönüşüm, toplumsal gelişim ve eğitim gibi konularda çeşitli projelerin yapılması hedeflenmiş ve turizmi artırmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla Haliç, İstanbul'un bir dünya kenti olması için üretilen vizyonlar ile birlikte Avrupa Kültür Başkenti olma yolunda geliştirilen stratejilerde önemli bir fırsat mekânı olarak görülmüştür (Erden, 2009, s.11).

Şişhane Bölgesi'nin Zanaat Mahallesi Yapısı

1837 yılında buharlı gemiler, Akdeniz ticaretinde kullanılmaya başlandıktan sonra, Haliç'te buharlı gemilerin yapımı için pirinç aksam üreten atölyeler açılmıştır. 20.yy'ın başlarında dizel motorlu gemiler üretilmiş ve bu atölyeleri işleten ustalar da yeni bir pazar arayışına girmiştir.

1914 yılında Silahtarağa Elektrik Santrali'nin devreye girmesinin ardından VI. Daire'nin çalışmalarıyla sokaklara ve konutlara elektrik verilmiş dolayısıyla aydınlatma elemanı ihtiyacı oluşmuştur. Bu dönemlerde camilerde ve saraylarda aydınlatma elemanı olarak avize kullanılması ustalara pazar açığını kapatmak için fikir vermiştir. Sonucunda buharlı gemi aksamı üreten atölyelerde avizencilik zanaatı doğmuştur (Sirel, 2016).

19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Fransa ile gelişen ticari ilişkilerin sonucunda bu devletler Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine ürünlerini sergileyebilecekleri rahat bir pazar bulmuşlardır. O dönem özellikle İngiltere'nin Osmanlı'ya cam eşyaların yanında kristal avizeleri ve şamdanları da ihraç ettiği bilinmektedir (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1998, s.10-14). Levanten ve Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu bu bölgede yalnızca avize değil, modernleşme sürecine giren Osmanlı saraylarının mobilyalarının da üretildiği bilinmektedir.

Edhem Eldem (2000) çalışmasında 1920'li yıllardan sonra bölgede elektrik teknolojileri dükkânlarının arttığını ve daha küçük dükkânları arka sokaklara iterek onların yerine yerleştiğini belirtmektedir. Voyvoda Caddesi'ndeki Burla Han, Hezaren Han, Bereket Han ve Güven Sigorta Han gibi binalara 2000'li yıllara kadar birçok elektrik teknolojileri dükkânının yerleştiğini tespit etmiştir. Bu firmalar bölgenin ana akslarından biri olan Voyvoda Caddesi'nden Okçu Musa Caddesi'ne ve Şişhane'ye doğru yoğunlaşmıştır (Eldem, 2000, s.35-36).

Aydınlatmacıların ilk nerede yer seçtiği bilinmemekle birlikte 1944 yılında Eski Banka Sokağı Sen Piyer Han içerisindeki mülkün avize işleri için kiralandığına dair kontrat o dönemde bölgede bu imalatının varlığını göstermektedir (T.C. Maliye Vekaleti Kira Kontratı, 1944, 6 Temmuz). Bununla birlikte 1952 yılında, Haliç Tersanesi'nde marangozhane, elektrik atölyesi ve dökümhane yapılmıştır (Köksal, 1996, s.30). Bu bağlamda Şişhane'de zanaatın doğuşunun ve kümelenmesinin, Haliç Tersanesi'ndeki işlevlerin oluşumuyla paralellik gösterdiği açıktır.

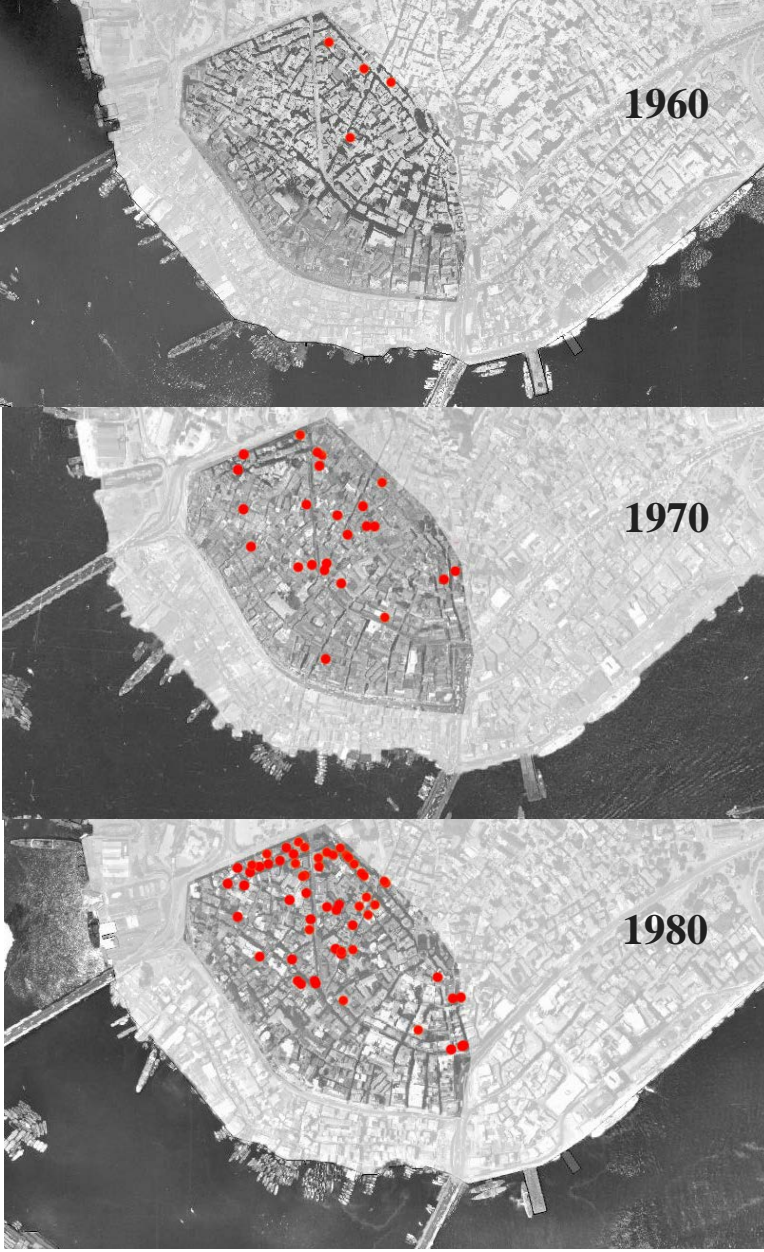
1960-80 yılları arasında İstanbul'da aydınlatmacıların sayısında ciddi bir artış olmuştur. (**Çizelge-1**) Atölye ve dükkânların özellikle Karaköy ve Galata'da yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

AVİZE- ABAJUR	İmalat- İthalat	Satış- Toptan	Satış- Perakende	Tamirci	Toplam
1960-61	9	6	1	-	16
1970-71	51	12	5	2	70
1980-81	169	35	81	2	287

Çizelge 1. İstanbul'da 1960-80 yılları arasında aydınlatmacıların sayısı
(İstanbul Telefon Rehberlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Karaköy ve Galata'da yer seçmiş dükkânlar rehberlerden edinilen adres bilgilerinden yola çıkılarak yıllara göre haritalara işlenmiştir. Buna göre 1980 yılına doğru özellikle Okçu Musa Caddesi, Şişhane Sokak ve Büyük Hendek Sokak'ta aydınlatmacıların yoğunlaştığı gözlenmektedir. (Şekil-4)

Günümüzde Şişhane Bölgesi, aydınlatma elemanlarının üretildiği ve satıldığı atölyeleriyle ve dükkânlarıyla ünlü bir semttir. Bölgedeki ekonomik faaliyetlerden dolayı firmaların kurduğu ilişkiler ağı, bir mahalle-ye dönüşmüştür. Firmalara işbölümü ve rekabet sağlayan bu mekânsal birliktelik, Şişhane Meydanı'ndan Haliç'e, Bankalar Caddesi'ne ve Galata kulesine doğru giden sokaklarda yoğun bir şekilde gözlenmektedir. (Şekil-5)

Şekil 4. Yıllara göre Karaköy ve Galata'da aydınlatmacıların yoğunlaştığı alanlar (İstanbul Telefon Rehberlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.)

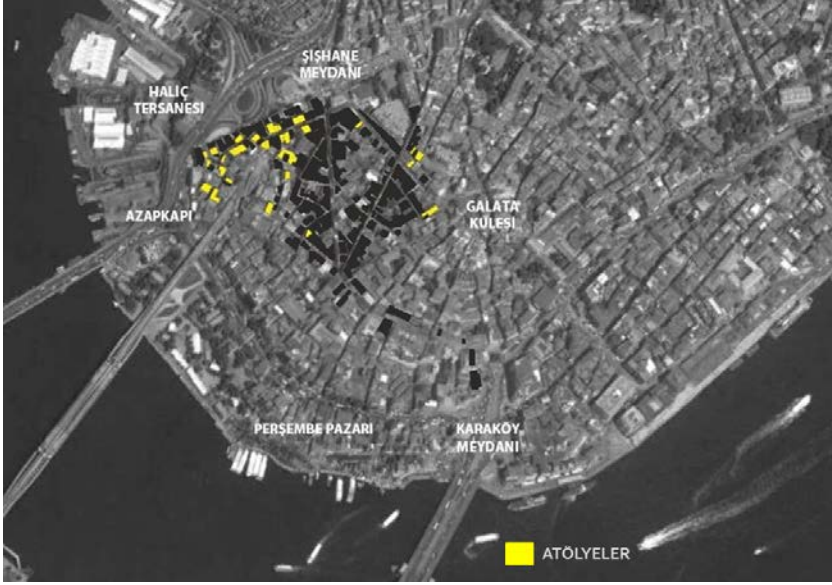
Şekil 5. Şişhane Bölgesi'ndeki aydınlatma atölye ve dükkânlarının yeri (Kasım,2016)

Bölgede tersanenin varlığı nedeniyle hammadde olarak pirinç malzemenin bulunması üretim için başlangıç teşkil etmiştir. Yakınında ticari ilişkiler kurabileceği Perşembe Pazarı, hırdavatçılarıyla birlikte burayı üretimin desteklendiği bir merkez yapmıştır. Bununla birlikte kuzeyinde bulunan Pera'nın, dönemin kozmopolit kimliğini barındıran konut yoğun bir bölge olması o dönem talebin fazla olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bu durum Şişhane Bölgesi'ndeki aydınlatmacıların hammadde temini, üretim ve satış faaliyetlerini gerçekleştirmek için stratejik bir konum seçtiğini göstermektedir.

Şişhane Bölgesi ve çevresindeki atölyelerde daha çok müşteriye özel imalat, parça imalatı ve birleştirme işi yapılmaktadır. Üretim şekilleri avize, metal, cam, akrilik, abajur, tel, torna, baskı, ahşap, montaj, reklam, pantograf, boya vb. olarak kendini göstermektedir. Üretim süreci, bu farklı atölyelerin ve dükkânların birbiriyle kurduğu ilişkiler sonucu gerçekleşmektedir. Sözü geçen firmaların sokaklarda birbirine yakın yer seçmesiyle bir mahalle oluşturduğu görülmektedir.

Bölge incelendiğinde sektörün kendi içinde 3 farklı şekilde yerleştiği görülmektedir. Aydınlatma elemanı satış ve üretiminin bir arada olduğu firmalar çoğunlukla Azapkapı ve Haliç Tersanesi'ne yakın olarak ara sokaklarda bulunmaktadır. (Şekil-6) Sadece aydınlatma elemanı satışının gerçekleştiği dükkânlar Azapkapı-Şişhane, Şişhane-Galata gibi ana

akslarda ve Okçu Musa Caddesi üzerinde yerleşmiştir. Daha çok parça, led, kablo gibi malzemeler satan tedarikçiler ise Bankalar Caddesi ve Galata Kulesi'ne doğru ara sokaklarda yer almaktadır. (Şekil-7)

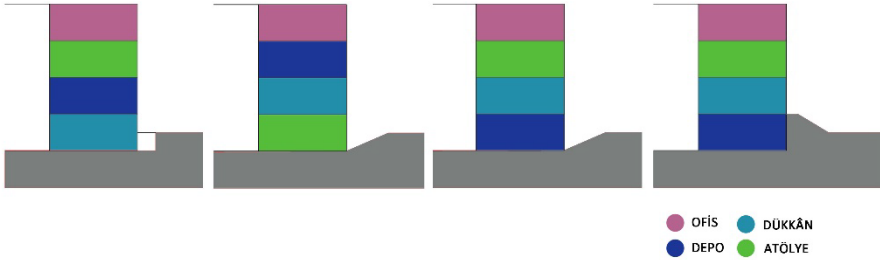

Şekil-6: Şişane Bölgesi ve çevresindeki atölyeler (Kasım,2016)

Şekil 7. Şişane Bölgesi ve çevresindeki aydınlatmacıların zemin kat kullanımı (Kasım,2016)

Zemin katlarda gördüğümüz bu mekân kullanımının büyük ticari binalar olan hanlarda da düşey olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu kullanım firmalar arası ticarete veya firma içindeki işleyişe göre değişmektedir. 3 ile 10 kat arasında yüksekliği değişen hanlarda zemin katlar genellikle dükkânlardan oluşmakta, bodrum katta bulunan depolarla desteklenmektedir. Atölye ve ofisler ise yapıların üst katında bulunmaktadır. (Şekil-8) Buradan da anlaşılacağı gibi kurulan yoğun sektörel ilişkiler mekâna yansımış ve bu yoğun birliktelik yere bir kimlik vermiştir.

Şekil 8. Hanlarda firma içi düşey mekân kullanımı

Kentsel Politikaların Şişhane Bölgesi'ne Etkisi

1970'li yıllardaki ekonomik bunalım sonrası yerel ekonominin büyümesi amacıyla kent merkezlerindeki köhneleşmiş alanlarda "yenileme" ve "yeniden canlandırma" adı altında çeşitli projeler uygulanmıştır (Ökten, Evren, İngin, Müftüler ve Kandemir, 2012). Bu projeler aracılığıyla kent merkezleri ve yoksul mahallelerin iyileştirilmesi, merkezi yönetimlerin önceliği haline gelmiş, daha çok toplumsal sorunlara duyarlı ve alan odaklı projeler geliştirilmiştir (Ercan, 2012).

1980'lerde küreselleşmenin ve neoliberal politikaların etkisiyle kentsel mekânlar sermaye sağlamak amacıyla küresel pazara sunulmaya başlanmıştır. Geniş mekânlarda kamu yararından çok yatırımcısının kârını ön plana çıkararak çeşitli projeler dönüşümü kolaylaştıran araçlar olarak kullanılmıştır. Bu projelerle kente hem potansiyel yatırımcı, hem de turist çekmek amaçlanmıştır. Genellikle mekânda var olan toplumsal yapı önemsenmeden hazırlanan bu tür çalışmalarda sadece fiziksel ve ekonomik sonuçlara odaklanılmaktadır. Bulunduğu mekânın bir parçası haline gelmiş kullanıcılar yerinden edilerek profil hızla değiştirilmektedir. Konut ve işyeri işlevleri de genellikle yeni gereksinimler için değiş-

tirilerek kullanımları yeniden tanımlanmaktadır. Kamu-özel ortaklıkları tarafından nasıl uygulandığına bakılmadan gerçekleştirilen bu projeler, toprak değerlerinin hızla artmasına neden olmakta ve böylelikle "soyulaştırma" gerçekleştirilmektedir. Özellikle tarihi kent dokuları içerisindeki alanlara mevcut birikimleri yok sayılarak, 'soyulu imgeler' yüklenmekte ve bu durum kent kimliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Kentsel mekânın sermaye birikimi açısından ön plana çıkarılması aynı zamanda onun meta haline gelmesine neden olmaktadır.

Kent merkezlerindeki köhneleşmiş alanların ve tarihi öneme sahip mimarinin yeniden keşfi, kültür ve eğlence aktivitelerinin düzenlenmesi için gerekli zemini hazırlamıştır (Şen, 2006). Sanayinin merkezde yer aldığı kentlerde yeni mekân ihtiyaçları doğmuş, boşalan endüstri tesisleri, liman ve tersaneler, yeniden kullanım gereksinimiyle dönüşmeye başlamıştır (Tolga, 2006). Bu kentsel mekânlar, seyahat, kültür ve eğlence alanlarındaki yeni tüketim alışkanlıklarının bir parçası olarak şekillenmiştir. Böylece, gayrimenkul odaklı yaklaşımına bir alternatif olarak kültür temelli bir canlandırma yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Üretimin sanayiden hizmet sektörüne kayması yeni toplumsal oluşumları da beraberinde getirmiştir. Kent merkezlerinin eski canlılığını kazanması için kültür temelli bir kent ekonomisinin yaratılması hedeflenmiştir.

Türkiye'de 1980 yılı ve sonrası birçok farklı uygulamada olduğu gibi turizm faaliyetlerinde de çeşitli düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmuştur. 1982 yılında 2834 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiş ve devlet, bu alanda özel sektörün teşvik edilmesini amaçlamıştır. Bu kanun ile İstanbul'un tarihi merkezlerindeki birçok bölge "turizm alanı" olarak ilan edilmiştir. Bu kanunun, turizm alanı ilan edilen bölgelerde çeşitli ölçeklerde planlar yapmaya ve yaptırmaya, kimseye bağlı olmadan onaylamaya ve tadil etmeye bakanlığı yetkilendirmesi (Enlil ve Aksoy, 2011, s. 218) yani doğal ve tarihi alanlardaki planlama yetkilerini yerel yönetimlerden alıp merkezi yönetimlere vermesi çeşitli tartışmalara neden olmuştur. 2003 yılında çıkarılan 4957 sayılı kanun ile 1982 kanununda geçen "turizm alanları" gibi sözlerin yerine "kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezleri" ibaresi kullanılmıştır. Ancak bu kanun söz konusu bölgelerde yerel planlara göre daha fazla yapılaşma hakkı verdiğinden, korunması gereken sit alanlarında kullanıldığında tartışmalı bir hale gelmiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen birçok turizm yatırımının mekânsal planlama, koruma, sürdürülebilirlik kavramlarıyla çelişmesi ve İstanbul'un tarihi ve doğal miras alanlarını tehdit

etme olasılığı taşıması eleştirilere neden olmuştur (Enlil, Dinçer, Evren ve Seçkin, 2011).

2009 yılında 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı'nın onaylanmasıyla, kapsamlı bir yapısal dönüşüm geçirmesi gerektiği belirtilerek İstanbul'a yeni bir vizyon öngörülmüştür. Bu vizyon; "Çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda özgün kültürel ve doğal kimliğini koruyarak gelişen, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip bilgi toplumuna dönüşen yaşam kalitesi yüksek bir İstanbul" şeklinde tanımlanmıştır. Ekonomik gelişmeler ile tarihi ve kültürel miras arasındaki ilişkinin anlaşılması ve "kentsel koruma" anlayışı öne çıkan konular haline gelmiştir. Ancak bu planda her ne kadar kentsel mekânı fiziksel ve ekonomik yönlerinin yanında çevresel ve toplumsal boyutları ile birlikte ele alınması gerektiği belirtilse de uygulamalar bu şekilde gerçekleşmemiştir.

Planda, sanayi sektörünün azaltılması ve ağırlığın hizmetler alanında bilgi ve teknolojiye dayalı üst düzey hizmetlere (finans, bilişim, kültür ve turizm) verilmesi belirtilmiştir. Bu bağlamda plan, küçük üretimin kent içinden kent dışına taşınması konusunu da içermektedir. Ancak bu yer değiştirmeye zorlayan koşullar içinde zanaatkarlar özel olarak değerlendirilmelidir. Zanaatkarlığı ustaların bilgiyi kuşaktan aktardığı bir üretim süreci içerisinde gerçekleşen kültürel bir değer olarak görmek gereklidir. Onlar, yıllarca bulunduğu mekânla bütünleşmiş ve diğer aktörlerle bir araya gelerek bir üretim bölgesi oluşturmuştur. Bu bağlamda kültürel bir mekân olarak nitelendirilebilen ve tarihi kent merkezinde yer seçen zanaat bölgelerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için taşınması yerine bulunduğu yerde korunması önem taşımaktadır. Ancak, sözü geçen kurumlar tarafından kabul gören kanunların sürdürülebilir ve korumacı tedbirler almadığı görülmüştür. Bu noktada turizm planlamalarında yasal düzenlemeler tekrar ele alınmalıdır.

Şişhane Bölgesi'ni Etkileyen Büyük Ölçekli Projeler

Küresel metropol olma amacıyla turizm ve inşaat sektörünü kentsel kalkınma aracı olarak tanımlayan politikalar sonucu Şişhane Bölgesi bugün çeşitli projelerle çepeçevre sarılmıştır. (**Şekil-9**) Gerek tarihi merkezde yer alması gerekse zanaat mahallesi yapısıyla Şişhane Bölgesi, bahsedilen gelişmelerden önemli derecede etkilenmiştir.

Galata ve çevresinde planlanan projeler, bölgedeki kültürel niteliğin bir dönüşüm aracı olarak nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Hiz-

met sektöründe yaşanan büyüme tarihi kent merkezi olan Beyoğlu'nun ve çevresindeki semtlerin soylulaştırılmasına yol açmıştır. Emlak eksenli yenileme projesi olan Tarlabası Yenileme Projesi ve kıyı alanlarının düzenlenmesini amaçlayan Galataport ve Haliçport projeleri seyahat, kültür ve eğlence gibi tüketim ihtiyaçlarını karşılamak üzere kent yönetimlerinin destekleriyle oluşturulan projelerdir. Bununla birlikte Haliç Metro Köprüsü ile Haliç Tüp Geçidi gibi projelerin, soylulaştırma alanı olarak belirlenen bölgelerde ulaşımı kolaylaştırarak rantı artıracak büyük ölçekli yatırımlar olduğu açıktır. Bu projeler sırasıyla Tarlabası'nda mahalle kültürünün değişimine, İstanbul'un liman kimliğinin dönüşümüne, tarihi üretim mirasının yok olmasına, Tarihi Yarımada ile Haliç silüetlerinin bozulmasına neden olmasının yanında çevresinde de kendiliğinden dönüşümü tetiklemektedir.

Şekil 9. Şişhane Bölgesi'nin çevresindeki büyük ölçekli projeler

Turizm konusunda önemli kararlar içeren 1/1000 ölçekli Beyoğlu İlçesi Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı, 2010 yılında İBB tarafından onaylanmıştır. Bu planda Tarlabası Bölgesi, Cezayir Çıkamazı (Fransız Sokağı) ve Çevresi, Tophane Bölgesi, Galata Kulesi ve Çevresi, Beyoğlu Belediye Başkanlığı Binası ve Çevresi, Bedrettin Mahallesi ile Haliç Tersaneleri gibi korunması gereken önemli alanlar "özelleş-

tirme”, “kentsel yenileme” veya “turizm alanı” (THT) ilan edilerek koruma planı kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu plan doğrultusunda Şişhane Bölgesi ve çevresinde yoğunlaşan küçük üretim bölgelerindeki atölyelerin tarihi dokuya zarar verdiği ve kötü koku yaydığı gerekçesiyle taşınmasına karar verilmiştir. Bu gerekçelerle yeni üretim bölgeleri alternatif olarak sunulmuştur. Sözü geçen bölgeler site şeklinde olup kent merkezinin dışında yer almaktadır. Küçükköy’de bulunan Avizeciler Sitesi de bunlardan biridir. Bu bölge aydınlatmacılara emlak giderleri daha az olan tekil binalar sunmaktadır. Yapılan görüşmelerde firmaların birçoğunun atölyelerini, Şişhane Bölgesi’nde artan kira fiyatlarından dolayı Küçükköy’e taşıdığı öğrenilmiştir (Sevinç Aydınlatma, Galata Dekorasyon ve Anatolia Decoration, kişisel iletişim, 11 Nisan 2017). (**Resim-1**) Şişhane Bölgesi’nde kira vermektense atölyeyi Küçükköy’e taşımının daha uygun olduğunu, ulaşım masraflarının çok olmadığını belirtmişlerdir. Atölyeyi bu bölgede bulundurmak yerine dükkânda ürün teşhirine yer açmanın daha avantajlı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca üretim mekânlarının küçük olmasının atölyelerin gelişmesi konusunda da sorunlar yarattığı vurgulanmıştır.

Beyoğlu ve çevresi, hizmet sektörünün giderek büyümesiyle kalkınma için yeni fırsatlar sunan bir bölge olarak görülmüştür. Günümüzde Galata dokusunun birer parçası olan yapılar restore edilerek veya küçük parseller birleştirip büyütülerek oteller inşa edilmekte, kafe, bar ve restoranlar giderek artmaktadır. (**Resim-2**) Yürütülen çeşitli politikalarla desteklenen bu tip mekânlar hem emlak, hem de eğlence sektörüne uygun hale getirilmektedir. Bununla birlikte İKSV ve Salt Galata gibi mekânların Şişhane Bölgesi ve çevresine yerleşmesi ve düzenledikleri kültür-sanat etkinlikleri, bölgeye alım gücü görece yüksek olan kitleyi çekerek soylulaştırmayı artırıcı bir etki yapmaktadır.

Resim 1. Taşınan ve kapanan dükkânlar-Okçu Musa Caddesi

Resim 2. Şişhane'de dönüşüm - Yolcuzaade İskender Caddesi

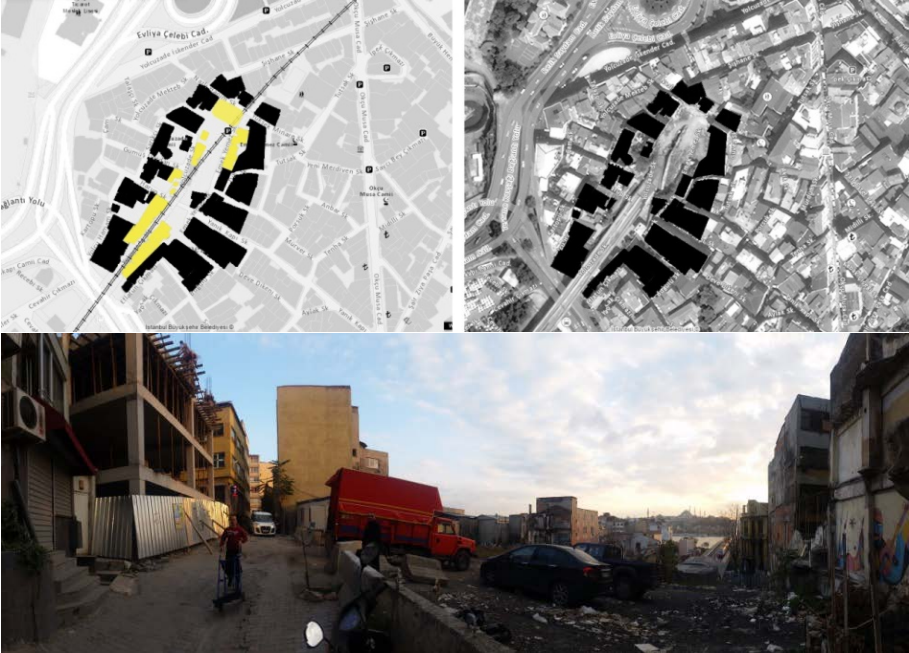
Son zamanlarda bölgeye vurulan en büyük darbe, Haliç Metro Köprüsü'nün yapımı olmuştur. Metro, İBB tarafından Taksim ile Yenikapı arasında bir bağlantı olarak Haliç'i geçmek üzere tasarlanmıştır. Köprü, mevcut Unkapanı Köprüsü'nün güneyinde, Azapkapı ile Unkapanı arasında yer almaktadır. Köprü, Galata'ya saplandığı bölgede mevcut Galata surları (Resim-3) ve hamam gibi birçok tarihi yapıda tahribat riskini artırdığı gibi Şişhane Bölgesi'ne atölyelerin en yoğun olduğu yerden saplanmış ve bölgede bir sınır yaratmıştır. Sonucunda çevresinde birçok

bina yıkılmış ve atölyeler boşalmıştır. **(Resim-4)** İngin (Kişisel iletişim, 17 Mart 2017), kendi firmaları olan Çelik Design'ın atölyesinin de bulunduğu hanın yıkıldığını söyleyerek, aynı binada farklı atölyelerin de bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca yıkılan hanlarda toplam 15'e yakın atölyenin olduğu ve çalışanların buradan ayrılmak zorunda kaldığı öğrenilmiştir (Arda Aydınlatma, kişisel iletişim, 11 Nisan 2017).

Resim 3. Haliç Metro Köprüsü- Galata Surları

Resim-4: Haliç Metro Köprüsü'nün Şişhane'ye Saplandığı Yer ve Yıkılan Yapılar

Bununla birlikte bir diğer mega ulaşım projesi olarak yapılması öngörülen Haliç Tüp Geçidi Projesi de bölgeye çeşitli düzenlemeler getirmektedir. Kadir Has Üniversitesi'nin yanından başlayacak olan tünelin, Kasımpaşa'daki Haliç Tersanesi'nin yanından çıkması ve buradan Kasımpaşa-Sütlüce tüneline bağlanması planlanmaktadır. Ayrıca bu proje ile parklar, oyun ve spor alanları, yürüyüş yolları, etkinlik alanları gibi yeni rekreasyon ve yeşil alanlar kazandırılması düşünülmektedir. Unkapanı Köprüsü'nün kaldırılarak Perşembe Pazarı ve çevresinin rekreasyon alanı olarak düzenlenmesi ve tarihi yapıların restorasyonu ile bölgeye insan çekmek amaçlanmaktadır. Bu düzenlemeler de Şişhane Bölgesi ve çevresinde rantı artırarak emlak fiyatlarının yükselmesine ve soylulaştırmaya neden olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kentsel politikaların etkisiyle oluşturulan büyük ölçekli projeler, Şişhane Bölgesi'nin sahip olduğu kimliği, kendine has özelliklerinden ayırarak homojenleştirmektedir. Oysa geleneksel üretimin yapıldığı bu bölge, bulunduğu mekânla bütünleşmiş bir kimlik ve yoğun üretim ilişkilerinin yaşandığı, ustanın çırağına aktardığı kültürel bir mirası barındırmaktadır. Kentin kendine özgün üretim yapısını mekânda hala okumak mümkündür ve bu yapı kentsel mekâna özgün kimliğini veren en önemli etmendir. Zanaatkârların bu müdahalelere karşı duruşunun kentsel ve kültürel kimliğin sürekliliğine yaptığı katkılar yanında koruma ve görünürlüğü artırma politikaları, örgütlenme, tasarım-üretim ilişkisi, kamusal sanat çalışmaları gibi katılımcı uygulamalar göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla bu bölümü söz konusu beş temel konu başlığı altında değerlendirebiliriz.

Kentsel ve Kültürel Kimliğin Sürekliliği

Şişhane Bölgesi'nin gelişimini ve dönüşümünü tarihsel süreklilik içerisinde değerlendirmek gerekirse bölgede aydınlatmacılar kimliğinin devamlılık gösterdiği söylenebilir. Bu durumun zanaatkarlığın hem ekonomik, hem de kültürel bir faaliyet olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ticari ilişkileri bir arada kalmalarını sağlarken, ustanın bilgisini ve mekânını çırağına bırakması aynı yerde kimliğin tekrar üretilmesine neden olur. Böylece bölge, üretim yapanların yaşam kültürüyle özdeşleşen, ona kimliğini hatırlatan özel bir "yer" olmuştur. Bu nedenle bölge-

nin toplumsal ve ekonomik özelliklerinin yerle bütünleşmesi üretimin iç dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Zanaatkâr, bulunduğu mekân ile özdeşleşmiş dolayısıyla mekân onun için anlam kazanmıştır.

Bu duruma karşın bugün Şişhane Bölgesi'nde atölyelere göre dükkânlar daha ön plandadır. Son ürünün teşhiri için kullanılan vitrinler, zanaatkârların tozlu, gürültülü, kokulu atölyelerini arka sokaklara kaydırmıştır. Emeğin görünmezliği giderek artmış ve bu vitrinler zanaatın yıllarca biriktirdiği kültürel mirasın taşıyıcısı konumuna gelmiştir. Bu değişim çevrede uygulanan turizm politikalarıyla daha da artacaktır. Zanaat tabanlı kümelenmelerde zanaatların kümeden kopuşu mekânda oluşturduğu kimliğin yok olmasına neden olabilir. Dolayısıyla üretim yapısının bütüncül işlevlerle ve mekânıyla korunarak dinamik yapısının sürdürülmesi gerekmektedir.

Koruma ve Görünürlüğü Artırma

Somut olmayan miras olarak tanımlanan zanaatlar, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli görülmektedir. Ancak turizm işleviyle zanaatların yer aldığı bölgeleri canlandırmada otel veya restoranların yapıldığı planlama çalışmaları yerine ticaret işlevini yok etme tehdidi taşımayan kültür politikaları çalışmaları, bölgeyi canlı tutmak için daha korumacı bir yaklaşım olabilir.

Söz edilen projelere karşı zanaatın zaman içinde birikmesi ve hala varlığını sürdürmesi Şişhane Bölgesi'nde önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Dolayısıyla projeler gerçekleştirilirken mevcut yaşantıyı koruma anlayışıyla mekânsal bütünlüğün yok edilmediği çözümler düşünülmelidir. Bu bağlamda üretimin niteliğini ve bölgedeki görünürlüğü artırmak amacıyla kentsel mekânın kalitesini artırmaya yönelik projeler geliştirilmelidir. Örneğin bölge yönlendirme levhaları ve bilgilendirme panolarıyla işaretlenebilir. Ancak bu çalışmayla amaçlanan Urry (1995/2015) 'nin belirttiği gibi "insanların bir araya gelmelerine yardım etmek" ve "kolektif turist bakışı"nu gerçekleştirmek değildir. Bu çalışmayla amaçlanan toplumdaki küçük ölçekli üretimin görünürlüğünün ve zanaatlara farkındalığın artırılmasıdır. Böylece hem üretim mirasının yeri ve özellikleri ile mahalle vurgulanabilir, hem de ticaretin biçimlendirdiği dokuyu izlemek mümkün olabilir.

Bununla birlikte İstanbul'da kaybolmaya yüz tutmuş zanaatlarla bağlantı kurulmasını sağlamak ve onların kent yaşamına katkısını görünür kılmak amacıyla çeşitli projeler oluşturulmaktadır. Bu projeler usta ve

atölyelerin adreslerinin haritalandırılması konusunda çalışmalar yürütülmektedir. Bu araştırmada yapılan haritalandırma çalışmalarının bahsedilen projelere bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

İstanbul'a değer katan bir zanaat kültürü olarak aydınlatma araçları üretimi, UNESCO'nun Somut Olmayan Miras Listesi içerisine alınarak korunmalıdır. Böylece kültürel mirasımızı oluşturan unsurların insanlığın ortak değeri olarak benimsenmesiyle korunması amaçlanmalıdır. İnsanları, tarihlerini korumaya sevk eden şey ise bilinçlenmedir. Bu bağlamda Şişhane Bölgesi'nde geleneksel üretimin korunması konusunda hem esnafın, hem de toplumun eğitimlerle bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Örgütlenme

Küreselleşen dünyada kentlere bakıldığında birbirine benzeyen yerleşim yerleri, insanlar ve tarzlar oluşmaktadır. Bu durum günümüzde yerel özelliklerin önemini daha çok ön plana çıkarmıştır. Böyle bir durumda bölgedeki esnaf ve yerel yönetim kurumlarının herhangi bir dönüşüm, yenileme veya yeniden canlandırma projelerinde aktif bir şekilde yer alması önemlidir. Sadece kamu-özel sektör ortaklarıyla yatırımcı ve turist çekmek amacıyla ve toplumsal yapı önemsenmeden uygulanan kentsel operasyonlar soylulaştırmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla meslek örgütleri bu ortaklıklara katılarak sürdürülebilir bir yerel yönetişimin sağlanması için toplum tabanlı bir örgütlenme anlayışıyla geliştirilecek çeşitli kentsel çalışmalarda zanaatın mekânında yapılması konusunun benimsenmesi sağlanabilir.

Bölgedeki destekleri çeşitlendirmek ve üretimin etkinliğini arttırmak için aydınlatma üretimi ve tasarımı konusunda zanaatkâr, sanayici, tasarımcı, eğitimci ve meslek örgütü gibi farklı aktörlerin arasında iletişim ve işbirliği sağlanmalıdır. Şişhane Bölgesi'ndeki geleneksel üretimin bilgi, donanım, altyapı ve işgücü kalitesinin yükseltilmesi amacıyla yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte faaliyetlerde bulunulmalıdır.

Tasarım-Üretim İlişkisi

Özellikle soylulaştırma çalışmalarından sonra birçok yaratıcı sektör atölye, ofis ve satış mekânlarını Galata kulesi çevresine taşımıştır. Zanaat birikiminden yararlanmak isteyen çeşitli endüstriyel tasarım ofisleri de bu yaratıcı sektörlerin yakınında ve Haliç'te kümelenmiştir (Okandan, 2010, s.27). Bu bağlamda Şişhane Bölgesi ve çevresinde tasarım ve üretim yapı-

lan mekânların birbirine yakın olması onlara çeşitli avantajlar sağlayabilir. Bu birliktelik sonucu üretimin etkinliği ve zanaatlara olan farkındalık artırılabilir. Ancak bu ilişki her zaman kontrol edilemeyebilir. Tasarımcı kendi işinin yanında zanaatkârın da işini yapmamalı, birlikte çalışmayı sürdürmelidir. Bu konuda hem kamu, hem de yerel yönetimin tasarım ve üreticinin buluşması ile ilgili dünya modellerinin iyi incelenmesi gereklidir.

Kamusal Sanat Çalışmaları

Son yıllarda özellikle Batı dünyasında, içinde bulunduğu mekânın katılımı ile ilişkisini farklı stratejilerle sorgulayan çeşitli sanat çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Kamusal sanat çalışmaları da bu uygulamaların başında gelmektedir. Kamusal sanat, belirli bir mekân için meydanlar, sokaklar, yeşil alanlar gibi çeşitli kamusal alanlarda yapılan sanat çalışmalarını içermektedir.

Kamusal sanat, kamusal alanda gerçekleştirilmesinden kaynaklı ekonomik, sosyal ve fiziksel dönüşümlerle yakından ilişkilidir ve bu özelliğiyle kentsel dönüşüm ve soylulaştırma süreçlerinin işlendiği çeşitli çalışmalara konu olmaktadır. McCarthy (2006) kültüre dayalı çalışmaların kentsel dönüşüme karşı sosyal bütünleşme amacı da götüğünü dolayısıyla yere bağlı kimliklerin güçlendirilmesinde kamusal sanatın önemli bir etken olduğunu belirtmektedir.

Bu yaklaşımla Şişhane Bölgesi'nde de üretim ağının görünürlüğünü artıracak çeşitli kamusal sanat pratikleri gerçekleştirilebilir. Bu çalışmalar kümelenme içerisinde, Galata'nın mevcut surlarının çevresinde, koruma anlayışıyla onların varlığını ve tarihi değerini ön plana çıkaracak şekilde gerçekleştirilebilir. Çeşitli sanatçı, tasarımcı, zanaatkâr ve kullanıcının bir arada bulunarak yere dair söylem ya da imge üretmeleri bölgenin artan turizm planlamalarına ve soylulaştırma süreçlerine karşı direnç oluşturabilir. Çalışmaların izleyiciye açık oluşu, insanlara kendilerini ifade edecekleri alanlar sunması ve proje süreçlerinin ön planda olması gibi özellikler bu tür projelerin toplumsal etki yaratmasında önemli görülmektedir.

Extended Abstract

The Impact of Urban Policies on the Transformation of Urban Identity: Şişhane District, Istanbul

*

O. Hazal Yeğenağa
Yıldız Technical University

Yasemen Say Özer
Yıldız Technical University

In order to overcome the economic depression in the 1970s, slummed areas in historical city center has been renewed and opened to global market. After 1980, urban space became the target of neoliberal policies. In order to enliven the economic activities, renovation and reconstruction projects have started in these areas and as a result a suitable environment has been emerged for qualified users in the historical city centers. Thus, the user profile changed rapidly in these spaces. Housing and workplace functions are often changed for to meet the new requirements and their use is redefined. These processes caused the displacement of poor and low-income people living in the historical center. Regardless of how these projects are invested by the public-private partnership, they pave the way for “gentrification”.

The entertainment and cultural activities has increased with the rediscovery of old city’s architecture which is slummed but has historical significance. In order to meet the new consumption habits of travel, culture and entertainment, some urban consumption places have been formed. Thus, a culture-based revitalization approach emerged as an alternative to the real estate-oriented approach of 1990s. In addition, the culture-oriented strategy of reconstruction reflects the growing importance of city centers where symbolic economics based on abstract product types such as financial instruments, knowledge and cultural and art activities, food and drink, fashion, music and tourism. This symbolic economy is associated with spaces where cultural symbols such as offices, houses, restaurants, museums and even streets are produced (Zukin, 1998).

In recent years, spaces of crafts and small-scale production have been the subject of social revitalization projects (Ökten, Evren, İngin, Müftüler ve

Kandemir, 2012). Crafts are clustered with associated production activities in specific districts and especially in historical city centers. "Tacit knowledge" among craft-based clusters is conveyed through master-apprentice relation and labor mobility. Hence, embedded knowledge constitutes an important potential for the development of these clusters (Müderri-soğlu ve Korten, 2015). For this reason, it is important to protect and sustain the urban centers along with crafts which give them their identity.

In this research, Şişhane district was chosen as a study area, which has a long trade history and it is one of the most important crafts neighbourhood in Istanbul, known as the center of the lighting market. In time, clustering of workshops, shops and wholesalers have constituted an urban texture that gives the district's specific identity. However, following tourism-oriented urban policies give rise to negative impacts on this urban texture and identity. Today, large scale projects such as Haliçport, Galataport, Tarlabası Renewal Project, Golden Horn Metro Bridge and Golden Horn Sub-sea Tunnel are forcing the workshops to move from the city center to peripheries. This study focuses on the effects of these policies and transformations threatening Şişhane district and recommends an approach to preserve the space together with the traditional manufacturing network. Emphasizing the structure of manufacturing and its role to construct the identity in the existing urban context, the paper looks for answers to the problems of urban and cultural continuity. Artisans still maintain their presence together with other actors in Şişhane and its surroundings. This is important both for themselves and for protecting urban identities against different threats caused by tourism. Therefore, it is necessary to sustain the continuity of the relationship and mutual permeation between craftsmanship and space. Within the scope of the research, firstly the strong elements which constitute the identity of Golden Horn and Galata were handled together with the layers forming Şişhane's urban identity. Then, the urban texture of the workshops forming the study area was identified and spatial relations in the district were studied in detail. Since, the workshops and shops spread into the greater region of Beyoğlu, the study is defined within the boundaries of Tersane Caddesi in the south, Refik Saydam Caddesi in the west, Büyük Hendek Caddesi, Küçük Hendek Caddesi in the north and Kemedan Caddesi in the east. In this research, mapping and site observations are the main methods to collect data in the crafts neighborhood. 15 people from the region were interviewed and documented with notes and Istanbul phone directories were scanned to find out the growing patterns of clustering in the area.

Consequently, the ever-increasing gentrification process in Şişhane and its surroundings causes many workshops and shops to be displaced or closed. These companies and craftsmen leave their places to functions that appeal to the tourism and entertainment industry such as restaurants, cafes and boutique hotels. On the other hand, Avizeciler Sitesi, which is located in Küçükköy, is offered as an alternative to Şişhane and its environs. It has been learned from interviews that many of the firms had to move to Küçükköy due to the increasing rent prices in Şişhane. The Golden Horn Metro Bridge damaged the remains of historical Galata walls and stuck into the busiest areas of the Şişhane district, causing many large commercial buildings to collapse and displacing a total of 15 workshops.

This research has several recommendations on the continuity of urban and cultural identity, to protect and increase visibility, organization, to promote design-production cooperation and public art practices. Against urban practices that cause the loss of urban and cultural memory and that disrupt historical continuity, the protectionist approach should accompany every step of planning processes. Aforementioned crafts in Şişhane should be preserved as traditional craft in UNESCO's Intangible Heritage List. Besides, it is necessary to use the orientation charts in the region to enhance the visibility and space quality of the crafts in the region. Today, various urban operations are being carried out by public-private partnerships to attract investors and tourists without worrying about recognizing the social structure. Against these operations, local administration should create a participatory atmosphere and the craftsmen should take an active role in local decision-making and planning processes. Finally, the efficiency of production should be increased by encouraging designers, producers and artists to cooperate and to create added value for sustaining urban and cultural continuity. Public art should be considered as a nexus between craftsmen, locality and urban space to promote urban and cultural continuity. Art in the public space should be carried out in which the artisan is a participant and should increase the visibility of artisan's product and process of labour. This study aims to be a source for the future research and improvement initiatives of Şişhane and for the research on other spaces of crafts in different regions.

Kaynakça/References

2634 nolu turizmi teşvik kanunu (1982, 16 Mart). *Resmi Gazete (Sayı: 17635)*. Erişim adresi:

- <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17635.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17635.pdf>
- Aksoy, A. (2009). *Silahtarağa elektrik santrali 1910-2004*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duranay, N., Gürsel, E. ve Oral, S. (1972). Cumhuriyetten bu yana İstanbul'un planlaması. *Mimarlık*, 7, 65-118.
- Eldem, E. (2000). *Bankalar Caddesi, Osmanlı'dan günümüze Voyvoda Caddesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Enlil, Z. ve Aksoy, A. (2011). *Kültür ekonomisi envanteri İstanbul 2010*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Enlil, Z., Dinçer, İ., Evren, Y. ve Seçkin, E. (2011). *İstanbul'da kültür turizmi için yenilikçi stratejiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ercan, M.A. (2012). Kentsel dönüşüm. M. Ersoy (Der.). *Kentsel planlama ansiklopedik sözlük içinde (ss.223-225)*. İstanbul: Ninova Yayınları.
- Erden, D. (2009). *Haliç'te dönüşüm ve tarihsel süreklilik. Voyvoda Caddesi toplantıları 2008-2009*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul. Erişim adresi: http://www.obarsiv.com/pdf/dilek_erden.pdf
- Güvenç, B. (1991). Kentlerin kimliği ve Antalya üzerine notlar, öneriler, örnekler. *Mimarlık Dergisi*, 1, 19-28.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlaması Müdürlüğü. (2009). 1/100.000 ölçekli İstanbul çevre düzeni planı raporu. Erişim adresi: http://www.ibb.gov.tr/TR/Documents/ISTANBUL_CDP_GENEL_BILGI.pdf
- İstanbul meslekler telefon rehberi 1980-81. Ankara: P.T.T. İşletme Genel Müdürlüğü.
- İstanbul telefon rehberi 1960-61. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.
- İstanbul telefon rehberi 1970-71. Ankara: P.T.T. İşletme Genel Müdürlüğü.
- Jacobs, J. (2015). *Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı*. (B. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1961).
- Köksal, T. G.(1996). *Haliç Tersaneleri'nin tarihsel teknolojik gelişim süreci ve koruma önerileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (55997).
- Kuban, D. (1970). İstanbul'un tarihi yapısı. *Mimarlık Dergisi*, 5, 25-48.
- Lefebvre, H. (2015). *Mekânın üretimi*. (Çev. Ergüden, I.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).
- Lynch, K. (2011). *Kent imgesi*. (Çev. Başaran, İ.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1960).
- Manley, S. ve Guise, R. (1998). Conservation in the built environment. C. Greed ve M. Roberts (Der.), *Introducing urban design: interventions and responses içinde (ss.64-86)*. London: Addison Wesley Longman.
- Mantran, R. (1986). *17.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul*. İstanbul: V Yayınları.
- Mantran, R. (2001). *İstanbul tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Markoç, İ. ve Eryazıcıoğlu, M.E. (2014). Kentsel kimlik ve kentsel projeler bağlamında kimliksizleşme sorunu, İstanbul örneği. *Uluslararası Kentsel Planlama ve Mi-*

- marlık-Tasarım Kongresi'nde sunulan bildiri, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli. Erişim adresi: <http://www.academia.edu/7968879>
- McCarthy, J. (2006). Regeneration of cultural quarters: public art for place image or place identity? *Journal of Urban Design*, 11, 243-262.
- Müderisoğlu, B. ve Korten, F.G. (2015). Mevcut yığılımların kümelenmeye dönüşümünde ilişkilerin mekânsal dağılımı ve yakınlık olgusu. *Planlama Dergisi*, 25(2), 107-121. Akın, N. (2011). *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Norberg-Schulz, C. (1971). *Existence, space and architecture*. New York: Praeger Publishers.
- Ocakçı, M. ve Türk, Y.A. (2012). Kentsel kimlik. M. Ersoy (Der.). *Kentsel planlama ansiklopedik sözlük içinde* (ss.226-228). İstanbul: Ninova Yayınları.
- Okandan, G.D. (2010). *İstanbul'da kültür ekonomisini döndüren çarklardan biri: endüstriyel tasarım, temel yapısal özellikler, fırsatlar, tehditler, politika önerileri araştırma raporu*. İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri 2010. Erişim adresi: http://istanbulkulturenvanteri.gov.tr/files/yayin/ISTANBULDA_ENDUSTRIYEL_TASARIM.pdf
- Oktay, D. (2002). The quest for urban identity in the changing context of the city: *Northern Cyprus. Cities*, 19(4), 261-271.
- Ökten, A.N., Evren, Y., İngin, A.K., Müftüler, E. ve Kandemir, H. (2012). *Zanaat ek-senli canlandırma modeli 'kuyumculuk mahallesi' (Yarışma raporu)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Erişim adresi: <http://gelecekistanbul.net/oduller/zanaat.pdf>
- Sirel, H.K. (2016). Türkiye tasarım kronolojisi: aydınlatma. 3. *İstanbul Tasarım Bienali, Türkiye Tasarım Kronolojisi* | Deneme projesi kapsamında oluşturulmuştur. Erişim adresi: http://bizinsanmiyiz.iksv.org/wpcontent/uploads/2016/11/ayd%C4%B1nlatma_tr.pdf
- T.C. Maliye Vekaleti Kira Kontratosu. (1944, 6 Temmuz). *Saint Pierre Church in Galata / Monastery koleksiyonu* (Sistem No: 000421583). Salt Araştırma, İstanbul. Erişim adresi: https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=313612&silolibrary=GEN01
- Tekeli, İ. (1991). Bir kentin kimliği üzerine düşünceler. *Kent Planlaması Konuşmaları*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 79-88.
- Tolga, H.B. (2006). *Endüstriyel alanların dönüşümü, kentsel mekâna etkileri: Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası için bir dönüşüm senaryosu*. (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (182698).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Milli Saraylar Daire Başkanlığı. (1998). *Milli saraylar aydınlatma araçları koleksiyonu*. Erişim adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2237/200804641.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Urry, J. (2015). *Mekânları tüketmek*. (R.G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).

Zukin, S. (1998). Urban lifestyles: Diversity and standardisation in spaces of consumption. *Urban Studies*, 35(5-6), 825-839.

Onur Hazal Yeğenağa,

2013 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünden mezun olmuştur. 2017 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimari Tasarım Programında yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. İlgi ve çalışma alanları; tarihi çevrede yeni yapı tasarımı, kentsel kimlik, antik kentler ve yerel mimari üzerinedir.

- She graduated from Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture in 2013. In 2017, she received her M.Sc. degree from Yıldız Technical University, Institute of Science, Architectural Design Program. Research areas; new building design in historical areas, urban identity, ancient cities and vernacular architecture.

E-mail: hazalyegenaga@gmail.com

Doç. Dr. Yasemen Say Özer,

1980-1987 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde lisans ve yüksek lisans eğitimi tamamlamıştır. 1988 yılında Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Bina Bilgisi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. 1997 yılında ise Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programında doktora eğitimini tamamlamıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İlgi ve çalışma alanları bina bilgisi, mimari tasarım, kentsel tasarım ve Kaunos Antik Kenti üzerinedir.

- Between 1980-1987 she received her B.Sc. and M.Sc. degrees from Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Architecture, Department of Architecture. In 1988, she started to work as a research assistant at Department of Building Design and Theory in Yıldız Technical University. She completed Ph.D. at Architectural Design Program of Yıldız Technical University in 1997. She is working as a lecturer at Department of Building Design and Theory in Yıldız Technical University now. Research areas: building design and theory, architectural design, urban design and Kaunos Ancient City.

E-mail: yasemensayzer@yahoo.com.tr

Not: Bu makale YTU Fen Bilimleri Enstitüsü Mimari Tasarım Programı'nda Doç. Dr. Yasemen Say Özer'in danışmanlığında 2017 yılında hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

*Aksi belirtilmedikçe şekil ve resimler 1 numaralı yazara aittir.

Kent Planlamada Omurga Kavramı ve Tarihi Yarımada Örneği

*

Eda Ekinci
Yıldız Teknik Üniversitesi

Esin Özlem Aktuğlu Aktan
Yıldız Teknik Üniversitesi

Öz

Geçmişten günümüze insanoğlu mikro ve makro ölçekte evrenden ilham alma eğilimi göstermektedir. Kuşkusuz, bu eğilim arkasında haklı sebepler taşır. Evrende ve canlıların yaşayışlarında en işlevsel, iktisadi ve estetik çözümlerin örneklerini görebilmekteyiz (Arslan, 2014). Biyolojik anlamda omurga ile kent omurgası arasında da yapısal ve işlevsel olarak benzerlikler bulunmaktadır. Çalışmanın amacı kentsel omurganın mekânsal karşılıklarının araştırılması, bileşenleriyle temel yapıtaşlarının ortaya konulması, kentsel omurganın kent makroformu kapsamında ele alınmasıdır. Üzerinde yeterli sayıda yapılmış çalışma bulundurmeyen kavramın kent üzerinde yansımalarının gösterilmesi adına, bir başlangıç çalışması oluşturmak hedeflenmiştir.

Kent yapısında, yaşayanların gereksinim duydukları fonksiyonlara göre meydana gelmiş işlevler ve bu işlevlerin alanları vardır. Bu alanlar; çalışma alanları, barınma alanları, boş zamanları değerlendirme alanları, ulaşım alanları ve kentsel hizmet alanlarıdır (Hamamcıoğlu, 2009). Çalışmanın kapsamı, işlevler arasındaki ilişkilerle omurga eksenli kentlerin karakteristiğinin ortaya konulmasıdır. Omurga eksenli kentler özellikle erişim bağlamında referanslar sunabilmektedir. Yerleşmelerin omurga üzerinde kurulmasının önemi kentsel omurganın erişilebilirliği artırma/azaltma etkisi ile birlikte yorumlanmıştır. Kentin bölgeleri arasındaki ilişkiler ve erişim kapsamında bakıldığında omurga eksenli bir yerleşimin önemli hale geldiği durumlardan bahsedilmiştir. İlk bölümde konunun kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Çalışma ile bahsedilen kavramın mekânsal bir çözümlemede kullanımına dair örnekleme Tarihi Yarımada üzerinden gösterilmiştir.

Çalışmada biyolojik omurga ile kent omurgası arasındaki benzerlik değerlendirilerek “kent omurgası” kavramının kavramsal tablosunun oluşturulması hedeflenmiştir. Omurga kavramının mekânsal çıkarımları ışığında Tarihi Yarımada’ya yönelik bir benzeşim yöntemi uygulanmıştır. Çalışma alanı seçiminde, alanın köklü ve eski bir yerleşme olması, kavramın tarihsel gelişimini de örnekleyebilecek potansiyelde olması etkili olmuştur. Tarihsel süreçlerden gelen veriler ışığında kentsel omurga kavramının kent üzerindeki yansımaları, harita ve gravürler incelenerek yorumlanmıştır. Sözü edilen incelemeler Tarihi Yarımada için Roma Dönemi’nden Osmanlı Geç Dönemi’ne kadar zaman aralığını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: omurga, kent omurgası, kent formu, erişilebilirlik, Tarihi Yarımada.

The Concept of Backbone in Urban Planning and the Case of the Historical Peninsula

*

Eda Ekinci

Yıldız Teknik University

Esin Özlem Aktuğlu Aktan

Yıldız Teknik University

Abstract

From past to present, mankind tends to be inspired by the universe in both micro and macro scales. Undoubtedly, this tendency is justifiable. We can see examples of the most functional, economic and aesthetic solutions in the universe and in the lives of the living (Arslan, 2014). So there are structural and functional similarities between the backbones of biological creatures and the backbones of cities. The purpose of this study is the exploration of the spatial equivalents of urban backbones and the presentation of its basic building blocks with its components and tackling of the urban backbone within the context of the urban macro-form. The aim was to create an initial study to show the reflection of the concept within the cities, which does not have enough examples in the scientific literature.

In the city structure, there are functions and areas that these functions cluster, which is realized in accordance with the functions that the residents needed. These areas are; work areas, housing areas, recreation areas, transportation areas and urban service areas (Hamamcıoğlu, 2009). The scope of the study is to reveal the characteristics of backbone based cities with their relation to these functions. Backbone-based cities are particularly able to provide references in the context of access. The importance of establishing settlements over the backbone has been interpreted with the effect of increasing / decreasing the accessibility of the urban backbone. In the context of the relations and access between different areas of the city, situations in which spine-based settlements become important have been mentioned. The first chapter focuses on the conceptual framework of the subject. The sampling of the use of the concept mentioned in the study in a spatial analysis is shown on the Historical Peninsula.

In the study, it was aimed to construct the conceptual tabulation of the concept of "urban backbone" by evaluating the similarities between the biological backbone and the urban backbone. An analogy to the Historical Peninsula was applied in the light of spatial implications of the backbone concept. The area was selected as the study area because of the fact that it was a rooted and old settlement which has the potential to exemplify the historical development of the concept. In the light of the historical process, the reflections of the urban backbone concept over the city were interpreted by examining maps and engravings. The mentioned examinations cover the time interval between the Roman period and the Late Ottoman Period for the Historical Peninsula.

Keywords: backbone, urban backbone, urban form, accessibility, Historical Peninsula.

Giriş

Doğadan öğrenilecek çok şey vardır. Araştırma ve çalışmalarda doğa ile ilişki kurmak ve doğayı yol gösterici olarak kullanmak geçerli bir yöntemdir. Sonuca ulaşmada kaynak oluşturur. Planlamada da kente dair konularda da araştırma yaparken doğa, canlılar veya insan ile ilişki kurmak oldukça geçerlidir.

Bu çalışmada amaç canlılara dair bir kavram olan “omurga” ile planlamanın kavramı olan “kent omurgası” tanımını, biyoloji üzerinden planlamadaki karşılıklarını eşleştirerek benzeşim sağlamaktır. Bazen tanımlamada kullanılan kelimelerin kavramın temel anlamındaki işlevleri ile örtüştüğü görülmektedir. Kentle ilgili önemli bir kavram olan kentin omurgası (belkemiği) bazı kentlerin kurulum sürecinde var olduğu bazılarının ise gelişiminin “kent formunun” omurga merkezli olduğu söylenebilir. Kent formu ile kent omurgası ilişkilendirildiğinde de öncelikle “erişilebilirlik” (ulaşım) kavramından bahsedilebilir. Omurga aşağıda da anlatıldığı üzere genel olarak ulaşımın konularını içermektedir.

Omurga kavramının biyolojik anlamına bakıldığında, tanımların kendisinde mekânsal anlamdaki omurgaya dair işlevsel çıkarımlarda bulunulabilir. Biyolojik anlamda omurganın tanımlarında geçen işlevler ile kent omurgasının işlevleri örtüşmektedir. Bu benzerlik kentsel omurganın mekânsal karşılıklarının araştırılması, bileşenleriyle temel yapıtaşlarının ortaya konulması adına değerlendirilebilir. Bu yazıda, omurganın biyolojik anlamlarından hareketle kent omurgasına dair mekânsal çıkarımlarda bulunulmuştur. Başlangıçta tek omurga eksenli bir yerleşim olan Tarihi Yarımada'nın gelişiminin, bu kavramlar çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir. Tarihi Yarımada'nın mekânsal dinamiklerinin yapıtaşlarını oluşturan “omurga eksenli gelişiminin” izleri günümüzde de takip edilebilmektedir. Omurga eksenli zaman içinde kaymış olmakla birlikte varlığını sürdürmesi açısından ve Tarihi Yarımada'nın biçimiyle ilişkilendirildiğinde uygun bir yer seçim olduğunu göstermektedir.

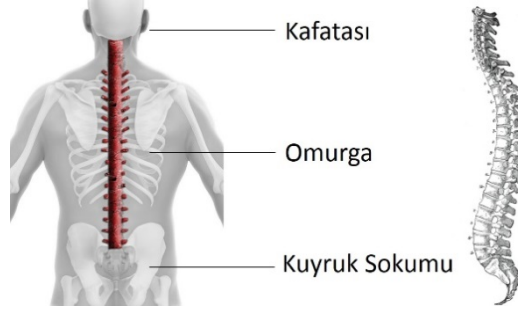
Omurga Kavramı

Omurga Kavramı çeşitli sözlüklerde şu şekilde tanımlanmıştır;

- sırt boyunca uzanarak vücuda destek sağlayan, kemikten, kıkırdaktan veya her ikisinden oluşan, içinde omuriliği barındıran kemik

yapı veya bir şeyin varlığı ile ilgili en önemli bölümü, temel, belkemiği, esas anlamlarındadır,¹

- hayvanların sırt bölgesinde bulunan ve eğe kemikleri ile etraf iskeletini taşıyan sütundur,²
- sırt bölgede, eğe kemikleri ile etraf iskeletini taşıyan ve omurlardan meydana gelen sütundur,³
- kafatasından kuyruk sokumuna kadar uzanan bir kemik eksen oluşturan 31 omurun bütünüdür,⁴ (Şekil 1)
- iskelet eksenini oluşturan omur dizisi ve omuriliği korumaktadır,⁵
- omurga iskeletin aksıdır; kafatası ve uzuvlar duyusal uzantılarıdır.⁶

Şekil 1. "Omurga imgesi" (Ekinci tarafından düzenlenmiştir)

Sözlük anlamlarından hareketle omurganın taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi kurma, destek sağlama ve eksen oluşturma olmak üzere beş temel işlevi mekânsal planlamada (kent planlamada) anlamsal karşılıkları çalışma kapsamında Ekinci tarafından (Tablo 1) aşağıdaki içerikle ilişkilendirilmiştir:

- **Taşıyıcılık** işlevinin mekân üzerindeki karşılığı "konum" ile ilişkilendirilmiştir. Omurga, konumu itibariyle ağırlık merkezinde bulunduğu mekânda taşıyıcılık görevini üstlenebilecektir. Mekânsal anlamda da sütun kelimesi ve omurlardan meydana gelmesi formuna dair ön bilgi oluşturmaktadır.

¹ Büyük Türkçe Sözlük, TDK

² Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK, 1998

³ Zooloji Terimleri Sözlüğü, TDK, 1963

⁴ Hemşirelik Terimleri Sözlüğü, TDK

⁵ The Free Dictionary, [backbone](#)

⁶ The Free Dictionary, [spine](#)

- Omurganın **bağlayıcılık** işlevi mekân üzerinde “sınırlılık”, “ölçek” ve “kavranabilirlik” kavramlarıyla beraber yorumlanabilecek bir işlevdir. En az iki ögeyi, ya da yapıyı ya da işlevi bağlamak sınırlarını bildiğimiz, kavrayabildiğimiz ve ölçeklendirebildiğimiz kentsel yüzeylerden bahsettiğimiz sonucunu gösterir.

- **Hiyerarşi** kurma işlevi, omurları ard arda sıralayan omurganın aynı şekilde çeşitli kentsel işlevleri bir düzen içerisinde sıralaması, bir kompozisyon oluşturması ve mekânın gereksinimlerine göre zaman-mekân bağlamında derecelendirmesi anlamına gelmektedir.

- **Destek sağlama** işlevi, kentlerin en yoğun alanları olan kent omurgalarının ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve sosyo-ekonomik anlamda kentlinin maddi manevi değerlerini koruma ve sürdürmesini kapsamaktadır.

- **Eksen oluşturma** işlevi, omurganın kent makroformunu şekillendiren temel öge olmasıyla mekânda karşılığını bulur. Vücuda şeklini veren iskelet sisteminin temel ögesi olan omurga, kent makroformunun da belirleyicisidir. İskelet sisteminin başgövde-kol ve bacak bölgelendirme kurgusu içinde gövde bölgelendirmesini omurlar ile sağlamaktadır. Kent omurgasının bir eksen oluşturan geometrisi, kent makroformunun okunabilirliğini artırıcıdır.

Bu bağlamda “omurga” kavramını mekânsal anlamda tanımlarken “kentsel omurga” hakkında özel bir tanım yapmak yerine, Tablo 1’de tanımsal içeriği ve mekânsal ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Tablo 1. Omurganın biyolojik işlevlerinin kentsel mekânda benzeşimi, (Ekinci tarafından üretilmiştir)

Biyolojik İşlevler	Mekânsal İşlevler	Mekânsal İşlevin Anlamı	
İskeleti taşımak	Taşıyıcılık	-Konum	E
Kuyruk sokumu ve boyun omurları arasında bağlayıcılık	Bağlayıcılık	-Sınırlılık -Ölçek -Kavranabilirlik	R
Omurları ard arda bir düzen içerisinde sıralamak	Hiyerarşi kurmak	-Kompozisyon -Derecelendirme	İ
Sırt boyunca uzanarak vücuda destek sağlamak	Destek sağlamak	-İletişim -Ekonomi -Toplumsal değerler	Ş
Kafatasından kuyruk sokumuna kadar bir eksen oluşturmak	Eksen oluşturmak	-Makroform -Okunabilirlik	İ M

Bir canlı omurgasının işlevleriyle kent omurgasının işlevlerinin benzeşmesi, çalışma boyunca üzerinde durulan konudur. Planlama literatüründe kentsel omurga, yaya ve taşıt dolaşımını; perakende ticaret, kamu kullanımları, turizm odakları, iş alanları ve eğitim kurumları gibi çeşitli kentsel etkinlikleri ve demiryolu istasyonları, havaalanları, otobüs terminalleri gibi kent girişlerini birleştiren, bu sistemlerin bir arada çalışmasını sağlayan toplayıcı / dağıtıcı ögeler olarak tanımlanmaktadır (Büyükcivelek, 2012, ss. 238-9). Omurgalar destek verdikleri sistemlerin en önemli parçalarını barındırırlar. Bu önemli parçalar kendi sistemlerinin en üst kademesinde yer alırken omurga boyunca ayrılan diğer yollar ile daha alt kademe işlevlere erişim sağlanır ve sonuçta düzenli, okunabilir ve işlevsel bir kentsel sistem oluşturulur (Büyükcivelek, 2012, s. 239). Kavram genel anlamda ulaşım / erişim sistemleriyle ilişkilendirilmiştir. Taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi kurma, destek sağlamak ve eksen oluşturmak işlevlerinin kent üzerindeki somut karşılıkları çalışmada da “erişim” ve “sosyal hizmet ve donatı alanlarına erişim” ile bağdaştırılmıştır.

Lynch'e göre kentsel omurgalar fiziksel yapıları ve etkinlik özellikleriyle diğer kentsel imgelerle birlikte anılmalarının yanında kentsel, ortak bir imge oluşumuna da katkıda bulunurlar. Ayrıca yolların başlangıç ve bitiş noktalarındaki imge ve etkinliklerin, caddelerin görelî genişliğinin, blok uzunluklarının ve yapıların ön cephe ölçülerinin insanların kenti ölçeklendirmesinde önemlidir. Sürekliliği olan ve tanımlanabilen yollar, işlevsel bir gerekliliktir. İnsanlar her zaman bu özelliğe güvenmektedir (Lynch, 2010, s. 55). Lynch'in bazı kentlerin üzerine yaptığı çalışmalarda, gözlemcilerin hemen hepsinin ortak olarak vurgulandığı kentsel öğelerin (meydanlar, düğüm noktaları, ışınsal eksenler, ana caddeler, yollar) kentsel omurgalar üzerinde yer almasıdır. Gündelik yaşamın şekillendiği, toplumsal ve iktisadi etkinliklerin belli bir kademelenme sonucunda kentsel omurgalarda yoğunlaşması, farklı kentsel sistemlerin de omurgalar üzerinde birleşmesi omurgalar üzerinden farklı açılımlar kazanması ve kent içine yayılması kentsel imge oluşum sürecinde omurgaların oynadığı rolün önemine işaret etmektedir (Büyükcivelek, 2012, s. 239; Lynch, 2010, s. 57).

Yol ağının bir sistem içerisinde kurgulandığı dönemlerden itibaren kent omurgasının varlığından söz edilebilir.

Erken dönem Yunan kentleri eklenerek büyümeleri sonucu dağınık bir yapıya sahiptir. Kentler dağlık bölgelerde kuruldukları için dar ve dolam-

baçlı sokaklar eğime uygun olarak biçimlendirilmiştir. Bu biçimlenme sonucu sokak genişlikleri ve insan boyutları da belli bir standarda sahip değildir. Agora ve tapınak gibi kamu yapıları sınırlı sayıda ve topoğrafyaya uygun olarak, görsel etkiyi vurgulayacak biçimde tekil yapılar olarak tasarlanmıştır. Yunan kentlerinde düzenli planlama özellikle kurdukları koloni şehirlerde görülmektedir (Akbaş, 2001). Yunan klasik döneminde kamu yapıları ise belediye toplantı salonları, stoa ve gymnasium gibi yapılarıdır (Müller ve Vogel, 2012, ss.153-169).

Helenistik Dönem’le birlikte kütüphaneler, müzeler, işlevli yapılar, büyük sunaklar yeni yapı tipleridir. Helenistik Dönem’de kent planlamasında mekân oluşturan eğilimler daha çok gelişmiş, geç dönemde ise ana eksenler ve ağırlıklı yapıları perspektif olarak yüceltip kent görünümüne sokmuştur. Düzenli sistem (ızgara planlı kent sistemi), kolonileşme sırasında batı bölgelerinde başlayıp, Etrüsk- Roma bölgesine, Helenistik Dönem boyunca da Doğu’ya yayılmıştır (Müller ve Vogel, 2012, ss.153-169). Düzenli sistem MÖ 8.yy.da Arkaik Dönem’de başlamış klasik dönemde şekillenmiş ve Helenistik Dönem’deki oluşumlar ile birlikte gelişimini tamamlamıştır. Kent omurgası kavramının gelişimi düzenli sistemin gelişimi ile paralellik gösterir. Düzenli sistemin olgunluğa eriştiği Helenistik Dönem kent omurgası kavramının okunabilirlik açısından başlangıcı kabul edilebilir. Ancak kent omurgası Helenistik Dönem ve ızgara kent planlama ile sınırlı değildir. Helenistik Dönem’de sütunlu caddeler, ortaçağ Venedik’te ana su yolu Canal Grande (Büyük Kanal), Barok Dönem’de bulvarlar olarak günümüze kadar örnekleri çoğaltılabilecek, farklı toplumlarda ve farklı dönemlerde çeşitlilik gösteren bir kavramdır.

Tarihi Yarımada, üzerinde Helenistik Dönem öncesi de yerleşimin bulunduğu, kent omurgasının kronolojik değişimini Osmanlı Geç Dönemi’ne kadar örnekleyebilecek bir kenttir. Tarihi Yarımada kent omurgası okunabilir olarak kurgulanmış, Osmanlı Dönemi’nde yeni bir kültüre ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve sosyo-ekonomik anlamda yine destek sağlamaya devam etmiştir. Osmanlı Dönemi, kent omurgasını yaşam biçimi çerçevesinde yeniden ve aynı rota üzerinde kurgulamış ve kent omurgasının sürdürülebilirliği adına çalışma için bir örnek oluşturmuştur. Tarihi Yarımada kent omurgası Tablo 1’de belirtilen bir kent omurgasının taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi kurma, destek sağlama ve eksen oluşturma işlevlerini karşılayan bir erişim ögesidir.

Kentsel omurga, kentsel mekân organizasyonu için hem üzerinde taşıdıklarına erişim (hizmet ve donatı alanları), hem de kendi başlangıç ve

bitişine, etrafına erişim açısından değerlendirilebilecek iki yönlü bir kavramdır. Kent omurgası, Tarihi Yarımada özelinde de incelendiği üzere, başlangıç-bitiş ve etrafında bir bölgelendirme oluşturabilmektedir. Bölgeler arasındaki kent içi erişimin kurgusunda da kentsel omurga yönlendirici olmaktadır. Ancak çalışma kapsamında kentin omurgasına erişim üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kentin Omurgasına Erişim

Erişilebilirlik, farklı şekillerde ele alınıp uygulandığından literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalardan en yaygın kabul görenleri;

- etkileşim açısından olanakların potansiyeli,
- belirli bir ulaştırma sistemi kullanılarak bir arazi kullanım aktivitesine ulaşabilme kolaylığı,
- bireylerin farklı aktivitelere katılabilme özgürlüğü,
- ulaşım/razi kullanım sisteminin sağladığı fayda,
- insanların ve ticari unsurların istenilen tesislere, ürünlere ve aktivitelere ulaşabilme kolaylığıdır (Özuysal, 2010; Hansen, 1959; Burns, 1979; Ben-Akiva ve Lerman, 1979; Bhat vd., 2001).

Bir başka tanıma göre, erişilebilirlik, zaman-mekân uzayında bulunan servis, faaliyet ya da aktiviteler ile etkileşimin ya da bunlara erişimin kalitesidir. Bir kentte herhangi bir bölgede yaşayanların, o kentte bulunan aktivitelere erişimi değişik şekillerde ölçülebilmektedir. En genel tanımı gereği erişilebilirliğin iki boyutu vardır. Birinci boyut erişilebilirliğin ulaşım kısmı ile ilgili iken, ikinci boyut erişilebilirliğin arazi kullanım kısmı (erişilen servis, faaliyet ya da aktivitelerin mekândaki dağılımı ve yoğunluğu) ile ilgilidir (Şenbil, 2012, s. 118).

Başka bir tanımda erişilebilirlik, belli bir yere / varış noktasına ulaşabilme / erişebilme kolaylığı ve rahatlığıdır. Erişilebilirlikte uzaklık bir et-kendir ve dört kıstasa göre ölçülür. Bunlar,

1. Fiziksel ölçüm (*sokak boyunda olduğu gibi*)
2. Süre ölçümü-zaman (*yolculuk türünün bir fonksiyonu olması gibi*)
3. Ekonomik ölçüm (*başlangıç, varış arasındaki maliyet gibi*)
4. Algısal ölçüm (*yolculuğun psikolojik boyutu gibi*) (Aydemir vd., 2004, s. 145).

Yarım saatlik erişme süresi ve 2 km uzunluk sağlıklı ve yetişkin bir yaya için kabul edilebilir bir ölçüdür. Araçla erişimde ise ulaşım araçlarının kendi hızlarına göre değişen erişilebilirlik mesafesi göz önünde bulundurulur. Eğer işe gidişte iki farklı araç kullanılacak veya bir miktar yaya yürünecekse toplam süre erişilebilirlik süresi olarak alınmalıdır (Aydemir vd., 2004, s. 145).

Erişilebilirlik 'zaman-maliyet-uzaklık' arasındaki ilişki bağlamında değerlendirildiğinde; başka bir deyişle, en az çaba (maliyet) ile en kısa zamanda mesafeyi aşıp en fazla yararı sağlamak olarak ele alındığında kent merkezine kadar gelen doğrusal bir yolun geçtiği alanlarda erişilebilirliğin artacağı açıktır (Aktan, 2006).

Birtakım kentsel hizmet alanlarının omurganın taşıyıcılık ve bağlayıcılık işlevleri gereği omurga üzerinde yeterli yaya erişim olanaklarını sağlaması ideal bir kent omurgasını oluşturacaktır.

Kentsel hizmet alanları kentsel arazi kullanım literatüründe beş temel işlev alanından biridir. Bunlar; çalışma alanları, barınma alanları, boş zamanları değerlendirme alanları, ulaşım alanları ve kentsel hizmet alanlarıdır. Kamusal amaçlı kentsel hizmet-donatı alanları yönetim, eğitim, sağlık, sosyal, kültürel, yeşil alan, dini ve teknik altyapı olmak üzere imar yönetmeliğinde işlevsel açıdan ayrılmaktadır. Var olan ulaşım arterinin maksimum hizmet verebileceği kapasite ve yoğunluk oranlarının belirlenmesi, ulaşım ağının iflas etmemesi adına erişilebilirlik ile ilgili bir saptamadır. Kentsel hizmet alanları ile sunulan hizmetin kalitesi kadar bu donatılara erişim olanakları ve niteliği de önemlidir. Ticaret, finans, kentsel donatı alanları gibi hizmet işlevlerine sahip metropoliten kentlerde küreselleşme ile birlikte ülke sınırlarını aşan ve doğrudan gerçekleşen yoğun ilişkiler, kent içinde de erişilebilirliğin güçlü olduğu ulaşım ağı kurgusunu gerektirmektedir (Hamamcıoğlu ve Yenen, 2011).

Bahsedilen ulaşım ağı kurgusunu sağlayabilecek omurga eksenli bir yerleşimin özellikleri şunlardır:

- Kentin bölgeleri arasındaki ilişkilerin önemli olduğu durumlar omurga üzerinde yerleşimlerin de önemli hale geldiği durumları oluşturur. Sözelimi, kentin yerleştiği / gelişebileceği alan geniş, kentin nüfus ve işlevsel büyüklüğü giderek artacaksa omurga, üzerindeki kentsel gelişmeyi yönlendirici olacaktır.

- Ana aksa dik ikincil akslarla yerleşme alanlarının ayrılarak gelişmenin yönlendirmesinin gerektiği durumlarda daha önemli hale gelir (Aydemir vd., 2004, s.128).

- Omurga hattı boyunca hat dışında ikincil bir çekim merkezi yaratacak diğer yapı değerlerinin bulunmadığı durumlarda,
- Topoğrafik zorlamaların bahsedilen formu gerektirmesi durumunda, omurga üzerinde yerleşim önemli hale gelmektedir (Süel, 1977, s. 61).
- Doğrusal bir aks söz konusu olduğu için sınırlandırılmadığı durumlar erişim mesafesi bağlamında zayıf bir yön olacaktır.

Tarihi Yarımada'da Kent Omurgası

İstanbul'da kuzeyde Haliç, doğuda İstanbul Boğazı ve güneyde Marmara Denizi ile çevrili kısmı Tarihi Yarımada'yı oluşturmaktadır. İstanbul Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan stratejik konumu nedeniyle tarihi boyunca kentte hüküm süren uygarlıklar için daima bir dünya kenti olmuştur. Bu özellikleri ile kent, Bizans, Roma ve Osmanlı gibi büyük imparatorluklara başkentlik yapmıştır. Bu görkemli geçmişi ile farklı dinleri, kültürleri, toplulukları ve bunların ürünü olan yapıtları benzersiz bir coğrafyada bir araya getiren İstanbul Tarihi Yarımada ile UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer almaktadır.

Şekil 2. Tarihi Yarımada 1200 civarı, (Berger, 2017)

Tarihi Yarımada'nın özellikle Roma Dönemi'ndeki (Şekil 2) hali ile sürdürülmüş, belirli arazi kullanışlar etrafında şekillenmiş net bir kent omurgası bulunmaktadır. Donatı hizmetlerine erişimin ve kent içi ulaşımın yönlendiricisi çalışmada "kent omurgası" olarak adlandırılan Mese aksı

(Şekil 3) olmuştur. Roma Dönemi Konstantinopolis'inin omurgası Mese (ya da Augustaion ile Constantinus Forumu arasındaki Regia) idi (Kuban, 2000, s. 70). Kentin bütün tarihi boyunca omurgasını oluşturan Mese, Roma ve Bizans döneminde (Osmanlı Dönemi'nin Divanyolu) Trakya'dan Bizantium'a gelen eski Via Egnatia'nın sonradan kent içinde kalan bölümüdür. Konstantinopolis'in ve İstanbul'un kent içi imgesinin onun çevresinde şekillendiği bilinmektedir. Yarımada'nın ortasından geçen yaklaşık 25 m genişliğindeki bu yol, kent yaşamında da işlevsel açıdan omurga görevi gördüğü aşikârdır (Bergstein, 2010, s. 2; Kuban, 1994, s. 404). Mese hem Marmara Denizi hem de Haliç'in kıyılarından eşit mesafededir. Bu yüzden yol ağına orta anlamında Mese denir. Yol sistemi ölçeğin bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olmaktadır (Yenen, 2016, s. 25).

Tarihi Yarımada kent omurgası Roma Dönemi'nden Osmanlı Geç Dönemi'ne kadar incelendiğinde bir kent omurgasının yapıtaşları ve kent üzerindeki somut hali belirginleşecektir. Tarihi Yarımada, belirtilen dönem aralığında kent omurgasını örneklemekle birlikte, belirtilen dönem sonrasında da kent omurgasının sürdürülebilirliğinin kent için önemi üzerinde durulmuştur.

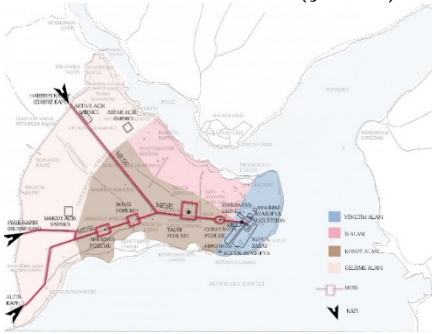
MS 4.-15. yy. Roma / Bizans Dönemi'nde Kent Omurgası

Kentin ağırlık merkezine ve ortasına yol ağı sistemi inşa edilen dönemde Tarihi Yarımada'da da kent omurgası kurulmuştur. Roma ve Bizans Dönemi'nin Mese'si, forumlarıyla, revaklarıyla, çarşılarıyla, dükkânlarıyla ve sarnıçlarıyla birlikte kentin omurgasını oluşturmaktadır.

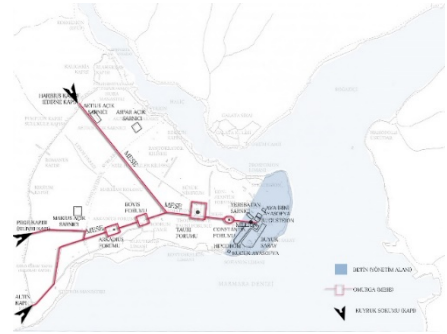
Tarihi Yarımada'da şehir silüetinde etkileyici anıtsal yapılar 40 m yüksekliğindeki ilk tepe olan platonun üstünde kurulmuştur. Mese, Tauri Forumu'nda iki kola bölünür ve güney kolu Altın Kapı'ya doğru devam eder. Lykos Vadisi'nin sırtı, Forum Bovis aracılığıyla ve Arcadius Forumu Marmara Denizi'ne bakan yedinci tepededir. Mese'nin kuzey kolu tepeye bağlayan sırtını izlemektedir (Yenen, 2016, s. 28). Doğu-batı istikametinde yaklaşık 2 km. uzayan Mese, Milion'dan başlamakta ve Kapitol'den ikiye ayrılarak biri surlardaki Altınkapı'ya diğeri Edirnekapı'ya ulaşmaktaydı. Bu yol üzerinde, imparatorluğun yeni başkentinin kurucusu adına yapılan meydanın (Forum Constantini) ortasına dikilen porfir sütunu (Çemberlitaş Sütunu) bulunmaktaydı. Yeni başkent kuruluşturken sırasında yeni resmî din olan Hıristiyanlığın mabedi olan kiliseler de yapıldı. V. yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 300 sokak ve 4000 ev bulunmaktadır. Zengin evleri

iki katlı inşa edilmiştir. Fakirler ise çoğu tabanı toprak, damı sazlarla ör-tülü kulübelerde yaşamaktadır (Demirkent, 2001, s. 206).

Mese bir omurga, forumlar ve diğer yapılar da onları çevreleyen kamu yapılarıyla bir bütün olarak omurlar gibidir. Bunlardan en önemlileri; Hi-podrom, Augusteum, Tauri, Bous, Amastranium, Arcadius, Filadelfion ve Constantin forumlarıdır. (Şekil 4)

Şekil 3. Roma / Bizans Dö-nemi'nde kentin omurgası (Kuban, 2000, s. 71 ve Yollu 2006 kaynakları yorumlanarak Ekinci tarafından dü-zenlenmiştir)

Şekil 4. Roma / Bizans Dönemi'nde biyolojik omurga-kent omurgası ben-zeşimi (Kuban, 2000, s. 71 kaynağı yo-rumlanarak Ekinci tarafından düze-nlenmiştir)

Taşıyıcılık

“Konum” ile ilişkilendirilen “taşıyıcılık” işlevi (Tablo 1) Roma Dönemi Mese yolu üzerinde önemli hale gelmektedir. Tarihi Yarımada'nın ko-numu ve Mese'nin Yarımada üzerinde konumlanışı burada veriler sun-maktadır.

2500 yılı aşkın süredir kültürel varlığını sürdüren ticaret yollarının merkezindeki konumu sayesinde büyük imparatorlukların başkenti ol-muş olan kentin sembolik anıtları ve mimari başyapıtları, antik Konstan-tin Hipodromu'ndan 6. yüzyılda Aya Sofya'ya ve 16. yüzyıl Süleymaniye Camii'ne kadar uzanmaktadır (Yenen, 2016, s. 25).

Mese, sınır kapıları ve yönetim alanı ve limanlar arasında bulunduğu konum sebebiyle erişim-donatı ağının taşıyıcısı niteliğindedir. (Şekil 5)

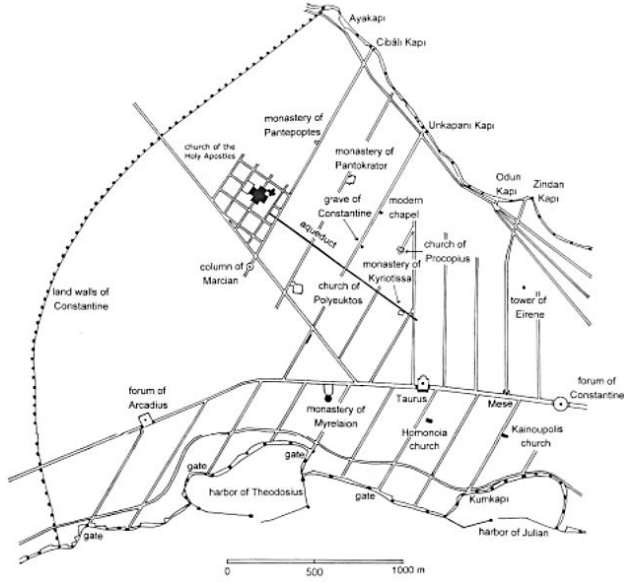
Mese'yi Roma Çağı'nın bir mimari yapıtı ve kent düzeninin bir ögesi olarak tanımlamak gerekir. Constantinus kenti kurarken sarayla kendi for-umu arasında iki katlı bir revak yaptırmış ve bunu heykeller ve sanat ya-pıtlarıyla süslemiştir. Bu revaklı yol Regia (ya da Pigia) adını taşımaktadır. Revak surlara kadar uzanmaktadır ve 3,5 km uzunluğundadır. Doğu

Roma başkentinin bu anayolu, ortada büyük taş döşeli yaya ve araba yoludur. Yolun altında kanalizasyon kalıntıları bulunmuştur. Mese'nin iki tarafında yoldan bir-iki basamakla çıkılan iki katlı revaklar vardır (embo-los) ve revakların arkasında dükkânlar sıralanmaktadır. Revaklar arasında değişik mesleklere mensup ticaret erbabının dükkânları ya da böl-geleri vardır. Çarşı gibi çalışan bu revaklara halk "agora" demektedir (Kuban, 1994, s. 404). Aks, zengin sanat eserleri ve bezemeler ile kentin ihtişamını artırarak gücün simgesel anlamını taşımaktadır (Akın, 2012).

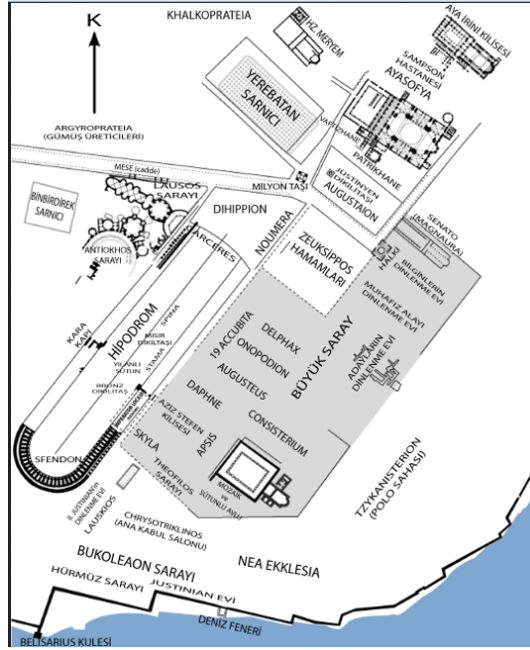
Bağlayıcılık

Kentsel mekân organizasyonu bağlamında Mese, kentin beyni görevindeki yönetim alanı ile omurga imgesinde kuyruk sokumuna karşılık gelen sınır kapıları (askeri alan) arasında bağlayıcı bir ulaşım aksı görevindedir. (Şekil 4) Hem Marmara Denizi hem de Haliç kıyılarından eşit mesafede olan Mese yol sistemi ölçeğin bütünlüğünü sağlaması-kavranması sebebiyle de bir bağlayıcıdır.

Cadde 3. yüzyılın başlarında genişletilmeye ve uzatılmaya başlanır. Yeni Constantinus Forumu'ndan başlanarak büyütülür ve Philadelphion'da çatallaşır. Yollardan biri Kserolophos- Eksakionion'a uzanır, diğeri ise Havariyyun Kilisesi'ni kente bağlar. Bu uzun caddelerin izlediği yollar yer yer farklı adlar taşır. 5. yy'da Theodosius döneminde kent genişletilirken ve Mese'nin bu iki hattı Porto Aurea ve Kharsios Kapısı'na kadar uzatılır. 406 yılındaki büyük yangında Mese'nin yer yer zarar görmesi yapı yönetmeliklerindeki kuralların katılaşmasına yol açar. (Müller, 2007, ss. 269-270) Bu geniş ve düzenli ana caddelere karşılık Bizans'ın arka sokakları, yani *vici*'ler, bir 5. Yüzyıl kaynağı olan *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'ye göre "dar, karanlık ve çarpık" sokaklardı (Çelik, 1986, s. 17; Janin, 1964, ss. 44-45). Ayrıca, aynen Osmanlı döneminde olduğu gibi, yangınlar sık sık bütün mahalleyi yok edebiliyordu (Çelik, 1986, s. 17). Sonraki yüzyıllarda da güvenlik yönetmeliğine rağmen Mese'nin Hipodrom ve Constantinus Forumu (Şekil 5-6) arasındaki doğu bölümleri çıkan yangınlarda harap olmuş ve kısmen yıkılmıştır. 13.yy'da Latin işgalinin ardından kentin merkezinin büyük bölümü ile birlikte Mese de yanar (Müller, 2007, ss. 269-270).

Şekil 5. Konstantinopol'de sokaklar – Omurga ve murlar (Berger, 2000)

Şekil 6. Konstantinopol'ün törenselsel ve yönetimsel kalbinin haritası - Beyin (Çplakidas / Gökhan (2008, 2010)

Hiyerarşi

Theodosian Altın Kapı'sından Milion'a ve Hipodrum'a yaklaşık 5,5 km uzanan ihtişamlı zafer-merasim yolu yaklaşık 100 yılda oluşmuştur, Milion ile Kapitol arasında kesintisiz revaklar bulunduğu düşünülmektedir (Mango, 2000, s. 180). Basilika Stoa, Hipodrom, saray kapısı, Million (Şekil 7) gibi gösterişli yapı ve meydanların bulunduğu bir konumda başlayan Mese, bu sebeple, kentin en önemli sosyal ve politik olaylarının geçtiği yerdir (Kuban, 1994, s. 404). Konut yerleşimi, iş alanları (limanlar ekseninde gelişmiş ticaret), yönetim alanları arasında oluşan kompozisyonda bir hiyerarşi oluşmasında ve bu hiyerarşinin sürdürülebilirliğinde etkilidir. Kendi içinde bir derecelendirme vardır.

Şekil 7. Million Taşı – Mese'nin başlangıcı (Berger, 2008)

Şekil 8. Konstantin Forumu ve Çemberli Taş (Berger, 2011)

Yönetim merkezi (Şekil 6) tepe alanda yer alan kentte, yönetim ile kent içi arasındaki etkileşim Doğu Roma başkentinin anayolu Mese ile sağlamaktadır. Hiyerarşik olarak sıralanmış forumlar ve anıtlar Mese omurgasının omurlarını oluşturmaktadır. (Şekil 4)

Destek Sağlama

Toplanma mekânları olan forumlar, forumlar etrafındaki kamu yapıları, Mese üzerindeki dükkânlar ve yapılan ticari faaliyetler Mese omurgasının ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda kente destek sağlayan bir eleman olduğunu göstermektedir.

Eksen Oluşturma

Mese Severius Dönemi'nde kentin genişlemesi için mevcut sur duvarlarının yıkılmasından sonra kurulmuştur. Severian Duvarları'nın içinde, şehrin

iskeletinin başlangıcı olan iki kentsel yer işareti kurulmuştur: Forum Tetrastoon ve Tetrastoon'u yeni duvarlara bağlayan ana yol olan Embolos. Portiklerle çevrili olan bu büyük arter, Mese'nin ilk bölümü haline gelmiştir. MS 330'da İmparator Konstantine Roma İmparatorluğu'nun koltuğunu Roma'dan Bizans'a taşıdığı anda forumların gruplar halinde kümelendiği "sıkıştırılmış" Roma formunun aksine, portik yollar, yeni başkentin dağılık forumlarını birbirine bağlamaktadır (Barkul ve Tönük, 2011). Kent girişinden yönetim alanına kadar uzanan Mese aksı, kentin ağırlık merkezi üzerinde okunabilir, düzenli bir eksen oluşturur.

Osmanlı Dönemi'nde Kent Omurgası

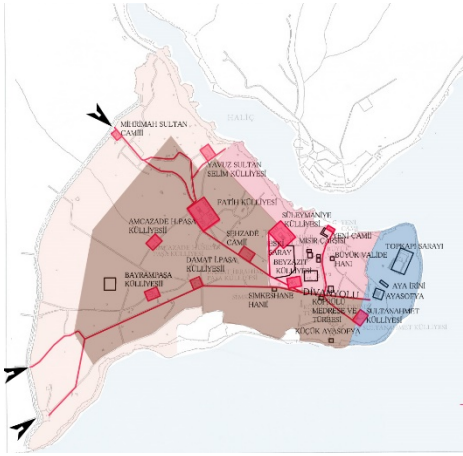
İstanbul'un Fethi ile Osmanlı hâkimiyetine giren kentte yeni bir imparatorluk, yeni bir kültür, yeni bir yaşam biçimi ile kentsel yapılar da form ve işlev değişiklikleri yaşamıştır. Mese, Osmanlı'ya ulaşana kadar büyük ölçüde daralmış ve tahrip olmuştur. Fiilen ortadan kalkmıştır ve yeniden inşa olmak durumundadır. Kent omurgasının omurları olan forumlar yerini, Osmanlı toplumunun gündelik yaşamında büyük ölçüde yer kaplayan külliyelere bırakmıştır.

Eski forumlarda inşa edilen külliyeler, kentsel alanı zenginleştirmenin yanında kentsel alanlardır. Kalabalıkların toplandığı ve birçok sosyal etkinlik için önemli rolü olan Osmanlı Dönemi'ndeki dev dini kompleksler, Roma forumlarının bir eşanlamlısı olarak kabul edilebilir. Divanyolu'daki meydanlar; ana yolun (Divanyolu) başında yer alan Sultanahmet Meydanı, Bizans Hipodrom'u üzerinde kurulmuştur. Sultanahmet'ten sonra Divanyolu'nun ikinci meydanı Çemberlitaş'tır. Beyazıt Meydanı Divanyolu'nun üçüncü meydanıdır (Barkul ve Tönük, 2011).

Fetihten sonra kentin yeniden imarı için gerekli hazineyi ani bir saldırıya karşı koruyabilmek için Yedikule Hisarı inşa edilir. Bizans Dönemi'nden kentsel gelişme kapsamında en önemli fark kentin sur dışına doğru yayılmasıdır. Kentin belli başlı bölgeleri tarihsel konumlarını fetihten sonra da korumuştur. Erken dönemin konut alanları ve anıtsal yapıları Ayasofya ile Edirnekapı (Harisius) arasında yarımada sırtlarında yoğunlaşmıştır. Yönetim merkezi Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Mese'nin bu değişikliğin ardından Divanyolu adını aldığı tahmin edilmektedir (Kuban, 2004, ss. 208-211). Divanyolu, Mese'nin Sultanahmet ile Beyazıt Meydanları arasında kalan kısmının adıdır (Augustaion'dan yaklaşık olarak Forum Tauri'ye kadar olan kısım).

Artık Eski Saray adını alan binada ikamet eden padişah, Yeni Saray'ı (Topkapı Sarayı) çalışma mekânı olarak kullanmaktadır. Devlet işlerinin en önemlisi ise, Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda başlangıçta her gün toplanan Divan-ı Hümayun'dur. Toplantı dağıldıktan sonra vezirler arabalarına binerek saraydan ayrılırlar ve gösterişli bir şekilde Beyazıt, Aksaray, Fatih istikametine doğru konaklarına, evlerine giderler. İşte bu yüzden yolun Sultanahmet ile Beyazıt arasında kalan bölümüne zamanla Divanyolu denilir. Mese'nin güzergâhının devamı olan ve Mese gibi çeşitli yangınlara uğrayan Divanyolu, daha dardır (Tekeli, 1994, s. 72).

Şekil 9. Osmanlı Döneminde kentin omurgası (Kuban, 2000, s. 274 ve Yollu 2006 kaynakları yorumlanarak Ekinci tarafından düzenlenmiştir)

Şekil 10. Osmanlı Döneminde biyolojik omurga-kent omurgası benzeşimi (Kuban, 2000, s. 274 ve Yollu 2006 kaynakları yorumlanarak Ekinci tarafından düzenlenmiştir)

Haliç liman bölgesiyle ordu ve kervanların geçtiği Divanyolu çerçevesinde şehir organik bütünlüğünü koruyabilmiştir. Fâtih Külliyesi⁷ ve yanında Sultanpazarı'nın inşasından önce İstanbul'un iki ticarî merkezi bedesten ve

⁷ Külliyeler;

- Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma, konaklama ve ticaret işlevlerini üstlenerek, mahalle üst mekânsal örgütlenmelerin 'donatı alanı',
- Saray ile halk arasında iletişim odağı,
- Kentin etrafında geliştiği odak ve çekim merkezi olarak arazi kullanışı biçimlendirme,
- Gündelik hayatın kamu düzenini, saray adına kontrol altında tutan birim görevi üstlenmektedir (Akın, 2012, s. 49; Eldem, 1996, s. 145).

Büyük Çarşı ile aşağıda Tahtakale ve liman bölgesidir. Divanyolu'nun iki yanında belli başlı külliye ve hanlarla Büyük Çarşı yer alır. Haliç liman bölgesiyle bu cadde arasındaki bölge han ve kapanlarla dolu ticaret bölgesidir. Bugün de bu karakterini korur. Böylece Divanyolu, liman ve iki aradaki bölge İstanbul'un ticaret hayatının merkezi olarak bir bütünlük gösterir (Tekeli, 1994, s. 73).

Liman, ticaret bölgesi ve idari bölge eski yerlerini korumuştur. Ana caddeler rotalarını topoğrafik bir gereklilik olarak devam ettirmiştir. Ticaret, kültür ve idari faaliyet binaları eski Mese rotası üzerinde toplanmıştır (Barkul ve Tönük, 2011).

Taşıyıcılık

Osmanlı Dönemi'nde Mese hattı, konumu ve topoğrafik zorlamalara rağmen ana aks olarak önemini korumuştur. Cadde, sultanların geçit gösterilerinin yapıldığı yer olarak da işlev görür, ancak birkaç yapı dışında bu cadede başka önemli yapılar inşa edilmemiştir. 16.yy'ın sonundan itibaren buraya vezirlerin vakıfları olarak mezar kompleksleri yapılır. Bunlar arasında At Meydanı ve Beyazıt Alanı arasında kalan yerde çeşitli türbeler vardır. Daha batıda, Fatih Camii'ne giden yolda külliye vardır. Bizans Dönemi'nde olduğunun aksine yangınlar, caddenin akış yönü nedeniyle eskisi kadar etkilemez (Müller, 2007, s. 270).

Roma forumları ve anıtlarının yerini külliye, hamamlar, çeşmeler gibi yeni yapılar almıştır ve artık kentin omurlarını bu yapılar konumları gereği teşkil etmektedir. Omurga, omurların ve etrafındaki kent içi işlevlerin taşıyıcısı durumundadır (Şekil 9-10). Dönemin başlıca yapılarının çoğu Mese rotası boyunca inşa edilmiştir.

Kuzeydeki liman ve Divanyolu arası ticaret bölgesi Roma/Bizans döneminde olduğu gibi merkezi ticaret bölgesidir. II. Mehmed, bugün Kapalıçarşı'nın olduğu kısmı inşa ettirir. Makron Embolon, Uzun Çarşı adıyla varlığını sürdürür.

Bağlayıcılık

Osmanlı Döneminde başkenti Anadolu'ya bağlayan yolların önemi artmıştır. Kervan yollarının Üsküdar'a ulaştığı noktada yeni çarşılar, hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır ve bu da daha fazla Türk'ün buraya yerleşmesini sağlamıştır. 16.yy'da Tauri Forumu'nun bulunduğu yere Beyazıt Külliyesi yapılmıştır. Liman ile Beyazıt arasındaki ticaret merkezi Fatih Bedesteni'dir. Edirnekapi'dan Beyazıt'a kadar ulaşan ana cadde boyunca açık pazarlar ve hanlar bulunmaktadır ama bu bölge hiçbir zaman liman bölgesi kadar önemli bir ticaret merkezi olmamıştır. Kanuni Dönemi'nde Şehzade ve Süleymaniye

Külliyeleri gibi büyük külliyelerin yapılmasından sonra kentin anıtsal çerçevesi şekillenmeye başlamıştır. Külliyeler farklı fonksiyonları bir arada bulundurmasıyla yeni odaklar oluşturur. 18.yy'a kadar organik bir doku ve dar sokaklar görülmektedir. Kentin tek ana caddesi Ayasofya'dan Beyazıt'a uzanan Divanyolu' dur (Kuban, 2004, ss. 210-306).

18. yy' a gelindiğinde kentin sur içi ile sınırlı görünümünün yerini Haliç ve Boğaziçi kıyılarınday yoğunlaşan bir kıyı kenti görünümünü almaya başlamıştır. Damat İbrahim Paşa döneminde yaptırılan Şehzadebaşı Caddesi Osmanlı dönemindeki ilk revaklı yol örneği olarak kabul edilmektedir. Divanyolu üzerine de pek çok donatı yapısı inşa edilir ve bunlar eski Mese boyunca kentsel mekânı canlı tutan yapılardır. Ancak Romalılar'ın ve Bizanslılar'ın Mese'si olan bu ana caddenin 18. yy'da sadece bir bölümü Divanyolu adını taşımaktadır (Kuban, 2004, ss. 346-379). (Şekil 9-10)

Hiyerarşi

Roma Dönemi'nde kentin mekânsal kurgusunda bulunan hiyerarşi ve düzenin sürdürülmesine yönelik politikalar Osmanlı Dönemi'nde de görülmektedir. Hiyerarşi, Osmanlı Dönemi'nde padişahların komplekslerini, bu tesislere ayrılmış vakıfların topoğrafya ve düzenlemelerini dikkate alarak tepenin üstünde konumlandırmada kendini göstermektedir. Silueti oluşturan binalar arasındaki hiyerarşiyi yansıtan düzenlemelere dikkat edilmiştir. Hiyerarşide bir sonraki aşama da kent merkezindeki tesisler ve kutsal alanlar, çeşmeler, ilkokullar ve benzeri mahalle hizmetlerini içeren düzenlemede de daha düşük bir seviye vardır (Yenen, 2016, s. 31). Kompleksler arasında sultanınkilerden başlayarak mahalle komplekslerine kadar bir hiyerarşi söz konusudur.

Kentsel mekânı biçimlendiren temel öğeler; saray, liman, mahalle, cami ve külliyeler olarak ifade etmek mümkündür. Saray; askeri, idari, mali ve dini yapıların temsil mekânı olarak "kentin beyni" olma işlevini görmekte ve yakın çevresindeki işlev alanları konusunda belirleyici olmaktadır (Akın, 2012, s. 48).

Kent sınırının doruk noktalarında genellikle büyük mimari eserler yer alır. Boğaz'dan gelinirken dikkat çeken İstanbul silüetinin çarpıcılığı bu eserlerin İstanbul'un coğrafyasına çok iyi uydurulmuş olmasından kaynaklanır (Tuncel, 2001, s. 240).

Günümüzde Divanyolu Ayasofya'dan Forum Bovis (Aksaray) ile aynı rotayı korumuştur. Ama o noktadan sonra iki yola (Vatan ve Millet Bulvarları)

ayrılmış ve surlara ulaşmıştır. İmparatorluk Sarayı'nı Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşıdıktan sonra Divanyolu ve Tarihi Yarımada yönetsel önemini kaybetmiştir. Kentin omurgası ve gelişimi saçaklanmaya başlamıştır.

Destek Sağlama

Tarihi Yarımada, Haliç liman bölgesiyle ordu ve kervanların geçtiği Divanyolu çerçevesinde organik bütünlüğünü koruyabilmiştir. Fâtih Külliyesi ve yanında Sultanpazarı'nın inşasından önce İstanbul'un iki ticarî merkezi be-desten ve Büyük Çarşı ile aşağıda Tahtakale ve liman bölgesidir. Divanyolu'nun iki yanında belli başlı külliyeler ve hanlarla Büyük Çarşı yer alır. Haliç liman bölgesiyle bu cadde arasındaki bölge han ve kapanlarla dolu ticaret bölgesidir. Bugün de bu karakterini korur. Böylece Divanyolu liman ve iki aradaki bölge İstanbul'un ticaret hayatının merkezi olarak bir bütünlük gösterir (Tuncel, 2001, s. 239). Kentin omurgası boyunca gerçekleşen ticari faaliyetler, kentin omurları olan külliyelerin üstlendiği eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma gibi hizmetler kentsel donatıların yoğunlaştığı kent omurgasının kente destek sağlayan yönleridir. Kent omurgası, kentlinin iletişim odağı durumundadır. Divanyolu, kamu ve özel iletişim araçlarının bütün yükünü taşımaktadır (Tekeli, 1994, s.73).

Eksen Oluşturma

Merkezi, ışınsal, kümeli, ızgara tipi mekân organizasyonu örneklerinin gözlemlenebileceği Tarihi Yarımada Suriçi yerleşimi üst ölçekte ele alındığında kentin geçmişten gelen ulaşım sistemi ile bu sistemin belirli noktalarında konumlanan önemli yapılar (külliye ve camiler) çizgisel bir organizasyona sahiptir. Beyazıt – Edirnekapı aksı, Divanyolu üzerindeki külliyelerin dizilimi çizgisel organizasyonun bir örneğidir (Yollu, 2006). Kent omurgası, bir eksen boyunca okunabilir bir makroform oluşturmuştur.

Sonuç

Biyolojik anlamda omurga ile kentsel omurga arasında işlevsel benzerlikler vardır. “Bağlayıcılık”, “taşıyıcılık”, “hiyerarşi kurma”, “destek sağlama” ve “eksen oluşturma” temel işlevleri her iki omurga için de geçerlidir. Kent omurgası kentte taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi kurma, destek sağlama ve eksen oluşturma işlevlerini üstlenmektedir. Kentsel omurganın taşıyıcılık, bağlayıcılık, hiyerarşi kurma işlevlerinin paralelinde kentte erişimi üstlendiği gösterilmiştir. Bahsedilen erişim hem kent içi-dışı erişim hem de “kent omurgasına erişim” olarak değerlendirilebilecek iki yönlü bir erişimdir.

Kent omurgasına ve sosyal ve teknik altyapı alanlarına erişim ekseninde bakıldığında belirli işlevlerin yerleşiminin kent omurgası üzerinde gerçekleşmesi kent omurgasının zaman- maliyet- uzaklık çerçevesinde erişilebilirliği artırıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Kent yönetim alanı kentin beyni, kente giriş kapıları da kuyruk sokumu kabul edildiğinde kent omurgası, iki alanı birbirine bağlar. Kapılardan gelen insanları belirli hizmetlere eşit ulaştıran omurga sistemi, kentin ağırlık merkezindedir.

Tarihi Yarımada, özellikle Roma dönemindeki hali ile sürdürülmüş, belirli arazi kullanışlar etrafında şekillenmiş bir kent omurgasına sahiptir. Yarımada'nın Roma döneminde şekillenen kurgusu bugünün temelini oluşturmaktadır. Donatı hizmetlerine erişimin ve kent içi ulaşımın yönlendiricisi çalışmada "kent omurgası" olarak adlandırılan aks olmuştur. Tarihi Yarımada Roma Dönemi'nde yapılan "Mese" adıyla bilinen kent omurgasını Osmanlı Geç Dönemi'ne kadar korumuştur. Osmanlı Dönemi'nde bir kısmı "Divanyolu" adını alacak aksta Mese-forum, Mese-külliyeye ilişkisi omurga-omur ilişkisi gibidir.

Kentsel hizmet-donatı alanları, forumlar, külliyeler etrafında, Mese üzerinde kümelenmiştir. Doğrusal bir aks boyunca hizmet alanlarının toplanması, aksın konumunun ağırlık merkezinde olduğu bir durumda erişimi artırıcıdır. Ancak kentsel hizmet alanlarına erişimin artması, kent omurgasının hizmet ettiği alanla ve omurga uzunluğuyla orantılıdır. Omurga uzunluğu arttıkça bazı işlevlerden uzaklaşma başlayacaktır.

Tarihi Yarımada, Osmanlı Geç Dönemi'ne kadar erişim ve omurga işlevleri bağlamında tam anlamıyla bir kent omurgasına sahiptir. Kent omurgası, kentte organik bütünlüğün korunmasında önemli bir etken olmuştur. Forum sınırları üzerinde inşa edilen külliyeler, Mese aksı üzerinde inşa edilen Divanyolu ve eski Mese aksının devamı, tarihi katmanlaşma ve süreklilik oluşturarak büyük bir zenginlik sunmuştur.

Üzerinde kültürel sürekliliğin ve köklü bir geçmişin yapıtlarını taşıyan Tarihi Yarımada "kentin omurgasına erişim" kapsamında konuya bakmak adına farklı bir açıdan Yarımada'yı değerlendiren bir örnek olmuştur.

Extended Abstract

The Concept of Backbone in Urban Planning and the Case of the Historical Peninsula

*

Eda Ekinci
Yıldız Teknik University

Esin Özlem Aktuğlu Aktan
Yıldız Teknik University

From past to present, mankind tends to be inspired by the universe in both micro and macro scales. Undoubtedly, this tendency is justifiable. We can see examples of the most functional, economic and aesthetic solutions in the universe and in the lives of the living (Arslan, 2014). So there are structural and functional similarities between the backbones of biological creatures and the backbones of cities. The purpose of this study is the exploration of the spatial equivalents of urban backbones and the presentation of its basic building blocks with its components and tackling of the urban backbone within the context of the urban macro-form. The aim was to create an initial study to show the reflection of the concept within the cities, which does not have enough examples in the scientific literature.

The meanings of the biological concept of the backbone in various dictionaries and, the equivalent of the backbone of a city in the literature are defined in this study. Based on the lexical meanings, the five common, basic functions covered by the backbone and, the backbone of a city are identified. The functions identified are: acting as a carrier, connectivity, building a hierarchy, provision of support and, formation of an axis. The similarities between the biological functions on a living being and, the functions of the backbone of a city on the location are tabulated. The backbone of a city that covers all of these five basic functions is considered as an “access” factor.

The scope of the study is to reveal the characteristics of backbone based cities with their relation to these functions (work areas, housing areas, recreation areas, transportation areas and urban service areas).

The conceptual section interprets the place of the concept of the backbone of a city in the history of city planning and, its introduction to the planning literature within the scope of the study.

After the discussion of the conceptual framework of the subject, "the access to the backbone of a city" is discussed and, the meanings of the concept of access/ accessibility in the planning literature are mentioned. The importance of the establishment of settlements on the backbone is construed with the impact of the backbone of a city on the increase/ decrease of the accessibility to social services and facilities. Based on the view of the relationships between the regions of a city and, the accessibility thereto, the properties of a settlement with the axis of backbone that could provide the design of transportation network, where level of accessibility is high.

The sampling about the use of the concept of the backbone of a city in a locational analysis is based on the Historical Peninsula. The Historical Peninsula is a city, where the settlement existed before the Hellenistic Period, and which could provide samples for the chronologic changes of the city's backbone until the Late Ottoman Period. What leads the access to the social facilities and the urban transportation was the "Mese" axis as it was called in the Roman/ Byzantine Period. A likeness is created so that the Mese axis and forms refer to the relationship between backbone and vertebra, the management area to the brain of the city and, the city's doors to the tail end.

How the Mese axis provides the said five basic functions of the backbone of a city is separately discussed for each of these five basic functions. The Mese axis acts as the carrier of the access-facilities network due to its location between the border gates, management area and ports. It also holds the position of a connecting transportation axis between the management area, which is the brain of the city, and the border gates (military area), which refers to a tail end in the image of a backbone. The Mese road system, which is in the equal distance from both the Sea of Marmora and, the coasts of the Golden Horn, is a connector also due to the its function to provide the integrity of the scale. It has also an impact on the formation and maintenance of a hierarchy in the composition created in the residential settlements, business areas (trade) and management areas. The forums, which are the gathering locations, the public buildings around the forms, the stores on the Mese axis and, the commercial activities carried out thereon indicate that the Mese axis is a factor that supports the city in the fields of economy, society and culture. The axis that connects the distributed forums to one another creates a readable, regular axis on the center of gravity of the city.

The urban structures were changed in terms of forms and functions with a new empire, a new culture and a new life style in the city that fell under domination of the Ottomans upon the conquest of Constantinople. The forums, which are the vertebrae of the backbone of city, was replaced by the Islamic-Ottoman Social Complexes (Külliyeler). The part of the Mese axis between the Sultanahmet Square and, the Beyazıt Square was named as "Divanyolu". The Roman forums and monuments were replaced by new structures such as külliyes, bathhouses and fountains etc., which formed the vertebrae of the city. The backbone acts as the carrier of the vertebrae and the functions within the city. Most of the buildings in this period was constructed along with the Mese axis. The axis maintained its function as a connector in the same route and, the roads that connected the capital to Anatolia increased in importance. This hierarchy was also revealed, although it was in a lower level, in the Ottoman Period, in the Sultans placing their complexes on top of a mountain considering the topography and arrangements of the respective foundations, in the arrangements that reflects the hierarchy between the buildings that forms the silhouette and, the arrangements including the facilities and religious sanctuaries, elementary school and similar neighborhood services in the city center (Yenen, 2016, p. 31). The commercial activities carried out along with the city's backbone, the services such as education, health, social security and accommodation assumed by külliyes that are the vertebrae of the city are the part of the city's backbone, where the urban facilities are concentrated, supporting the city. The city's backbone acts as a communication focus of the city dwellers. The city's backbone formed a macroform readable along with an axis.

Consequently, the Historical Peninsula had a complete backbone of the city until the Late Ottoman Period in terms of the access and backbone functions. The city's backbone was an important factor to maintain the organic integrity in the city. The külliyes constructed on the forum borders, Divanyolu constructed on the Mese axis and, the continuance of the former Mese axis formed historical layers and continuity, providing a great richness.

The Historical Peninsula that carries the cultural continuity and the deep-rooted history has become a good sample to assess the Peninsula for the discussion of this subject in terms of the "access to the backbone of the city".

Kaynakça/References

Akbaş, A., (2001). *Anadolu'daki Roma dönemi sütunlu caddeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Akın, O. (2012). İstanbul kentinin değişim öyküsü. *Mimarist*, yıl 12, no: 45, 46-59.
- Aktan, E., (2006). *Kent biçimi-ulaşım etkileşimine ilişkin tarihsel ve güncel yaklaşımlar ve İstanbul örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, G. (2014). Geleceğin mimarisi ve şehirleri. Taşçı H., Yeşil, H. (Ed.) *Geleceğin Şehri Sempozyum Bildirileri*. ss. 113-125, 24-25 Aralık 2014, İstanbul.
- Aydemir, Ş., Aydemir, S., Beyazlı, D., Ökten, N., Öksüz, A., Sancar, C., Özyaba ve M., Türk, Y.(2004). *Kentsel alanların planlaması ve tasarımı*. Trabzon, Akademi.
- Barkul, Ö ve Tönük, S. (2011). Historical development of the city skeleton: on the "Mese" – *The imperial road and the squares at Historical Peninsula of Istanbul*. academia.edu, 01.04.2017 tarihinde http://www.academia.edu/3693110/A_survey_on_the_messe_road adresinden erişildi.
- Ben-Akiva, M., & Lerman, S. R. (1979). Disaggregate travel and mobility choice models and measures of accessibility. In *behavioural travel modelling*. (Hensher, D. A. & Sopher, P. R. (Eds.)) (654-679). Andover: Croom Helm.
- Berger, A. (2000). Streets and public spaces in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 54, pp. 161–172. Trustees for Harvard University. www.jstor.org/stable/1291837 adresinden erişildi.
- Berger, A. (2008). *Milion*. 26.03.2017 tarihinde <http://byzantium1200.com/milion.html> adresinden erişildi.
- Berger, A. (2011). *Forum Constantine*. 26.03.2017 tarihinde <http://byzantium1200.com/forum-c.html> adresinden erişildi.
- Berger, A. (2017). *The Byzantium 1200 model*. 26.03.2017 tarihinde <http://byzantium1200.com> adresinden erişildi.
- Bergstein, D. (2010). *The Mese: main street of Constantinople*. 28.03.2017 tarihinde, <https://arha318.files.wordpress.com/2010/01/the-mese-main-street-of-constantinople.pdf> adresinden erişildi.
- Bhat, C., Handy, S., Kockelman, K., Mahmassani, H., Chen, Q., Srour, I., & Weston, L. (2001). *Assessment of accessibility measure (Research Report No. 7-4938)*. Texas: Texas Department of Transportation. Texas, U.S.A.
- Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK. (1998). *Omurga*. 25.02.2017 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=242708 adresinden erişildi.
- Burns, L. D. (1979). *Transportation, temporal and spatial components of accessibility*. Toronto: Lexington Books.
- Büyükcivelek, B. (2012). (der. Melih Ersoy). Kentsel omurga / kent omurgası. *Kentsel Planlama - Ansiklopedik Sözlük*, ss. 238-240. İstanbul, Ninova.
- Büyük Türkçe Sözlük, TDK. *Omurga*. 25.02.2017 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5975a7325b63b6.22312843 adresinden erişildi.
- Cplakidas ve Gökhan (2008 / 2010). *Constantinople imperial district tr*. 26.03.2017 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Constantinople_imperial_district_tr.png adresinden erişildi.

- Çelik, Z. (1986). 19. Yüzyılda Osmanlı başkenti - değişen İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demirkent, I. (2001). İstanbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt no. 23, ss. 205-212.
- Eldem, E. (1996). *Osmanlı dönemi İstanbul'u. Dünya kenti İstanbul*. Habitat II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hamamcıoğlu, C. ve Yenen, Z., (2011). Kentsel hizmet alanlarının yerseçiminin değerlendirilmesinde izlenebilecek analiz yöntemi. *Sigma - Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 3(2), ss. 355-374.
- Hamamcıoğlu, C., (2009). *Ulaşım ağının kentsel hizmet alanlarının yerseçimine etkilerinin İstanbul Tarihi Yarımada örneğinde değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hansen, W.G.(1959). How accessibility shapes land-use. *Journal of the American Institute of Planners*, 25, ss. 73-76.
- Hemşirelik Terimleri Sözlüğü, TDK. *Omurga*. 25.02.2017 tarihinde http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_hemsirelik&view=hemsirelik&kategori=yazimay&kelimesec=6146 adresinden erişildi.
- Janin, R. (1964). *Constantinople Byzantine*. Paris.
- Kuban, D. (2004). *İstanbul, bir kent tarihi*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, D. (1994). *Mese. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (editör İlhan Tekeli)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Mango, C. (2000). The triumphal way of Constantinople and the Golden Gate. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 54, pp. 173-188. Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, <http://www.jstor.org/stable/1291838> adresinden erişildi.
- Müller, W. (2007). *İstanbul'un tarihsel topoğrafyası*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Müller, W., Vogel, G. (2012). *Mimarlık atlası, Mezopotamya'dan Bizans'a mimarlık tarihi*. İstanbul: YEM Yayın, Cilt no.1, ss. 153-169.
- Özuysal, M. (2010). *Şehirselsel yerleşimlerde erişilebilirlik ölçütünün modellenmesi ve kullanımı: ulaşım türü üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Süel, A. (1977). *Kentsel yapı oluşumu, İzmir üzerine bir uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Şenbil, M. (2012). Erişebilirlik. *Kentsel Planlama - Ansiklopedik Sözlük (der. Melih Ersoy)*. ss. 118-119. İstanbul: Ninova.
- Tekeli, İ. (editör) (1994) Divanyolu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Tekeli, İ. (1994). The development of the Istanbul Metropolitan Area. *Urban Administration and Planning, IULA-EMME*. İstanbul: Kent Basımevi.
- The Free Dictionary. *Backbone*. 30.03.2017 tarihinde <http://www.thefreedictionary.com/backbone> adresinden erişildi.
- The Free Dictionary. *Spine*. 30.03.2017 tarihinde <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/spine>, adresinden erişildi

- Tuncel, M. (2001). Bugünkü İstanbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt no. 23, ss. 239-243*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yenen, Z.(2016). Historic cultural landscape of Istanbul. *World Heritage - Special Issue in Turkey, No.80, June 2016. London, ss. 24-31*.
- Yollu, D. (2006). *Mekân organizasyonu ve biçim kavramlarının Tarihi Yarımada örneğinde incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zooloji Terimleri Sözlüğü, TDK. (1963). *Omurga*. 25.02.2017 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=ve-ritbn&kelimesec=242708 adresinden erişildi.

Eda Ekinci,

1992 yılında İstanbul'da doğdu. 2014 yılında İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama anabilim dalı, Kentsel Mekân Organizasyonu ve Tasarım programında yüksek lisans yapmaya başladı. Hala Yıldız Teknik Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisidir.

- She was born in 1992 in Istanbul. In 2014, she graduated from Istanbul Kültür University Faculty of Architecture, Architecture Department. In 2015, she started to her graduate study from Yıldız Technical University, City and Regional Planning Department, Urban Spatial Organization and Design program. She is still a graduate student at Yıldız Technical University.

E-mail: eda__ekinci@hotmail.com

Esin Özlem Aktuğlu Aktan,

1992 yılında DEÜ Şehir ve Bölge Planlama (Bölümünü) lisansı, 1995 yılında da DEÜ Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programını bitirdim. 1996 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde başlayan doktora ve akademisyenlik hayatına 1999 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde devam ettim, halen doçent olarak Şehircilik Anabilim dalında çalışmaktayım. İlgi alanlarım; kent biçimi, kentsel morfoloji, kentsel tasarım, kentsel ulaşım, kentsel ütopya ve tasarım-grafik eleman/ilke ve ifade biçimleridir.

- I graduated from Dokuz Eylül University City and Regional Planning Department in 1992. I received my Master's degree in Dokuz Eylül University Urban Design program in 1995. I started my PhD study and academic work in İzmir Institute of Technology in 1996 and received my PhD from Yıldız Technical University. I continue my academic work in Yıldız Technical University as Associate Professor in City Planning Division. My areas of interest are urban form, urban morphology, urban design, urban transportation, urban utopias and graphical design of principles, elements and forms of expression.

E-mail: esinaktan@hotmail.com

İstanbul'da Tarihi Kumkapı'nın Son Yirmi Yıldaki Fiziksel Değişimi (1994-2013)

*

Selin Birgül Geçer
İKÜ

Elif Mihçioğlu Bilgi
ODTÜ

Öz

Tarihi yarımada sokaklarında gezerken birçok dönemin izlerini bir arada görmek mümkündür. İstanbul kenti, eşsiz güzelliğini, tam da bu katmanlaşmaya borçludur. Öte yandan, kentleşmenin ağır etkileri, tarihi kentin korunması gerekli kentsel, mimari, sosyal ve kültürel yapısını önemli ölçüde bozmaktadır. Tarihi Yarımada'nın Marmara Denizi kıyısında yer alan ve çok katmanlı, çok kültürlü yapıya sahip özelliklerde bir örnek olan Kumkapı, korunması, geliştirilmesi ve muhafaza edilmesi gerekli zenginliktedir. Bu yazı kapsamında, İstanbul'da Tarihi Yarımada'nın önemli tarihi mahallelerinden biri olan Kumkapı'nın 1994 yılından 2013 yılına kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık sürede çevre ölçeğindeki fiziksel değişimi (Mimar Selin Birgül tarafından İKÜ'de 2013'de ve Şehir Plancı P. Pınar Giritlioğlu Özden tarafından İTÜ'de 1994'de gerçekleştirilen) iki yüksek lisans tezinin çevre ölçeğindeki verileri ortak dört başlık olan; 'işlevsel dağılım', 'kat sayısı', 'strüktür ve malzeme kullanımı' ve 'yapısal durum' kapsamında karşılaştırmalı olarak irdelenmesi amaçlanmaktadır. Her başlık için ortaya konan karşılaştırmalı sayısal verilerin, dünyanın başlıca tarihi kentlerinden ve en önemli metropollerinden biri olan İstanbul'un uzun zamandır koruma altındaki bir semti olan Kumkapı'nın adeta kaderine terk edilmişliğini, ya da 'koruma' adı altında yapılan bir dizi nitelsiz uygulama sonucu olumsuz değişimini ve yoğun özgünlük kaybını net olarak göstermektedir. Alanın eski ve uzun süreli kullanıcılarının değişimine paralel olarak alanda değişen işlevsel dağılım, ayrıca etkisiz ve yanlış idari koruma yaklaşımları, bilinçsiz kullanıcılar, korumadan uzak büyük ölçekli kentsel projeler, alanda önemli değer kayıplarına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Tarihi Yarımada, Kumkapı, Tarihi çevre, Fiziksel değişim

The Physical Change of Historic Kumkapı in Istanbul in the Last Two Decades (1994-2013)

*

Selin Birgöl Geçer
İKU

Elif Mihçioğlu Bilgi
METU

Abstract

It is possible to see the traces of different periods, when walking through the streets of Historic Peninsula. Hence, Istanbul owes its uniqueness to this stratification. On the other hand, severe effects of urbanization impaired the original urban, architectural, social and cultural structure of the city, causing many changes. Kumkapı, located within the Historic Peninsula at the seaside of Marmara Sea, has this rich potential together with its multi-layered and multi-faceted cultural background to be conserved, developed and sustained. Through this article, the aim is to analyse these so-called changes at environmental scale in the last two decades from 1994 to 2013 in Kumkapı, as one of the important historic quarters in the Historic Peninsula of İstanbul, based on the environmental data from two different master's theses (by Selin Birgöl at İKU in 2013 and Pınar Giritlioğlu Özden at İTÜ in 1994), with the additional necessary urban developmental updates through the topics of 'land use', 'number of floors', 'structural system and material use' and 'building condition'. The comparative quantitative data stated for these main topics points the almost fateful abandonment of Kumkapı through unqualified implementations of 'conservation' in one of the world's major historical cities, as a result a series of negative changes and intense loss of authenticity. The change of old inhabitants together with the changing land use, has caused significant loss of values in the area under the effect of inadequate conservation approaches and insensible new users under the severe effects of large-scale urban projects away from conservation.

Keywords: İstanbul, Historic Peninsula, Kumkapı, Historic environment, Physical change

İstanbul kenti, yüzyıllar boyunca farklı uygarlık ve kültürlerle ev sahipliği yapmış, çeşitli din, dil ve ırktan insanların bir arada yaşadığı kozmopolit yapısını koruyarak tarihsel süreçte eşsiz bir mozaik hâlini almış dünyadaki ender yerleşim yerlerinden biridir. Böyle bir altyapıyla pek çok kültürel zenginliği bir arada bulunduran Tarihi Yarımada'nın, son yıllarda giderek artan kentsel baskılarla özgünlüğünü kaybederek önemli ölçüde değişime uğradığı üzülen izlenmektedir. Bu yazı kapsamında, Tarihi Yarımada semtlerinden yoğun kentleşme baskısı altındaki Kumkapı'nın, 1994 ile 2013 arasındaki yaklaşık son yirmi yıllık süredeki fiziksel değişimi ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmaktadır¹.

1. Kumkapı'nın Tarihçesi ve Genel Özellikleri:

İstanbul'un Fatih İlçesi sınırları içinde yer alan, günümüzde Muhsine Hatun Mahallesi adını almış olan Kumkapı, Tarihi Yarımada'nın Marmara Denizi kıyısında; doğusunda Kadırğa (günümüzdeki adıyla Şehsuvar Mahallesi), batısında Nişanca, kuzeyinde Gedikpaşa Mahallesi (günümüzdeki adıyla Saraç İshak ve kısmen Mimar Hayrettin Mahalleleri), güneyinde sahil yolu, demiryolu ve Marmara Denizi ile çevrenmektedir.

Bizans Dönemi'nde 'küçük iskele' anlamında 'Kontoskalion' adını taşıyan bir limana sahip olan Kumkapı, kentin doğal limanı Haliç'in yetersiz bulunması üzerine, Marmara Denizi kıyısındaki doğal fiziksel yapının değerlendirilmesi ile oluşturulan limanlardan birisidir. Limanın ilk yapım tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber, VIII. Mihael Paleologos'un 1427'de limanın onarımını sağladığı ve burada bir tersane yaptırdığı bilinmektedir (Müller-Wiener, 2002).

İstanbul'un Osmanlılarca fethinden hemen sonra, semtin adı hala "küçük iskele" anlamına gelen 'Kondoskali' olarak geçerken (İncicyan, 1976); liman, 'Kadırğa Limanı' adı ile donanmanın ana üssü olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1513'te Haliç'teki Tersane-i Amire'nin yapılıp, donanmanın merkez üssünün buraya nakledilmesinden sonra liman terk edilmiştir. İyice sığlaşan ve bundan dolayı kötü kokular yaymaya başlayan liman, Sokullu Mehmet Paşa'nın emriyle kum ile doldurulmuştur (İncicyan, 1976). Günümüzdeki 'Kumkapı' adı buna dayanmaktadır.

Sultan II. Mehmed nüfus dağılımını dengelemek amacıyla, fetihden sonra çoğunluğu oluşturan Rum nüfusa karşılık, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Ermenileri, İstanbul'da Samatya, Yenikapı ve Kumkapı'ya yer-

leştirmiştir. 16. yüzyılın sonunda Sultan III. Murad ise, Nahçıvan ve Tebriz'den getirttiği Ermenileri II. Mehmet gibi, yine aynı semtlere yerleştirmeyi sürdürmüştür (Pamukciyan, 1994). 16. ve 19. yüzyıllar arasında, iskelelerine bağlı olarak, semtin önemli geçim kaynağını balıkçılık ve kayıkçılık oluşturmaktaydı (Pamukciyan, 2002). 19. yüzyılda açılmasına izin verilen meyhaneler sayesinde bölge farklı bir canlılığa tekrar kavuşmuştur (Akın,1994).

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda inşa edilen sahil demiryolu, ardından 1950'lerin ikinci yarısında inşa edilen ve 20. yüzyılın sonunda genişletilen sahil yolu, Kumkapı'yı denizden tamamen kopuk bir semt haline getirerek kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Kumkapı sahil yolunun deniz tarafında bulunan 'balık halı' olarak bilinen günümüzdeki adıyla Kumkapı Balık Pazarı'nın da etkisiyle, 19. yüzyıldaki halinden farklı bir çizgide, ancak yine de yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği balıkçı meyhaneleri ile taşıdığı ününü sürdürmektedir.

1.1 Bölgenin Kentsel Özellikleri

Şekil 1. 1922 Tarihli Pervititch Haritası (URL1)

Kumkapı ve çevresini gösteren haritalara bakıldığında; hem çıkmaz sokaklı, hem de ızgara planlı sistemlerin izlerini bir arada okumak müm-

kündür. Alanda iki çeşit sokak dokusu görülmektedir. Alanın batı kısmında gridal doku mevcutken, alanın doğu kısmında, günümüzde ağırlıklı olarak meyhanelerin bulunduğu ve eğlence sektörüne hizmet veren meydandan ışınal olarak açılan sokaklar, üçgen biçimli yapı adalarından oluşan bir doku oluşturmakta, alanın doğusu ise organik bir karakter taşımaktadır. Alanın tren raylarıyla kesintiye uğramış kısmında ise, yapı adaları üçgen forma yakın veya yamuk biçimdedir. Genel olarak yapı adaları, farklı planlama etkileri çerçevesinde karma morfolojik özellikler sergilemektedir (Şekil 1).

Şekil 2. Çalışma alanı konumu ve sınırları (Birgül, 2013)

Şekil 2'de görülen sınırlar içerisinde tanımlanan ve Kumkapı'yı büyük oranda içeren çalışma alanı içerisinde yer alan yapılar, yapı adalarını tamamen çevreleyecek şekilde bitişik nizam düzende yer alırken, bu düzen, sokak ve yapı adası ayırımını daha belirgin hale getirmekte ve yapı adası sınırında keskin bir hat oluşturmaktadır. Yapı adası içerisinde, yapıların arka bahçelerinin oluşturduğu boşluk alanlara ulaşım, genellikle köşe yapılar haricinde, tüm evlerden mümkündür.

Semt fiziksel yapısının oluşumundaki en önemli etkenler; denizden yukarılara çıkıldıkça dikleşen eğim, deniz ile semti ayıran deniz surları ve

sahille bağlantıyı sağlayan Kum Kapısı'dır. 1875'de surları delip geçen demiryolu ve 1956-58 yıllarında açılan sahil yolu ise, fiziksel çevrenin hızlı bir şekilde değişmesine neden olan faktörlerdir (Çelik, 1996) (Şekil 3).

Şekil 3. 1946-1966-1982-2013 tarihli hava fotoğraflarında Kumkapı sahil hattının değişimi (URL2)

1.2. Kumkapı'da Mimari Nitelikler

Kâgir yapılaşmanın yoğun olduğu Kumkapı'da, Batı ile etkileşim sonucunda oluşmuş farklı konut tipleri bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonundan günümüze kadar gelen yapıların özellikleri incelendiğinde; cephelerde, çıkmalarda ve bezemelerde Batılı motiflerin kullanıldığı görülmektedir.

Yapı adalarının içlerinde depo, odunluk vb. eklentiler, arka bahçelerin kullanımını engelleyerek, konutların özgün bahçe kullanım biçimini ortadan kaldırmıştır. Tek aile için planlanan konutlar, bölgede nüfus yoğunluğu ve yoksulluk nedeniyle, çok sayıda aile tarafından kullanılır olmuştur. Ancak, günümüzdeki söz konusu büyük tahribatlara rağmen, Kumkapı kent dokusunda farklı tarihsel katmanların sürekliliği izlenebilmektedir.

Pervititch haritalarından ve Alman Mavileri haritalarından yararlanılarak hazırlanan tarihsel dönem analizine göre (Şekil 4), yapıların büyük çoğunluğu 20. yüzyılın ilk ve ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bunun nedeni, 1940'larda başlayan betonarme kullanımının çoğalması ile kötü yapısal durumdaki veya yıkılan yapıların boş kalan arsalarının yaygın olarak betonarme sistemli olarak yeni yapılaşmasıdır. Alanda; 6. yüzyıla ait sur duvarı kalıntıları ve 1 adet 15. yüzyıla ait yapı, 3 adet 16. yüzyıla ait yapı ile, 7 adet 17. yüzyıla ait yapılar, 1 adet 18. yüzyıla ait yapı, 90 adet

(%12 oranında) 19. yüzyıla ait yapı, 224 adet (%31 oranında) 20. yüzyılın ilk yarısına ait yapı ve 395 adet (%55 oranında) 20. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasına ait yapı bulunmaktadır.

Şekil 4. Kumkapı'da Yapıların Tarihsel Dönemlemesi Analizi (Birgül, 2013)

- Anıtsal Yapılar

Tarihçi Thomas Smith'e göre, geçmişte Kumkapı'da yedi adet Hristiyan kilisesi mevcuttu, ancak 15. ve 16. yüzyıllarda bunlar yandı ve tekrar yapıldı. Günümüzde ise alanda dört kilise bulunmaktadır. Bunlardan ikisi olan Panayia Elpida Kilisesi (1652, 1895) ve Hagia Kyriake Kilisesi (1583, 1901) Rumlara; diğer ikisi olan Surp Asdvadzadzin Patrikhane Kilisesi (1641, 1870) ve Surp Harutyun Kilisesi (1855, 1907) Ermenilere ait olup; toplam dört adet kilise bulunmaktadır (Kömürcüyan, 1988). Bunların dışında, Ermenilere ait olan Ermeni Patrikhanesi (1641, 1913) ve Bezciyan İlkokulu varlıklarını sürdürmektedir. Kumkapı'da, incelenen çalışma alanı içerisinde, ayrıca üç adet küçük cami bulunmaktadır. Bunlar; Muh-sine Hatun Cami (1532), Behram Çavuş Cami (1655-1661) ve Tavaşi Süleyman Ağa Camii'dir (17. yüzyıl sonu). Bunların dışında, Eski Karakol yapısı ve Eski İdari Mahkeme, bölgede bulunan anıtsal yapılardır (Şekil 5).

Şekil 5. Kumkapı'daki anıtsal yapılar; (a) Ermeni Patrikhanesi, (b) Panayia Elpida Kilisesi, (c) Kiryaki (Ayia) Kilisesi, (d) Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Ermeni Kilisesi, (e) Surp Harutyun Kilisesi, (f) Muhsine Hatun Cami, (g) Behram Çavuş Cami, (h) Tavaşı Süleyman Ağa Camii, (i) Bezciyan İlköğretim Okulu (Birgöl, 2013).

- Konutlar

Kumkapı kent dokusu incelendiğinde, meydan çevresinde ticari yapıların yoğunlaştığı ve meydanın batısına doğru uzanan, Batı etkisinde gelişmiş ızgara sistem yapı adaları üzerinde bitişik nizam konut dokusu yoğunluğu görülmektedir. Kumkapı'da gayrimüslim halkın uzun yıllar yoğun olarak bulunması, mevcut konut tipolojisinin oluşumunda önemli ölçüde etkili olmuştur. Çalışma alanındaki etkileşimler sonucunda, tek yapı, ikiz evler ve sıraevler şeklinde farklı 3 düzende konut yapısı tipi görülmektedir (Akın, 1994) (Şekil 6).

Şekil 6. 1. Kumkapı'dan tek ve ikiz yapı konutlara örnekler (Birgül, 2013).

Kumkapı konutlarının, genellikle iki, üç veya dört katlı, doğrudan sokaktan girilen, ağırlıklı olarak cumbalı, dar cepheli, dikdörtgen planlı, arka tarafta bahçeye açılan, malzeme açısından taş, tuğla ve ahşabın kullanıldığı yapılar oldukları görülmektedir. Bu düzende yer alan köşe parsellerde bulunan yapıların ise, iki sokağa da geniş cephesi bulunmaktadır. Konutlarda, genellikle kat yükseklikleri birbirine yakındır (2-2,5 kat, 3-3,5 kat, 4 ve üzeri kat).

Kumkapı'da parsel biçimlenişi genellikle dar ve uzun olduğu için, cephe özellikleri incelendiğinde, en yaygın olarak görülen, girişin, cephenin sağ veya sol tarafında bulunup, diğer tarafta pencerelerin yer almasıdır. Ancak, girişin ortadan olup, pencerelerin sağ ve sol taraflarda olması durumuna da rastlanmıştır. Konutlarda zemin kat döşeme kotu, bodrum kat kullanımına olanak sağlayacak ve buna paralel olarak, aydınlık olması açısından pencere konmasını mümkün kılacak yükseklikte yapılmıştır. Zemin ve bodrum katta dökme demir parmaklıklar çokça görülmektedir. Bazı örneklerde, tam kemer veya basık kemerli pencerelere rastlanmakla birlikte, tek yapı içerisinde farklı pencere tiplerine de rastlamak mümkündür.

Sıraevler, İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, orta ve küçük burjuvazinin (küçük tüccar, küçük esnaf, sanatkârlar ve orta küçük bürokratlar) konutları olarak inşa edilmiştir. Osmanlı konut tipolojisinde yer almayan sıraevler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı dünyasının kültürel etkilerinin görülmeye başlanmasıyla oluşan bir konut tipidir (Batur, 1985). Kumkapı'daki sıraevler ise, diğer tarihi konut tiplerinden cephe özellikleri açısından farklılık göstermediğinden, sokak dokusu içerisinde uyum gösterir. Kilise yakınında konumlanan sıraevler, çeşitli kiliselerin lojmanı olarak inşa edilmiştir (Akın, 1994). Kumkapı'da, İstanbul'a özgü ve 19. yüzyıl kültürel mirasının örneği olarak geçmişte çok sayıda ikiz ev ve sıraevler mevcut iken, bunlar ya bakımsızlıktan yıkılmış, ya da yapılan müdahaleler sonucu birçoğu özgün halini koruyamamıştır (Şekil 6).

Şekil 6. (solda) 181 ada, no:13-15-17-19-21'de yer alan sıraevler; (sağda) 727 ada, no:36-38-40-42-44-46'de yer alan sıraevler (Birgül, 2013)

19. yüzyıl sonunda yapılmış pek çok konut örneğinde görülebileceği gibi, dönemin hem mimari anlayışı, hem de toplumsal beğenisi doğrultusunda Kumkapı konutlarında da çokça rastlanan ve dar parsellerde özellikle sokağa bakan odaların genişletilmesinin de etkisiyle ortaya çıkmış olan 'cumbalar', yapının orta kısmında yer alıp, sağ ve sol tarafında bulunan pencerelerin simetri aksını oluşturur. Bazı örneklerde tek kat iken, bazen iki kat yüksekliğinde kullanımlar da mevcuttur. Cumbaların üst kısmı birçok örnekte balkon olarak kullanılmaktadır. Cumbalar, volta döşemeli tuğla, demir putrelli veya ahşap strüktürlü iken; altlarında, genellikle taş veya dökme demir malzeme ile oluşturulmuş motifli görsel elemanlar bulunmaktadır. Alanda cumbaların dikdörtgen olanları ağırlıklı, üçgen ve

açılı ya da yarım altıgen biçimde olanları görülmekteyken, köşe parsellerde konumlanan yapılarda dairesel formlu cumbalara da rastlanmaktadır.

1.3. Geçmişten Günümüze Kumkapı'da Sosyo-Ekonomik Özellikler

İstanbul'un Fetih'ten ve özellikle 1459'da Ermeni Patrikliği kurulmasından sonra, şehrin onarımı için Anadolu'nun farklı yerlerinden getirilen Ermeniler; Kumkapı, Yenikapı ve Samatya semtlerine yerleştirilmiştir (Akın, 1994). Ermeniler Kumkapı'ya, bölgedeki Rum halkın yoğunluğuna denge oluşturması için yerleştirilmiştir. Farklı kültür değerlerine sahip bu iki grubun aynı sosyal ve fiziksel ortamda yaşayıp etkileşim içinde bulunmaları, bölgeye farklı bir karakter kazandırmıştır. Her iki grubun da ticaretteki etkinliği, eğitime verdikleri önem ve sosyal faaliyetlere katılımları, bölgenin hareketlilik kazanmasına neden olmuştur. Semtin saraya yakınlığının getirdiği önem, ticaret aksı üzerinde yer alması ve ulaşımın kolay olmasıyla birlikte bölgeye ilgi artmıştır (Basut, 2002).

19. yüzyılda gelir düzeyi yüksek olanların Pera ve Galata bölgesine yerleşmesiyle, Kumkapı'da orta ve düşük gelire sahip kesimin yoğunluğu artmıştır. Bu durum, sosyal kültürel ve mimari değişimi de beraberinde getirmiş, çevredeki gösteriş yerini mütevazı uygulamalara bırakmıştır. Kumkapı'da belli sınırlarda ekonomik durumun çevreye etkileri görülmektedir. Çifte Gelinler Caddesi'nin kuzeyine gidildikçe gelir düzeyi yüksek sınıf, caddenin güneyinde ise yoksul sınıf yer almaktaydı. Bu durum mimariye de yansımış, üst kısımlardaki konutlarda süsleme ve malzeme açısından zenginlik görülmekteyken, güneyde özellikle sahile yakın bölgelerde daha gösterişsiz konutlara rastlanmaktadır (Basut, 2002).

Öncesinde ulaşımın ağırlıklı olarak denizden sağlandığı Kumkapı'ya 1872'de inşa edilen Sirkeci-Halkalı sahil demiryolu hattı ile alanın denizle bağlantısı ilk kez kesintiye uğramıştır. 1956-58 yıllarında yapılan sahil yolu ile denizle bağlantısı tamamen kopan Kumkapı (Üner, 2006) kıyısında yapılan liman, bölgenin deniz ulaşımını güçlendirmiş, dolayısıyla bölgeye daha çok insan gelmeye başlamış ve ticari faaliyetler olumlu yönde etkilenmiştir (Basut, 2002). 1982'de Kumkapı'ya taşınan balık hali, bölgenin balıkçılık geleneğini kısmen sürdürmekle birlikte, 1950'lerdeki balık teknelerinin ve sahil şeridinin yok olmasıyla Kumkapı için eskiden geçerli olan balıkçı köyü algısı ortadan kalkmıştır.

Kumkapı, 1980 sonrası, yoğun bir göçe maruz kalmıştır. Yerel halkın bölgeyi terk etmesi sonucu, bu bölgeye yerleştirilmiş insanlar, alanın sosyal yapısına, dolayısıyla fiziki yapısına kendi kültürlerini taşımışlardır. 2013 yılında Kumkapı’da uygulanan anketler sonucuⁱⁱ elde edilen bilgilere göre, yaşayanların çoğunun alana İstanbul dışından geldiği ve yaklaşık 5-10 yıldır bu bölgede yaşadığı belirlenmiştir. Çoğunlukla kiracılardan oluşan yaşayanların, büyük bölümünü, yakın çevrede çalışan ve alanda oda kiralayarak bekar yaşayan işçiler oluşturmaktadır. Kiracılar çoğunlukla yaşadıkları çevreden ayrılmak istememektedir. Bunun en büyük nedeni kiraların ucuz olmasıdır. Ev sahiplerinin çoğu alanda 10 yıldan fazla süredir yaşamakta olup, alanda miras veya satın alma yoluyla mülk sahibi oldukları görülmüştür.

Çalışma alanında çoğunlukla genç ve orta yaşlı insanlar yaşamaktadır. Anket çalışması aile hayatına sahip insanlara uygulandığından, hanede yaşayan kişi sayısı en çok 1-3 kişi arasında görülmesine rağmen, mahalle muhtarından alınan bilgiye göre, bekâr evlerinde bu sayının 7-8 olduğu öğrenilmiştir. Alandaki kişilerin geçim kaynağı çoğunlukla emekli maaşı, daha sonra ticaret ve son sırada da yardım alan ailelerden oluşmaktadır.

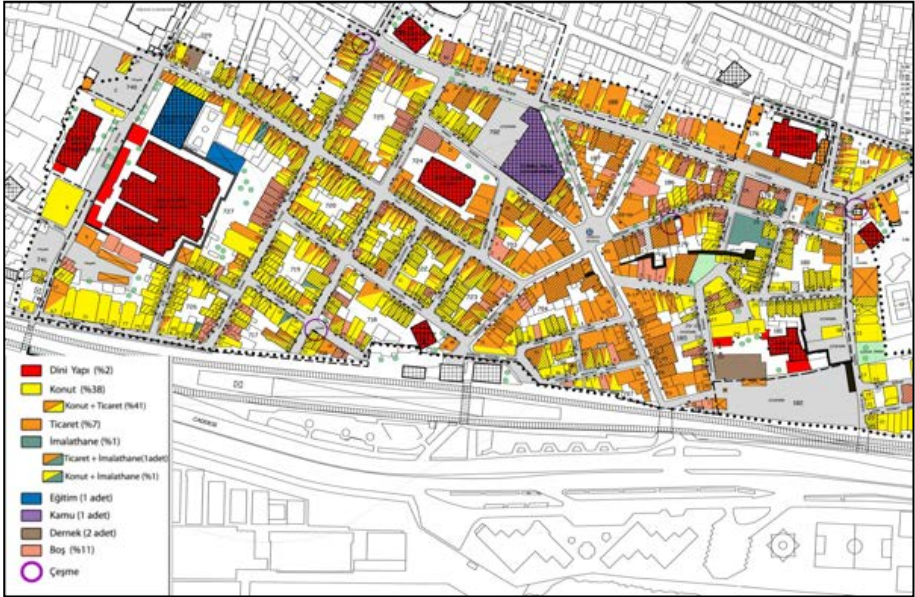
2. Kumkapı’da Fiziksel Değişimin Karşılaştırmalı Çözümlemesi

Kumkapı’da yaklaşık yirmi yıllık değişimin ortaya konması için, 2013’de gerçekleştirilen alan çalışmasında elde edilen veriler, 1994 tarihli Şehir Planı P. Pınar Giritlioğlu Özden tarafından, Prof. Dr. Nur Akın danışmanlığında, İTÜ Restorasyon Yüksek Lisans Programı’nda gerçekleştirilen, ‘Kumkapı Telli Odalar Sokağı’nda Bir Fiziksel Çevre Koruma Çalışması’ adlı tezdeki 1994 yılına ait çevre verileri ile karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Değişimin incelenmesi ve vurgulanması amacı doğrultusunda hazırlanan bir yüksek lisans tezine dayanan bu yazıda, 2013’deki güncel çalışmanın alan sınırları, 1994’teki çalışma alanı sınırları ile aynı olacak şekilde belirlenmiştir. Bu yazı kapsamında, Kumkapı alanının 1994’den 2013’e yaklaşık yirmi yıllık dönemde geçirdiği değişim, önceki çalışmanın kapsamıyla çakışan ortak dört başlık olan; ‘işlevsel dağılım’, ‘kat sayısı’, ‘strüktür ve malzeme kullanımı’ ve ‘yapısal durum’ kapsamında karşılaştırmalı olarak irdelenmektedir.

2.1. İşlevsel Dağılımda Değişim

Çalışma alanına ait 1994 yılı işlevsel dağılım analizi incelendiğinde; konut yapıları %62, ticaret yapıları %36, depolama yapıları 8 adet ile %1, resmi yapılar 3 adet ile %0,3 ve dini yapılar 9 adet ile %1 oranındadır (Özden, 1994).

Günümüzde Kumkapı, aynı açıdan incelendiğinde, en ağırlıklı olarak %50 oranında konut, ayrıca yaya yoğunluğunun fazla olduğu Çifte Gelinler Caddesi ve Telli Odalar Sokak gibi akslarda zeminde atölye, mağaza, bakkal, market, züccaciye vb., üst katlarda ise konut olan, yani konutla birlikte ticaretin birlikte aynı yapıda bulunduğu kullanım öne çıkmaktadır. Sadece konut olarak kullanılan yapılar, Telli Odalar Sokak'ın güneyinde, Surp Artin Kilisesi çevresi ve doğusunda yoğunlaşmaktadır. Sadece ticari olarak kullanılan yapılar ise, meydanı çevreleyen yapı adalarında yoğunlaşmış olan İstanbul'un eğlence sektörüne hizmet veren tarihi restoran ve meyhanelerdir (Şekil 7).

Şekil 7. 2013 Yılında Kumkapı'da Yapıların İşlevsel Dağılımı (Birgül, 2013)

1994 ile 2013'de alandaki işlevsel dağılım karşılaştırıldığında, konut ve konutla birlikte çeşitli işlevleri içeren yapıların oranının (konut, konut+ticaret ve konut+imalathane) %62'den %80'e yükselmiş olduğu; ticaret ve de-

polama işlevi içeren yapıların (ticaret, konut+ticaret, imalathane, ticaret+imalathane ve konut+imalathane) oranının %37'den %50'ye yükselmiş olduğu; dini ve resmi yapıların oranında değışkenlik görölse bile, sayı olarak değışim göstermediği görölmektedir. Bu verilere göre, alanda konutun ortadan kalkmamakla birlikte önemli oranda gerilediği, yerini, alan için geleneksel kabul edilebilecek ticaretin yanısıra, konut kullanımı için rahatsız edici olabilecek, görsel ve ses kirliliği yaratan imalathane ya da depolama işlevlerine bıraktığı görölmektedir (Şekil 8).

İşlevsel Kullanım Analizi		
	1994	2013
Konut İçerikli Kullanımlar (Konut, Konut+ticaret, Konut+imalat)	%62	%80
Ticaret İçerikli Kullanımlar (Ticaret, Konut+Ticaret, İmalathane, Ticaret+İmalathane, Konut+İmalathane)	%37	%50
Dini	%1	%1
Resmi-Kamu	%1	%1

Şekil 8. Yapılarda İşlevsel Kullanımın 1994 ve 2013 Yıllarına Göre Karşılaştırması

2.2. Kat Sayısında Değişim

Şekil 9. 2013 Yılında Kumkapı'da Yapıların Kat Sayılarına Göre Dağılımı (Birgül, 2013).

1994 yılında Kumkapı'daki yapılar, kat sayıları açısından incelendiğinde; kapsam dışı tutulan anıtsal yapıların (10 adet ile) %1, tek katlı ve zemin üzeri 1 katlı yapıların toplam %27; zemin üzeri 2 ve 3 katlı yapıların %63; zemin üzeri 4 ve üzeri katlı yapıların toplam %9 oranında olduğu görülmektedir (Özden; 1994).

Günümüzde ise; anıtsal yapıların (10 adet ile) %1, tek katlı ve zemin üzeri 1 katlı yapıların toplam %22, zemin üzeri 2 ve 3 katlı yapıların %30, zemin üzeri 4 ve üzeri katlı yapıların %20 oranında olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Kat Sayısı Analizi		
	1994	2013
1-2 katlı	%28	%23
3-4 katlı	%63	%57
5 kat ve fazlası	%9	%20

Şekil 10. Yapıların Kat Sayılarının 1994 ve 2013 Yıllarına Göre Karşılaştırması

1994 ile 2013 yıllarında Kumkapı'daki yapıların kat sayıları karşılaştırıldığında; bir ve iki katlı yapıların oranının %28'den %23'e indiği; üç ve dört katlı yapıların oranının %63'den %57'ye indiği; beş kat ve fazlası yapıların oranının ise %9'dan %20'ye yükseldiği görölmektedir (Şekil 10).

Bu verilerde, Kumkapı'daki az katlı yapılarda azalma, çok katlı yapılarda ise artış ile birlikte genel anlamda alanda binaların yükseldiği açıkça görölmektedir. Bu durumun, alan için geçerli koruma imar planı kapsamındaki tanımlı kuralların, daha yüksek yeni yapılaşmaya izin verici niteliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu tür yoğunluk artışları bölgede altyapı yetersizliklerinin yanısıra, tarihi dokunun bütüncül algısını zedelemektedir. Bunun dışında, yazıya baz oluşturan tez bağlamında detaylı olarak incelenen Telli Odalar Sokağı alt alanında, pek çok tarihi yapının 1994 ve 2013 halleri karşılaştırıldığında, yasal olmayan ve özgünlüğe zarar verici nitelikte, ya yapı gabarisi kadar tam kat ekleri, ya da daha yaygın haliyle, teras çatılarına yapılan ön cepheden geriye çekilmiş kısmi kat ekleriyle yükseltildiği tespit edilmiş iken (Şekil 11), olumlu bir gelişme olarak son yıllarda bazı binalarda çatı eklerinin yıkılarak sayıca azaldığı gözlenmektedir.

Şekil 11. Telli Odalar Sokağı'ndan tarihi yapılarda tam kat (No. 19) ve kısmi kat (No. 31) eklerine örnekler (Birgöl, 2013).

2.3. Yapıların Strüktür ve Malzeme Kullanımında Değişim:

Alan, tarihi yapıların özgünlüğünü göstermesi bakımından temel veri olarak kabul edilebilecek strüktür ve malzeme kullanımı açısından incelendiğinde, 1994 yılında Kumkapı'da kâgir yapıların %78, betonarme yapıların %19, ahşap yapıların %3 oranında olduğu görülmektedir (Özden, 1994). Günümüzde Kumkapı'daki yapılar, strüktür ve malzeme kullanımı açısından incelendiğinde; taş malzemenin %4, tuğla malzemenin %45, ahşap malzemenin 10 adet ile %1, tuğla+ahşap malzemenin 17 adet ile %2, betonarmenin %46, çelik malzemenin ise %2 oranında kullanıldığı görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. 2013 Yılında Kumkapı'da Yapıların Strüktür ve Malzeme Kullanımına Göre Dağılımı (Birgül, 2013)

Günümüzde Kumkapı'da yapıların %46 oranındaki çoğunluğunu, ne yazık ki, yeni ve betonarme sistemli yapılar oluşturmaktadır. Özgün yığma tuğla yapıların döşemelerinde ahşap veya demir putrellere rastlanmaktadır. Yığma yapılardan incelenen örneklerde, balkon sağlamlaştırma gibi çoğu niteliksiz onarımlarda betonarme malzeme kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Ayrıca, alınan sözlü bilgilere göre, bazı yığma yapıların yalnızca cephesi korunarak, yapının betonarme ile baştan yapıldığı bilgisine de ulaşılmıştır. Ahşap strüktürlü yapılar sayıca az iken, bazı yığma yapılarda (örneğin sadece cumbada) tuğla ile ahşabın birlikte kullanımına rastlanmaktadır.

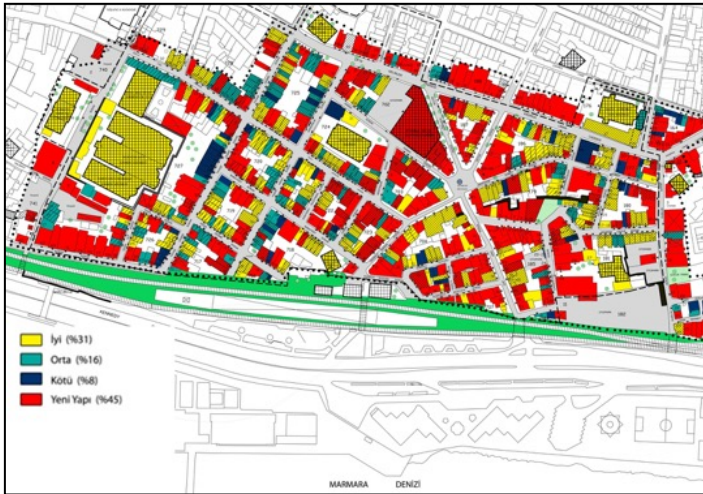
Alanda sadece dini yapılarda taş malzeme kullanımı mevcuttur. Bu durumu, kamusal yapılarda ihtiyaç duyulan dayanıklılık ihtiyacından ve ancak bu tür yapılarda göze alınabilen yüksek maliyetten kaynaklandığı düşünölmektedir.

Çalışma alanındaki yapıların 1994 ve 2013 yıllarındaki ströktür ve yapı malzemeleri karşılaştırıldığında, kâgir yapıların oranının (tuğla, taş, tuğla+aħřap) %78'den %51'e indiği, aħřap yapıların oranının %3'den %1'e indiği, betonarme yapıların oranının ise %19'dan %46'ya yükseldiği görölmektedir (şekil 13). Bu oranlar, tarihi ströktür ve malzemeye sahip yapıların azalırken, yeni ve betonarme sistemli yapıların oranının arttığına net olarak göstermektedir. Yirmi yılda, tarihi ströktürlü yapıların %81'den %52'ye inmesi, yasal olarak koruma altında olan bir alan için yüksek bir orandır ve büyük kayıplara işaret etmektedir.

Ströktür ve Malzeme Analizi		
	1994	2013
Kagir	%78	%51
Aħřap	%3	%1
Betonarme	%19	%46

şekil 13. Yapıların Ströktür ve Malzemelerinin 1994 ve 2013 Yıllarına Göre Karşılaştırması

2.4. Ströktürel Sistem ve Malzeme Durumunda Değişim

şekil 14. Yapıların Ströktürel Sistem ve Malzeme Durumuna Göre Dağılımı (Birgül, 2013)

1994 yılında yapıların strüktür ve malzeme durumuna bakıldığında; iyi durumdaki yapılar %19, orta durumdaki yapılar %67, kötü durumdaki yapılar %14 oranındadır (Özden, 1994). Günümüzde ise yeni yapıların %45, iyi durumda olan yapıların %31, orta durumda olan yapıların %16, kötü durumda olan yapıların %8 oranında olduğu görülmektedir (Şekil 14).

Strüktür ve Malzeme Durumu Analizi		
	1994	2013
İyi	%19	%31
Orta	%67	%16
Kötü	%14	%8
Yeni Yapı		%45

Şekil 15. Yapıların Strüktürel Sistem ve Malzeme Durumlarının 1994 ve 2013 Yıllarına Göre Karşılaştırması

1994 çalışmasında, iyi durumdaki tarihi yapılar ile yeni yapılar birlikte ele alındığı için, 2013 çalışmasında yeni ve iyi durumdaki tarihi yapıların oranları birleştirilerek karşılaştırılmış, yeni yapı oranı da ayrıca belirlenmiştir. Kumkapı'daki yapıların 1994 ile 2013 yıllarındaki strüktürel sistem ve malzeme durumları karşılaştırıldığında; iyi durumdaki yapıların oranının %19'dan %76'ya yükseldiği, orta durumdaki yapıların oranının %67'den %16'ya düştüğü, kötü durumdaki yapıların oranının iseⁱⁱⁱ %14'den %8'e düştüğü görülmektedir (Şekil 15). Bu sonuçlara göre, orta ve kötü durumdaki yapıların oranındaki düşüş ve bunun aksine iyi durumdaki yapıların oranındaki artış, ne yazık ki, yeni ya da rekonstrüksiyon yapıların artışına dayanmaktadır. Tarihi yapıların, yerel yönetimlerin bilgi, kontrol ve desteği altında, teknik yetkinlik gerektiren bakımları yapılmamakta, ve başkalaşmış birer kopyasıyla yer değiştirmektedir (Şekil 16). Anıtlar Kurulu arşivlerinde çoğu yapının sicilini takip etmek mümkün olmuştur ve yapılarda mülk sahipliğinin hızlı devri dikkat çekicidir. Özellikle, Telli Odalar Sokağı gibi ticari kullanımdaki maddi beklentilerin öncelikli olduğu kısımlarda, mülk sahiplerinin koruma bilincinin son derece düşük olduğu ve her tür yasal ve resmi engele rağmen, yapılarında özgünlük kaybına sebep olan değişim ve yenileme aktiviteleri kayıtlarda yer almaktadır. Bu noktada, yerel halkın bilinçlendirilmesi, korumaya inanması ve katılımının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Şekil 16. Rekonstrüksiyon yapılarına Telli Odalar Sokağı'ndan örnekler; (solda) no.12, (sağda) no. 34 (Birgöl, 2013)

3. Alanla İlgili Geçerli Koruma Amaçlı İmar Planı Kararlarının Değerlendirilmesi

Üst ölçekte 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı'na bağlı olarak, Tarihi Yarımada için gerçekleştirilen 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planları ve 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar planlarının, alanın büyüklüğü ve konunun bina ölçeğindeki özgünlük kaygılı hassasiyeti göz önüne alınınca, bunları kısmen göz ardı eden oldukça genel ilkelere sahip olduğu söylenebilir. Belirlenmiş bu genel hükümler ile Tarihi Yarımada gibi geniş bir alanda, her alt bölge için kendine özgü koşullara uygun koruma uygulamak mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, belli başlı genel koruma hükümlerinin yanı sıra, belirli bir sistematik belirlenerek, yarımada içerisinde farklı dinamik ve potansiyellere uygun, farklı çözüm ve koruma önerilerinin belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tarihi Yarımada için hazırlanmış olan Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre, 1. Derece Koruma Bölgesi olan Kumkapı'da tanımlanan çalışma alanını kapsayan geleceğe dönük kararlar her iki ölçekte de mevcuttur. Bu planlara göre, alanda bulunan meydan ve çevresinde ticaret alanının genişletilerek geliştirilmesi, farklı işlevlerin (perakende ticaret, el sanatlarını

geliştirmeye yönelik üretim-pazarlama-sergileme alanları, ev pansiyonculuğu) bu alanda yer alıp ticaret işlevini desteklemesinin olumlu etki yaratacağı belirtilmektedir. Ancak, tarihi alanlarda öncelik, ticaret veya turizm işleviyle bölgeyi geliştirmekten önce, alanın özgün nitelikleriyle koruması olmalıdır. Dolayısıyla, bu tür alanlardaki işlevler, tarihi yapının özgünlüğünü bozmayacak türden olmalıdır. Aksi takdirde, alanda bazı ulaşım akslarında görüldüğü gibi, ticaret işlevi, giriş kat cephelerinin tamamen değiştirilmesine, hem yapıya, hem de genel görüntüye zarar verecek boyutlarda tabelaların kullanılması gibi durumlara yol açabilmektedir. Meydan bölgesinde yer alan restoranların, kullanım için gerekli alanı yaratabilmek amacıyla, tarihi yapıların hem cephe, hem de planda değiştirildiği sıkça görülmektedir (Şekil 17).

Dolayısıyla, koruma imar planında yer alan bu öneri kararın, işlevlerin yapı tipini gözeterek ve yapının özgünlüğüne zarar vermeyecek koşullarda, alanda kontrollü uygulamasının sağlanamadığı görülmektedir.

Şekil 17. Kumkapı'da meydana ticari olarak kullanılan tarihi yapılardan örnekler (Yazarların arşivi, 2012).

Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre, çalışma alanında yer alan konut bölgeleri iki grupta yer almaktadır; 'yüksek yoğunlukta konut alanları', 'çok yüksek yoğunlukta yapı alanları'. Plan incelendiğinde, çok yüksek yoğunluklu yapı alanlarının bulunduğu yapı adaları, üç kat ve üzeri yapılaşmanın yoğun olduğu alanlardır ve özgün niteliklerle çelişmektedir. Plan kapsamında Kumkapı Bölgesi'ndeki yeni yapılaşmalara dair belirlenen kararlar, kat sayıları ile ilgili analizler kapsamında ortaya konmuş olan ve özgünlüğe zarar veren kat artışlarına sebep olmuş, tarihe dokuya önemli ölçüde zarar vermiştir.

Çalışma alanında yer alan boş parsellerin bazıları oyun parkı ve park olarak önerilmişken, Surp Harutyun Kilisesi yanında bulunan büyük alanın ise katlı otopark olarak planlandığı görülmektedir. Kumkapı bölgesine ait Pervititch Haritası'nda görüldüğü haliyle, buradaki yapı adalarının karakteristiği, yapı adasını çevreleyen yapılar ve yapı adasının ortasında kalan ortak arka bahçe ya da yeşil alan olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, Kumkapı'nın özgün morfolojik özelliklerine uygun şekilde bir düzenleme, bölgenin yeşil alan ihtiyacını kısmen karşılayacaktır. Bunun haricinde önerilen oyun alanları, özgününde yapı bulunan, ancak yıkılmasıyla oluşan boşluklarda değil, özgün boş alanlarda ya da duruma gerçekten uygun olduğuna karar verilecek parsellerde önerilmelidir. Bölgede planlanan kat otoparkı ise, koruma anlayışına tamamen aykırı bir yapılaşmadır. Tarihi alanların yayalaştırılması, araç trafiğinden olduğu kadar, otopark alanlarından da arındırılmasını gerektirir. Oysa, önerilen katlı otopark yapısı, bölgede araç trafiğinin varlığını sürdürmesine yol açacaktır. Alana, toplu taşıma araçlarıyla ulaşımın dışında, özel araçla ulaşımaya yönelik olarak yapılabilecek olan açık otopark alanı sur dışı alanda yer almalıdır.

Çalışma alanı içerisindeki mevcut yaya aksları (Çap Ariz Sokak, Üstad Sokak, Bali Paşa Yokuşu Sokak) korunmaktadır. Bu akslara ek olarak, tren yolunun yayalaştırılması planlar içerisinde yer almaktadır. Bu aks ile Tarihi Yarımada çevresini kesintisiz olarak dolaşmak mümkün olacaktır. Bu kesintisiz aks düşünüldüğünde, Tarihi Yarımada dışında oluşturulabilecek otopark alanlarından hareket eden hizmet araçlarıyla Tarihi Yarımada'ya araç ulaşımı olmadan yaya ulaşımı oluşturulabilir.

Yenikapı sahil şeridinde denizin doldurularak yapılmış olan miting alanı projesi, Tarihi Yarımada'nın doğal topografyasını bozduğu gibi, sahil şeridinin görünümünü ve Marmara Denizi'nden Tarihi Yarımada'nın algısını da olumsuz anlamda tümüyle değiştirmiştir. Tarihi Yarımada bir bütün olarak algılanmalı ve bu bütünlük bozulmadan korunmalıdır. İstanbul'un sınırlarının büyüklüğü dikkate alındığında, ihtiyaç olarak görülen bu projenin başka bir alana taşınması mutlaka düşünülmelidir. Bu projeye bağlantılı olarak Balık Hali'nin kaldırılması, bölgede oluşturduğu kokunun yok olması açısından olumlu bir etkidir. Ancak, Balıkçılar Camii'nin de kaldırılması, tarihin yok olması açısından olumsuz etki oluşturmaktadır. Cami ve Balık Hali'nin yerine oluşturulması planlanan marina, alanın tarihi dokusuna uygun olmayan bir soylulaştırma çabasıdır.

Ulaşımında önemli kolaylık sağlaması beklentisiyle 2013 yılında hizmete açılan ve Marmaray Projesi ile ilgili olarak ise, metro geçiş hattı Tarihi Yarımada'nın altında bulunduğundan, gerek havalandırma bacaları gibi elemanların yeryüzüne çıktığı noktalarda sorunlar oluşturması, gerekse yapım aşamasında o hatta bulunan önemli yer altı değerlerinin kaybedilmesi açısından yaşanan olumsuz etkiler ortadadır. Yine hem üst ölçekli planlarda, hem de uzmanlarca hazırlanan tüm raporlarda İstanbul'un trafik sorununun raylı ulaşım sistemleri ve deniz ulaşımı yatırımları ile çözülebileceği belirtildiğinden, Marmaray Projesi, sebep olduğu sorun ve kayıplar bir yana, salt ulaşım çözümüne hizmet eden bir projedir.

Öte yandan, 2016 yılı Aralık ayından itibaren Kazlıçeşme-Göztepe hatında hizmet vermeye başlayan ve sadece lastik tekerlekli araçların (sadece küçük otobüs, minibüs ve otomobil) geçişine imkan tanıyan bir karayolu boğaz geçişi olan Avrasya Tüneli (eski adıyla İstanbul Boğazı Karayolu Tünel Geçişi Projesi), Kumkapı'yı doğrudan ve önemli ölçüde etkilemektedir. Hiçbir üst ölçekli planda önerilmediği, Tarihi Yarımada Yönetim Planı Taslak Raporu'nda tehdit olarak değerlendirildiği halde, kamuoyu paylaşımı kısıtlı tutularak yürütülen Avrasya Tüneli, koruma amacıyla araç trafiğinden arındırılmaya çalışılan böyle bir alandaki lastikli araç trafiğini artıracak, hızlı bozulma ve artan nitelik kaybı, Kumkapı için kaçınılmaz olacaktır. Şu anda, Tarihi Yarımada'nın koruma altındaki silüetini fazla etkilemeyen, ancak zehirli gazları, gerekli yüksekliğe basınçla püskürtme prensibiyle çalışan 5 metrelik havalandırma bacasının, artan trafikle birlikte, yükseltme ihtimaline uzmanlar dikkat çekmektedir. Konunun bu boyutu da potansiyel bir sorun olarak görünmektedir (TMMOB ŞPO İstanbul Şubesi, 2011).

4. Sonuç

Tarih boyunca biriktirdiği değerleri ile birlikte coğrafi konumu ve ulaşım akslarının üzerinde olması gibi özellikleri nedeniyle artan önemiyle Kumkapı, her zaman ilgi gören, yoğun bir yerleşim bölgesi olmuştur. Bölgede, yakın tarihe kadar gayrimüslim halkın yoğun olması mimari karakteristiği etkilemiş, gayrimüslimlere yapılaşma konusunda verilen izinlerden sonra Batı etkisi, konut tipolojisinde olduğu kadar, okul ve kilise gibi sosyal amaçlı yapılarda da etkili olmuştur. Tüm bunlara paralel olarak, günümüze gelene kadar değişen sosyal dokunun etkileri, yine yapılara yan-

sımıştır. Alanın eski ve kalıcı kullanıcılarının; değişken ve farklı kùltürlerden yeni kullanıcılarla değişmesi, yapıların bakımsız kalmasına, yapılan onarımlarda ise birinci önceliğin bütçe olmasına neden olmuştur. Ayrıca, yapılara getirilen niteliksiz ekler, ticari kaygıyla yapılan olumsuz ve zarar verici değişiklikler ve tarihi dokudaki yeni uyumsuz yapılaşma, Kumkapı'nın tarihi dokusunu olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm bunlara rağmen, günümüze kadar özgünlüğünü tamamen korumuş ya da az değişmiş bazı tarihi yapıların, alanda varlığını sürdürdüğü de gör÷lmektedir. Dünyanın başlıca kentlerinden ve ÷lkemizin en önemli kenti olan İstanbul'da, Tarihi Yarımada'nın önemli bir parçasını oluşturan Kumkapı; Süleymaniye, Zeyrek, Fener, Balat ve diğer tarihi semtler gibi, belirli bir ölçüde dahi özgünlüğünü koruyamayarak, ya kaderine terkedilmiş, ya da 'koruma' adı altında yapılan bir dizi niteliksiz uygulamanın kurbanı durumundadır. Böylesine değerli ve koruma altına alınmiş alanlarda, bu oranda ve niteliksizlikte değişimler kabul edilemez, çünkü bunların geri dönüşü yoktur. şüphesiz, ÷lkemizin her biri ayrı önemli değer taşıyan tarihi mirası ile ilgili koru(ma)ma sorunu altında yıllardır etkili olamamış sistem eksikliklerinin yanısıra, son dönemde ortaya konan son derece bilinçsiz ve yanlış politikalar yatmaktadır. Her ölçekte sorgulanması gereken planlama politikalarının bir uzantısı olarak, son yıllarda büyük ölçekli ulaşım projelerinin doğrudan etki alanında kalan Kumkapı'yı ayrıca zor bir dönem beklemektedir. Kumkapı'ya ve yakın çevresine yapılacak olan rant amaçlı projeler yerine, var olan değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlı olan projeler incelikle ve tüm paydaşlar dahil edilerek geliştirilmelidir. Bu değerlerin yalnızca Türkiye'ye değil, tüm dünyaya ait bir miras olduğu unutulmamalıdır.

Extended Abstract

The Physical Change of Historic Kumkapı in Istanbul in the Last Two Decades (1994-2013)

*

Selin Birgöl Geçer
İKU

Elif Mihçioğlu Bilgi
METU

Kumkapı, which was mainly populated by Armenians and Greeks, was exposed to dense migration after the 1980's. The newcomers, who settled in the area after the local community has left, have reflected their own cultures on the social and physical structure and caused certain changes. The information gathered for the thesis entitled 'Research and Evaluation of the Change of Telli Odalar Street at Kumkapı in Istanbul in the Last Twenty Years Approximately (1994-2013)' realised by architect Selin Birgöl in 2013 under the supervision of Assist. Prof. Dr. Elif Mihcioglu Bilgi at Graduate Program of Architectural History and Restoration of Istanbul Kultur University, was investigated in comparison with the information from the thesis entitled 'A Conservation Study on the Physical Environment of Telli Odalar Street in Kumkapı' realised by the urban planner P. Pınar Giritlioğlu Özden in 1994 under the supervision of Prof. Dr. Nur Akın at Graduate Program of Restoration of Istanbul Technical University, in order to reveal the physical changes in a period of approximately two decades. Within the scope of this paper, based on the environmental data of mentioned master theses having the same study area boundaries, the change of Kumkapı from 1994 to 2013 is examined comparatively with respect to four major properties of buildings as; 'building use', 'number of floors', 'structural system and material use' and 'building condition'.

When the building uses of 1994 and 2013 are compared, it is seen that the proportion of the buildings having the residential and residential together with other functions (residential, residential+commercial, residential+manufacturing) has increased from 62% to 80%. The buildings which have com-

mercial and storage functions (commercial, commercial+residential, manufacturing, commercial+manufacturing, residential+manufacturing) has increased from 37% to 50%. According to these rates, it is seen that the rate of the residential buildings has declined significantly, and are replaced with the commercial function which can be considered as a traditional use for the area, but also replaced with manufacturing or storage, which can be disturbing for residential use, causing visual and noise pollution.

When the number of floors in Kumkapı in 1994 and 2013 are compared, it is seen that the rate of one and two storey buildings has fallen from 28% to 23%, the rate of three and four storey buildings has fallen from 63% to 57% and the rate of five storey and higher buildings has risen from 9% to 20%. It is clearly seen that there is a decrease in the low-rise buildings and an increase in the high-rise buildings, and the buildings are rising in Kumkapı in general. This is a result of the regulations defined in the scope of the conservation development plan allowing new higher buildings. This type of increases in the density results in weak infrastructure and damages the holistic perception of the historic fabric. Apart from this, when the historic buildings on Telli Odalar Street are elaborated in more detail within the framework of theses, many buildings are observed with illegal storey additions with full-floor or partial-floor additions at their terrace floors damaging their authenticity.

When the study area is examined and compared with regard to the structural system and material use, which can be assumed as the main information in terms of revealing the originality of the historical buildings, the rate of historic masonry constructions (brick, stone, or brick masonry together with timber skeleton) has fallen from 78% to 51%, the rate of timber skeleton buildings has fallen from 3% to 1%, the rate of reinforced concrete structures has risen from 19% to 46%. These rates clearly show that while the buildings with historic structures and materials decreased, the rate of reinforced concrete structures are increased. The total rate decrease from 81% to 52% in the buildings with historic structures in the last two decades is a high rate for a site under legal conservation and indicates major losses.

When the building conditions in 1994 and 2013 are compared, the rate of the buildings in good condition has risen from 19% to 76%, the rate of the buildings in average condition has fallen from 67% to 16%, the rate of the buildings in poor condition has fallen from 14% to 8%. According to these results, the fall in the rate of the buildings in average and poor conditions and the rise in the rate of the buildings in good condition is unfortunately based on the increase in the new or reconstructed buildings. Historic buildings are not well maintained under the support and control of the municipality and

they are replaced with their altered and bad replicas. Besides, the registries of most of the buildings in the archives of the Council of Monuments (depending on the study at Telli Odalar Street) showed the rapid transfer of the ownership of the buildings and also the unqualified alteration activities by the owners especially for commercial purposes, causing loss of authenticity realized in spite of legal and official rules and regulations and show the necessity of public awareness and local participation in historic conservation.

Kumkapı, constituting an important area in the Historic Peninsula of İstanbul which is one of the major cities of the world and the most important city of Turkey, is today a victim of a series of unqualified executions under the name of conservation, or doomed without even conserving any originality as in Süleymaniye, Zeyrek, Fener, Balat and other historic districts. Undoubtedly, beyond the insufficiencies of the system which has been ineffective in the problem of conserving the heritage, there lies the most insensible and wrong policies lately. Kumkapı, which is under the direct influence of the large-scale transportation projects lately, as an extension of the planning policies which must be questioned in every scale, will have more conservation problems soon. Instead of the projects aiming solely at revenue, the projects primarily aiming to conserve the existing values and transfer them to future generations should be developed with deliberate inclusion of all stakeholders at Kumkapı and its vicinity, as these values belong not only to Turkey, but also to the whole world.

Kaynakça/References

- Akın, N. (1994). Kumkapı. *Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Basut, S. (2002). *Ondokuzuncu Yüzyılda Batılılaşma Etkisinde Bir Osmanlı Senti: Kumkapı*. İTÜ FBE Mimarlık Tarihi Programı, basılmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Batur, A. (1985). Batılılaşma döneminde Osmanlı mimarlığı. *Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Birgöl, S. (2013). *İstanbul Kumkapı Telli Odalar Sokak'ta yaklaşık son yirmi yıllık (1994-2013) değişimin incelenmesi ve değerlendirilmesi*. İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Çelik, Z. (1996). *19.Yüzyılda Osmanlı Başkent: Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İncicyan, P. G. (1976). *18. asırda İstanbul*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Kömürçiyen, E. Ç. (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Müller-Wiener, W. (2002), *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları,
- Özden (Giritlioğlu), P. P. (1994). *Kumkapı Telli Odalar Sokağı'nda Bir Fiziksel Çevre Çalışması*. İTÜ FBE Mimarlık-Restorasyon Yüksek Lisans Programı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Pamukciyan, K. (1994). Ermeniler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi (2011), *Avrasya Tüneli Projesi Değerlendirme Raporu, Mayıs 2011*. İstanbul.
- Üner, G. (2006), *Kumkapı'da Kentsel Değişimin Belgelemesi, Pervititch Haritalarıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İTÜ FBE Mimarlık Restorasyon Programı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- URL1: <http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/map/index/code/tarihi-haritalar>, 8 Mayıs 2013.
- URL2: <http://sehirrehberi.ibb.gov.tr/map.aspx>, 8 Mayıs 2013.

Selin Birgül Geçer,

Mimar (İKÜ), Restorasyon Uzmanı (İKÜ). Restorasyon Uzmanı Mimar olarak çalışmalarını İstanbul'da sürdürmektedir.

- B.Arch (IKU), M. Arch in Architectural History and Restoration (IKU). Continues her studies as a Restoration Architect in Istanbul, Turkey.

Elif Mihçioğlu Bilgi,

Mimar (ODTÜ), Restorasyon Uzmanı (ODTÜ), Dr. (ODTÜ). Ziyaretçi Öğretim Üyesi olarak çalışmalarını Columbia Üniversitesi'nde (NY, A.B.D.) sürdürmektedir.

- **Elif Mihçioğlu Bilgi**, B.Arch (METU), M. Sc. in Restoration (METU), Dr. (METU). Continues her studies as a Visiting Scholar at Columbia University (NY, USA).
E-mail: embilgi@gmail.com

Son Notlar:

ⁱ Bu yazı, İstanbul Kültür Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı kapsamında 2014 yılında tamamlanan yüksek lisans tezi çalışmasını baz alırken, kent ölçeğindeki gelişmeler güncellenmiştir.

ⁱⁱ Tez kapsamında, çalışma alanında bulunan 20 farklı tarihi yapıdaki 20 hanede sosyal anket çalışması yapılmıştır. Anket kapsamında sorulan 26 soru ile Kumkapı'da mevcut halkın aile yapısı, kentle ilişkisi, mahallelilik durumu ve halkın yenileme-koruma ile ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma saatlerine bağlı olarak kiraladıkları odalara geç saatlerde dönebilen ve alanda önemli oranda bulunan mevsimlik işçilere anket uygulanamamış, ancak özellikle uzun yıllardır alanda yaşayan kişilere anket uygulanmaya özen gösterilmiştir.

ⁱⁱⁱ 2013'de kötü ve yıkık yapıların oranları birleştirilerek ele alınmıştır.

Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Erken Modern Kent Yoksulluğu

*

Egemen Yılıgür
Nişantaşı Üniversitesi

Öz

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Savaşı) Osmanlı İmparatorluğu’na kaybedilen topraklardan çok sayıda mültecinin gelmesine neden olur. Özellikle başkent İstanbul’da göçmenlerin geçici iskanu ciddi bir idari mesele haline gelmiştir. Hali hazırda konut ihtiyacı içerisinde olan yerli kent yoksulları ile birlikte göçmenlerin konut talebi gittikçe yükselmektedir. Özellikle 1883-84 yılları arasında göçmenlerin en yoksul kategorisini oluşturan ailelerin geçici olarak barındıkları kamu binalarından tahliyesi meselenin aciliyetini kat be kat arttıracaktır. Söz konusu grup genellikle hamallık, ayakkabı boyacılığı, paçavracılık gibi çoğu durumda ancak temel ihtiyaçlarını karşılamalarını mümkün kılan mesleklerde çalışabilmektedir. Bu şartlar altında konut kiralamaları ya da satın almaları mümkün değildir. “Eski tahta parçaları, çerçöp ya da gaz tenekelerinden” imal edilen teneke evlerden oluşan teneke mahalleler bu krize yaratıcı bir yanıt olarak ortaya çıkar ve 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’un kent dokusu içerisinde belirgin bir biçimde yaygınlaşmaya başlarlar. Slum kavramsallaştırmasının yerel karşılığı olarak ele alınabilecek teneke mahalle adlandırması, resmi kayıtlara göre ilk olarak Kumkapı’daki surların kadirga tarafında kalan kesiti ile demiryolu arasındaki 52 teneke ev yerleşimini tarif etmek için kullanılmıştır. Bu çalışmada 1892 ve 1893 yıllarında idare tarafından bölgede yürütülen çalışmaların sonucunda hazırlanmış ve hane reislerinin köken-meslek bilgileri ile hane nüfuslarının paylaşıldığı iki kayıt defterinin, destekleyici sözlü tarih görüşmeleri ile birlikte analizi yoluyla mahalleyi kuran nüfusun toplumsal kökenleri tartışma konusu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teneke Mahalle, Gecekondu, Slum, Kent Sosyolojisi, Kent Yoksulluğu, Kent Tarihi, Kent Çalışmaları, Peripatetik Gruplar, Romanlar, Poşalar

A Teneke Mahalle (Slum) in the Kumkapı Ramparts: Early Modern Urban Poverty in the 19th Century İstanbul

*

Egemen Yılgür
Nişantaşı University

Abstract

The Russo-Turkish War (1877-78) caused a refugee influx to the Ottoman Empire from the lost territories. The temporary housing of the migrants was a serious administrative issue especially in Istanbul. The housing demand of the migrants with the local poor who had already needed proper dwellings, was increasing gradually. Furthermore, when the families consisting the poorest segment of the migrants were evicted from public buildings in where they had been settled temporarily, in 1883-84, the issue became more urgent. The aforesaid people could only work in the jobs like portage, shoe shining, rag-picking which, in many cases, let them to meet just basic needs and it was not possible for them to rent or buy a proper house under these circumstances. The "teneke mahalle" consisted of dwellings which constructed of "old boards, gasoline tins, waste", was a creative solution against the crisis and spread considerably in the urban fabric of Istanbul in the last quarter of 19th century. The "teneke mahalle" denomination which can be seen as the local counterpart of slum notion was officially used for the first time to define 52 dwellings constructed of mostly gasoline tins between railway and Kadirga section of ramparts in Kumkapı (Contoscali). In this study, it is aimed to discuss social origins of the founder population over the analyze of two record books, prepared by a state investigation conducted in the neighborhood in 1892 and 1893, including the data of household heads' occupation and origin and household population with supportive oral history records.

Keywords: Teneke Mahalle, Gecekondu, Slum, Urban Sociology, Urban Poverty, Urban History, Urban Studies, Peripatetic Groups, Roma, Boshia

Refik Halit Karay’ın “Bugünün Saraylısı” isimli eserinin temel karakterlerinden olan Ata, sakinleri “oldukları gibi görünmekten çekinmedikleri için mutlu” olan “Kumkapı ile Cankurtaran arasındaki baraka mahallesini” belli belirsiz bir öykünmeyle anımsar (1985, s. 315). Ata Bey şüphesiz ki mahallenin köklü tarihinden habersizdir. Oysa ki Kumkapı Teneke Mahallesi, son dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kent yoksulluğu olgusunun mekânsal görünümleri arasında yer alan teneke mahallelerin ilk örneklerinden olup, eldeki kayıtlara göre idari otoriteler tarafından “teneke mahalle” adlandırması ile tasnif edilmiş olan ilk yerleşim birimidir. 1909 yılında Ahmet Rasim’in “Kumkapı’ istasyonu ile ‘Ahurkapı’ arasında ‘Devr-i Hamid’i de tesis eden ve bizim şimendifer memurları arasında bile ‘tenekeköy’ namıyla şöhret bulan pis, müteaffin kulübeler dizisi” (Koyun, 2015, s. 1119) ifadesiyle tarif ettiği Kumkapı Teneke Mahallesi, 1939 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Selahattin Güngör imzalı “Teneke Mahalleler” başlıklı yazıda bir şehircilik meselesi olarak tartışma konusu yapılmaktadır: “Teneke mahalleler, Marmara sahillerine açılan bu güzel pencerenin pervazına sanki temel çivisiyle çakılmıştı. İstanbul’un ağzında çürük birer diş gibi sallanan bu bücür, bu eciş bücüş ev göstermeliklerini, küçük bir istimlak kerpeteni ile söküp atmak, bilmeyiz o kadar güç bir iş miydi? Fakat nedense her gelen belediye reisi, bunu kendinden sonrakinin üstüne attı ve böylece haleflerinin selefleri, seleflerin halefleri takip ettiği müddet zarfında, teneke mahalleleri, kimse tarafından rahatsız edilmediler” (1939, s. 7).

İstanbul’da teneke ev / baraka tipi konutların yaygınlaşması ve “teneke mahalle” adlandırmasının günlük dilde yerleşik hale gelmesi esas itibarı ile 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşecektir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın (93 Harbi) sonucunda ortaya çıkan nüfus hareketi özellikle göçmenlerin sosyal ve ekonomik sermaye bileşimleri en sınırlı olanları için ciddi bir konut ihtiyacını gündeme getirmiştir. Aynı durum, yerli nüfusun benzeri sosyal şartları paylaşan kesimleri için de geçerlidir. Bu ihtiyaca bir yanıt olarak ortaya çıkan teneke ev / baraka tipi konutlar çok büyük bir hızla İstanbul’un çeşitli bölgelerine yayılmıştır. 1892 yılına ait resmi kayıt-

lara göre İstanbul'un on belediye dairesine yayılmış 979 teneke ev / barakada 4868 kişi yaşamaktadır¹. Kadıköy Göztepe'deki Taşocakları civarında, Kadıköy Yeldeğirmeni'nde Karakolhane Sokağı'nda, Anadolu Hisarı'nda kale içinde, Sarıyer Maden Mahallesi'nde, Rumeli Kavağı Kayadere'de, Feriköy Mahallesi'nde ve çok sayıda başka bölgede teneke ev / baraka tipi konutlar inşa edilmiştir². Yine günümüzde Şişli ve Beşiktaş ilçelerinde yer alan çok sayıda bölgeyi içine alan Balmumcu Çiftliği'ndeki Nişantaşı-Taşocağı civarında bir grup Lofçalı göçmen tarafından kurulan "Lofçalı Muhacirler Mahallesi", zamanla İstanbul'un en tanınmış teneke mahallelerinden birisi haline gelecektir (Yılıgür, 2016).

Teneke mahalleler görünür hale gelmelerinin hemen ardından idare tarafından tartışma konusu yapılmış ve bu yerleşim alanlarının tasfiyesi için gayret gösterilmiştir. 1890'larda³ teneke ev / barakalar meselesinin Meclis-i Mahsusada gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Tartışmalar sonucunda buraların yıkılması ve Topkapı ya da ona benzer bir bölgede konutlar hazırlanması gerektiği kararına varılır⁴. Ne var ki finansal yetersizlikler nedeniyle bu projeler hayata geçirilemez. Ergin'e göre Ahırkapı-Yedikule hattındaki ilk yıkım Alman ve Avusturya imparatorlarının seyahatlerinin hemen öncesinde 1917 yılında gerçekleştirilmiş, buna karşılık baraka sakinlerine alternatif bir barınma alanı gösterilemediğinden kısa sürede hat boyundaki teneke ev / baraka dokusu yeniden eski halini almıştır (1995, 3896). Kumkapı Teneke Mahallesi ve bölgedeki diğer teneke mahallelerin nihai yıkımı DP tarafından 1957 yılında başlayan Sirkeci-Florya sahil yolunun inşaatı sırasında hayata geçirilecektir⁵.

1892 yılının ağustos ayında idarenin aldığı bir kararla, teneke ev / baraka sakinleri hakkında devlet kurumları tarafından bilgi toplanmaya

¹ BOA. DH.MKT.5.43.5.7.Zilhicce.1310 (21.6.1893). Başka kayıtlardan varlıklarından haberdar olunan şehir merkezindeki kimi bölgeler ve Balmumcu Çiftliği gibi özel statüye sahip alanlardaki teneke ev / baraka yerleşimlerine söz konusu rakama kaynaklık eden defterde yer verilmiştir. İstanbul ve çevresindeki teneke ev / barakaların ve sakinlerinin sayısı bu rakamın epeyce üzerinde olmalıdır.

² BOA. İ. ŞE. 2/30. 4.2.1311 / 16.8.1893

³ Mesut Ayar 1893 yılının Kasım ayında Sirkeci, Hocaapaşa ve Demirkapı'daki kolera vakalarında görülen artışın idareyi acil önlemler almaya zorladığını ifade etmektedir (2007, 340). Bununla birlikte devlet ricalinin teneke ev / barakalara dönük bakışını yansıtan belgelerde "ecneblerin bakışına" ilişkin kaygıların tıbbi endişelerin fazlasıyla önüne geçtiği görülmektedir.

⁴ BOA. İ.ŞE.2/30.4.4.Safer.1311 (16.8.1893).

⁵ (1957, 25 Ocak) Florya Sirkeci Sahil Yolu. Cumhuriyet. *Cumhuriyet*. ss. 2.

başlanır⁶. Kısa bir süre içerisinde İstanbul genelini kapsayan detaylı bir defterin hazırlanmasının ardından, 1893 yılında özel olarak Ahırkapı-Şehsuvar Bey, Çatladıkapı ve Dış Kumkapı'ya odaklanan bir başka defter daha hazırlanmıştır⁷. Bu çalışma kapsamında ilgili defterler okunmuş ve Kumkapı Teneke Mahallesi'ndeki 52 barakada ikamet eden hane reisleri ile ilgili arşiv kaynaklı bilgiler, sözlü tarih çalışmaları ve yazın taramasının sonuçları ile desteklenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde mahalle mevcut değildir ve kurucu nüfusun temsilcilerine doğrudan ulaşılamamaktadır. Bu zorluğun aşılması için Surp Hovhannes Kilisesi cemaati ve Facebook üzerinden organize olan Kumkapı-Kadırga ahalisinin temsilcileri ile irtibat kurulmuş, onların önerileri doğrultusunda Kumkapı Teneke Mahallesi hakkında bilgi sahibi olan dört kaynak kişinin tanıklığına başvurulmuştur. Sözlü tarih görüşmelerinde mümkün olduğunca ses kayıt cihazı kullanılmasına gayret gösterilmiş, ses kaydı alınamayan hallerde ise görüşme sonrasında notlar tutulmuştur.

Analiz sürecinde yararlanılan bir diğer kaynak her biri kendi yüzyılı ile ilgili gündelik yaşam kültürü ve sosyal tarih çalışmalarının temel referansları olarak kabul edilen Eremya Çelebi Kömürçiyen, Abdülaziz Bey, Hrant der Andreasyan, Hagop Baronyan, P. Çugios İnciciyan, Alexander Paspatis gibi yazarların yapıtlarıdır. Çalışmanın konusu çerçevesinde taranan söz konusu metinlerden meslek, yaşam tarzı ve gündelik hayata ilişkin günümüzde ve tarihte çok farklı anlamlara gelebilecek kavramların anakronizmden uzak bir biçimde ele alınması noktasında istifade edilmiştir.

Çalışmanın temel kaynağı olan 1892 ve 1893 tarihli defterler mahallenin kuruluş dönemindeki toplumsal kompozisyonunu yansıtmaktadır. Bu çalışmada söz konusu belgeler ve destekleyici sözlü tarih görüşmelerinden yararlanılarak resmen teneke mahalle adıyla kaydedilmiş ilk yerleşim birimi olan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Türkiye kent ve kent yoksulluğu tarihi içerisindeki yerinin belgelenmesine ve mahallenin kurucu nüfusunun toplumsal kökenlerinin tartışılmasına gayret gösterilecektir.

⁶ BOA. BEO.52.3875.2.24.Muharrem.1319 (18.8.1892).

⁷ BOA. İ.ŞE.2/30.27.Zilhicce.1310 (11.7.1893).

Türkiye Kent Yazınında Gecekondu / Teneke Mahalle İkiliği

Türkiye kentsel yoksulluk yazını geleneğinde teneke mahalleler çoğunlukla ya gözden kaçırılmış ya da gecekondu üst başlığı altında değerlendirilmiştir. İdari perspektiften hareket edildiğinde de kullanıcıdan başkasına ait arazide inşa edilmiş, imar mevzuatına aykırı, “gayri sıhhi ve gayri fenni”, alelacele konutlar olarak tanımlanan gecekondu yerleşimleri pek çok açıdan teneke mahallelerle ortaklaşmaktadır (Gençay, 1962, s. 5). Eski Üsküdar Kaymakamı Münir Güney, Mimar Cevat Erbel’e atıfla “Balkan Savaşı’ndan sonra” “Rumeli muhacirleri tarafından” İstanbul’da kurulan “teneke mahalleleri” gecekonduların ilk nüveleri olarak ele alır (1964, s. 29). Aynı mantık dizgesini izleyen Tütengil, gecekonduların “93 Muhacirleri” ile ve “teneke mahallesi” adıyla ortaya çıktıklarını ifade etmektedir (1975, s. 41). Kent tarihi yazınında benzeri bir yaklaşım günümüzde de devam etmekte ve teneke mahalleler günümüz gecekondularının öncü unsurları olarak değerlendirilmektedir (Kıranlar, 2015, s. 100).

Gecekondu teriminin günlük dilde kullanılmaya başladığı 1940’larda belirleyici olan kent içi “mesken buhranıdır”. Şehirlerde üretilen konut miktarı hali hazırda yerli nüfusun doğal artışı için bile yeterli değildir. Kiralar yükselmektedir, yoksullar “mesken buhranını” gecekondu yapmak ya da kiralamak yoluyla çözmeye zorlanmaktadırlar (Gençay, 1962, s. 7). Nitekim “gecekondu” sözcüğü 1940’lardan sonra yaygınlaşmış olsa da bu adlandırmaya ilham veren söz konusu konutların idari gözlemcilerin dikatinden kaçacak şekilde geceleri, alelacele inşa edildiklerine ilişkin algı oldukça köklüdür. 1895 yılına ait bir belgede, 1894 İstanbul Depremi’nin⁸ ardından ortaya çıkan karışıklık ortamında inşa edilen teneke barakaların “leylen” (geceleyin) ve “hafiyyen” (gizlice) yapıldıkları anlatılmaktadır⁹. Bu bağlamda gecekondu-teneke mahalle devamlılığına işaret eden yazarların yaklaşımları 1940’ların ilk gecekonduları için oldukça anlaşılırdır. Buna karşılık 1950 sonrası dönemde artan kırdan kente göç olgusu gecekondu inşasında belirleyici olan dinamiğin değişmesine yol açacaktır (Heper, 1978, s. 11).

⁸ 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul’da büyük bir deprem olur. Yenikapı-Yedikule hattı ciddi ölçüde zarar görür. Evleri hasar görenler Kadirga Meydanı, Langa, Kumkapı ve Yenikapı civarındaki boş arazi ve bostanlarda çadır ve barakalar inşa ederek barınmaya başlarlar (Özkılıç, 2015, 94-96).

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. BEO. 571. 42761. 3. 26.Recep.1312 (23.1.1895).

Söz konusu toplumsal dönüşümle bağlantılı olarak dönemin kent yazını gecekonduların adlandırılmasını daha spesifik bir bağlamda ele almaya başlar. Tekeli'ye göre gecekondular kırdan kente göç olgusu ile doğrudan ilişkilidir. Yazar gecekondular ile “endüstrileşmiş ülkelerde” yoksulların toplumsal varlığının mekânsal karşılığı olarak ortaya çıkan “sefalet mahalleleri” slumların ayrı ayrı ele alınması gerektiği kanaatinde (Tekeli, 1982, s. 203). Keleş gecekondular ile slum arasındaki farkı ortaya koyarken, gecekonduların “geçiş halindeki” yerleşim alanları olma özelliğinin altını çizer. Slum sakinleri ağırlıklı olarak şehirli olmalarına karşılık gecekonduların oturanlar köy kökenlidirler. Keleş muhtelif kriterler göz önüne getirildiğinde slumların daha ziyade Türkiye'deki “kale mahalleleri” ile ortaklıklar taşıdığı altını çizer (1972, ss. 179-180). Karpat'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde “üçüncü dünya ülkelerinde” çok büyük bir kırsal göçmen kitlesi kentlere akın etmeye başlamış ve söz konusu yerleşimler bu süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gecekondular, kırsal göçmenin kentle bütünleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (2016, ss. 18-19). Slum-Gecekondular ayrımını vurgulayan Karpat, “gelişmekte olan ülkelerde”, Batılı ülkelerdeki slumlarla ilişkili görülebilecek bir dizi yerleşim alanının bulunduğunu işaret eder. “*Tren istasyonları ve trenlerin manevra sahaları etrafında*”, “*Ortadoğu'da eski kervansarayların içinde*” ve kent merkezlerinde bulunan sanayi tesislerinin civarında kurulan ve Türkiye'deki karşılıkları “kaledibi” semtleri olan bu yerleşim alanları gecekondularla kıyaslandığında şehir nüfusunun çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır (Karpat, 2016, ss. 46-47). Işık ve Pınarcıoğlu aynı ikiliği kentiçi yoksullar ve varoş yoksulluğu ayrımı üzerinden kurmuşlardır. Yazarlara göre Türkiye'de üzerinde yeterince durulmamış olan kentiçi yoksulları varoş yoksullarının aksine umutsuz ve “dönüştürme kapasitesinden yoksun” bir grup olarak ele almaktadır (2003, s. 39). Erman ve Türkyılmaz ise 1950 sonrası kent yaşamında gecekonduların (squatter) önemli bir yeri olduğunu, 1980'lerde çıkan ve gecekondular bölgelerinde çok katlı konutlara izin veren yasalar ve kamu tarafından yaygın bir biçimde sunulan altyapı hizmetlerinin gecekondular alanlarına ulaşmasıyla bu bölgelerin formal konut piyasasına eklenildiğini ifade etmektedir. Böylece gecekondular sunulan altyapı hizmetleri sayesinde kırsal göçmenler için yukarı yönlü toplumsal hareketliliğin önemli bir aracı olarak işlev görmüşlerdir. Buna karşılık şehir merkezine yakın dik tepe yamaçlarında, dere yataklarında kurulan gecekondular bu dönüşümü deneyimlememiş

ve zamanla slumlara dönüşmüşlerdir (Erman ve Türkyılmaz, 2008, s. 1764).

Evrensel Slum Fenomeninin Yerel İfadesi Olarak Teneke Mahalle

19. yüzyıl yazarları slum olgusunu viran evler, yüksek nüfus yoğunluğu, sefalet, hastalık ve “ahlaksızlığın” yan yana durdukları mekân parçaları olarak tanımlamışlardı. Bu dönemin gözlemcileri için slum olgusunu karakterize eden bir diğer unsur suçluluk algısıdır (Davis, 2006, s. 21-22). Engels dönemin yazarlarının zihnindeki slum kavrayışını son derece güçlü bir dille örnekler: “Kentlerin en kötü mahallelerindeki en kötü evler; genelde uzun bir sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumu da bulunan, çoğunlukla kural-dışı yapılmış kulübelerdir. ... Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur; kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur, tam tersine yollar durgun, pis su birikintileriyle kaplıdır. ... Sokaklar iyi havalarda çamaşır kurutmak için kullanılır; evden eve ip gerilir ve ıslak çamaşırlar asılır” (1997, s. 73).

Hem Kumkapı Teneke Mahallesi hem de diğer teneke mahallelerin konut dokusu slum tipolojisinin belki de en tipik ve en evrensel unsuru olan “viran evlerden” oluşmaktadır: “Ahşap dediğin nedir, onun bulacağı tahta araları açık tahtalar. Onu da oralara yamalar. Tenekeleri şey yapar, duvarlarına çakarlardı. Bu gaz tenekeleri var ya. Alır düzlük yapar, düz hale getirir. Çakarlardı oraya. Ki soğuk gelmesin, bilmem ne gelmesin”¹⁰. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü bünyesinde yapılan bir bitirme tezinde sur içi İstanbul’un konut profili ile ilgili gözlemlere dayalı genel bir değerlendirme yapılır. Buna göre bölgede dört konut kategorisi içerisinde sınıflandırılacak hanelere rastlanmaktadır: “1) Kerpiç, taş, tahta ve teneke-den kulübecikler ve evler. 2) Tahta binalar. 3) Tuğla binalar. 4) Beton binalar” (Özmut, 1936, 4)”. Özmut birinci kategoride yer alan konutları tarif ederken oldukça normatif, öte yandan maddi olgulara da temas eden bir dil kullanır: “Ekseriya yuvarlak taştan, bazen tahta, bazen de adi teneke ve ele ne geçmişse geliş güzel uydurulmak suretiyle pek fakirane ve sefilane bir şekilde vücuda getirilmişlerdir” (1936, s. 5). Teneke ev / baraka tipi konutların ve bu konutların oluşturduğu “teneke mahalle” olarak adlandırılan yerleşim dokusunu kent yoksulluğunun diğer mekânsal görünümünden ayıran en önemli unsur

¹⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

buraların sakinlerinin barınma başta olmak üzere pek çok temel ihtiyacın giderilmesinde norm teşkil eden ana akım tüketim nesnelere erişme imkanından yoksun olmalarına bağlı olarak erişimi kolay ama üretim amacı farklı olan nesnelere devreye sokmalarıdır. Teneke mahalle adlandırmasındaki “Teneke” sözcüğü üretim amacı farklı ikame inşaat malzemelerinin ortak simgesi olarak ortaya çıkar (Yıldırım, 2012, s. 139).

Barınma ihtiyacının karşılanmasının bu “iğreti” biçimi haliyle ciddi altyapı sorunlarına neden olacaktır. 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda ortaya çıkan teneke mahalleler de söz konusu altyapı eksikliğinden mustarıptirler. Bu döneme ait belgelerde sıklıkla teneke ev / barakaların sağlıklı bir lağım ve su mecrasına sahip olmadıklarından yakınılmaktadır. Barakaların atık çamaşır suları ve insani ihtiyaçların karşılanmasından ortaya çıkan “müzahrefat” (pislik-çerçöp) yollara dökülmektedir¹¹. Atığın uzaklaştırılmasının mevcut şartlardaki zorluğu ya da kimi durumlarda mahallelerin şehir çöplüklerinin yakınında kurulmaları teneke mahallelerin çoğunlukla “çöplük” olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu mevki bu şekilde adlandırıldığı gibi (Dabağyan, 2009, 18) Taksim Talimhane’nin arka tarafına denk düşen Dolapdere üstündeki teneke mahalle de bu namla tanınmaktadır (Söğüt, 2009, s. 97).

Slum tipi mekânsal dokuları kuşatan negatif normatif algılar teneke mahalleler için de söz konusudur. İdareye göre teneke ev / barakalarda “bazı serseri eşhas (kişiler)” bulunmaktadır. Yine Zaptiye Nezareti buralarda kimi “uygunsuzlukların” meydana geldiği yönünde bildirimlerde bulunmaktadır¹². Kumkapı demiryolu civarı, Patrikhane ve Yenikapı civarındaki gaz tenekelerinden yapılmış barakaların sakinlerini araştıran idareye göre bunlar “sarhoş takımından” kişilerdir¹³. “Serseri taifesi”, “sa’ile (dilenci) güruhu”, “sarhoş takımı” gibi belli bir toplumsallığa dönük marjinalite ve tekinsizlik¹⁴ algısını yansıtan ifadeler teneke mahallelerle ilgili kayıtlarda bolca kullanılmaktadır.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin kurucu nüfusunun toplumsal kökenlerine odaklanan bu çalışmada teneke mahalle / gecekondu ikiliği mutlak bir karşılık içerisinde ele alınmamakta, söz konusu mekânsal olguların

¹¹ BOA. BEO.52.3875.3.21.Muharrem.1310 (15.8.1892).

¹² BOA. BEO. 52. 3875. 3. 21. Muharrem. 1310 (15.8.1892).

¹³ BOA. BEO. 288. 21585. 2. 21.Rebiülevvel.1311 (1.10.1893).

¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda marjinalite ve tekinsizliğin mekânsal ve ilişkisel görünüşleri ile ilgili detaylı bir çalışma için bk. Çokuğraş, 2016.

birbirine dönüşebilme ve ilişkilenebilme potansiyeli göz ardı edilmemektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin öncü kent yazarlarının, slum olgusu ile 1950 sonrası kırdan kente göç sürecinin mekânsal karşılığı olarak gecekondu ikiliğini vurgulamaları hiç de yersiz değildir. Yine ilk kent yazarlarının değinmekle yetindikleri "kaledibi yerleşimlerinin" günümüz üçüncü dünya slumları ve 19. yüzyılın Avrupalı örnekleri ile olan sosyomekânsal ortaklıkları da görmezden gelinemez. Teneke mahalle doğrudan doğruya bu yerleşimlerin konut yapısına gönderme yapan bir ifade olarak oldukça uygun bir adlandırma olarak gözükmemekte ve evrensel slum fenomeninin özgün bir bağlam içerisindeki yerel karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Kumkapı Teneke Mahallesi, söz konusu yerel "slum" dokusunun resmen "teneke mahalle" adıyla tasnif edilmiş ilk örneği olması itibarıyla Türkiye kent tarihi açısından özel bir önem taşımaktadır.

Kısa Kumkapı Tarihçesi

Bizans döneminde Kondoskali adıyla tanınan Kumkapı önemli bir liman merkezidir (Andreasyan, 1988, 88). Nitekim Kondoskali sözcüğü de "Küçük İskele" anlamına gelmektedir (İnciciyan, 1956, s. 10)¹⁵. Kumkapı ile Çatladıkapı arasında yer alan Kadirga Meydanı hem bölgenin liman merkezi olarak önemine hem de karmaşık sosyal yapısına işaret eder. Meydan ünlü Kadirga Limanı'nın bakiyesidir (Kömürçüyan, 1988, s. 3). 18. yüzyıl İstanbul tarihçisi İnciciyan ise burasının etrafı surla çevrili küçük bir koy olduğunu, Rumca "kaderga" denilen küçük gemilerin deniz tarafındaki geçitten içeri girdiklerini anlatmaktadır. Zamanla koy toprakla dolmuş ve geçit kapanmıştır (1956, s. 8).

İstanbul'un tarihi yerleşim birimleri arasında yer alan Kumkapı Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak Ermeni ve Rum ailelerin buradaki varlıkları ve oluşturdukları özgün kültür dokusu ile dikkatleri çeker. 17. yüzyıl İstanbul'una ait en önemli kaynaklar arasında yer alan Eremya Çelebi Kömürçüyan, söz konusu dönemde Kumkapı'da dört kilise olduğunu, bunların üçünün Rumlara ait olduğunu ifade etmektedir (1988, s. 3). 18. yüzyıl tarihçisi İnciciyan'a göre söz konusu dönemde Kumkapı, Yenikapı'nın dış tarafları, Langa ve Samatya ile birlikte Ermeni nüfusun

¹⁵ Hilmi Yavuz İnciciyan'da "Kondoskali" olarak adlandırmanın aslının "Kontoskalion" olduğunu yazar (1993, 63). Orijinal adlandırma İlber Ortaylı'da ise "Kantoskalion" olarak geçmektedir (Ortaylı, 2016, 173).

en yoğun yaşadığı bölgeler arasında yer almaktadır (1956, s. 15). Kumkapı Teneke Mahallesi’nin kurulduğu 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başlarında Kumkapı daha ziyade Ermeni yoksullarının yaşam alanı olarak ortaya çıkmaktadır: “Ermenilerin zenginleri otururdu Gedikpaşa’da. Bü-tün Ermeni evleriydi orası. Kumkapı’da da fakirler otururdu. Bizler yani”¹⁶.

Kumkapı çok sayıda aileye ev sahipliği yapmasının yanı sıra İstanbul’un ticaretle iç içe olan diğer deniz kapıları gibi ciddi bir bekar nüfus barındırmaktadır. 18. yüzyıl sonlarına ait kayıtlara göre Kumkapı dışında 350, Çatladıkapı’da 64 bekar bulunmaktadır (Çokuğraş, 2016, s. 108). Diğer taraftan kısa bir süre için dahi olsa Kumkapı civarında peripatetik¹⁷ kökenli toplulukların yerleşimi söz konusu olmuştur. Kömürçiyen Kadırğa Limanı’nın bir dönem “Çingene çilingirlere”¹⁸ ev sahipliği yaptığını anlatmaktadır. Söz konusu aileler buradaki “tahta kulübelerinde” yaşamaktadırlar. Ne var ki “Sadrazam Köprülü”, bazı “nüfuzlu Türkler”, burada yaşayan “Çingene kadınların”, güzel kadınların aşıkları ile buluşmalarına yardımcı olduklarını kendisine iletince kulübelerin yıktırılmasına karar verir ve “Çingeneler” buradan uzaklaşıp kaybolurlar (1988, ss. 3-4)¹⁹.

Baronyan, “Dış Kumkapı”²⁰ sakinlerinin büyük ölçüde balıkçı, sandalçı ve tulumbacı olduklarını ifade etmektedir (2016, s. 103). Kumkapı’nın²¹ Acemdağı mevkiinde de önemli bir balıkçı yerleşimi vardır. Çerkezyan, Kumkapı sahil yolunun inşasından önce Kumkapı tren istasyonunun kara

¹⁶ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

¹⁷ Antropoloji yazınına 20. yüzyılın ikinci yarısında giren peripatetik kavramı genellikle hayvan sürüleri ve topraklara sahip olmayan, geçimini diğer topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumuyla karşılayan ve müşteri toplulukları arasında mevsimlik göçler gerçekleştiren toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır (Rao, 1986, s. 3).

¹⁸ Paspatıs basit eşyalar, kilit ve çivi üretimiyle uğraşan demircilere halk arasında çilingir denildiğini ifade etmektedir (2014, s. 77).

¹⁹ İnciciyan’a göre bu yıkım faaliyeti hicri 1070 (1659-1660) senesinde Köprülü Mehmet Paşa emriyle gerçekleştirilmiştir (1956, s. 8).

²⁰ Surp Harutyun Kilisesi’nin bulunduğu ve tarihi surları dışında kalan Kumkapı kesiti. “Kumkapı dışı Surp Harutyun kilisesi diye geçerdi. Dış ne demektir, kalenin dışında kalan dış demişler, içinde kalan iç demişler. Şimdi dikkat edersen sonra balıkçılar kilisesi diyorlar. Oraya balıkçılar yapmış o kili-seyi”. Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

²¹ Muhtelif tarih dönemlerinde İstanbul’un eğlence hayatının önemli merkezleri arasında yer alan Kumkapı, Kömürçiyen’a göre bir dönem Samatya’da olanlardan daha şen meyhanelere ev sahipliği yapmıştır (1988, s. 3). Bölgenin balık kültürü, yerel meyhane geleneği ile birbirini tamamlayan iki unsur olarak ortaya çıkarlar.

tarafında “evler”, deniz tarafında ise “teneke barakalar” olduğunu yazar. Barakalarda oturanların hepsi Ermeni balıkçılardır (2003, s. 93). Diğer taraftan sözlü tanıklıklara göre Acemdağı’ndaki evlerde ağırlıklı olarak büyük balıkçı reislerinin yanlarında çalıştırdıkları tayfalar kalmaktadır: “*Ya bunların hepsi reisti. Ve bunların kara tarafında evleri olduğu gibi Acemdağı’nda da evleri vardı. Kara tarafındaki evlerinde kendileri otururdu. Acemdağı’nın evlerinde de Anadolu’dan gelen evli veya bekar tayfa yatardı. Tayfa para vermezdi yiyeceğe içeceğe. Yiyeceği, içeceği, ikametgahı reisler tarafından karşılanırdı*”²². Muhtelif tarih dönemlerinde İstanbul’un eğlence hayatının önemli merkezleri arasında yer alan Kumkapı, Kömürciyan’a göre bir dönem Samatya’da olanlardan daha şen meyhanelere ev sahipliği yapmıştır (1988, s. 3). Sonraki yüzyıllar boyunca bölgenin balık kültürü, yerel meyhane geleneği ile birbirini tamamlayan iki unsur olarak ortaya çıkar ve günümüze kadar aktarılır.

Çok genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız ve her birinin varlığı muhtelif tarihsel süreçlerle ilişkili olan yerel unsurlar sosyal ve ekonomik bir etkileşim içerisinde dinamik Kumkapı evrenini oluşturmuşlardır. 19. yüzyılın son çeyreğinde söz konusu toplumsal evrene Teneke Mahallesi de dahil olacaktır.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin Konumu

Bu çalışmanın temel kaynağı olan ve çeşitli semtlerde inşa edilen teneke ev / barakalarla ilgili kayıtların bulunduğu defterde “teneke mahalle” adlandırması sadece Kumkapı Teneke Mahallesi için kullanılmaktadır. Defterin “yerleşim alanı”²³ başlığını taşıyan sütununda, barakaların konumlandıkları bölgelerle ilgili detaylı açıklamalara yer verilmektedir. Defterin 1-15 ve 17. sayfalarında yer alan 52 hanenin “yerleşim alanı”, “*Kumkapı’da hisar dibinde teneke mahallesinde barakada iskân ettikleri*” ifadesi ile tarif edilmektedir²⁴. 1893 yılında hazırlanan defterde ise Teneke Mahallesi’nde bulunan 52 teneke ev / baraka Şehsuvar Bey Mahallesi’nin sınırları içerisinde gösterilmiştir²⁵. “Semt-i meşhuru” Kadırga²⁶ olan Şehsuvar Bey Mahallesi

²² Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

²³ Mahal-i ikamet.

²⁴ BOA. İ.ŞE.2/30.1-17.

²⁵ BOA.İ.ŞE.2/30.2-4.

²⁶ Şehremaneti Dahilinde Bulunan Mahallat Esamisi (1993). İstanbul: Arşak Garuyan Matbaası. 12.

1930 yılının idari taksimatına göre Kumkapı Nahiyesi'nin mahalleleri arasında yer almaktadır (Ergin, 1930, s. 153).

Tablo 1. Teneke Mahalleler ve Hane Nüfusları

Yerleşim Tarifi	Hane Sayısı
Kumkapı'da hisar dibinde <i>teneke mahallesinde</i> barakada iskan ettikleri	52
Kapı Ağası Mahmud Ağa Mahallesi'nde Şimendifer Caddesi'nde hisar dibinde iskan edenler	47
Kadırga civarında Çayıroğlu Konağı arsasında iskan edenler	34
Divan Yolu'nda Sadık Paşa Konağı'nın arkasındaki arsada iskan edenler	22
Emin Sinan Mahallesi'nde Sarı Han'da iskan edenler	21
Kadırga civarında Hüseyin bey fırınında iskan edenler	13
Ahırkapı'da iskan edenler	8
Kadırga'da Hüseyin Beyin bostanı deruninde iskan edenler	3
Gedik Paşa'da Tiyatro Caddesi'nde arsada iskan edenler	3
Tiyatro Cadde Hazine-i Hassa arsasında iskan edenler	2
Divan Yolu'nda Firuz Ağa Mahallesi'nde iskan edenler	2
Sarayiçi Dülbentçi Hanı'nda iskan edenler	1
Kadırga Meydanı'nda iskan edenler	1
Cinci Meydanı'nda barakada iskan edenler	1

1892 yılında hazırlanan defterde adı geçen teneke evlerin bulunduğu diğer yerleşimler için mahalle adlandırılması kullanılmamaktadır. Genellikle söz konusu teneke ev / barakaların üzerinde yerleştikleri arazinin sahiplik durumuna göndermekte yapılmakta, kimi durumlarda ise yoksulların kaldıkları han tipindeki yerleşimlerin isimleri paylaşılmaktadır. “*Cinci Meydanı'nda barakada iskân edenler*”, “*Kadırga'da Hüseyin Bey Bostanı deruninde iskân edenler*”, “*Kadırga Meydanı'nda iskân edenler*”, “*Emin Sinan Mahallesi'nde Sarı Han'da iskân edenler*” gibi ifadeler Kumkapı Teneke Mahallesi civarında teneke ev / barakalarda kalanların yoğunlaştıkları ama henüz “mahalle” sıfatını kazanmamış mevkileri işaret etmektedir (Tablo 1).

Bu durum Kumkapı Teneke Mahallesi ile defterde kayıt altına alınan diğer yoksul yerleşimlerinde evlerin mimari yapılarının farklılaşmasını

dan kaynaklanmamaktadır. Defter ilgili idari makamlara sunulurken paylaşılan metinlerde yer alan “Yedikule’den Sirkeci’ye²⁷ kadar şimendifer güzergahında gaz tenekelerinden inşa olunan kulübeler”²⁸ gibi ifadelerden söz konusu bölgelerdeki teneke ev / barakalarda yaşayan hanelerin kayıt altına alındığı açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Kumkapı Teneke Mahallesi ile civardaki diğer yerleşimleri birbirinden ayıran esas itibarı bu bölgelerdeki konutların niteliği değil yerleşimci sayısının niceliksel olarak farklılaşmasıdır. Kumkapı Teneke Mahallesi civar bölgelerde ortaya çıkmış olan benzeri yerleşim dokuları içerisinde en kalabalık olanıdır. Üstelik dar bir alanda, teneke ev / baraka tipi konutların üst üste yığılması görünürlüğü artırmakta, çevredeki muhtelif arazilere serpiştirilmiş teneke ev / barakalara nazaran Kumkapı’da yerleşim bir mahalle dokusu teşkil etmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi idari kayıtlarda bir sokak olarak geçmekte ve sokağın adının farklı dönemlerde sıkça değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bölge 1913-14 tarihli Alman Mavileri haritalarında Şehsuvar Hisardibi Sokak²⁹, 1922-23 tarihli Kumkapı genelini gösteren Pervititch haritasında Şehsuvar Caddesi³⁰ adıyla gösterilmiştir. 1918 tarihli İstanbul Rehberi haritasında³¹ ve 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi’nde Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu bölgeye herhangi bir isim verilmemiş, 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi’nde “Şehsuvar Hisardibi Sokak” adlandırması Küçük Ayasofya’nın hemen karşısında yer alan ve “Belediye Tanzifat Ahırlarının”³² bulunduğu hisar boyu için kullanılmıştır (Ergin, 1934, ss. 2-3)³³.

²⁷ Defterde tarihi yarımada dışındaki bölgelerde bulunan teneke ev / barakaların kayıtları da bulunmaktadır.

²⁸ BOA. İ. ŞE. 2/30. 27.12.1310 / 11.7.1893.

²⁹ Dağdelen, İ. (2006) Alman Mavileri 1913-13 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları. (Cilt 2). İstanbul: İmaj Ofset. No H5/1.

³⁰ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıt-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

³¹ BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³² BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³³ Aynı bölge Osman Nuri Ergin’in katkılarıyla yürütülen isimlendirme çalışması öncesinde “Hisar Dibi Sokak” adıyla kayıt altına alınmıştır (Ölçer, 2014, 276). Aynı bölge 1922-23 tarihli Pervititch haritasında “Hisar Sokak” olarak gösterilmektedir (Pervitich Haritası. ... Atatürk Kitaplığı ... Harita: 589).

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin yanı başında kurulduğu Kumkapı surları, tren istasyonunun sahil tarafında iki parçaya ayrılmaktadır. Surların Patrikhane tarafında kalan kısmının gerisinde ise ağırlıklı olarak Ermeni balıkçıların evleri bulunan Acem Dağı Sokak yer almaktadır³⁴. Surların arasındaki sahil hattında ise Necip Bey haritasında Kalafat³⁵ ve Pervititch haritasında Küçük Deniz isimleriyle gösterilen bir sokak bulunmaktadır³⁶. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Kumkapı Teneke Mahallesi Kadırga tarafındaki surların arkasıdır (Harita 1).

Harita 1. Pervititch Haritasında Kumkapı Teneke Mahallesi

Kurucu Nüfusun Toplumsal Kökenleri

Yapım tarihi en erken 1875 ve en geç 1882 olması gereken bir (Ayverdi, 1958, 6) dönem haritasında, Kumkapı Teneke Mahallesi'nin bulunduğu tren yolu

³⁴ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

³⁵ BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³⁶ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

ile hisar dibi arasındaki noktada herhangi bir yerleşimin gösterilmemesi, bölgede hatırı sayılır görünürlüğe sahip yerleşim dokusunun bu tarihten sonra oluştuğunu düşündürmektedir (Ayverdi, 1958, s. 30) (Harita 2). Söz konusu zaman aralığında imparatorluk bir bütün olarak ciddi bir sarsıntı yaşamaktadır. Kentsel mekân kapitalist ilişkilerin gelişimi ile birlikte yeniden yapılanmaktadır³⁷. Diğer taraftan 1877-78 Osmanlı Rus-Savaşı'nın ardından gerçekleşen göçmen akını önemli toplumsal ve mekânsal değişimlerine neden olur. Osmanlı Arşivi'nde söz konusu zaman aralığında yaşananlara ilişkin çok sayıda kayıt vardır³⁸.

Harita 2. 1875 Yılı Dönem Haritası

Söz konusu dönemde kurulan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin sakinleri büyük ölçüde ailelerden oluşmaktadır. 1892 tarihli defterde Çırpanlı Zeliha Hanım ve İstanbullu Karabet'in bekar oldukları ve hanelerinde yalnız yaşadıkları belirtilmiştir. Edirneli Ali de bir dul olarak yalnız yaşamaktadır. Diğer hanelerin tamamında, evli ve dul hane reisleri yakınlarıyla birlikte kalmaktadırlar. 1893 tarihli defterde ise Edirneli ve İstanbullu Osekhan dışında yalnız yaşayan mahalle sakini yoktur. Bu bilgi Kumkapı Teneke Mahallesi'nin, İstanbul'un muhtelif yerlerinde bekar işçilerinin kaldığı kökleri yüzlerce yıla

³⁷ Bu süreçle ilgili tartışmalar ve detaylı ampirik malzeme için bk. Çelik, 1993; Eldem, 2010.

³⁸ Günümüzde Şişli ve Beşiktaş ilçelerinin sınırlar içerisinde yer alan pek çok semti kuşatan Bal mumcu Çiftliği'nde göçmenlere ilişkin kayıtlar hem çok kapsamlıdır ve hem de belli aralıklarla yenilendikleri için toplumsal değişimin anlaşılması yönünde malzeme sağlarlar. Bu bölgede göçmen yerleşimleri ile ilgili bilgi için bakınız: (Yılmaz, 2015) ve (Yılmaz, 2016).

dayanan mevsimlik barınaklardan biri değil farklı kökenlerden aile gruplarının yaşam alanı olduğunu göstermektedir.

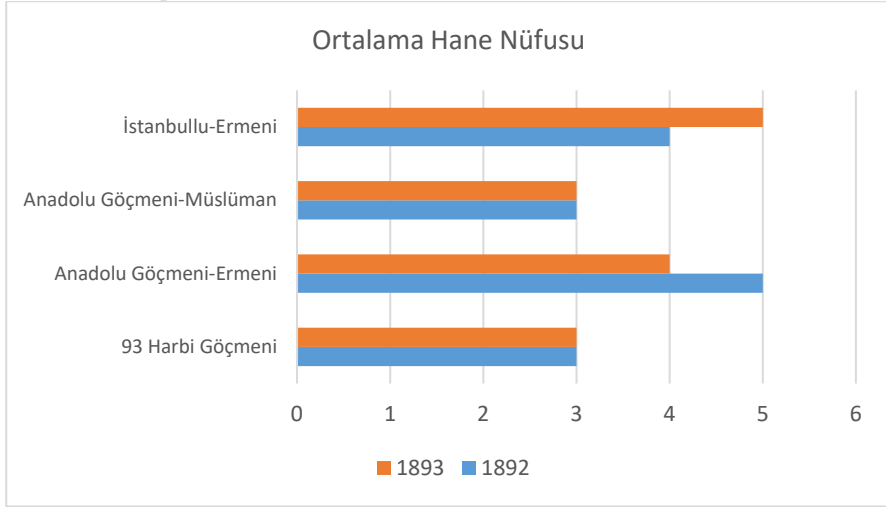
Tablo 2. Grupların Nüfus-Hane Karşılaştırması

	1892	1893	1892	1893
93 Muhacirleri	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Babadağ	2	2	1	1
Çırpan	13	13	5	4
Edirne	1	1	1	1
Filibe	2	12	1	4
Hasköy	6	3	1	1
Karinabad	6	4	2	1
Kırım	4	0	1	0
Lofça	14	13	4	4
Plevne	0	4	0	1
Rava	3	4	1	1
Silistre	0	3	0	1
Sofya	4	4	1	1
Şumnu	0	3	0	1
Tırnova	6	4	1	1
Varna	8	5	3	2
Vidin	3	2	1	1
Toplam	72	77	23	25
Ermeniler	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Asitane	90	100	19	20
Bursa	3	3	1	1
Divrik	4	4	1	1
Erzincan	5	0	1	0
Harput	10	0	1	0
Van	17	0	3	0
Toplam	129	107	26	22
Anadolu Göçmeni Müslüman	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Harput	2	2	1	1
Kayseri	0	4	0	1
Sinop	0	4	0	1
Tosya	5	3	1	1
Toplam	7	13	2	4
Rum	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Asitane	3	6	1	1
Toplam	3	6	1	1
TOPLAM	211	203	52	52

1892 yılında hazırlanan defterde mahallenin toplam nüfusu 211 olarak gösterilmiştir. Bunlardan üç hanede yaşayan 14 kişinin tarım yapmak için taşraya gönderileceği ifade edilmektedir. 1893 tarihli defterde mahallenin toplam nüfusu hane sayısı aynı kalmak üzere 203'e düşmüştür. Taşraya gönderilecekler arasında sayılan Vanlı Sirabon'un iki hanesinden birinde yaşayan yedi göçmen ile Minas'ın hanesindeki kendisi dahil beş göçmen mahalleden ayrılmış, onların yerlerine başkaları gelmiştir. Her iki defterde de mahallede 52 hanenin yaşadığı bilgisine yer verilmiştir. Az sayıdaki boşalan hane hızla başkaları tarafından doldurulmuştur.

Grafik 1. Gruplara Göre Ortalama Hane Nüfusu

1892 ve 1893 tarihli defterlerde, 93 göçmenleri ve İstanbullu Ermeniler mahallenin iki temel grubunu teşkil etmektedirler. Anadolu göçmeni Müslüman ve Ermeniler küçük bir küme oluştururken, mahallede yalnızca bir Rum aile yaşamaktadır. Dönemin belgelerinde teneke mahalleler sıklıkla göçmen yerleşimleri olarak anılmış olsalar da çalışma kapsamında analize tabi tutulan defter teneke mahalle adıyla resmen kaydedilen ilk yerleşimin bir göçmen mahallesi olmadığını göstermektedir. Hem 1892 hem de 1893 tarihli defterlerde Ermeniler Kumkapı Teneke Mahallesi'nde en kalabalık nüfus grubunu oluşturmaktadırlar (Tablo 2). Bu durum özellikle Anadolu göçmeni Ermenilerde ortalama hane nüfusunun kalabalıklığı ile ilişkilidir (Grafik 1). 1893 tarihli defterde 29 Müslüman haneye kar-

şılık 23 Ermeni hane bulunmasına rağmen Ermeni nüfusu (113) Müslüman nüfusunu (79) geride bırakmaktadır. 93 göçmenleri arasında ortalama hane nüfusu hane reisleri dahil üçtür³⁹.

93 Göçmenleri

Kumkapı Teneke Mahallesi iki kurucu nüfus grubundan biri olan Müslüman 93 göçmenleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde yer alan illerden gelmişlerdir. Söz konusu grup sadece Kumkapı Teneke Mahallesi'nde değil aynı zamanda İstanbul'un diğer teneke mahallelerinde de oldukça belirgin bir nüfus kümesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Savaşın başlangıcından 10 Eylül 1879 tarihine kadar şehre gelen göçmen sayısı 378.804'ü bulmuştur (İpek, 1999, s. 58). Bu rakamın ne anlam ifade ettiğini daha iyi anlayabilmek için 1886 yılı itibarı ile şehrin nüfusunun 851.527 olduğunu anımsamak yararlı olacaktır (Çelik, 1993, ss. 37-38-39). Söz konusu şartlar altında kente gelen göçmenlerin geçici olarak barındırılması meselesi çok ciddi bir sorun kaynağı olarak ortaya çıkar. İdare camiler, okullar, hanlar ve medreseler gibi muhtelif kamu binalarından göçmen yerleştirmek için mümkün olduğunca faydalanmıştır (İpek, 1999, 58-68). Dizdariye Camii, Aynı Hayat Hatun Camii, Bostanı Ali Camii (İpek, 1999, ss. 60-61) ve Muhsine Hatun-İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunan mahalle camii gibi Kumkapı Teneke Mahallesi civarındaki çeşitli kamu binalarında da çok sayıda göçmen geçici olarak iskân edilmektedir⁴⁰. Diğer taraftan geçici olarak iskân edilen göçmenlerin Anadolu'ya taşınması süreci Osmanlı idaresi tarafından oldukça başarılı bir biçimde sürdürülmüştür (İpek, 1999, s. 58). Bu amaçla sürecin henüz ilk aşamalarında kimlerin nereye gönderileceği ile ilgili genel bir yaklaşım geliştirilmiştir. Tarımcı göçmenler çeşitli biçimlerde kırsal arazilere yerleştirileceklerdir⁴¹. "Esnaf ve sanatkâr" göçmenler mesleklerini icra edebilmeleri için şehir ve kasabalara yerleştirilecekler, akrabalarının yardımıyla geçimlerini karşılayabilecek olanlarınsa İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir

³⁹ Çocuk sayısı ile bilginin manipüle edilmiş olma ihtimali olsa da her halükârda Müslümanların hane nüfusunun düşüklüğü İstanbul'un 19. Yüzyılın son çeyreğinde 3.9 olan doğurganlık ortalamasının epeyce altında bir değeri işaret etmektedir (Duben ve Behar, 1991, 18).

⁴⁰ BOA. DH.MKT.1338.5. 3.Zilhicce.1298 (1.11.1881).

⁴¹ BOA. Y.PRK. KOM. 1.26.2.3.Rebiülevvel.1295 (3.4.1878).

(İpek, 1999, s. 161). Ayrıca göçmenlerin içinde sabit bir meslek sahibi olmayan ve idarenin “işsiz güçsüz serseri makulesi” olarak tanımladığı kitlelerin uygun şehirlere yerleştirilecekleri belirtilmektedir⁴².

Tarımcı göçmenlerin kırsal bölgelere nakli sürerken bu süreçte en dezavantajlı göçmen grubu tarımcı olmadıkları için kırsal bölgelere sevk edilmek istemeyen ve aynı şekilde şehirde yanlarına sığınabilecekleri görelili varlıklı akrabalarından yoksun olanlar olmuştur. Günlük işler yaparak günlük geçimlerini temin etmeye çalışan bu ailelerin en büyük avantajı ilk yıllarda kendilerine sunulan kamu binalarında ücretsiz barınma imkânı olmuştur. Ne var ki 1883 yılının ağustos ayında idare göçmenlerin nakliyesini hızlandırmak için bir karar alır. Kamu binalarında ücretsiz barınma imkânı bundan böyle sadece taşraya gönderilmek için sırasını bekleyen göçmenlere verilecektir. İstanbul’da kalacak olan göçmenler ise söz konusu kamu binalarından büyük bir hızla tahliye edilecekler, kefil göstermek şartıyla yerleşecekleri mahallelerin defterlerine kayıt edileceklerdir⁴³.

Göçmen şubeleri tarafından görevli memurların denetiminde yürütülen sayım işlemlerinin ardından, hali hazırda kamu binalarında kalan 2830 göçmendeki 2314’ünün İstanbul’da kalmak istediği, 516’sının ise taşraya gönderilmeyi talep ettiği ortaya çıkar (Tablo 3)⁴⁴. Bu tarihten itibaren yürütülen çalışmanın sonucunda İstanbul’da kalmak isteyenler göçmenler geçici olarak ücretsiz barındıkları kamu binalarından tahliye edilirler. 22 Eylül 1884 tarihi itibarıyla tahliye işlemi büyük ölçüde tamamlanmıştır⁴⁵. Söz konusu grup, tarımcı olmayan göçmenlerin en yoksullarıdır. Günlük geçimlerini karşılayabildikleri gelirleri ile ev alma ya da kiralama şansından büyük ölçüde yoksundurlar. Bu şartlar İstanbul’un diğer bölgelerinde olduğu gibi Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu bölgede de (Beyazıt şubesi) kamu binalarından tahliye edilen kişiler teneke ev / baraka dokusunun inşası sürecinde kritik bir rol oynayacaklardır.

⁴² BOA. DHMKT. 1576.87.8.Kanunievvel.304 (20.12.1888).

⁴³ BOA. Y.PRK.KOM.4.20.1.29.Temmuz.1299 (7.8.1893).

⁴⁴ BOA. Y.PRK.KOM.4.20.3.1.Ağustos.1299 (13.8.1883).

⁴⁵ BOA.Y.PRK.KOM.4.20.4 ve 5. 10.Eylül.1300 (22.9.1894).

Tablo 3. 1883 Yılında Kamu Binalarında Kalan 93 Göçmenleri

Göçmen Şubeleri	Taşraya Gitmek İsteyenler	İstanbul'da kalmak İsteyenler	Toplam
Beyazıt	121	224	345
Fatih	0	60	60
Beşiktaş	130	195	325
Üsküdar	2	1297	1299
Eyüp	263	538	801
Toplam	516	2314	2830

1889 tarihli bir belgede Kadırga'da sur dibinde (Kule-i Zemin) kurulduğu ifade edilen mahallenin, buraya yerleşmiş göçmenlerin "uygunsuz" davranışları nedeniyle Kadırga Limanı sakinleri tarafından idareye şikâyet edildikleri anlatılır⁴⁶. Göçmenler bir karşı dilekçeyle kendilerini savunurken 25 hanelik bir göçmen topluluğu olduklarını, söz konusu "uygunsuz hareketleri" kendilerinin değil aralarına karışan bazı "Tatar muhacirlerinin" yaptıklarını ifade eder, evlerinin yıkılması halinde büyük zorluklar yaşayacaklarını dile getirirler⁴⁷. Söz konusu belge göçmenlerin kamu binalarından tahliye edilmeye başlandığı 1883 yılı ağustos ayı ile 1884 yılının Eylül ayı arasında acil barınma ihtiyacı ile karşı karşıya kalan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinlerinin 1889 yılının ekim ayından önce bölgeye yerleştiklerini ve görünürlüğü yüksek bir konut dokusu oluşturduklarını göstermektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinleri günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde kalan çok farklı şehirlerden gelmektedirler. Öte yandan aralarında iki hemşeri topluluğu diğerlerine göre nüfusça ağır basmaktadır. Bunlar Lofçalı⁴⁸ ve Filibe⁴⁹ ile Filibe'ye bağlı bir yerleşim birimi olan Çırpan'dan gelen (Sezen, 2006, s. 183) ailelerdir (Grafik 2). Lofçalı ailelerin sayısı her iki defterde de dört, Filibe ve Çırpanlıların toplam sayısı 1892'de altı, 1893'de ise sekizdir (Tablo 2). Birey sayısı olarak bakıldığında Çırpan-Filibelerin toplam sayısı 1892 yılında 15, 1893 yılında

⁴⁶ BOA. DH.MKT.1667.10.3.Teşrin-i Evvel.1305 (15.10.1889).

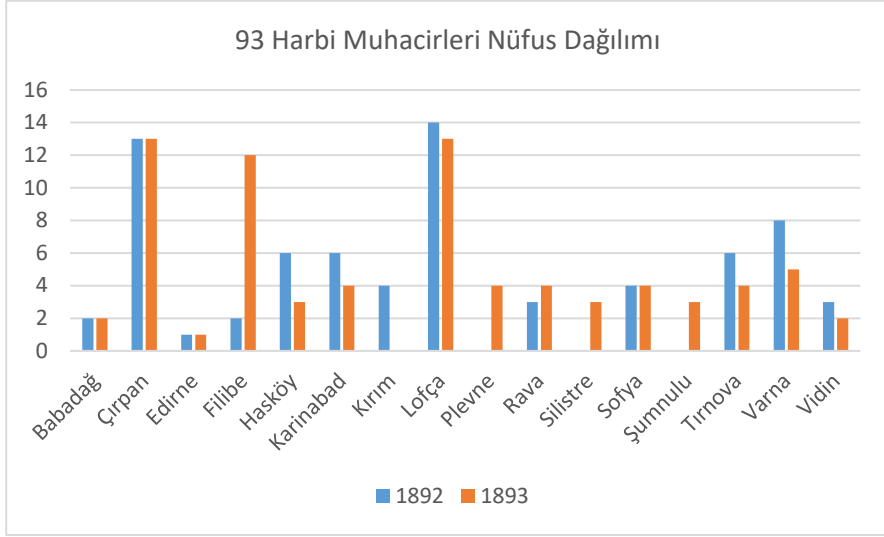
⁴⁷ BOA. DH.MKT.1671.48.19.Teşrin-i Evvel 1305 (31.10.1889).

⁴⁸ Bulgaristan'ın Lofça (Lovech) şehri 1877 yılının temmuz ayında iki kez el değiştirmiş, Lofça merkezi ve köylerinde yaşayan Müslüman halk bu süreçte göç etmek zorunda kalmıştır (Şimşir, 1989, s. 153).

⁴⁹ Bulgaristan'ın Filibe şehri savaşın etkisine görece geç girmiş, bu arada civar bölgelerden çok sayıda göçmen almıştır. 1878 yılının ocak ayında Filibe'den göç hızlanmaya başlayacaktır (Şimşir, 1989, ss. 258-259).

25'tir. Lofçalı ailelerin birey sayısı ise 1892 yılında 14 ve 1893 yılında 13 olarak gösterilmektedir (Grafik 2). Bu yerleşim dokusu Filibe ve Lofça'dan görece büyük aile grupları halinde gelenlerin Kumkapı Teneke Mahallesi'ndeki ilk göçmen yerleşimini teşkil ettiklerini, daha sonra söz konusu alandaki boşlukların günümüz Bulgaristan'ının farklı şehirlerinden gelen haneler tarafından doldurulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Grafik 2. 93 Göçmenlerinin Nüfus Dağılımı

Sözlü tarih görüşmeleri sırasında kaynak kişilerin paylaştıkları tanıklıklar Kadırğa-Kumkapı ahalisinin Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinleri ile ilgili güçlü bir peripatetik köken varsayımına sahip olduğu anlaşılmaktadır: *“Teneke Mahallesi dediğimiz zaman orada ekseri Romen vatandaşlarımız barınırdı”*⁵⁰. Aynı şekilde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen dönemde Ahırkapı-Kumkapı arasındaki çeşitli noktalarda oluşturulan teneke ev / baraka tipi konutların geneline dönük benzeri bir algılama biçimi gelişmiştir: *“Ondan sonra o dediğimiz küçük tahta binalar, çingelik dediğimiz yer, tren yolunun hizasının tam arkası. Çoğunlukla Müslümandı onlar. Daha doğrusu Romen takımından gelme, eskiden gelme, orada yerleşmiş kalmış*

⁵⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

çingenlerdi”⁵¹. Sözlü tanıklıkların ortaya koyduğu bu argümanın tartışılması noktasında meslek kriterinin göz önüne alınması özel bir önem taşımaktadır. Geleneksel toplumlarda meslek bireysel bir seçim olmaktan ziyade bireyin ait olduğu ağlarla ilişkili olarak benimsenen bir faaliyet durumundadır⁵². Mekân ve zaman ilişkisi doğru kurulmak kaydıyla pek çok durumda meslekten hareketle tartışma konusu grup ya da kişilerin toplumsal kökenlerini değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi sakinlerince icra edilen ekonomik faaliyetler genel itibarı ile kendi hesabına çalışma prensibine dayanan, düşük gelirli işlerdir (Tablo 4). Bugünden bakarak mahalle sakinlerince icra edilen mesleklerin statüsü ya da vaat ettiği gelir miktarı hakkında bir değerlendirmede bulunmak şüphesiz ki sağlıklı bir değerlendirme olmayacaktır. Diğer taraftan dönemin yönetici elitleri de “küfecilik” ve “arabacılık” gibi meslekler icra eden mahalle sakinlerini ancak günlük gıda ihtiyaçlarını (akvat-ı yevmiye) karşılayabilen kişiler olarak görmektedir. Onlara göre bu işler “fakr-ı zaruret” içinde olanların yaptıkları işlerdir.⁵³

Kumkapı Teneke Mahallesi’nde yaşayan 93 göçmenleri arasındaki en büyük grubu teşkil eden Çırpan-Filibeliler mesleki açıdan parçalanmış bir görünüm arz etmektedir. 1892 tarihli defterde kayıtlı gözükten altı Çırpan-Filibeli hane temsilcisinden üçü kadındır. Hanesinde çocuğuyla birlikte kalan Filibeli dul Şerife Hanım hamam natırı olarak kayıt altına alınmıştır. Natır hamamlarda müşteriye peştamal veren ve diğer küçük hizmetleri sunan hamam çalışanı anlamına gelmektedir (Yörük, 2012, 318). Ergin natır sözcüğünün zaman içerisinde kadın hamam çalışanlarını tanımlamaya başlamışsa da bu durumun geç tarihlerde bir anlam kayması sonucunda ortaya çıktığını ifade eder (2011, s. 234). 19. yüzyıl yazarlarından Abdülaziz Bey natırlığı “alüfte” kadınların emeklilik günlerini geçirdikleri meslekler arasında saymaktadır (1995, 336). Yazar ayrıca “hamam analığı” veya “hamam ustalığı” mesleklerinin “Kıpti” kadınlarca icra edildiklerini ifade eder (Abdülaziz Bey, 1995, s. 331). 1892 tarihli defterde tek çocuğuyla birlikte kayıtlanan Çırpanlı dul Rukiye Hanım ve bekar olduğu belirtilen Çırpanlı Zeliha Hanım’ın meslekleri hizmetçilik olarak belirtilmiştir. Söz

⁵¹ Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

⁵² Osmanlı İmparatorluğu örneğinde hemşerilik ağları ve meslek arasındaki ilişkiyle ilgili detaylı bir çalışma için bk. Kırılı, 2015.

⁵³ BOA. İ. ŞE. 2/30. 4. 4.2.1311 (16.8.1893).

konusu meslekleri yapan kadınlara dönük dönem yazarlarının metinlerine yansıyan “tekinsizlik” imalı algılama biçimleri bu insanların üst sınıflarca nasıl bir toplumsal koordinat noktasında tahayyül edildiklerini göstermektedir (Paspatis, 2014, ss. 79-80 ve Abdülaziz Bey, 1995, s. 341). Hanesinin dışına çıkmakla kalmayıp başkasına ait hanede çalışmaya cüret eden kadın imgesi, söz konusu zihin yapısına “baştan çıkarılmışlık” veya “alüftelik” kodları ile yansımaktadır.

1892 tarihli defterde kayıt altına bir diğer Çırpanlı olan Halil, küfecilik yapmaktadır. Paspatis küfecilerin mevsimlik meyve-sebze satıcıları olduklarını yazar (2014, ss. 76-77). Mahalle sakinleri arasında yer alan Çırpanlı Raşit oğlu Mehmet ve Osman oğlu Mehmet ise eski kundura dikiciliği yapmaktadırlar. 1893 tarihli defterde bu kişiler eskici olarak kaydedilmiştir. Paspatis eskiciler arasında önemli bir grubun ayakkabı ve kundura tamiri ile uğraştıklarını anlatır. Bunların en zenginleri Serasker Kapısı yakınındaki Bit Pazarı’nda çalışan görece avantajlı kesimdir. İkinci grupta çarşılarda küçük dükkanları olan eskiciler yer alır. En kalabalık ve en dezavantajlı grupsa sokakta ya da çarşıların “orta yerinde” tezgâh açanlardır. Dükân açmak için yeterli sermayeye sahip olmadıklarından sokakta zor şartlarda çalışmaktadırlar (Paspatis, 2014, s. 153).

1893 tarihli defterde sekiz Çırpan-Filibeli hane temsilcisinden ikisi arabacı, ikisi eskici, biri küfeci, ikisi rençper⁵⁴ ve biri kamçıcı⁵⁵ olarak kayıt altına alınmıştır. Arabacılığın genel olarak “93 Harbi Muhacirleri” arasında son derece yaygın bir ekonomik faaliyet olduğunun altı çizilmelidir. Hatta arşivde sadece Beşiktaş’taki muhacir arabacıların kayıtlarının yer aldığı 1906 tarihli bir defter bile bulunmaktadır⁵⁶. İlk bakışta geleneksel bir meslek izlenimi uyandırır da arabacılık Osmanlı İmparatorluğu’na modernleşme sürecinde girmeye başlamıştır (Koçu, 2002, ss. 99-100). Görece daha köklü olan yük arabacılığı mesleği ise yük arabalarına sahip olan

⁵⁴ Kumkapı ve civar bölgelerde yoksulların çalışabileceği çok sayıda tarımsal arazi geç dönemlere kadar varlığını korumuştur: “Eskiden Yedikule’de, Kumkapı’da, Langâ’da mangada, Yedikule’nin arkasındaki marul tarlaları falan. Oralarda bir sürü şeyler vardı, tarlalar vardı, yani birkaçının ismini de hatta hatırlayabilirim belki. Çacul mesela, Çacul diye bir adam vardı”. Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2017.

⁵⁵ 19. yüzyıl ortalarına ait kayıtlara göre sayıca az olmakla birlikte Filibe’nin peripatetik toplulukları arasında dericilikle uğraşanlar bulunmaktadır. BOA. ML.VRD.d.0180.2.

⁵⁶ BOA. HH.d. 32562. 27.10.1324 / 14.12.1906.

“şehir halkının ayak takımı” ile “İstanbul civarındaki köylü” tarafından icra edilmektedir (Koçu, 2002, s. 104).

Filibe’de “Kıpti” olarak kaydedilen peripatetik kökenli topluluklarla ilgili bir arşiv kaydına göre 1840 yılı itibarı ile Filibe merkezinde yaşayan 192 “Kıptiden” 24’ü arabacılık yapmaktadır. Diğer ahalî de geleneksel peripatetik mesleklerinden ziyade daha ziyade ücretli-gündelik çalışma esasına dayanan hamallık, hizmetkarlık, sığırtmaçlık, dericilik ya da mezarlık gibi çok çeşitli işler icra etmektedirler⁵⁷. 1846 yılına ait bir deftere göre Filibe’nin Çırpan kazasında yaşayan “Kıpti” olarak kaydedilmiş olan çalışabilir durumda hane reislerinin 19’u büyük ölçüde dükkân kiracısı olarak yerleşik demircilik ve kalaycılık mesleklerini icra etmektedir. Kalan 20 hane reisi hayvan alım satımı, çobanlık, mehterlik, külhancılık gibi çok çeşitli iş kollarına dağılmışlardır⁵⁸. Çırpan’da geleneksel peripatetik yaşam biçiminin kısmen talep izin verdiği ölçüde yerleşik zanaatçılığa dönüşümü anlaşılmaktadır. Nüfusun çoğunluğu ise yerel ekonominin boşluklarında ücretli ve kendi hesabına çalışmaya dayanan ekonomik faaliyetlerle geçinmektedir. Filibe-Çırpan’daki peripatetik grupların ekonomik panoraması, Kumkapı Teneke Mahallesi’nin temel nüfus grubunu oluşturan Filibelilerin geçim stratejileri ile büyük ölçüde uyumluluk arz etmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin ikinci kalabalık aile topluluğu olan Lofçalılar arasında yer alan İsmail oğlu Ahmet, 1892 yılında yük arabacısı, 1893 yılında ise hamal olarak kayıt altına alınmıştır. Yine 1892 yılında küfeci olarak kaydedilen Ali oğlu İbrahim’in mesleği 1893 yılında hamallık olarak gösterilmektedir. Hamallık Osmanlı döneminde oldukça teşkilatlanmış bir meslek dalıdır. Mesleğe girişi düzenleyen gedik sistemi hamallıkta uygulanmakta, hamal esnafının çalışma yerleri bu kurallara göre belirlenmektedir (Ertuğ, 2008, ss. 68-69). Ticaret hacminin yoğun olduğu bölgelerde çalışanların oldukça iyi gelir sahibi oldukları görülmektedir (Ertuğ, 2008, 165-166). Buna karşılık avantajlı konumlara yerleşme imkânı bulamayan hamallar aynı şansa sahip değildir (Ertuğ, 2008, s. 169). Lofça bölgesinde hamallık mesleğini icra edenler arasında peripatetik grupların belirgin bir varlığı olduğu 1865 yılına kadar bağlı olduğu (Sezen, 2006, s. 342) Vidin bölgesine ait 19. yüzyıl kayıtları incelendiğinde açığa çıkar. Bu bölgenin merkezinde hamallık yaparak geçinenlerin biri hariç tamamı “Kıpti” olarak tasnif edilmiş olan peripatetik gruplara mensuptur (Selçuk,

⁵⁷ BOA. ML.VRD.d.0180.2.29.Zilhicce.1255 (4.3.1840).

⁵⁸ BOA. ML.VRD.TMT.d.05369.25.Ramazan.1262 (18.9.1946).

2013, 173-320). Diğer taraftan Kumkapı Teneke Mahallesi'nde yaşayan bir diğer Lofçalı olan Zakir 1892 tarihli defterde araba sürücüsü, olarak gösterilmiştir. Paspatis 19. Yüzyıl ortalarında araba sürücüsünü, atın süvarisinin eşyalarını taşıyan ve gerektiğinde atın hareketini kolaylaştırmak için onu zorlayan meslek erbabı olarak tanımlar. Yazara göre bu meslek genellikle taşralı Hristiyanlar ve "evsiz barksız Müslüman Çingeneler" tarafından yapılmaktadır (2014, ss. 63-64). Son olarak Mustafa oğlu Mehmet isimli Lofçalı tarafından icra edilen kâğıt kavaflığı dönemin pek de prestijli sayılmayan geçim faaliyetleri arasında yer almaktadır. Mahkeme ile aracılık iddiasıyla insanlardan para alan ve "çoğunlukla okuma yazması olmayan", seyyar kâğıt kavaflarının halk nezdinde olumsuz bir imajı olduğu söylenmektedir (İnanıcı, 2001, s. 137).

Ermeni Ahali

93 göçmenlerinin karşılaştığı tepkinin bir benzeri ile Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan halkı da muhatap olmuştur. 1891 yılının sonlarına ait bir belgede Şehsuvar Bey Mahallesi'nde bulunup, geliri Ermeni Kilisesi'ne ait olan bir arsaya baraka inşa eden 24 kişinin İstanbul'un Hristiyan halkından olduğu anlatılmaktadır. Kilise cemaati üyeleri bu kişilerden şikayetçi olarak barakaların araziden kaldırılması için idareye başvurmuşlardır⁵⁹. Bu durumda Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan ahalisi 1875 yılı ile 1891 yılları arasında evlerini inşa etmiş ve mahalle dokusunun bir parçası olmuş olmalıdırlar.

Büyük çoğunluğu her iki defterde de İstanbullu olarak kaydedilmiş olsa da Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinleri arasında farklı Anadolu şehirlerinden gelmiş aileler bulunmaktadır (Grafik 3). Dahası Harputlu bir Ermeni olan Asatur'un oğlu Mircan'ın 1893 tarihli defterde İstanbullu olarak kaydedilmesi burada doğum kriterinin temel alındığını göstermektedir. Dolayısıyla İstanbullu olarak kaydedilen hane reislerinin en azından bir bölümünün ikinci kuşak göçmenler olma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir.

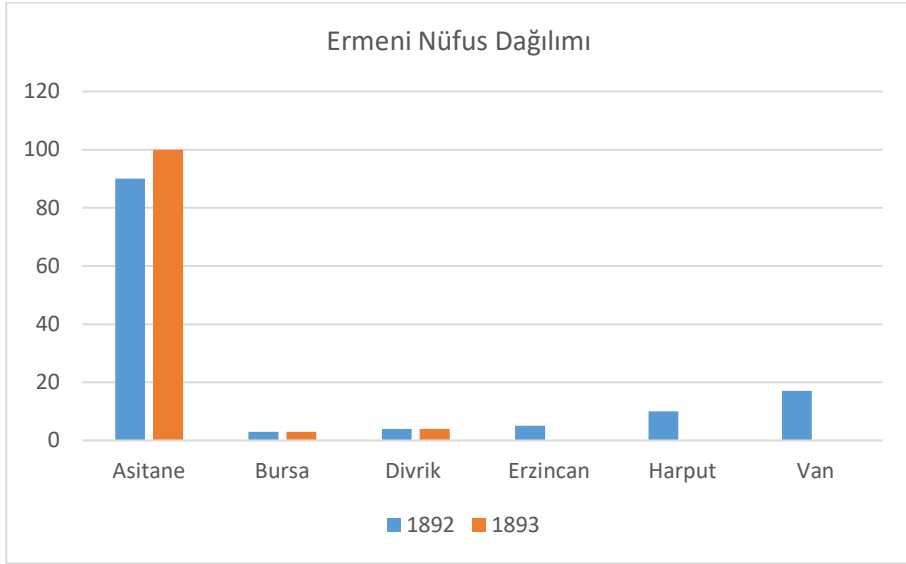
Kumkapı Teneke Mahallesi'ne yerleşen Ermenilerin göç biçimleri geleneksel mevsimlik bekar göçünden farklıdır. Ermenice pandukht denilen kişiler ailelerinden bağımsız olarak kentte buldukları süre içerisinde di-

⁵⁹ BOA. DH.MKT.1907.115.4 Kânunusani 1307 (16.12.1891).

ğer farklı etnik ve dinsel gruplardan muadilleri gibi bekar odalarında kalmaktadır (Riedler, 2011, s. 163). Kumkapı Teneke Mahallesi'ne çeşitli Anadolu şehirlerinden gelen Ermeniler ise son derece zor şartlarda yaşamalarına karşılık konutları daha önce de vurgulandığı gibi geçici bekar yerleşimleri değil kalıcı aile barınaklarıdır.

Şenyapılı, Ankara örneğinden hareketle ortakçı, yarıcı ya da maraba gibi toprak sahibi olmayan kırsal gruplara mensup Anadolu göçmenlerin kentte "işsiz ve parasız kaldıkları" için konut kiralayamadıklarını, toplama malzeme ile inşa ettikleri kötü şartlardaki kulübelerde yaşadıklarını anlatmaktadır (2004, s. 126). Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinleri, yazarın ele aldığı kategori ile ilk bakışta fark edilen bir benzerlik taşımakta, mahalledeki Anadolu göçmeni yoksul Ermeni ailelerin varlığı bu kategorinin oldukça köklü ve yaygın olduğunu ima etmektedir.

Grafik 3. Ermeni Nüfusun Kökenleri

1950'den önce doğmuş ve Kumkapı-Kadırga civarının Ermeni ahalisinden gelen kaynak kişiler Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinlerini Lom / Poşa peripatetikleri olarak tahayyül etmektedirler: "Ermeni de vardı orada ... Şimdi bizim Anadolu'nun bir kısım Ermenileri vardır, Romen. Poşa. Poşa tabir edilen. Poşa Çingene demek. Aynı manaya gelir. Yozgat'ta var-

dir. Çorum'da vardır. Ve aynı esmer vatandaşlar gibi olurlar. Onlar Ermeni Poşasıdır"⁶⁰. Geçim stratejileri büyük ölçüde toprak ya da hayvan sürülerinden yoksunlukla veya son derece marjinal bir sahiplik düzeyi ile bağlantılı olarak farklı topluluklara hizmet / zanaat sunumuna dayanan peripatetik gruplar, kır yoksullarının en dezavantajlı kümesini teşkil etmektedir. Geleneksel mesleklere dönük talebin azalması ile birlikte onları kırsal dünyaya bağlayan hemen hiçbir bağ kalmamaktadır. Bu bağlamda sözlü tanıklıkların onları tahayyül etme biçimi ile Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Anadolu göçmeni Ermeni sakinlerinin bölgede aile grupları halindeki varlığı ilk bakışta oldukça uyumlu gözükmektedir. Diğer taraftan topraksız ya da az topraklı kır yoksullarının tamamının peripatetik gruplara mensup olmaması nedeniyle bu zorunlu bir ilişki değildir.

Lom / Poşa peripatetiklerinin İstanbul'daki yerleşimi oldukça gerilere gitmektedir. 17. yüzyıl İstanbul tarihçisi Eremya Çelebi Kömürçiyen Topkapı'nın iç ve dış taraflarında Ermeni "Poşaların" yaşadığını anlatmaktadır. Erkekleri elek yapan, kadınları da bu elekleri satmak için şehri dolaşan "Poşalar" Kömürçiyen'a göre zaman içerisinde kısmen Müslüman olmuşlardır (1988, s. 21). Pamukçiyen'a göre Patrik Hagop Nalyan'ın izniyle diğer Ermenilerle evlenmeye başlayan Poşalar, bu sürecin sonucunda "diğer Ermenilerin içinde eriyip kaybolmuşlardır" (Pamukçiyen, 2002, s. 5). Çalışma kapsamında görüşülen kaynak kişilerin kendi yaşam süreçlerinde karşılaştıkları olaylar bu etkileşimi doğrulamaktadır: "M... ve A... vardı bizim. Onların anaları da Poşaydı. Ermeni Poşasıydı". Bu durum yoksul Ermenilerin Lom / Poşa peripatetikleri ile aralarına belirgin sınırlar çekmelerini, en azından bu sınırları dile getirmelerini güçleştirmektedir: "Teneke Mahallesi'nde oturanlar daha çok Hristiyanlardı. ... Hepsi Poşa deniliyor ama onlar da bir insandı, kimse ayıramazdılar"⁶¹. Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinlerinin İstanbullu olarak kaydedilmiş olanlarından bazılarının söz konusu karışık nüfus grubu ile bir biçimde bağlantılı olmaları mümkün gözükmeyle beraber bu argüman delile muhtaçtır.

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan sakinlerinin Lom / Poşa peripatetikleri ile olan ilişkisinin tartışılması meslek kriteri devreye sokul-

⁶⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

⁶¹ Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

duğunda oldukça zorlaşmaktadır. İstanbul'da Lom / Poşa peripatetiklerinin geleneksel olarak yaptıkları ifade edilen elekçilik ya da bağlantılı olabilecek herhangi bir ekonomik faaliyeti icra eden kişilere mahallede rastlanmaz. Mahalle sakinleri kişiler çok farklı meslek ve işkollarına dağılmış durumdadırlar (Tablo 4). Herhangi bir alanda ciddi bir yığılmadan söz edilemez. Diğer taraftan metal işleme ile bağlantılı sanatlarla uğraşan mahalle sakinlerinin belirli bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Paspatis 19. yüzyıl ortalarında kaba demircilik işlerinin ağırlıklı olarak Ermenilerin elinde olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki Avrupa sanayi mallarının rekabeti nedeniyle çoğu demirhane kapanmış, kagir binalar için gerekli demir donanımı imal eden dökümhaneler kurulmuştur. Buralarda Ortodoks Rum, Ermeni ve Avrupalı ustalar çalışmaktadır (Paspatis, 2014, ss. 76-77). Metal işleme dönemin Ermeni ahalisi arasında genel olarak yaygın bir faaliyettir ve mahalle sakinlerinin söz konusu meslekleri icrası doğrudan doğruya onların peripatetik kökenlerine işaret etmez. Bu kişilerin modern sanayinin yarattığı basıncın etkisiyle işçileşmiş ya da müşteri kitlesi daralarak yoksulluğa düşmüş geleneksel zanaatçılar olma ihtimallerini gözden kaçırmamak daha doğru olacaktır.

Özellikle Ermeni mahalle sakinlerinin blok halinde yoğunlaştığı bir diğer mesleki faaliyet olan balıkçılık Kumkapı Teneke Mahallesi'nin konumu gereği icra edilmesi makul ve kolay olan bir ekonomik faaliyet olarak düşünülebilir. 1893 tarihli defterde mahallenin Ermeni sakinlerinin 5'i balıkçı, 2'si ise kayıkçı olarak kaydedilmiştir. Bu haliyle mesleğin Ermeniler arasında oldukça popüler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sözlü tanıklıklarda Kumkapı Teneke Mahallesi'nde büyük balıkçı reislerinin bulunmadığı ifade edilmektedir⁶². Anlaşıldığı kadarıyla Teneke Mahallesi sakinleri daha ziyade reislerin yanında tayfa-işçi statüsünde çalışmışlardır. Abdülaziz Bey "büyük kayıklarda ve balık kayıklarında", çalışan söz konusu kişileri İstanbul'un "sermayesiz amele gibi çalışan" ahalisi arasında saymaktadır (1995, s. 139).

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan ahalisinin çalıştığı diğer ekonomik faaliyetler, geleneksel mesleklerini kaybetmiş peripatetik gruplarca icra edilebildiği gibi şu veya bu nedenle kaynaklarını yitirmiş çok çeşitli sosyal kökenlerden kentlilerin de çalışabileceği, kısmen ücretlilik ve kısmen kendi hesabına çalışma prensibine dayanan, genel olarak düşük

⁶² 19.2.2017 tarihinde Surp Hovhannes Kilisesi'ne yapılan ziyaret sırasında kilise cemaati ile yapılan sohbet sonrasında alınan gözlem notları.

Tablo 4. Meslekler Tablosu

Meslek Adı	1892					Toplam	1893					Toplam
	93 Göçmenleri	Anadolu Göçmeni Müslüman	İstanbul Ermeni-	İstanbul Rum	Anadolu Göçmeni Ermeni		93 Göçmenleri	Anadolu Göçmeni Müslüman	İstanbul Ermeni-	İstanbul Rum	Anadolu Göçmeni Ermeni	
Araba Sürücüsü	1					1						0
Arabacı							4					4
Balıkçı	2		2			4	1		5			6
Basmacı			1			1						0
Bileyçi	2					2						0
Boyacı									1			1
Çamaşırcı			1			1	1					1
Çerçi			2			2			1			1
Çorapçı			1		2	3						0
Dökmeci						0				1		1
Dökmeci Çırağı				1		1						0
Dul							1					1
Dülger			1			1			1			1
Eski Kundura Dikicisi	3	1				4						0
Eskici							2	1				3
Fesci					1	1					1	1
Hamal	1				1	2	3		1			4
Hamamda Natır	1					1						0
Hizmetçi	4					4			1			1
İpek Bükücü			1			1						0
Kağıt Kavafı	1					1						0
Kamçıcı							1					1
Kayıkçı			1			1			2			2
Kolacı			1			1						0
Kundura boyacısı					2	2						0
Kundura Kalıpcısı			1			1						0
Kunduracı								1	1			2
Küfeci	3					3	2					2
Paçavracı	1		1			2	4					4
Rejide makineci			1			1						0
Rençper	2				1	3	3	1				4
Simsar							1					1
Tenekeci			1			1			1			1
Terlikçi			1			1	1		1			2
Timurcu (Demirci)			2			2			2			2
Tuğlacı									1			1
Yarıcı							1					1
Yük Arabacısı	1					1						0
Mesleksiz								1	2		1	4
Bilgi Yok	1	1	1			3						0
Toplam	23	2	19	1	7	52	25	4	20	1	2	52

gelirli ve zahmetli çalışma alanlarıdır (Tablo 9). Bu olgular kaynak kişilerin tanıklıklarının işaret ettiği Lom / Poşa peripatetik köken varsayımını doğrulamadığı gibi yanlışlamaz da. Kaynak kişilerin zihinlerindeki peripatetik köken tahayyülü bir ilişkinin varlığına gönderme yapsa da argümanın kapsayıcılığına ilişkin herhangi bir fikir vermemektedir.

Sonuç

Engels'in detaylı slum betimlemeleri ağırlıklı olarak 19. yüzyıl başlarının İngiltere'sine odaklanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru slumlar Avrupa coğrafyasının dışında da yaygınlaşmaya başlar. Karpat "üçüncü dünya ülkelerinde" slum benzeri konutların gelişiminin 1880-1930 yılları arasında Batı etkisi altında gelişen "sınırlı kalkınma" ile ilişkili olarak ortaya çıktığını yazar (2016, . 47). Kumkapı Teneke Mahallesi'nde, slum yazınında dikkat çekilen ortaklıkların gözlenebildiği ve yerel söylemde teneke mahalle olarak adlandırılan söz konusu yerleşim aşığı yukarı aynı dönemde ortaya çıkmıştır.

Arşiv belgeleri 1880-1892 yılları arasında, Kumkapı-Kadırga Hisarı ile tren yolu arasında kalan boşluğa 52 teneke ev / barakanın inşa edildiğini ortaya koymaktadır. 1883 yılının ağustos ayından itibaren idarenin kamu binalarında ücretsiz barınan 2830 göçmenden taşraya gönderilmek yerine İstanbul'da kalmak isten 2314 kişiyi tahliye etmesi ile doğrudan ilişkili olarak Nişantaşı ve Kadıköy gibi çeşitli semtlerde en az 4868 kişinin barındığı 979 teneke ev / baraka inşa edilmiştir. Öte yandan teneke mahalleler sadece 93 göçmenlerinin değil aynı zamanda yerli kent yoksullarının da konut ihtiyacına bir yanıt teşkil etmektedir.

Bu çalışmaya kaynaklık eden 1892 ve 1893 tarihli defterlerde mahalleyi oluşturan 52 hanenin temsilcileri, köken, meslek ve hane nüfusu bilgileri ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Ağırlıklı olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı göçmenleri ve İstanbullu Ermenilerden oluşan mahallede az sayıda Anadolu göçmeni Müslüman ve Ermeni ile bir Rum aile yaşamaktadır. Bu çalışmada söz konusu ailelerin sosyal kökenleri hakkında sözlü tarih görüşmelerinde ulaşılan tanıklıklar, defterlerdeki köken ve meslek bilgileri ile birlikte ele alınarak genel bir değerlendirme yapılmaya gayret gösterilmiştir.

1935 doğumlu olup mahalle sakinlerini şahsen tanımış olan bir kaynak kişi; mahallenin çoğunluğunun "Romen" olduğu vurgusuyla 93 göçmenlerinin peripatetik kökenine atıf yaparken mahalle sakinlerinin arasında "Poşa" Ermenilerinin olduğunu biraz daha temkinli bir dille ifade eder. Diğer taraf-

tan Teneke Mahallesi'nin tek bir sosyal kökene indirgenemeyecek karmaşıklık kaynağı kişinin zihninde güçlü bir biçimde yer etmiştir: *"Derme çatma olduğu için nerede yuvasız insan var oraya gelip bir baraka yaparlardı. Bu Teneke Mahallesi tabiri budur"* ⁶³.

Kaynak kişinin "Romen" olarak tanımladığı 93 göçmeni mahalle sakinleri günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde yer alan çok farklı şehirlerden gelmişlerdir. Çırpan-Filibe'den gelen sekiz ve Lofça'dan dört aile en kalabalık grupları oluşturmaktadır. Bu gruplar tarafından icra edilen meslekler büyük ölçüde geldikleri bölgelerde ya da İstanbul'da peripatetik kökenli grupların yöneldikleri ama farklı sosyal kökenlerden gelen grupları da mutlak anlamda dışarıda bırakmayan ekonomik faaliyetler olarak görülebilir. Sözlü tarih anlatısındaki peripatetik köken varsayımı, 93 göçmenleri örneğinde maddi olgularla paralellik arz etmektedir.

Mahallenin Hristiyan ahalisinin sosyal kökeni daha karmaşıktır. Özellikle Ermenilerin geleneksel olarak yoğunlaştıkları metal işleme zanaatlarını icra eden mahalle sakinlerinin Batı sanayi ürünlerinin ağır baskısı karşısında işçileşmiş ya da işçilik ve küçük üretim arasında gidip gelen geleneksel kentli zanaatçılar olma ihtimalleri görmezden gelinemez. Genel olarak düşük gelirlili, hareketli ve icrası zor faaliyetlerde yoğunlaşmış olan diğer Ermeni mahalle sakinlerinin meslekleri geleneksel mesleklerini yitirmiş Lom / Poşa peripatetikleri kadar başka kent yoksullarına da açıktır. Bir başka açıdan "Poşa" adlandırması civar Ermeni ahalisinin pek çoğu için kısmen etnik ama daha belirgin bir biçimde toplumsal tabakalaşmayı işaret eden çağrışımlar yapmaktadır: *"Bizdeki Poşa veya Boşa dediğimiz, hiç bana yakışmayacak şekilde söyleyeceğim insanın yere düşmüşü. ... Yani yokluk içinde yaşayan, Çingene demek yani"* ⁶⁴. İstanbul'un yerli Lom / Poşa nüfusunun zamanla farklı sosyal kökenlerden Ermeni kent yoksullarının içerisinde eridiğine ilişkin tarihsel kayıtlarla birlikte ele alındığında yukarıdaki bilgiler Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan sakinlerinin dışarıdan bakanlarca seçilemeyen heterojen bir bileşime sahip olduklarını ima etmektedir.

Sonuç itibarıyla Kumkapı Teneke Mahallesi eldeki verilere göre resmi otoritelerce "teneke mahalle" adıyla kayıtlanmış ilk yerleşim birimidir. Hali hazırda mevcut bilgiler Kumkapı Teneke Mahallesi'nin kurucu nüfusunun

⁶³ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

⁶⁴ Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2016.

kısmen peripatetik kökenli gruplar, kısmen de çok çeşitli sosyal kökenlerden Müslüman ve Hristiyan kent yoksullarından oluştuğunu göstermektedir. Söz konusu yerleşim birimi ve diğer teneke mahallelerce ilgili bilgilerimiz arttıkça 19. Yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'unda gündelik yaşamın temel unsurlarından biri olan bu mekânsal gerçekliğin özgün bağlamı içerisinde daha derinlikli olarak tartışılması mümkün olabilecektir.

Extended Abstract

A Teneke Mahalle (Slum) in the Kumkapı Ramparts: Early Modern Urban Poverty in the 19th Century İstanbul

*

Egemen Yılgür
Nişantaşı University

The Russo-Turkish War (1877-78) (the 93' War) caused a refugee influx to the Ottoman Empire from the lost territories. The majority of them were the old Muslim inhabitants of the land which is today in Bulgaria. The cities like Lovech, Ruse, Sofia had lost a considerable part of their Muslim population and hundreds of them found themselves in a fight of survival against poverty, disease and any kind of difficulties caused by the forced massive migration.

Temporary housing of the migrants was a serious administrative issue especially in Istanbul. Although they were initially unprepared to welcome the migrants with their limited sources, The Ottoman institutions adopted new strategies to deal their inadequacy. The majority of migrants, who had probably been the residence of rural areas in their former country and agriculturalist, were sent to the rural areas and they were provided agricultural equipment and land. Another category of migrants who had probably been urban middle classes with a rich social capital were given permission to stay in the city when they decided to live with their relatives without demanding anything from the state.

For the most disadvantaged segment of the migrants who were urban poor in their former cities, today in Bulgaria, the issue of housing was more complicated. Majority of them had not been agriculturalist and their occupations required the presence of an urban environment. Thus, they did not ask to be sent to the rural areas of the Ottoman Empire. However, they also suffered from the lack of adequate social capital as they had no relatives to welcome them voluntarily. These conditions caused their housing in public

buildings in where they had been settled temporarily, to continue longer than the others. According to a series of official documents, Latinized and analysed for the first time, as far as I know, in this paper, the Ottoman administration decided to end this situation in 1883 and until the fall of 1884, the majority of the migrants, who wanted to stay in the city to work in the petty jobs they were already familiar, were evicted from the public buildings and according to the documents the number of them was around a few thousands.

Since then the housing demand of the migrants with the local poor who had already needed proper dwellings, increased rapidly. Poor families, also single workers, newly migrated, a considerable part of them were rural Armenians from eastern Anatolia, and the others who settled much before but still suffer from the inadequate sources to gain a proper dwelling under the average conditions like the migrants were generally able to work in the jobs like portage, shoe shining, rag-picking which, in many cases, let them to meet just basic needs and it was not possible for them to rent or buy a proper house under these circumstances. The "teneke mahalle" consisted of dwellings which constructed of "old boards, gasoline tins, waste", was a creative solution against the crisis and spread considerably in the urban fabric of Istanbul in the last quarter of 19th century.

The "teneke mahalle" denomination which can be seen as the local counterpart of slum notion; even the earlier "gecekondur mahalles", as squatter settlements, had also similar characteristics with slums, the ones built after 1950s with the internal migration from the rural areas of Turkey to urban should be dealt as a different spatial category in accordance with the approach of pioneer representatives of Urban Studies in Turkey; was officially used for the first time to define 52 dwellings constructed of mostly gasoline tins between railway and Kadirga section of ramparts in Kumkapı (Contoscali).

The discussion in this study fundamentally depends on two record books dated to 1892 and 1893 prepared by the state officials during an investigation conducted in the neighborhood and include the data of household heads' occupation and origin and household population. The record books Latinized and read during the preparation process of this article. The first record book dated to 1892 has a wider content that it was claimed in the documents presenting the record book to the upper stages of the administration that the record book includes the almost all of "teneke" dwellings all around the city. The examination of the record book prove that the claim was real-like but not real. There are some exceptions that we can learn their existence from other

sources but not included in the record book like “teneke” dwellings in Balımcu farmland. Nevertheless, the record book is a great source for the socio-demographic features of the residents of “teneke” dwellings. It is also interesting that although there are many different regions on which “teneke” dwellings built included in the record book, only the one in Kumkapı was denominated as “teneke mahalle” and this reveals the fact that the one which reached the proper size, density, and visibility to be perceived as “teneke mahalle”, a neighborhood consisted of “teneke” dwellings, earlier than the others was Kumkapı Teneke Mahallesi. The second record book dated to 1893 focused on a limited territory including Kumkapı Teneke Mahallesi, Şehsuvar Bey, but also Ahırkapı, Cankurtaran etc.

In this study, it is aimed to discuss social origins of the founder population of Kumkapı Teneke Mahallesi over the analyze of two record books with supportive oral history records. Oral testaments generally assume the founders to be peripatetic, or more precisely late-peripatetic, Roma and the so-called Armenian Gypsies, Bosha. Without any clear reference to the ethnic, or sub-ethnic, origins in the record books, it has never been easy to confirm or reject this assumption. At this point, the primary historic sources of the term are used to detect the daily elements, particularly occupation, which was distinctive for peripatetic groups, in this case Roma and Bosha, and they were compared with the traces taken out from the record books to reach a convincing evaluation about the socio-cultural origins of the founders of Kumkapı Teneke Mahallesi.

Kaynakça/References

- (1957, 25 Ocak). Florya-Sirkeci sahil yolu. *Cumhuriyet*, ss. 2.
- Abdülaziz B. (1995). *Osmanlı adet, merasim ve tabirleri (cilt 1-2)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Andreasyan, H. D. (1988). Notlar. E. Ç. Kömürçüyan (Yaz.). *XVII. asırda İstanbul tarihi içinde* (ss. 61-299). İstanbul: Eren.
- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti'nde kolera İstanbul örneği*. İstanbul: Kitabevi.
- Ayverdi, E. H. (1958). *19. asırda İstanbul haritası*. İstanbul: Şehir Matbaası.
- Baronyan, H. (2016). *İstanbul mahallelerinde bir gezinti*. İstanbul: Can.
- Çelik, Z. (1993). *The remaking of Istanbul portrait of an Ottoman city*. California: University of California Press.
- Çerkezyan, S. (2003). *Dünya hepimize yeter*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekar odaları ve meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda marjinalite ve mekân*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

- Dabağyan, L. P. (2009). *Başbuğ Türkeş ve milliyetçilik siyasi hayatım ve düşüncelerim*. İstanbul: Yedirenk.
- Dağdelen, İ. (2006). *Alman mavileri 1913-13 1. Dünya Savaşı öncesi İstanbul haritaları*. (Cilt 2). İstanbul: İmaj Ofset.
- Davis, M. (2006). *Planet of slums*. Newyork, London: Verso.
- Duben, A. ve Behar. C. (2013). *İstanbul haneleri evlilik aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Eldem, E. (2010). İstanbul: İmparatorluk payitahtından periferileşmiş bir başkente. E. Eldem, ve D. Goffman, ve B. Master (ed), *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 165-248.
- Engels, F. (1997). *İngiltere’de emekçi sınıfın durumu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Ergin, N. (2011). *The Albanian tellak connection: Labor migration to the hammams of the 18th century İstanbul, based on the 1752 İstanbul Hamamları Defteri*. Turcica, 43, 231-256.
- Ergin, O. N. (1930). İstanbul belediyesi ile şubelerinin ve nahiyelerin hudutları. *İstanbul Belediye Mecmuası*, 76/4, 151-166.
- Ergin, O. N. (1934). *İstanbul şehri rehberi*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye (cilt 7)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erman, T. ve Türkyılmaz, S. (2008). Neighborhood effects and women’s agency regarding poverty and patriarchy in a Turkish slum. *Environment and Planning A*, 40, 1760-1776.
- Ertuğ, N. (2008). *Osmanlı döneminde İstanbul hamalları*. İstanbul: Timaş.
- Gençay, M. (1962). *Gecekondu problemi*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- Güney, M. (1964). *Üsküdar kazasında gecekondu problemi ve başlıca meseleleri*. 1963-64 Yılı Ders Yılı Sosyoloji Konferansları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı.
- Güngör, S. (1939, 14 Temmuz). Şehrin içinden: Teneke mahalleler. *Cumhuriyet*. ss. 7.
- Heper, M. (1978). *Gecekondu policy in Turkey an Evaluation with a case study of Rumelihisariüstü squatter area in İstanbul*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2003). *Nöbetleşe yoksulluk Sultanbeyli örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnanıcı, H. (2001). Türkiye’de avukatlık ideolojisi. *Toplum ve Bilim*, 87, 135-163.
- İnciciyan, P. Ğ. (1956). *XVIII. asırda İstanbul*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- İpek, N. (1999). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karay, R. H. (1985). *Bugünün saraylısı*. İstanbul: İnkılap.
- Karpat, K. (2016). *Türkiye’de toplumsal dönüşüm kırsal göç, gecekondu ve kentleşme*. İstanbul: Timaş.
- Keleş, R. (1972). *Türkiye’de şehirleşme, konut ve gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Kıranlar, S. (2015). Mütareke İstanbul’unda konut sorunu. *METU JFA*, 32(2), 99-116.
- Kırlı, C. (2015). İstanbul’da hemşerilik tabanlı tabakalar / yoğunlaşmalar. C. Yılmaz (ed.), *Antik çağdan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Koçu, R. E. (2002). *Tarihte İstanbul esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Koyun, N. (2015). *Sabah gazetesi (7202-7932. sayılar-İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Kömürçiyen, E. Ç. (1988). *XVII. asırda İstanbul tarihi*. İstanbul: Eren.
- Ortaylı, İ. (2016). *İstanbul'dan sayfalar*. İstanbul: İnkılap.
- Ölçer, E. (2014). *Şehir sokak hafıza Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul sokak adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Özkılıç, S. K. (2015). *1894 depremi ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özmut, A. H. (1936). *İstanbul surlar dahili ev tipleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü. Yayınlanmamış Bitirme Tezi. İstanbul.
- Pamukçiyen, K. (2002). *İstanbul yazıları*. İstanbul: Aras Yayınları.
- Paspatis, A. (2014). *Balıkli Rum hastanesi kayıtlarına göre İstanbul'un Ortodoks esnafı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Peroititch Haritası. *İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya*. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.
- Rao, A. (1986). *Roles, status and niches: A comparison of peripatetic and pastoral woman in Afghanistan*, *Nomadic Peoples*, 21/22, 153-177.
- Riedler, F. (2011). *Armenian labour migration to Istanbul and the migration crisis of the 1890s*. U. Freitag, ve M. Fuhrman, ve N. Lafi, ve F. Riefler (ed.), *The City in the Ottoman empire migration and the making of urban modernity*. 160-176. New York: Routledge,
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları alfabetik sırayla*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Söğüt, M. (2009). *Dolapdere Kürt kediler Çingene kelekler*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- (1329 / 1913). *Şehremaneti dahilinde bulunan mahallat esamisi*. İstanbul: Arşak Garuyan Matbaası.
- Şenyapılı, T. (2004). *"Baraka" dan gecekonduya Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü 1923-1960*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk göçleri belgeler 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Tütengil, C. O. (1975). *Temeldeki çatlak*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Yılgür, E. (2012). *Nişantaşı tenek mahallesi: Tenek mahalle yoksulluğundan orta sınıf yerleşimine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılgür, E. (2015). *Son dönem Osmanlı İstanbul'unda kent yoksulluğu: Balmumcu Çiftliği örneği*. *Toplum ve Bilim*, 134, 119-156.
- Yılgür, E. (2016). *Lofçalı muhacirler mahallesi: Kentsel mekânın yeniden üretimi ekseninde peripatetik toplumsal organizasyon biçimleri*. *Modus Operandi*, 1(4), 177-210.
- Yörük, S. (2012). *XVIII. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar hamamları ve hamam esnafı*. S. F. Göncüoğlu, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, 316-331. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

Arşiv Belgeleri

- BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).
- BOA. BEO. 288. 21585. 2. 21.Rebiülevvel.1311 (1.10.1893).
- BOA. BEO. 52.3875.2.24.Muharrem.1319 (18.8.1892).
- BOA. BEO. 52.3875.3.21.Muharrem.1310 (15.8.1892).
- BOA. BEO. 571. 42761. 3. 26.Recep.1312 (23.1.1895).
- BOA. DH.MKT. 1338.5. 3.Zilhicce.1298 (1.11.1881).
- BOA. DH.MKT. 1576.87.8.Kanunievvel.304 (20.12.1888).
- BOA. DH.MKT. 1667.10.3.Teşrin-i Evvel.1305 (15.10.1889).
- BOA. DH.MKT. 1671.48.19.Teşrin-i Evvel 1305 (31.10.1889).
- BOA. DH.MKT. 1907.115.4 Kânunusani 1307 (16.12.1891).
- BOA. DH.MKT. 5.43.5.7.Zilhicce.1310 (21.6.1893).
- BOA. HH.d. 32562. 27.10.1324 / 14.12.1906.
- BOA. İ.ŞE. 2/30.1-17.
- BOA. İ.ŞE. 2/30. 4.2.1311 / 16.8.1893
- BOA. İ.ŞE. 2/30.2-4.
- BOA. İ.ŞE. 2/30.27.Zilhicce.1310 (11.7.1893).
- BOA. İ.ŞE. 2/30.4.4.Safer.1311 (16.8.1893).
- BOA. ML. VRD.d. 0180.2.29.Zilhicce.1255 (4.3.1840).
- BOA. ML. VRD.TMT.d. 05369.25.Ramazan.1262 (18.9.1846).
- BOA. Y.PRK.KOM. 1.26.2.3.Rebiülevvel.1295 (3.4.1878).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.1.29.Temmuz.1299 (7.8.1893).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.3.1.Ağustos.1299 (13.8.1883).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.4 ve 5. 10.Eylül.1300 (22.9.1984).

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2017.

19.2.2017 tarihinde Surp Hovhannes Kilisesi'ne yapılan ziyaret sırasında kilise cemaati ile yapılan sohbet sonrasında alınan gözlem notları. Görüşme sırasında çok sayıda kaynak kişinin tanıklıklarından yararlanılmıştır.

Egemen Yılmaz,

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Hizmet bölümünde yardımcı doçent. MSGSÜ Sosyoloji bölümünde kent yoksulluğu üzerine iki ders vermektedir.

- Assistant professor in Nişantaşı University Social Work department, gives two lectures on urban poverty in MSFAU Sociology department.

E-mail: egemenyilmaz@gmail.com

Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler

*

Saniye Akça
Şehir Plancısı

Öz

Kültürel miras, geçmişin ve bulunduğu bölgenin tarihi birikiminin izlerini taşıyan ve geleceğe aktarılması gereken varlıklardır. Bulunduğu toplumun birikimlerini yansıtır ve bu birikimler insanlarla birlikte gelişir ve yaşar. Bu aktarımın sağlıklı olabilmesi için sürdürülebilirlik ilke ve prensiplere uygun olarak stratejiler uygulanmalıdır. Modernleşmenin beraberinde getirdiği küreselleşme ile birlikte kentlerde bulunan kültürel miras alanları ekonomi ve cazibe merkezleri haline gelmeye başlamıştır. Kent merkezlerinde bulunan tarihi dokular ve alanlar ticari aktivitelerin en canlı olduğu yerlerde bulunmakta olup kullanma baskısı altında kalmaktadır. Bu yüzden bu alanları en doğru şekilde korumak ve işlevlendirmek gerekmektedir. Mirasın korunmasının nedenleri arasında insani etkilerin yanı sıra etkilerini yoğun bir şekilde gördüğümüz küresel ısınmanın günümüzdeki ve gelecekteki etkilerini de hesaba katmak gerekmektedir. Kentsel korumanın sağlanmasında kültürel miras yönetiminin sürdürülebilir olması ve tarihi doku ve eserlerin gelecek kuşaklara kullanılarak aktarımının sağlanması için "Alan Yönetimi" mekanizması en güncel araç olarak gündemimizde yasal yönetsel boyutları ile yer almaktadır. Dünya Miras Listesi kapsamında UNESCO Operational Guidelines kriterleri farklı coğrafyada yer alan ilgili dünya miras alanlarında yerel koşullarda yorumlanarak yerel alan yönetimi planları oluşturmaktadır. Farklı coğrafi alanlarda yerel özelliklere göre aynı kapsamda fakat farklı biçimlerde Alan Yönetim Planları ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın amacı; yasal ve yönetsel çerçevede farklı coğrafyalarda yer alan kültürel miras alanlarının korunması ve geliştirilmesine yönelik kararların alınması ve katılımcı planlama yaklaşımı kapsamında İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı'nın incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Koruma, Alan Yönetimi, Yönetim Planı

Cultural Heritage Management; Istanbul Historic Peninsula Reviews and Suggestions

*

Saniye Akça
City Planner

Abstract

Cultural heritages are assets which have traces of not only the past but also of region existing, and these assets must be handed from generation to generation. They reflect background of the existing society and live and develop with those people. In order to provide this transfer appropriately, the strategies which are proper to the principles and norms of sustainability must be applied. In conjunction with globalization which is accompanied with modernization, regions with cultural heritage have started to become economy and attraction centers. Historical textures and regions which are located in city center are situated on the places which economic activities are live and are under the pressure of usage. For this reason, these regions must be protected and functioned in most correct way. Not only human activity but also global warming which must be examined for the past, present and future effects must be considered in the framework of protection of cultural heritage. In order to provide sustainability of cultural heritage management and to transfer the historical textures and artifacts to next generations by not avoiding to use, "Area Management" mechanism is situated in our agenda with its legislative and administrative dimensions. Within the World Heritage List, the criterias of UNESCO Operational Guidelines, in the related World heritage areas which are located in different geographies are examined on local conditions and then local area management plans are formed. In different geographical areas, Area Administrative Plans are formed in the same scope but in different configurations. The objective of this article is the protection of cultural heritage areas which is located in different geographies and taking the decisions for developing them and investigation of İstanbul Historical Peninsula Area Management Plan within the context of participatory planning approach in legislative and administrative framework.

Keywords: Cultural Heritages, Conservation, Site Management, Management Plan

1. Giriş

Kültürel miras; geçmişten günümüze kalan somut ve somut olmayan değerlerdir. Bulunduğu toplumun birikimlerini yansıtır ve bu birikimler insanlarla birlikte gelişir ve yaşar. Modernleşmenin beraberinde getirdiği küreselleşme ile birlikte kentlerde bulunan kültürel miras alanları ekonomi ve cazibe merkezleri haline gelmeye başlamakta ve kullanma baskısı altında kalmaktadır (Ökesli, 2011, s.12-18). Bu yüzden bu alanları en doğru şekilde korumak ve işlevlendirmek gerekmektedir. Sürdürülebilir koruma ilkeleri çerçevesinde, kültürel miras alanlarının iyileştirilerek ve geliştirilerek yaşatılmasına yönelik hedefler ve amaçlar belirlenmelidir.

Kentsel korumanın sağlanmasında kültürel miras yönetiminin sürdürülebilir olması ve tarihi doku ve eserlerimizin gelecek kuşaklara kullanılarak aktarımının sağlanması için "Alan Yönetimi" mekanizması en güncel araç olarak gündemimizde yasal yönetsel boyutları ile yer almaktadır (Kocabaş, 2012). UNESCO' nun Operational Guidelines kriterleri farklı coğrafyada yer alan dünya miras alanlarında yorumlanarak yerel alan yönetimi planları oluşturulmaktadır. Farklı coğrafi bağlamlarda ve yerel koşullarda geliştirilen alan yönetimi planları incelendiğinde yerel koşulların kültürel, ekonomik, fiziksel ve sosyal boyutu bağlamında biçimlendiği görülmektedir. Bu bağlamda 2011 Ekim tarihli İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı örneği irdelenerek değerlendirilecektir.

Ayrıca son zamanlarda etkisi giderek artan küresel ısınma nedeniyle Tarihi Yarımada'nın bulunduğu İstanbul kenti sular altında kalma tehlikesi yaşayacak önemli kentlerden biridir. Atmosfere karbondioksit ve ısıyı tutan diğer gazların salınımıyla Dünya son yüzyılda yarım dereceden fazla ısınmış ve bu deniz yüzeyinin ise 20 cm kadar yükselmesine neden olmuştur. İklim değişikliği sonucu buzulların erimesiyle deniz düzeyindeki yükselme, İstanbul'da, Tarihi Yarımada'nın kıyılarını da etkileyecektir. Önümüzdeki 100 yıl içinde deniz yüzeyinin 2.6 metre yükselmesi durumunda, su altında kalma riski olan alanların Yenikapı sahillerinden girecek tuzlu suyun neredeyse Aksaray'a kadar ulaşabileceğini işaret etmektedir (İlgaz, 2013, s.66-79). Küresel ısınma tehdidi yaşayan bu önemli kentin, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında hedefledikleri stratejiler ve yönetsel kurguları bu kapsamda da "Alan Yönetimi Planı" nda ele alınmalıdır.

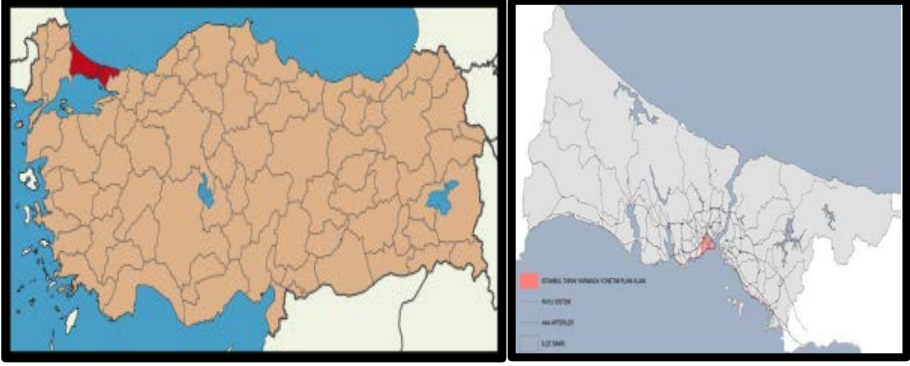

Harita 1. İstanbul ve Tarihi Yarımada Küresel Isınma Senaryosu (Kaynak: National Geographic 2013/Eylül)

Kültürel miras yönetimi kavramı; kültürel mirasımızın korunması ve iyileştirilmesi, geliştirilmesi açısından giderek büyük önem kazanmaktadır. Tarihi kentsel dokunun çevresiyle bir bütün olarak geliştirilerek yaşatılması, sit alanlarının korunması ve bu alanların geleceğin mirası olarak ele alınabilmesi için katılımcı bir politikanın sağlanması gerekmektedir (Aksoy ve Enlil, 2012, s. 2-29). Bu çalışmada katılımcı planlama temelinde kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi, bu kapsamda sürdürülebilir korumanın gerçekleştirilmesi savunulmaktadır.

2. Alanın Konumu ve Tanımı

İstanbul ili, Balkan Yarımadası ile Anadolu arasında bir geçiş oluşturan ve topografik olarak kuzeyde Karadeniz, doğuda Kocaeli Sıradağları'nın yüksek tepeleri, güneyde Marmara Denizi ve batıda Ergene Havzası'nın su ayırım çizgisi, idari olarak ise, doğuda Kocaeli ve batıda Tekirdağ ili ile sınırlanmaktadır. Çatalca Yarımadası'nın güneydoğu ucunda yer alan İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Alanı, İstanbul Boğazı ve Haliç'in Marmara Denizi girişlerini biçimlendiren eşsiz bir coğrafyayı oluşturmaktadır (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2011).

Harita 2. İstanbul ve Tarihi Yarımada Konumu (Kaynak: İstanbul Tarihi Yarımada A.Y.P)

2010 yılı itibariyle Alan'ın Tarihi Yarımada bölümü, Fatih İlçesi sınırları ile tamamen örtüşürken, Kara Surları'na paralel uzanan Tampon Bölge, Eyüp, Bayrampaşa ve Zeytinburnu ilçeleri sınırlarında kalmaktadır. Alan toplam 2.110 ha olup, bunun 1.562 ha'ını Tarihi Yarımada ve 548 ha'ını ise Tampon Bölge oluşturmaktadır.

Tarihteki en eski adıyla Licus, kentin kuruluş efsanesinden kaynaklanan Bizantion, Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti Konstantinopolis ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Dersaadet ve Stamboli olarak 8000 yıllık geçmişiyle bugüne ulaşan İstanbul Tarihi Yarımada, insan yerleşimlerinin kesintisiz olarak süreklilik gösterdiği, katmanlandığı ve günümüzde de bütün canlılığıyla yaşamın devam ettiği dünyadaki nadir yerleşmelerden biridir.

İstanbul'un eşsiz ve kendine özgü silueti yüzyıllar boyunca oluşmuş ve 6.yy. mimarisini yansıtan Aya Sofya'yı, 15.yy Fatih Külliyesi'ni, 19.yy'a kadar eklentilerle geliştirilmiş Topkapı Sarayı'nı, Mimar Sinan'ın önde gelen eserleri olan, 16.yy mimarisini yansıtan Süleymaniye ve Şehzade Camii Külliyelerini, 17.yy eseri Sultanahmet Camii'ni ve 1664'te tamamlanan Yeni Camii'nin minarelerini içermektedir. Alandaki üstün evrensel değere sahip dört bölge; Sultanahmet Arkeolojik Park; Süleymaniye Camii Külliyesi ve Çevresi; Zeyrek Camii ve Çevresi ve Blachernae Sarayı kalıntılarını da içeren Kara Surları alanıdır (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2011).

Resim 1. İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Bulunan Üstün Evrensel Değere Sahip Alanlar (Kaynak: İstanbul Tarihi alanları alan Başkanlığı Resmi Web sitesi; <http://www.alanbaskanligi.gov.tr>)

Türkiye, UNESCO tarafından 1972 yılında kabul edilen “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Hakkında Sözleşme”yi 1983 yılında imzalamıştır. “İstanbul’un Tarihi Alanları” adıyla 1985 yılında Dünya Miras Listesi’ne alınan dört koruma alanı, Liste’ye alınmadan önce ulusal mevzuat kapsamında koruma alanı olarak tescillidirler. Topkapı Sarayı ve Sultanahmet Bölgesi 1953 yılında “Arkeolojik Park” olarak ilan edilmiş; “Zeyrek Camii ve çevresi” 1979 yılında; “Süleymaniye Camii ve çevresi” 1977 yılında ve “Kara Surları” ise 1981 yılında koruma altına alınmışlardır. Bu tarihten itibaren İstanbul Tarihi Yarımada’da dört Dünya Miras Alanı’nın dışında kalan diğer koruma altına alınması gereken bölgelerin de sit alanı olarak ilan edilmeleri gündeme gelmiştir. Bu çalışmalar sonunda 1995 yılında İstanbul Tarihi Yarımada kısmen “arkeolojik”, kısmen “kentsel arkeolojik” ve kısmen “tarihi ve kentsel” olmak üzere sit alanı olarak ilan edilmiş tümüyle koruma altına alınmıştır.

Dünya Miras Komitesi tarafından üstün evrensel değer taşıyan varlıkların tanımlanmasında kullanılan ölçütler kapsamında İstanbul’un Tarihi alanları için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile birlikte hazırlanan ve UNESCO Dünya Miras Komitesi’nin 19-29 Haziran 2011 Paris toplantısında

üstün evrensel değer tanımı, kriterlere uygunluk, özgünlük ve bütünlük tanımlamaları kabul edilmiştir. “İstanbul’un Tarihi Alanları”, Üstün Evrensel Değer taşıyan varlıkların Dünya Miras Listesi’ne alınması aşamasında kullanılan kriterlerden; (i)(ii)(iii)(iv) numaralı kültürel kriterleri karşılamıştır.

3. Alan Yönetimi Planı

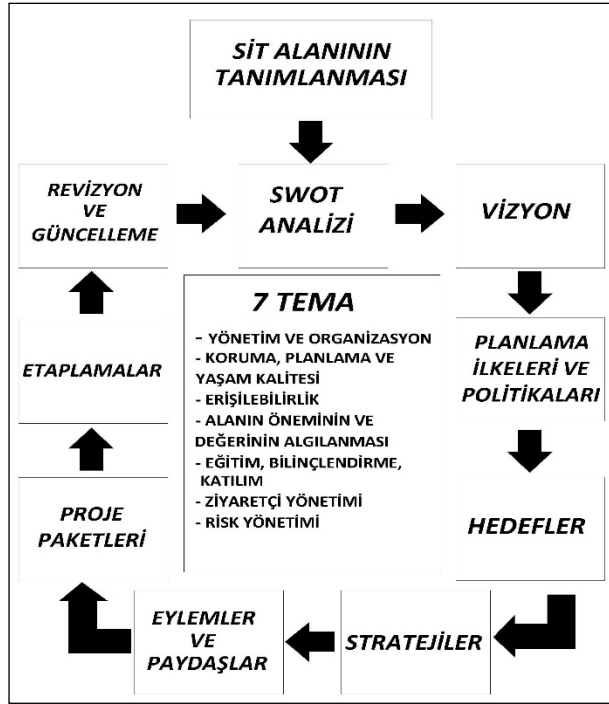
İstanbul Sit Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı 2006 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde, Dünya Miras Alanları’nın yönetim planlama sürecini koordine etmek amacı ile kurulmuştur. İstanbul Sit Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı’nın faaliyetleri bir Danışma Kurulu ile Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu tarafından desteklenmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde de Türkiye’de bulunan Dünya Miras Alanları’nın idari işlerini koordine etmek, Dünya Miras Konvansiyonu ve Uygulama Rehberi’nin uygulanması için ilgili makamlarla işbirliği sağlamak üzere ayrıca bir bölüm yapılandırılmıştır.

Ekim 2011 tarihli Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı kapsamında, Dünya Miras Listesi’nde yer alan dört ayrı bölge (Sultanahmet Arkeolojik Parkı, Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı, Zeyrek Camii ve Koruma Alanı, İstanbul Kara Surları) için plan yapmak yerine Tarihi Yarımada’nın bütününe kapsayacak şekilde ele alınması görüşü benimsenmiştir.

Tarihi Yarımada Yönetim Planı hazırlanmasında eşgüdüm görevi İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne verilmiştir. Düzenleyici çerçeve kapsamında; 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”, 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”, 2634 sayılı “Turizm Teşvik Kanunu” yer almıştır. Ayrıca alanı sınırları içinde geçerli olan çok sayıda yasal mevzuat bulunmaktadır; 3194 sayılı “İmar Kanunu” başta olmak üzere bölgenin yönetilmesine ilişkin 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, 5393 sayılı “Belediye Kanunu” temel kanunlar olarak yürürlükte. 5737 sayılı “Vakıflar Kanunu”, 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun”, 3621 sayılı “Kıyı Kanunu”, 5225 sayılı “Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu”, 2985 sayılı “Toplu Konut Kanunu”, 2872 sayılı “Çevre Kanunu” da İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Alanı sınırları içinde geçerli olan temel kanunlardır. Diğer sorumlu kuruluşlar ise; Kamu Kurumları (Merkezi ve Yerel) ve Örgütlü Gruplar (Ulusal ve Uluslararası STK’lar, Üniversiteler, Dernekler, Odalar vb.) başlıklar altında toplanmıştır.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı çalışma programı aşamaları;

- 1.Etap: Yönetim Alanında yapılan tüm çalışma ve verilerin toplanıp analitik çalışmaların gerçekleştirilmesi
- 2.Etap: Önceki safhada başlamış olan “Paydaş Analizi” sonucunda saptanan paydaşların katılımıyla Yönetim Planı Alanı vizyon, hedef ve stratejilerin belirlenmesi
- 3.Etap: Paydaşların etkin kullanımı ile 2.Etap’ ta belirlenen hedeflere göre Eylem planlarının hazırlanması
- 4.Etap: Yönetim Planı’nın hazırlanıp paydaşlara sunulması ve görüşler doğrultusunda revize edilmesidir.

Şekil 1. İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı Akış Şeması (Kaynak: İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı)

Yönetim Planı, birçok danışma toplantılarının, çalıştayların yapımı ile gerçekleştirilmiştir. I.Katılım toplantısı ile Analizler kapsamında SWOT Analizi yapılmış ve Tarihi Yarımada’ da yapılan bölgelemeler ile sorunlar belirlenmiştir. Sonraki toplantılarda ise SWOT Analizi sonuçlarına göre temalar belirlenmiş ve bu temalar kapsamında temel sorunlar ele alınmıştır. Bu temalar;

Yönetim ve Organizasyon: Alan'da yetkili olan kurumlar arasında eşgüdüm olmaması, Alan'da ilgili ve yetkili kurumların mevzuatları arasındaki uyumsuzluklardır.

Koruma, Planlama ve Yaşam Kalitesi: Planlama ve Koruma; Alan' da plan yapma ve proje geliştirme yetkisine sahip birden çok kurum olması, plan bütünlüğünün sağlanamaması ve birbirinden bağımsız uygulamalar yapılması, kültür varlıklarının korunması ile bütünleştirilmiş, sürdürülebilir bir sosyal ve ekonomik koruma, sağlıklılaştırma yaklaşımının olmamasıdır. Koruma ve Restorasyon; Restorasyon projelerinin ihale edilmesinde, kaynak yaratılmasında ve uygulanmasında yetersizlikler ve yaşanan çakışmalar, restorasyon uygulamalarındaki bilimsel ve teknik yanlışlıklar, Alanda küçük imalat geleneğinin ve geleneksel el sanatlarının korunması için etkin politika ve uygulamaların olmaması, UNESCO sözleşmesi gereği somut olmayan kültürel miras tanımının yapılamamış olması ve bu nedenle sınıflanacak malzemenin tespit edilememesi, var olan çalışmaların belirli bir veri merkez çatısı altında toplanamaması, somut olmayan kültür mirasının nasıl korunacağı ve sergileneceği konusunda bir tavrın belirlenmemiş olmasıdır. Yaşam Kalitesi; Alan'da yaşayanların yaşamsal gereksinmelerinin yeterince karşılanamaması, koruma/kullanma dengesinin kurulamaması, Alan'da çevre sorunlarının varlığı, Alan'daki kültür varlıklarının yaşatılmasına, sosyo-kültürel özelliklerin geliştirilmesine yeterli özenin gösterilmemesidir.

Erişilebilirlik: Ulaşım yatırımlarının projelendirilmesi aşamasında kültür mirasa etkilerinin araştırılmaması, Tarihi Yarımada'nın geçiş alanı ve transfer merkezi olarak kullanılması, yaya ulaşımı düzenlemelerinin yetersiz olması, Tarihi Yarımada' da otopark alanlarının yetersiz olması, Alan' da dezavantajlı gruplara ve engellilere yönelik erişilebilirliğin kısıtlı olmasıdır.

Alan Öneminin ve Değerinin Algılanması: Görsel Bütünlük; Tarihi Yarımada'da yüksek yoğunluklu, niteliksiz, boş ve denetimsiz yapıların yer alması, çevrenin ve yapıların bakımsız, aydınlatmanın yetersiz olması gibi nedenlerle, ziyaretçilerin miras alanlarını ve önemli odak noktalarını algılamalarının zorlaşması, yanlış algılar edinmeleri olarak sıralanmaktadır. İmajın Güçlendirilmesi; Tarihi Yarımada'nın ziyaretçiler ve kullanıcılar tarafından algılanması için yazılı ve görsel, kolay anlaşılabilir ve ulaşılabilir yeterli dokümanın olmaması.

Eğitim, Bilinçlendirme, Katılım: Eğitim ve Bilinçlendirme; Alan'da karar verici ve uygulamacı kurumlarda çalışanların doğal ve kültürel miras ve bu mirasın korunması konusundaki bilgi birikimlerinin yeterli olmaması, Tarihi

Yarımada'da yaşayanların, çalışanların kültür mirası konusundaki bilgi birikiminin yeterli olmamasıdır. Koruma, planlama ve uygulama süreçlerinde tüm paydaşlar arasında etkin ve sürdürülebilir katılım mekanizmalarının kurulmamış olması, katılımın ölçülmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili sistemlerin olmaması olarak saptanmıştır.

Ziyaretçi Yönetimi: Alan'da yer alan müzelerin yönetim, araştırma, sergileme ve güvenliliği konusunda sorunlar, ziyaretçilerin rehberlik gereksinimlerinin yeterince sağlanamamasıdır.

Risk Yönetimi: Tarihi Yarımada'nın; deprem riskinin en yüksek olduğu 1. derece deprem kuşağında yer alması, heyelan, sıvılaşma potansiyeli olması, Tarihi Yarımada'da deprem riskine karşı dayanıksızlığı arttıran kaçak katlara, düşük yapı kalitesine, bitişik düzen yapılaşmaya, yüksek yapılara, düzensiz bina geometrisine sahip bir yapı stoku olması, Alan'ın çok yoğun yapılaşmış ve dar sokaklardan oluşan dokuya sahip olmasının, afet ve risk durumlarında gerekli tahliye ve yardım müdahalelerine izin vermemesi, strüktürel olarak yıpranmış olan kültür varlıklarının depreme karşı dayanıklılıklarının olmaması, Alan'da ahşap binaların toplu bir doku oluşturduğu alanlarda sokakların darlığı sebebiyle ulaşılabilirliğin kısıtlı olması ve yangın hidrantı sayısının yetersiz olması ve yangın riskinin yüksek olması, Alan'da patlayıcı ve yangıcı imalat sanayinin yer almasıdır.

Temalar doğrultusunda alana yönelik hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler kapsamında stratejiler ve stratejilere yönelik sorumlu kurum ve diğer kuruluşlar belirlenmiştir. Belirlenen hedefler ve stratejiler kapsamında proje paketleri hazırlanmıştır. Mantıksal ilişkinin sağlanabilmesi için hedefler, stratejiler ve proje paketleri arasında bir kod sistemi geliştirilmiştir. Uygulama kapsamında süreçler etaplama yapılarak; kısa vadeli (2 yıl), orta vadeli (3-4 yıl) ve uzun vadeli (5 yıl) olmak üzere üç etaba ayrılmıştır. Projelerin denetimi ise Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu'nun belirlediği bir kurum olacağı kararlaştırılmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kültürel mirasın korunması ile sürdürülebilirliği kapsamında dünyada ve ülkemizde en güncel olan "Alan Yönetimi" kavram ve mekanizması çalışma kapsamında seçilen İstanbul Tarihi Yarımada örneği üzerinden irdelenmiştir. Bu irdeleme ışığında, söz konusu mekanizma ile belirlenen vizyon, hedef ve stratejilerin kültür mirası alanlarının yönetilmesi ve geleceğe aktarılmasında büyük rol oynamakta olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 1. İstanbul Tarihi Yarımada

<i>İstanbul</i>		<i>İstanbul Tarihi Yarımada</i>
<i>Alan Yönetim Planı</i>	Tarihi Yarımada	Tarihi Yarımada: 1562 ha Tampon Bölge ile birlikte: 2110 ha
<i>Dünya Miras Listesi Alanları</i>	Süleymaniye Camii ve Çevresi, Sultanahmet Arkeolojik Parkı, Zeyrek Camii ve Çevresi, İstanbul Kara Surları	<i>Fiziksel</i>
<i>UNESCO Dünya Miras Listesine Kabulü</i>	06.12.1985	<i>Sosyal</i> Nüfus: 462.112 kişi (2010 verileri) Tampon Bölge ile birlikte: 493.077 kişi
<i>Arşılacağı Kriterler</i>	(i)(ii)(iii)(iv) Otantiklik ve Bütünlük	<i>Ekonomi</i> Hizmetler

İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı kapsamında düzenleyici çerçeveye bakıldığında;

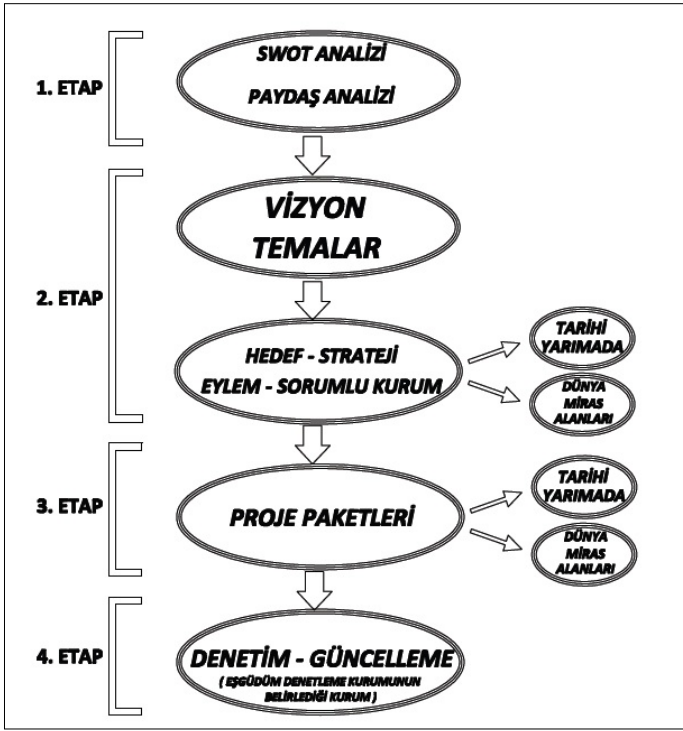
Tablo 2. İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı Düzenleyici Çerçevesi ve Yönetimden Sorumlu Kurumlar

<i>İstanbul</i>	
<i>Düzenleyici Çerçeve</i>	<ul style="list-style-type: none"> * 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu " * 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" * 2634 sayılı "Turizm Teşvik Kanunu" * 5216 sayılı "Büyükşehir Belediyesi Kanunu" * 5393 sayılı "Belediye Kanunu" * 5737 sayılı "Vakıflar Kanunu" * 4046 sayılı "Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun" * 3621 sayılı "Kıyı Kanunu" * 5225 sayılı "Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu" * 2872 sayılı "Çevre Kanunu" * 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun"
<i>Sit Alanındaki Yönetimindeki Aktörler ve Sorumlu Kişiler</i>	<ul style="list-style-type: none"> * 1. Kamu Kurumları (Merkezi ve Yerel) * 2. Örgütlü Gruplar (Ulusal ve Uluslararası STK'lar, Üniversiteler, Dernekler, Odalar vb.)

Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nda düzenleyici çerçeve kapsamında kullanılan yasalar ve yönetmelikler, ülke genelinde koruma, geliştirme ve yönetim konusunda kullanılan bütün yasaları kapsamaktadır.

Yönetim Planı kapsamında ki ilgili ve sorumlu kurum çeşitliliği ve fazlalığı yetki karmaşasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bu kurumlar arasında bir kurumlar arası denetim ve görev paylaşımı mekanizmasının olmayışı da önemli bir eksikliklerdir. Plan hazırlık ve yapım aşamasındaki sorumlu aktörler ve paydaşların dağılımına bakıldığında; kamu ve örgütlü gruplar kapsamında görev dağılımları yapılmış, halk bu sürecin dışına çıkarılmıştır.

Yönetim planı akış şemasına bakıldığında;

Şekil 2. İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı Akış Şeması

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı 4 aşamadan oluşmaktadır. Her aşamada danışma toplantıları yapılarak hedeflenen sonuçlar elde edilmiştir. Alanın tanımı ve analizi ile başlanan plan süreci vizyonun belirlenmesiyle birlikte hedeflere stratejilere ve proje paketlerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir. Sorumlu kurum ve kuruluşlar ise hedef ve stratejilerin belirlendiği bölümlerde belirlenmiş bu eylem planlarına yansımıştır.

Yönetim planı kapsamında belirlenen vizyonun ve planların önemli bir aşamasını oluşturan stratejik hedeflerin uygulanabilirliğinin artması için üst plan stratejileri ile uyumlu olması gerekir. 2009 tarihli İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda imar baskısına maruz kalan alanlar olarak Tarihi Yarımada ve Boğaziçi tanımlanmış ve bu alanlara yönelik önlemler strateji olarak belirlenmiştir. Fakat Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nda bu durum ile ilgili hiçbir stratejik hedef bulunmamaktadır. Tarihi Yarımada' da imar baskısı daha çok tampon bölgede ve sur içinde görülmektedir. Bu sebeple yönetim planında tampon bölgelerin tanımlanması ve miras alanlarının sınırlarının sorgulanması gerekmektedir.

İstanbul aynı zamanda küresel ısınma tehdidi altındadır ve kent suların yükselmesi nedeniyle su altında kalacak kentler arasındadır. Bu sebeple "İstanbul Tarihi Yarımada" ve yönetim planı kapsamında bu konuya da değinilmiştir.

Resim 2. İstanbul Tarihi Yarımada Küresel Isınma Su Yükselmesi Senaryosu
(Kaynak: National Geographic, 2013/Eylül)

Tarihi Yarımada' da ise Risk Yönetimi kavramı,7 temadan biri olarak belirlenmiş ve bu kapsamda sadece depreme ve yangına yönelik hedefler ve

stratejiler belirlenmiştir. Küresel ısınmaya dair ne bir madde ne de bir öncelik belirlenmemiştir.

Bütün bu incelemeler ve değerlendirilmeler sonucunda İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı için yapılan öneriler;

İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetimi Planı İçin Neler Önerilebilir?

Tablo 3. İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı Öneri Fikirler (Siyah: Mevcut, Kırmızı: Öneri)

İSTANBUL TARİHİ YARIMADA ALAN YÖNETİM PLANI ÖNERİLER	
<i>Düzenleyici Çerçeve</i>	<p>Kültürel Mirasın Korunması ve Geliştirilmesine Yönelik Yasalar</p> <ul style="list-style-type: none"> * 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" * 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenecek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" * 2634 sayılı "Turizm Teşvik Kanunu" <p>* 5737 sayılı "Vakıflar Kanunu"</p> <p>* 3621 sayılı "Kıyı Kanunu"</p> <p>* 5225 sayılı "Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu"</p> <p>* 2872 sayılı "Çevre Kanunu"</p> <p>* Tarihi Yarımada ve Dünya Miras Listesinde bulunan alanlara ve yapılara özgü niteliklerin korunması ve geliştirilmesine yönelik "Özel Yasalar"</p> <p>* Alan içindeki sorumlu kuruluşlar arasındaki yetki karmaşası ve koordinasyon eksikliğini gidermek amacıyla kurulan "Kurumlar Arası Komite"</p>
<i>Sit Alanı Yönetimindeki Aktörler ve Sorumlu Kişiler</i>	<p>* Ana Yürütme Organı: Kültür ve Turizm Bakanlığı</p> <p>* Hazırlama ve Yönetim: İstanbul Büyükşehir Belediyesi</p> <p>* Denetim: Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu, İstanbul UNESCO Ofisi</p> <p>* Yönetim Aktörleri:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kamu Kurumları (Yerel Yönetimler, İlgili Kurum Müdürlükleri) 2. Örgütlü Gruplar (STK'lar, Dernekler, Üniversiteler, Meslek Odaları vb.) 3. Örgütsüz Gruplar (Vatandaşlar, Toplum)
<i>Yönetim Planı Hazırlık Aşamaları</i>	<p>* Her aşamada ve etaplarda aktif ve verimli katılım-koordinasyon süreci</p> <p>* Uzmanlaşmış birimlerin oluşturduğu çalışma grupları</p> <p>* Elektronik ortamda bilgilendirme paylaşımları</p> <p>* Çalışmaları ve sonuçları koordine eden bir Yönetim Kurulu</p>
<i>Yönetim Planı Kapsamı</i>	<p>* 1. Etap:</p> <p>- Analizler</p> <p>* 2. Etap:</p> <p>- Vizyon, Temalar</p> <p>- Hedef, Strateji ve Eylemler (Bütüncül Planlama Yaklaşımı)</p> <p>- Risk Yönetimi ve Rehber Projeler (Deprem, Yangın, Küresel Isınma)</p> <p>* 3. Etap:</p> <p>-Proje Paketleri: Yönetim Sistemi Projeleri ve Eylem Planı Projeleri (Bütüncül Planlama Yaklaşımı)</p> <p>* 4. Etap:</p> <p>- Denetim ve Güncelleme (Yönetim Kurulu, İstanbul UNESCO Ofisi)</p>

İlk olarak Yönetim Planı sınırı konusuna değinilecek olunursa; bütüncül bir yaklaşım benimsenerek yetersiz olan tampon bölgenin yeterliliğinin sağlanması amacıyla İstanbul Tarihi Yarımada Haliç ile birlikte tescillenebilir.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı düzenleyici çerçeve kapsamında birçok yasa ve yönetmelik ve sorumlu kurum bulunmaktadır. Bu hem kültürel mirasın korunmasının hem de yönetim planı yapım ve uygulama aşamasını olumsuz etkilemektedir. Kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesine yönelik yasalar ve hatta Tarihi Yarımada' ya yönelik "Özel Yasalar" ın oluşturulduğu bir düzenleyici çerçeve oluşturulmalıdır. Yetki karmaşası ve koordinasyon eksikliğinin önlenmesi için ise kurumların görev ve yetkilerini belirleyen ve aralarındaki ilişkiyi düzenleyen bir "Kurumlar Arası Komite" oluşturulmalıdır.

Ana yürütme organının Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, hazırlama ve yönetimin ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi' nin olduğu Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı'nın denetleme biriminde, Eşgüdüm Denetleme Kurulu'nun yanında yeni oluşturulacak İstanbul UNESCO Ofisi bulunmalıdır. Bu ofis Dünya Miras Alanları'nın bulunduğu Tarihi Yarımada' da ki her türlü denetimi yapmakta öncelikli kurum olmalıdır. İstanbul UNESCO Ofisi; birkaç proje kapsamı nedeniyle UNESCO Komitesi tarafından tekrar revize edilmesi istenen Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nın her türlü proje ve plandan öncelikli olmasını, oluşabilecek etkilerin en aza indirgenmesini sağlamalı ve UNESCO Komitesi ile bire bir iletişime geçerek daha verimli bir süreç oluşturmalıdır.

Alan yönetimindeki aktörler ve sorumlu kişiler gruplamasına bir üçüncü grup olarak vatandaşlar eklenmeli, kentsel haklar bağlamında halk kendi yaşam alanları ile ilgili olarak karar verme sürecine dahil edilmelidir.

Yönetim Planı hazırlık aşaması, her aşamada aktif ve verimli katılım-koordinasyon sürecine sahip olmalıdır. Kendi alanlarında uzmanlaşmış birimlerin oluşturduğu çalışma grupları belirlenmeli ve çalışmalar sistematik bir biçimde gelişmelidir. Oluşturulan çalışma gruplarının bir sonraki aşamalara geçişlerinde kolaylık sağlamak ve süreci takip eden katılımcılar için bilgi paylaşımları elektronik ortamlarda yapılmalıdır. Bütün bu çalışmaların ve sonuçların koordinesi ve takibi, sorumlu kurumların ya da kişilerin aktif katılımı için bir "Yönetim Kurulu" idaresi olmalıdır.

Yönetim Planı kapsamı, danışma toplantıları sonuçlarında belirlenen öncelikler ve temalar kapsamında etaplamalar düzenlenmelidir. İlk aşamada analizler, daha sonrasında ise vizyon, temalar, hedefler-stratejiler-eylemlerin bütüncül planlama yaklaşımı ile ele alınmalıdır. Karar verme süreçlerinde

Tarihi Yarımada ve Dünya Miras Alanları ayrımı yapılmaksızın, bu alanların birbirlerine olan etkileri göz önüne alınarak sürdürülebilir koruma stratejileri belirlenmelidir.

Risk Yönetimi kavramı ise bir tema olmaktan çıkıp, ayrı bir proje olarak değerlendirilmeli, bu kapsamda ulaşılan sonuçlar hedeflere ve stratejilere girdi sağlamalıdır. Tarihi Yarımada Planı kapsamında incelenen deprem ve yangının neden olabileceği tehlikelere, küresel ısınmanın neden olacağı faktörlerde eklenmeli ve buna yönelik rehber kapsamlı projeler geliştirilmelidir.

Eylem Planı projeleri ise iki ayrı bölüm olarak yönetim sistemi projeleri ve eylem planı projeleri olarak ele alınmalıdır. Yönetim Sistemi Projeleri'nde projeden sorumlu kurumların ve kişilerin, finansman kaynakların ve etaplamaların olduğu maddeler ve sistemler oluşturulmalı, Eylem Planı Projeleri'nde ise hedeflere yönelik fiziksel planlama ve tasarımlar bulunmalıdır.

Bütün bu öneriler kapsamında revize edilebilecek olan İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, küresel ısınmaya ve diğer doğal afetlere karşı güçlendirilmiş, sürdürülebilir kültürel mirasın korunmasının sağlanmış ve daha katılımcı bir yönetim, planlama anlayışı izlemiş başarılı bir örnek olabilecektir. Bu sayede İstanbul Tarih Yarımada, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde hak ettiği yerde kalabilecektir.

Extended Abstract

Cultural Heritage Management; Istanbul Historic Peninsula Reviews and Suggestions

*

Saniye Akça
City Planner

Cultural heritages are assets which have traces of not only the past but also of region existing, and these assets must be handed from generation to generation. They reflect background of the existing society and live and develop with those people. In order to provide this transfer appropriately, the strategies which are proper to the principles and norms of sustainability must be applied. In conjunction with globalization which is accompanied with modernization, regions with cultural heritage have started to become economy and attraction centers. Historical textures and regions which are located in city center are situated on the places which economic activities are live and are under the pressure of usage. For this reason, these regions must be protected and functioned in most correct way. Not only human activity but also global warming which must be examined for the past, present and future effects must be considered in the framework of protection of cultural heritage. Following World War II, most of the cities in Europe were destroyed on large scales, and urban planning approach applied to form cities back. But this process affected negatively against civil architectural and cultural heritage areas. Finally, within the context of protection of cultural heritage areas, transition from monumental structure to urban scale was started. In the age we live in, protection of cultural heritage becomes harder day by day by especially the reasons of worsening economic circumstances and the income struggles by population growth.

International organisations are working in order to protect cultural heritage areas sustainably and hand these to next generations. In the meetings which are held by international organisations like UNESCO, ICOMOS and

Council of Europe, principals are determined, and with advisory jurisdiction public opinion is tried to be clarified and be kept awake against the threat.

Espacially UNESCO adopted the concept of “sustainable growth” and maintain their studies in this context. This context has arised as a connection to 3E (Economy, Ecology, Equity) which formed in 1970s. By UNESCO, with the intent of sustainable protection of cultural heritage areas, Operational Guidelines For The İmplementation Of The World Heritage Convention was prepared as an agreement and principals were determined. Thanks to this guide, administrative plans are formed in World heritage ares in different geographies.

In order to provide sustainability of cultural heritage management and to transfer the historical textures and artifacts to next generations by not avoiding to use, “Area Management” mechanism is situated in our agenda with its legal and administrative dimensions as an updated tool. Within the World Heritage List, the criterias of UNESCO Operational Guidelines, in the related World heritage areas which are located in different geographies are examined on local conditions and then local area administrative plans are formed. In different geographical areas, Area Administrative Plans are formed in the same scope but in different configurations. If the area administrative plans of different geographies are examined in local conditions, it is obvious that local conditions are shaped by that society’s cultural, economic, physical and social dimensions.

Because of the increasing authorization paradoxes or conflicts in planning systematics, serious problems occur in planning process. At the same time, the unconsciousness of society about importance and protection of their own culture and culturel heritage escalates the severity of the circumstance. By legislative regulations, the transformations of a lot of towns to neighborhoods or connecting them to municipalities caused immense difficulties in planning and inspeciton espacially in recent years. Increasing the authorisations of metropolitan municipalities, administration has become more centralized, less localized and beause of this fact, society has become estranged about the management and politics, formation of administration has become much more authoritarian. Because of these developments, concepts of collaborative planning and governance started to fray around the edges. The objective of this article is the protection of cultural heritage areas which is located in different geographies and taking the decisions for developing them and investigation of İstanbul Historical Peninsula Area Management Plan within the context of participatory planning approach in legislative and administrative framework.

Historical Peninsula which is the subject of this article is one of the cities which can face the risk of submerging because of the global warming. According to an research, 2 metres rise on sea level is going to cause the half of the fresh water supplies to become dysfunctional and impotable and to undergo radical changes shoreline of the city. Rising on sea levels by melting of glaciers caused by climate change will directly affect coasts of İstanbul Historical Peninsula.

In the context of protection and sustainability of cultural heritage, the objective strategies and administrative relationships of this city which is faced with global warming, must be examined in the framework of "Area Administrative Plans". The expression of cultural heritage administration, gains great importance in terms of protection, resotation and development of cultural heritage. Participatory policies must be provided and applied in order to keep historical urban texture alive by developing with its surroundings, to save the protected areas, and to make authorities accept these areas as a heritage for future. The condition to provide this is to increase consciousness of protection and to organise administration according to the principals of local and participatory planning. In this article, protection of cultural heritage on the base of local and participatory planning and obtaining sustainability protection are defended and asserted. The studies on legislative and administrative framework is not sufficient for protection and administration of cultural heritage. Therefore the policies and applications of European countries must be followed up and taken into consideration. The relationships between countries and international meetings can cause to form policies.

Kaynakça/References

- Ahunbay, Z. (2011). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2012). *Kültürel miras yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Kültürel Miras Yönetimi Kitabı, Ünite 1, 2-29.
- Ilgaz, M. (2013). Risk altındaki topraklar. *National Geographic, Eylül*, 66-79.
- İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı. (2011). *İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı*.
- Kiper, P. (2004). *Küreselleşme sürecinde kentlerin tarihsel-kültürel değerlerinin korunması: Türkiye Bodrum örneği*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi. Ankara.

- Kocabaş, A. (2006). İstanbul bağlamında kentsel korumaya güncel yaklaşımlar, uluslararası kentsel koruma rehberleri ve deneyim ile İstanbul'un karşı karşıya kaldığı zorluklar. *MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kentsel Koruma ve Yenileme Bilim Dalı 'Nasıl bir koruma' Paneli*. İstanbul: MSGSÜ Oditoryumu.
- Kocabaş, A. (2012). Urban conservation and regeneration in Istanbul's historic peninsula: Progress and new challenges. *Pacetti, Mm; Passerini, G.; Brebbia, C. A. and Latini, G. (ed.s), The sustainable city VII: Urban Regeneration and Sustainability, UK: WIT Press, May 2012, Set ISBN: 978-1-84564-578-6 and Set eISBN: 978-1-84564-579-3*.
- Ökesli, D. (2011). Kültürel miras ve koruma üzerine yasal çelişkiler ve tarihi çevrede yeni yapı. *Güney Mimarlık Dergisi*, 3, 12-18.
- UNESCO, World Heritage Center. (2013). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, Temmuz

Saniye Akça,

Lisansı Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde 2011 yılında, Yüksek Lisansını ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Kentsel Koruma ve Yenileme Anabilim Dalında 2014 yılında tamamladı.

- Graduation: Gazi University, Department of Urban and Regional Planning, 2011. Postgraduation: Mimar Sinan Fine Arts University, Urban Protection and Regeneration Department, 2014.

E-mail: saniyeakcaa@gmail.com

Realizm-Ütopizm Kıskacında Şehir ve İstanbul: Ev ve Şehir Vakfı, Deprem Çalışma Grubu ve Yeni Şehirler Projesi Üzerine

*

Halil İbrahim Düzenli
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Öz

Bu makalede, 1999 İstanbul depremi sonrasında mimar Turgut Cansever'in öncülüğünde bir araya gelen İstanbul Deprem Çalışma Grubu'nun iki cilt halinde yayımladığı "Yeni Şehirler" raporları gündeme getirilecektir. Devamında Turgut Cansever'in bu çalışmaların üzerine bina ettiği, "Zeytinburnu Pilot Projesi" kapsamında hazırlanan "Üç Yeni Şehir Önerisi" irdelenecektir. Cansever önerisinin temelinde tarihsel vakıfların güncel bir yorumu sayılabilecek ve şehir kurucu aktörü olan Ev ve Şehir Vakfı bulunmaktadır. 1900-1950 yıllarında Ebenezer Howard'ın ortaya attığı, Bahçeşehir Derneği ve bir kooperatif kurarak uygulamalarını gerçekleştirdiği müstakil-bahçeli evlerden oluşan bahçeşehir modeli dikkate değerdir. Aynı yıllarda Osmanlı bakiyesi coğrafyalarda ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nde kentler büyük oranda müstakil bahçeli evlerden oluşmaktaydı.

Makalede, Cansever önerilerinin, güncel ABD ve İngiltere konut istatistiklerinin, Türkiye halkının konut tercihlerinin, Ebenezer Howard'ın bahçeşehir önerisinin ve 1900-1950 arasındaki Türkiye kentlerinin genelleksel dokusunun farkındalığı ile hazırlanmış oldukları iddia edilmektedir. Bunlara ilaveten, şehir-mahalle önerilerinin pratikte uygulama imkanı olan öneriler mi, yoksa uygulama imkanı olmayan ütöplast yaklaşım lar mı oldukları tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ev ve Şehir Vakfı, İstanbul Deprem Çalışma Grubu, Turgut Cansever, Yeni şehirler, Pilot şehir, Zeytinburnu Pilot Projesi, İstanbul.

idealkent ©

ISSN: 1307-9905

Sayı Issue 22, Cilt Volume 8, Yıl Year 2017-2, 597-640

The City in the Horns of Dilemma of Realism and Utopianism: On the House and City Foundation, Earthquake Study Group

*

Halil İbrahim Düzenli
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University

Abstract

This essay deals with two reports of the Istanbul earthquake study group, started after the earthquake in 1999 under the direction of architect Turgut Cansever. The reports were published in two volumes. Subsequently a project of Turgut Cansever, particular "A Proposal for three new cities" will be analysed. This project bases on the mentioned two reports. At the base of Cansever's proposal we find the House and City Foundation, an agency for founding new settlements, which can be regarded as a contemporary reinterpretation of historical foundations (waqf).

Ebenezer Howard's Garden City model, which was planned and built with its detached houses and private gardens between 1900-1950, was considerable. But in those years, the cities under the Ottoman rule and the early Turkish Republic consisted of detached houses with private gardens as well.

This essay argues that Cansever's proposals were planned according to awareness and understanding of the actual housing statistics in England and the USA, the garden city proposal of Ebenezer Howard further the housing requests of the Turkish inhabitants as well as the traditional urban fabric of Turkey's cities between 1900 and 1950. In this meaning the essay discusses if the proposals are realistic or utopian.

Keywords: The House and City Foundation, Istanbul Earthquake Study Group, Turgut Cansever, New settlements, Pilot settlement, Zeytinburnu Pilot Project, Istanbul

1. Giriş ya da Konuta, Yaşam Çevresine Dair Dünya ve Türkiye'den İstatistik Veriler

İstatistiki bilginin gündelik hayatın dinamizmini ve akışkan yapısını yansıtmadığı, onu soğuttuğu ve dondurduğu söylenmektedir. Fakat Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da yaşayanlar için, 2013 ve 2011 yıllarına ait iki istatistiki bilginin, zihinlerde tam tersi etki uyandırabileceği ileri sürülebilir. Veriler, 2000 sonrası iktisadi kalkınmacı siyasi söylem ve uygulamalar yoluyla, yüksek katlı, deyim yerindeyse beton apartman dairelerinde dondurulmuş olan yapıli çevrenin, insanın insan olmaktan kaynakli eylemlerine uygun bir model olup olmadığı noktasında düşündürücü yeni ufuklar açmaktadır. Söz konusu istatistikler, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık (İngiltere ve Galler)'ın konut sahipliği istatistikleridir.

2011 istatistiğine göre İngiltere ve Galler'de 23.4 milyon hane bulunmaktadır. Bu hanelerden %79'u müstakil evlerde (house), %21'i ise apartman dairelerinde (flat) oturmaktadır. "Daire" kategorisi içine apartman daireleri, karavanlar ve diğeri geçici hareketli strüktürler de girmektedir. Ev sahiplerinin %91'i müstakil evde otururken %9'u apartman dairelerinde oturmaktadır. Kiracıların ise %56'sı müstakil evlerde, %44'ü dairelerde oturmaktadır (ONS 2011).

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise daha da ilginç bir istatistik bulunmaktadır. 2013 verilerine göre ABD nüfusunun %87,99'u (271 milyon) müstakil evlerde, %12,01'i (37 milyon) apartmanlarda oturmaktadır. Eyaletler bazında bakılacak olursa, ABD'nin nüfus bakımından en büyük eyaletleri arasından yaklaşık 19 milyon nüfusa sahip New York'ta apartmanda oturanların oranı en fazladır. Fakat bu durumda dahi New York'ta nüfusun %23,7'si (4,5 milyon) apartmanlarda geriye kalan %76,3 (14,5 milyon) nüfus müstakil evlerde ikamet etmektedir (ACS 2013).

Türkiye ile ilgili olarak, yukarıdaki istatistiki verilerle tam olarak karşılaştırmaya müsait veriler bulunmamaktadır ya da iyimser bir bakış açısıyla henüz var olan veriler bu şekilde düzenlenmemiştir denebilir. Özellikle konutun müstakil olup olmadığı konusunda bir veriye rastlamak zordur. Diğeri taraftan, Türkiye İstatistik Kurumu'nun bazı hane halkı ve konut araştırmaları verileri yorum yapmayı kolaylaştırabilir. Örneklem esaslı 2011 Nüfus ve Konut Araştırması'na göre Türkiye'deki konutların %20'si tek katlı, %19,5'i iki katlı, %11,9'u üç katlı, %11,8'i dört katlı, yüzde 13,7'si beş katlı, % 23,1'i ise altı ve üzeri katlıdır (NKA 2013, 242). Sağlıklı

ve tam olarak doğru bir bakış sunmasa da, yorumu kolaylaştırmak için, tek ve iki katlı konutlar müstakil, diğerleri ise apartman olarak değerlendirilebilir. Buna göre Türkiye konutlarının %39,5'i bir ve iki katlı (müstakil?), %60,5'i ise üç ve üzeri katlıdır (apartman dairesi?).

Türkiye'den ve bugünden bakıldığında, şüphesiz, bütün bu istatistiklerin bir anlamı vardır. Bu anlama geçmeden önce, Türkiye halkının konut tercihleri ile ilgili yapılmış bir araştırmanın sonuçlarından bahsetmek, ayrıca manidardır. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından 1992 yılında yaptırılan araştırmada, Türkiye genelinde insanlara nasıl bir binada oturmak istediklerine dair sorular yöneltilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Türkiye halkının, %66,3'ü müstakil-bahçeli-tek katlı evlerde, %20,66'sı müstakil-bahçeli-iki katlı evlerde, %4,69'u müstakil-bahçeli-üç katlı evlerde, %4,29'u ortak bahçeli-üç-beş katlı apartmanlarda, %1,24'ü ortak bahçeli-beş-on katlı apartmanlarda, %0,67'si ortak bahçeli-on kattan daha büyük apartmanlarda yaşamak istemektedir (TAYMKİE 1999: 455).

2000 sonrası inşaat endüstrisine dayalı kalkınmacı iktisadi model kurulurken, 1992'deki araştırmanın sonuçlarından hareket edilip edilmediği noktasını yorumlayabilmek için bir veriye daha ihtiyaç olabilir. 2001'den sonra bir ve iki katlı olarak inşa edilen konutların oranı %24,9, üç ve daha fazla katlı olarak inşa edilenlerin oranı ise %75,1'dir. Daha da ilginç olan nokta şudur ki, 2001-2011 aralığında konut birimi inşaatında en fazla payı %38,5 ile altı ve daha fazla katlı binalar almaktadır (NKA 2013: 246).

Özetlersek; 2011 Birleşik Krallığı'nda %79 ve 2013 ABD'nde % 88 oranında nüfus müstakil evlerde yaşamaktadır. 2011 Türkiye'sinde ise yaklaşık %40 nüfus müstakil evlerde ikamet etmekte ve kalkınmacı iktisadi model ile hızlı bir biçimde çok katlı konutlar üretilmektedir. Müstakil ev oranlarının ise giderek ve de hızla azalacağı kesindir. 1992'de ise Türkiye halkının %91,65'i müstakil-bahçeli evlerde oturmak istediğini beyan etmektedir. Türkiye neden hızla çok katlılaşmaktadır? 1980'lere kadar nüfusunun çoğunluğu müstakil-bahçeli evlerde oturan ülkedeki bu hızlı değişimin ve terkedişin sırrı nerededir? Kuşkusuz aşırı hızlı kentleşme, kır nüfusunun kente akın etmesi birinci sebeptir. Çeşitli arayışlar söz konusu olsa da, bu duruma, özgün, eskiden beri varolagelen yapıllı çevre ile bağdaşık, halkın isteklerine duyarlı ve ona uygun politikalar geliştirilememiştir. Oysaki tıpkı ABD ve İngiltere halklarının istediği ve yaşadığı gibi, 1992 yılında bu göç eden nüfusun %92'si kentte müstakil-bahçeli evler istemektedirler.

Bu makalede, 1992 yılındaki istatistikten yola çıkarak çeşitli (planlama, mimari, sosyo-ekonomik vb.) çalışmalar yapmış ve öneriler sunmuş mimar Turgut Cansever'in yöneticiliğinde çerçevesi olan İstanbul Deprem Çalışma Grubu'nun çalışmaları ve Zeytinburnu Pilot Projesi kapsamında hazırlanan bir öneri irdelenecektir. Bu değinmeyi daha etkili kılabilmek için, önce, 20. yüzyılın ilk yarısındaki "Batılı" Bahçeşehir deneyimi ile aynı yıllarda Anadolu ve Osmanlı bakiyesi kentlerde varolan yapı çevreye değinilecektir. Makalede ortaya konulan temel soru şudur: Acaba 20. Yüzyılın başından 2017 yılına müstakil-bahçeli evlerde oturan Batı Avrupa ve Amerika halklarının konut açısından "gelişmiş" kentleri ve daha 1980 hatta 1990'lara kadar Anadolu coğrafyasında varlığını sürdüren müstakil-bahçeli konut dokusu Türkiye halkının çok uzağında mıdır? Tek cümlelik özet soruyla, bu tür öneriler ütopya mıdır, yoksa reel karşılığı var mıdır?

2. 1900 Öncesi ve Sonrası: Avrupa ve Planlamada Bahçeşehir Deneyimi

Ekonomik gelişmişlik endeksinde dünyanın ilk sıralarındaki ülkeleri olan ABD ve İngiltere'de insanlar neden müstakil ve bahçeli evde hala oturmaya devam etmektedirler? Bu iki ülkenin, özellikle ABD'nin şehir "imajında" çok katlı gökdelenlerin yeri hatırı sayılır kıymettedir. Türkiye'den bakınca, ikamet alanlarını yakından tanımayınca durum daha fazla böyledir. Fakat yukarıdaki istatistikler bu imajı yerle bir edebilmektedir. Halkın çoğunluğu müstakil bir-iki katlı evlerde yaşamakta ve yapı stokunun çoğunluğu bu binalardan oluşmaktadır. Bu durumun 19. yüzyıla başlayan konut ve kente dair teşebbüslerle doğrudan alakası kurulabilir.

Avrupa ve ABD'de, sanayi devrimini hazırlayıcı dönemler ve sanayi çağının hırçın dönemlerinde özellikle fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlayan insanların barınma sorunlarına yönelik sayısız öneriler geliştirilmiştir. Önerilerin önemli bir kısmındaki amaç, şehirde kalabalıklar olarak yaşamaya gelen insanlardan, fabrikalarda yüksek verim elde etmektir. Bu doğrultuda onlara yeni bir hayat düzeni ve bu düzene uygun evler üretilmeliydi. Erkekler ve kadınlar çalışmaya gittiklerinde evlerini ve çocuklarını düşünerek performans kaybı yaşamamalıydı. Evlerin temizliği temizlikçiler tarafından, alışveriş görevliler tarafından kantinler aracılığıyla, çocukların bakımı bakıcılar tarafından kreş mekânlarında yapılmalıydı. Kreş çağını geçmiş çocuklar fabrikanın okullarında eğitim görmeliydi. Ye-

mek ise fabrika karavanası dışında gerekli ise ortak mutfaklarda pişirilmeliydi. Bunlara, bugün de hala yansımaları olan bir nevi “lojman hayatı” olarak bakılabilir. Kantin, kreş, ortak mutfak, temizlikçi gibi terimler alt sınıfların ya da işçi sınıfının hayatına hep bu dönemde girmeye başlamıştır. Öyle ki, kreş ilk defa Jean Baptiste Godin’in “Familistere” (aile sarayı) uygulamasında görülecektir. Familistere fabrikanın yanında beş katlı, herbiri orta avlulu üç devasa bloktan oluşan bir toplu konuttur. XIX. yüzyılda bunun gibi, temelde aynı amaca, yani yeni bir hayat düzenini mekansallaştırmaya yönelik girişimler oldukça fazla ve çeşitlidir. Söz gelimi Robert Owen’in “villages of mutual cooperation”, “New Harmony”, “New Lanark” gibi projeleri, Charles Fourier’in “Phalanstere”i, Etienne Cabet’in “Egalitarianism at its extreme”i benzeri önerilerdir. Diğer taraftan John Ruskin ve William Morris’in “Arts and Crafts” hareketleri doğrultusundaki çabaları, Camillo Citti’nin süblim ilkelere göre şehir planlaması XIX. yüzyıl sonunun farklı türdeki etkinlikleridir. Tony Garnier’nin “Sanayi Kenti”, Soria y Mata’nın “Lineer Kent”i, Frank Lloyd Wright’ın “Broadacre City”, Le Corbusier’nin “La Ville Radieuse”u XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başının ütöplast eğilimli katı planlamacı, makineli kent önerileri arasındadır (Ragon 2010, ss. 17-110 ve ss. 267-309). Ütöplastler, ütöplast sosyalistler, kültüralistler, reformistler, pragmatistler, yeni ütöplastler, militaristler vb. isimlendirmeler de bu dönemin şehircilik çeşitlemelerine verilen parçasal isimlerdir.

Bütün bu çoklu ortam içinde Avrupa’da başlayan ve ABD’de devam eden, XIX. yüzyıl sonlarından başlayan ve XX. Yüzyıl başlarında çoğalan bir yaklaşım var ki, yukarıdaki ABD ve İngiltere istatistiklerinin kökeni olarak ele alınabilir: Bahçe Şehirler. “Karşı Şehircilik” olarak da nitelenen bu yaklaşımların somut yansımaları banliyöler, uydüşehirler, bahçeşehirler, işçi bahçeleri vb. şeklinde ortaya çıkmıştı (Ragon, 2010, ss. 267-270). Bu yeni yerleşim önerileri XIX. yüzyılda fabrikalarda ve gayr-i insani konutlar içinde sıkışmış işçi ailelerine tabiatla ve toprakla daha iç içe bir yaşam vadediyordu. Fakat tek amaç XIX. yüzyılın hastalıklarını tedavi etmek değil, aynı zamanda insanların hastalıklara yakalanmayacakları şehirleri düzenlemektir. Üç çözüm yolu önerenler vardı: “yapı yıkıcı şehircilik”, “korumacı şehircilik” ve “yapıcı şehircilik”. Bu sonuncusu “başka yerlere” yeni şehirler kurmak demektir (Ragon, 2010, s. 268).

Ebenezer Howard ve onun hayatını adadığı “Gardencity” (bahçeşehir) yaklaşımı işte böyle bir ortamın ürünüdür. Temel amacı, eski kent merke-

zinin çerperinde yeni tip şehirler oluşturmaktı. Bu yolda 1898 yılında “Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform” (Yarın: Gerçek Reform için Barışçıl Bir Yol) adında, 1902 yılında ise bunun genişletilmiş baskısı sayılan “Garden Cities of Tomorrow” (Yarının Bahçe Şehirleri) kitabını yayınlamıştır. Temel kavramsallaştırma “sosyal şehirler”dir. Howard bu şehirleri oluşturabilmek için söz konusu kitaplarda yoğun olarak maliyet hesapları yapmış ve sanayicileri, bu işe para ayırabilecek olanları ikna etmeye uğraşmıştır. Önce, Bahçeşehir Derneği kurulmuş, sanayicilerin desteği alınmıştır. 1901’de Bournville’de ve 1902’de Port Sunlight’ta iki bahçeşehir kongresi düzenlemiştir. Devamında, prototip bir şehir inşa etmek için kooperatif kurmuştur.

Ebenezer Howard’ın temel düşüncesi kent yaşamı ile kırsal yaşamı birleştirmektir. Şehirlerin desantralizasyonu ile daha sağlıklı şehirler kurulabilecekti. 32.000 nüfuslu nüveler halinde bahçe şehirler kurulacak, toplamlarından 300.000 nüfuslu şehirler oluşacaktı. İş alanları ile konut yerleşmeleri her bir bahçeşehir içinde belli bir plana göre birlikte varolacaklardı. Bahçeşehirlerin mülkiyeti kamuya ait olacak, oturanlar uzun dönemli (99 yıllık) kiralama yoluyla konutlarda kalabileceklerdi. 32.000 kişilik bahçeşehirlerin planlamasına biraz daha yakından bakmak gerekirse, bütün bahçeşehri çevreleyen bir yeşil bandın varlığı ve endüstri alanlarının şehrin dış çerperlerinde yer alması ilk bakışta dikkati çekmektedir. Şehrin merkezinde iki hektar büyüklüğünde merkez park, belediye, kütüphane, sanat galerisi, konser salonu, tiyatro, hastane, alışveriş merkezi (kristal saray) gibi kamusal işlevler yer almaktadır. Büyük bulvarlar ve konut adalarını belirleyen caddeler ise diğer kamusal alanlardır. İşte bu işlevlerin dışında kalan alanlarda bahçeleriyle birlikte müstakil evler yerleşecektir.

Bahçeşehir modelinin en meşhur ilk uygulaması İngiltere’deki “Letchworth Garden City”dir. 1902 yılında yapımına karar verilen şehir için 1903 yılında 1500 hektar alan satın alınmıştır. Mimarlar Raymond Unwin ve Barry Parker şehrin tasarımını yapmışlardır. Hektar başına 30-60 konut ve 120 kişi yerleştirilmesi düşünülmüştür. Her evin bahçesinin olması ve iki kattan fazla ev olmaması, geleneksel biçimlere yönelmesi bu bahçeşehirin önemli mimari ayrıntıdır. Bu durum, mimari üslup olarak bir nevi “kırsal yaşam canlandırıcılığı” olarak okunabilmektedir. Ana şehre uzaklık, konum, içerik vb. açılardan başkalaşsa da 1905 yılındaki “Hamstead Garden Suburb”, 1919’daki “Welwyn Garden City” diğer önemli bahçeşehir örnekleri arasındadır. Hamstead’teki uygulamanın

dünyadaki yaygın etkisinin daha fazla olduğu söylenmektedir. Farklı gelir grupları için tasarlanmış, Londra'nın uzantısı olarak konumlanmış bir bahçeli altkenttir. Camillo Sitte'nin sanat olarak şehircilik yaklaşımları burada etkilidir. Diğer taraftan, 19. yüzyılda yasaklanan çıkmaz sokak yapımı, Hampstead için özel yasa çıkarılarak sağlanmıştır.

Görsel 1-2. Letchworth Bahçeşehri (LGCHF 2017)

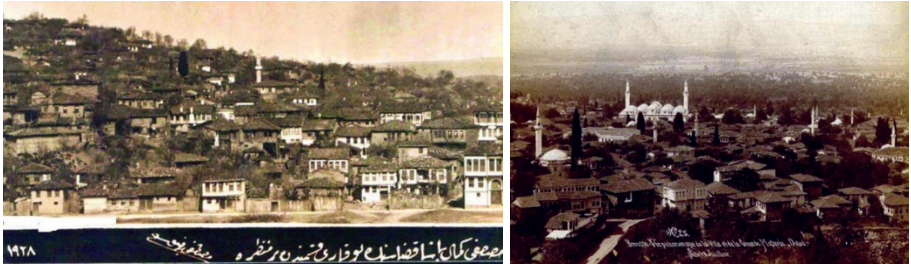
Görsel 3-4. Welwyn Bahçeşehri (Purdum 1925); Welwyn Bahçeşehri Afişi (Purdum 1925)

Letchworth Bahçeşehri 1919 yılında bir kasabaya ancak dönüşebilmiştir. 35.000 kişinin ikamet etmesi düşünülen Letchworth'te 1936 yılında

16.000 kişi yerleşiktir. Ayrıca, diğer bahçeşehirlerin değişik olumsuzluklarından bahsedilebilir. Bugün de bahçeşehirler için, evler arası mesafelelerin fazlalığı, tüm şehrin arabaya göre ölçülendirilmiş ve tasarlanmış olması, mimari üsluplarda ve sokak doğrultularında tekdüzelik gibi yönleriyle eleştiriler mevcuttur. Fakat bir fikir olarak bu modelin oldukça yaygın bir etkisi olduğunu söylemek yanlış değildir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Hollanda, İskandinav ülkeleri bu fikirden etkilenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin kentsel politikalarının temelinde Uydu Bahçeşehirler vardır. Bütün bir İngiltere arazisi çoğunlukla bu yaklaşımdan ilhamla, adeta bahçeli-konutlarla bezenmiştir. Şehir üzerine düşünen birçok kuramcı ve plancı bu düşünceden etkilenmiştir. Elbette, bahçeşehir, suburb vb. fikirler başlangıçtaki içerikleriyle durmamaktadır. En azından, 2013 yılındaki ABD ve İngiltere istatistiğinin kökeninde bir yerlerde bulunmaktadır denebilir. Adları "Bahçeşehir" midir bilinmez ama bu iki ülkede ki evlerin çoğunluğunun bahçeli olduğu kesindir.

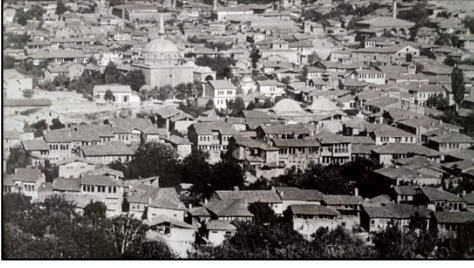
3. Yıl 1900-1950: Geç Osmanlı ve Genç Cumhuriyet'in Şehirleri

XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Amerika'da arayışlar yukarıdaki gibiyken, aynı zaman diliminde Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı bakiyesi diğer topraklarda başka bir durum yaşanmaktaydı. İnsanların çoğunluğu burada da bir-iki-üç katlı müstakil bahçeli evlerde yaşamaktaydı. O yıllardan kalan bütün fotoğraflar bunun göstergeleridir. Mustafakemalpaşa/Bursa'da manzara ne ise Bursa, Tokat'ta, Uşak'ta hatta Üsküdar/İstanbul'da da manzara odur. Üstelik bütün Osmanlı coğrafyası benzerdir. Filibe/Bulgaristan, Ohri/Makedonya, Selanik/Yunanistan ve Berat/Arnavutluk gibi birçok kent benzer manzaralar sunarlar.

Görsel 5-6. Mustafakemalpaşa; Bursa (twitter.com/NataliAVAZYAN)

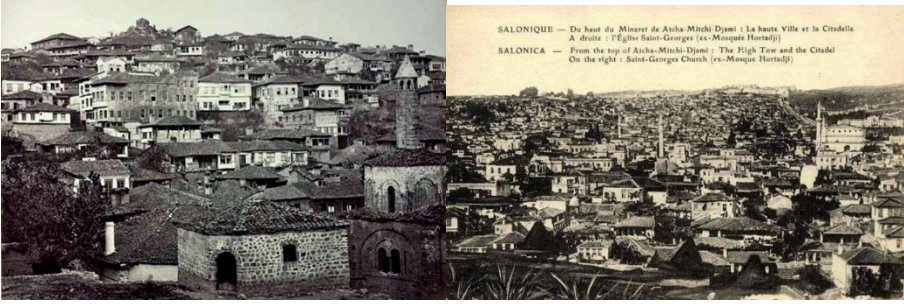
Görsel 7-8. Tokat (twitter.com/mimarahmety); Uşak (twitter.com/NataliAVAZ-YAN)

Görsel 9-10. Üsküdar, İstanbul (twitter.com/mimarogunm); Sultanahmet, İstanbul (twitter.com/hayalleme)

Görsel 11. Filibe, Bulgaristan (Filibe Başkonsolosluğu)

Görsel 12-13. Ohri, Makedonya (wikipedia.org/wiki/Ohri); Selanik, Yunanistan (twitter.com/NataliAVAZYAN)

Görsel 14. Berat, Arnavutluk (www.albania4u.com)

Bu noktada, görsellerini gördüğümüz ve bugün de yer yer koruma altında olan Osmanlı şehirleri ve mahalle dokusunu Batı'daki Bahçeşehirlerle karşılaştırmak anlamlı olabilir. Yeşil doku, müstakil-bahçeli iki-üç katlı evlerin varlığı her iki kent modelinde de görülmekle birlikte, aralarında önemli farklılıklar vardır. İlk gözle görülür fark yerleşme dokusunun organikliğidir. Osmanlı şehirleri Bahçeşehirlere göre daha kendiliğinden ve zamanla oluşmuştur. Bahçeşehirler ise bir modern planlama eseri olup caddeleri ve parselleri cetvelle çizilmiştir. Bahçeşehirler taşıt odaklı kurgulanmışlardır ve yürüme mesafeleri oldukça fazladır. Diğer önemli

fark yoğunluk farklılıklarıdır. Osmanlı şehirleri Bahçeşehirliere göre çok daha yoğun bir vaziyet planına sahiptir. Yoğun demek aynı zamanda evlerin birbirine daha yakın olması demektir. Evler arası mesafeden dolayı Bahçeşehirlier Batı'da komşuluk ilişkilerinin gelişmediği yerler olarak eleştirilirken, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet kent dokusunda bu olumsuz durum daha az söz konusudur denebilir. Evlerin fazlaca tipleştirilmesi ve sürekli aynı manzara ile karşılaşmak ise Bahçeşehirlierin bir başka olumsuz tarafıdır. Yoğunluğun az olması dolayısıyla, şehirlerdeki yeşil oranı Bahçeşehirlierde Osmanlı'ya göre daha fazladır.

Görsel 15-16. Hamstead Bahçeşehirli/Londra ile Tahtakale/Bursa Karşılaştırması; Stain Bahçeşehirli/Paris ile Kula/Manisa Karşılaştırması (earth.google.com)

Görsel 17-18. Letchworth Bahçeşehirli/Londra ile Safranbolu/Karabük Karşılaştırması; Welwyn Bahçeşehirli/Londra ile Odunpazarı/Eskişehir Karşılaştırması (earth.google.com)

Özetle, Batı Avrupa ve ABD şehirleri 1900-1950 aralığında müstakil-bahçeli konutlara yönelirken ve de bunun mekan politikasını geliştirirken, Türkiye'de zaten sahip olunan bir düzenden hızla uzaklaşmıştır.

Burada, Türkiye halkının istediği bir-iki-üç katlı müstakil-bahçeli evleri, şehrin hem de İstanbul gibi bir şehrin merkezine taşımak isteyen ve bu uğurda depremi bir fırsat olarak bilen bir mimar ve araştırmacı grubunun ön hazırlıklarını yaptığı proje gündeme getirilmektedir.

Mimar Turgut Cansever'in öncülüğünde biraraya gelen "İstanbul Deprem Çalışma Grubu"nun çalışmaları ve "Zeytinburnu Pilot Projesi" kapsamında daha da somuta indirilen yeni şehirler yaklaşımı dikkate değerdir. Söz konusu çalışmalarda, Türkiye halkının konut eğilimi istatistiklerinin, Batı'daki Bahçeşehir gibi modern planlama deneyimlerinin ve Osmanlı konut geleneğinin farkında olduğu ve önerinin bu temeller üzerine bina edildiği söylenebilir.

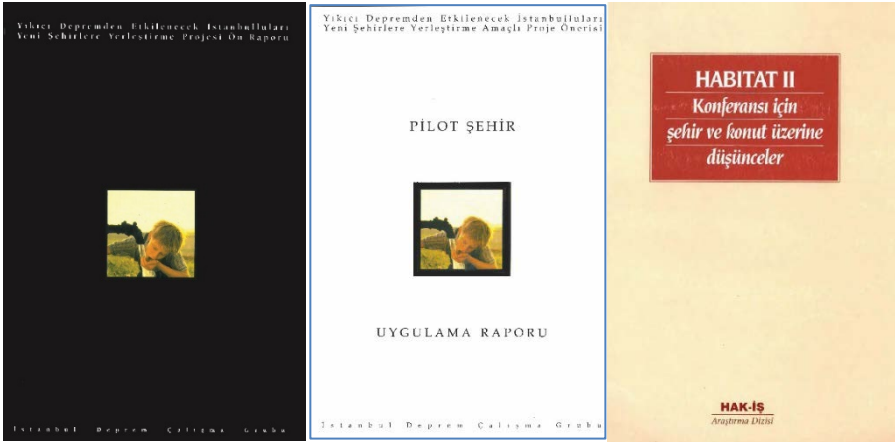
4. Ev ve Şehir Vakfı

Aşağıda ayrıntılı olarak değinilecek olan "Yeni Şehirler" raporlarındaki başat ve başlatıcı unsur olan Ev ve Şehir Vakfı ile Şehir Kurma Şirketi'ni burada, ayrıca ele almak gereklidir.

Mimar Turgut Cansever'in mimaride yeni yönelişleri ortaya koyabilecek tek ülkenin Türkiye olduğuna dair bir inancı vardır. Bu inancın temel dinamiği, insanın kendi kucağında kaybettiği büyük güneşi yine kendi elleriyle bulmasının son derece doğal olduğu yönündeki düşüncedir. Bu yüzden Nietzsche'nin "yıkılan sütunu severim çünkü tekrar dikilecektir, batan güneş severim çünkü tekrar doğacaktır" anlamındaki aforizmasını sık sık dile getirmiştir. Cansever'e göre, mimari alanda çok yakın zamanda kaybettiğimiz en büyük güneşin Osmanlı mahalle ve şehir çözümlemesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ona göre bu kentler, büyük odak noktaları değişmeyen ama sürekli değişen insan ihtiyaçlarının karşılanabileceği açık şehirlerdir. Cansever'in şehir ve konut hakkındaki bunun gibi ve diğer birçok düşüncesini hem kendi yayınlarından (Cansever 1981, 1983, 1992, 1994, 1995, 1997a, 1997b, 1998, 2005, 2010a, 2010b) hem de onun üzerine yapılmış çalışmalardan (Ekincioglu 2001; Tanyeli ve Yücel 2007; Düzenli 2009a, 2010, 2011, 2015b, 2016; Ayvazoğlu 2012) çıkarsamak mümkündür.

İşte bu tür düşünceleri sürekli dile getiren Cansever, 1999 ve 2001 depremlerini ona göre "doğru"yu ortaya koyma noktasında bir fırsat bilmiştir. Onun öncülüğünde, oldukça ayrıntılı, birçok uzmanın katkı verdiği, doğrudan mimari ve planlama pratiklerinin ekonomik, siyasi, organizas-

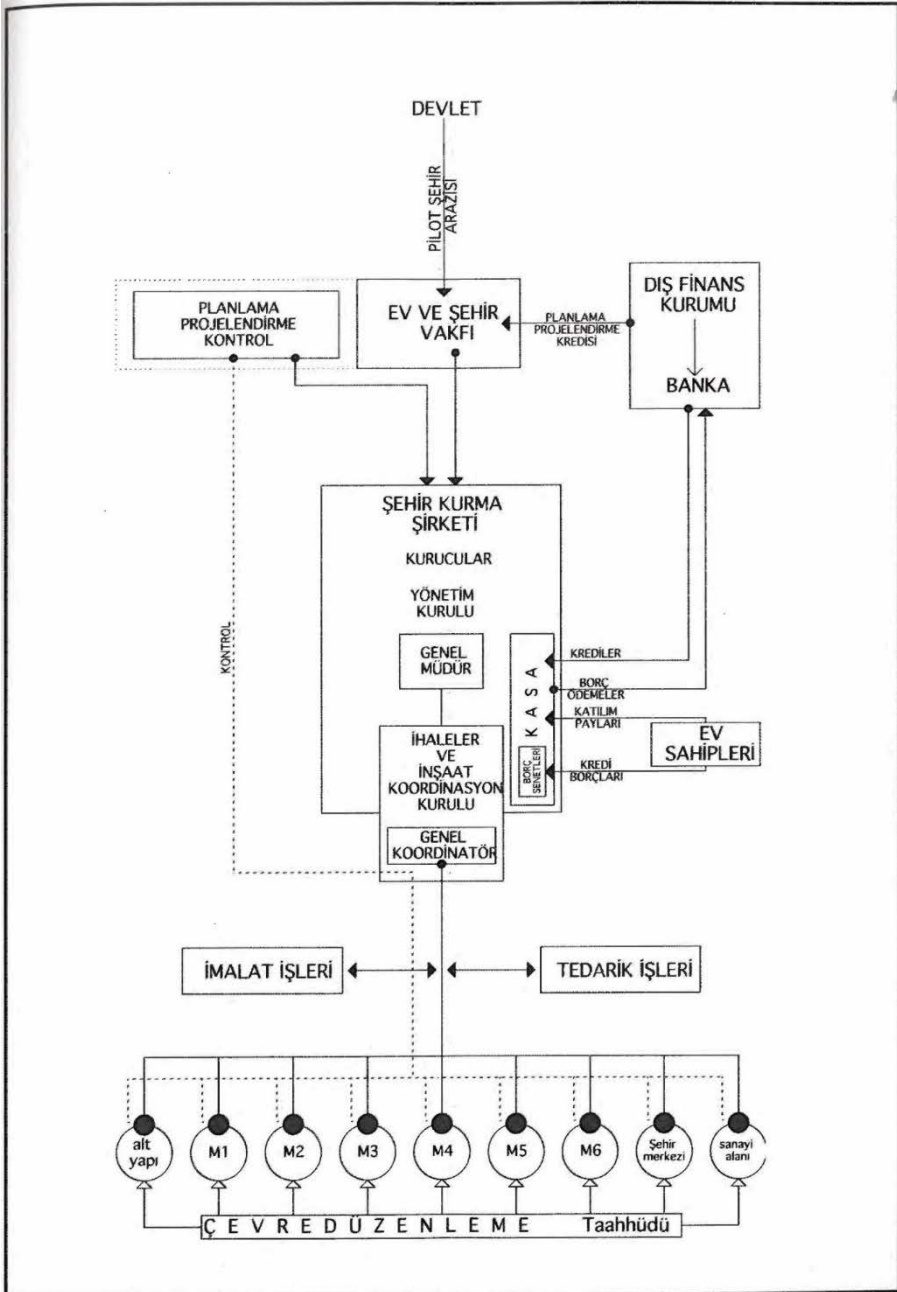
yonel diliyle kurulmuş bir teklifi 2001 ve 2003 yıllarında yazılı, basılı raporlar haline getirilmiştir. 2001 yılında basılan ilk çalışma bir ön rapordur. Adı “Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Ön Raporu” (İDÇG 2001) (bundan sonra: *Ön Rapor*) olarak belirlenmiştir. İkinci rapor ise 2003 yılında yayımlanmıştır. “Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Amaçlı Proje Önerisi: Pilot Şehir Uygulama Raporu” (İDÇG 2003) (bundan sonra: *Pilot Şehir*) ismiyle yayımlanmıştır. Ayrıca, 1995 yılında Türkiye’de yapılan HABITAT II kongresi dolayısıyla yayımladığı “HABITAT II Konferansı İçin Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler” (Cansever 1995) isimli çalışma yukarıdaki iki raporun hazırlayıcısı ya da öncülü niteliğindedir. Bu raporlar ve çalışmalara daha önce yapılan bazı yayınlarda kısmen değinilmiştir (Düzenli 2009a, 2009b, 2013, 2015; Düzenli vd., 2015).

Görsel 19-20-21. Yeni Şehirler Ön Raporu Kapağı (İDÇG 2001); Yeni Şehirler Pilot Şehir Uygulama Raporu Kapağı (İDÇG 2003); HABITAT II İçin Şehir ve Konut Hakkında Düşünceler Kitabı Kapağı (Cansever 1995)

“Projenin gerçekleştirilmesi için bir model önerisi ve maliyet hesabı” bölümü *Pilot Şehir* raporunda oldukça fazla yer kaplamaktadır. Öncelikle sistemin işleyişi için bir organizasyon şeması düzenlenmiştir. Devletin araziyi tahsis ettiği bu şemada “Ev ve Şehir Vakfı” ve ona bağlı “Şehir Kurma Şirketi” hayati mekanizmalar olarak gözükmektedir.

Görsel 22. Yeni Şehirler Organizasyon Şeması ve şemada Ev ve Şehir Vakfı (İDÇG 2003)

Ayrıca şemada dış finans kurumları ve bankalar ile ev sahiplerinin her türlü maddi alışverişi senaryosu çizilmiştir. İş senaryo çizilmeye kalmamış, bu proje odaklı “Ev ve Şehir Vakfı” bizzat Turgut Cansever tarafından resmi olarak kurulmuş, Dünya Bankası ile kredi anlaşmaları yapmak üzere anlaşılmıştır. Bu anlaşmanın gerçekten yapıldığının göstergesi *Pilot Şehir* raporunda yer alan son derece titiz maliyet, kredi, zamanlama hesaplarıdır. Bu doğrultuda, projenin finansmanının temel ilkeleri, ön hazırlık giderleri, araştırma ve tanıtım giderleri, planlama ve projelendirme giderleri, inşaat giderleri, toplam yatırım maliyeti, kredilerin teminatı, kredilerin borçluları, kredi kurumunun muhatabı, vergilerden muafiyet ve kredi tasarrufu, kredi faiz ve ödeme şartları, projenin aylık nakit akım tablosu gibi konular ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir.

Belki de, en önemli reel durum olan maliyet hesaplarının bu kadar titiz ve ikna edici biçimde yapılması Ebenezer Howard’ın bahçeşehirlerini kurarken izlediği yöntemle benzetilmektedir. Şöyle ki, onun *Garden Cities of Tomorrow* kitabının epeyce bir bölümü de mali hesaplara ayrılmıştır. Howard’la ikinci benzerlik, onun da pilot proje yapabilmek için Bahçeşehirler Derneği ve akabinde bir kooperatif kurmasıdır. Cansever’in Bahçeşehirleri ile Cansever’in Yeni Şehirlerini ayıran en önemli husus ise Cansever’in Howard’ın aksine, mimar oluşudur. Başka bir ifadeyle, mimari ve mekân hakkında felsefi bir bakış sahibi oluşu ve Osmanlı bakiyesi şehirlere olan derin vukufiyeti onu farklı kılan noktadır.

Bu noktada şu soru sorulabilir. Turgut Cansever’in yeni şehirleri gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ütopya mıdır, yoksa reel karşılığı olan, ayakları yere basan bir öneri mi? Acaba, yerleşmenin ormanla ilişkisi, değiştirilmesi gereken yasal mevzuatla ilgili somut tespitler, konutların sahiplerinin iştirakiyle üretilmesi, iskân etme şekli, küçük-orta ve büyük sanayinin tespiti, bunlar için uygun yerlerin belirlenmesi ve taşıdıkları imkânlar, bunların İstanbul’a eklenme olanaklarının etüdü, yerleşmedeki evlerin yapımında kullanılacak ahşap stoku temini, ahşapların işlenmesi ve ahşap iskelet üretiminin bir zamanlama tablosu içerisinde belirlenmiş olması ile hazırlanan organizasyon şeması ve maliyet hesapları projenin ayrıntılı düşünülmüş ve uygulanabilir olma özelliğini yansıtır mı? Projenin, adım adım en ince ayrıntısına kadar düşünülerek tasarım süreci ve projenin gerçekleştirilmesi için getirdiği model önerileri onun sadece varlık, tarih, coğrafya gibi kavramlarla üretilen bir ütopya olmadığının, uygulanmaya da hazır olduğunun göstergeleri midir?

5. İstanbul Deprem Çalışma Grubu ve “Yeni Şehirler”

Yukarıda bahsedilen raporların isimlendirmesiyle ilgili bir noktaya değinmek anlamlıdır. Birinci başlıkta “ön rapor”, ikinci başlıkta ise “proje önerisi” ifadeleri Cansever’in tartışmaya açık tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Şehir ve konut hakkında son derece net ve keskin hükümleri olsa da, daima açık, esnek ve katılımcı bir çalışmayı önemsemektedir. Böylelikle, meselenin can yakıcı bir mesele olduğu ve bu yüzden tartışmaya açık olması, gündemde sürekli üst sıralarda yer alması gerektiğine vurgu yapılmış olmaktadır. Kendi proje yaklaşımı ve tercihleri kuşkusuz vardır ama son hükmün insanlar ya da şehrin kullanıcıları tarafından verileceğinin farkındadır. “Pilot Şehir” demek bir prototip, ön uygulama demektir. Fakat sürekli gelişmeye açık bir prototip söz konusudur. Bu prototip inşa edildikten sonra, işlemeyen, hatalı, eksik noktaları görülüp her yeni uygulamada daha fazla mesafe alınıp insanların tercihlerine uygun olana yaklaşılabılır. İnsanların tercihlerinde yer alana “asli gerçekler”e ters olmadıktan sonra çözümler çeşitlenebilir.

Yıkıcı depremden etkilenecek İstanbulluları yeni şehirlere yerleştirme amaçlı proje raporu ve önerisi olan yeni şehir raporları, projenin fikir babası ve koordinatörü olarak Turgut Cansever’in sistematik bir çerçeve içerisinde yönlendirdiği, yukarıda kısmen değinilmeye çalışılan teorik bir arka planın belirlediği ve de pratik karşılıkları olan en önemli çalışmasıdır denebilir. Bu öneri çoğu yerde dile getirdiği “yeni şehirler” yaklaşımının bir bütün olarak ete kemiğe bürünmüş halidir. 17 Ağustos 1999 Marmara ve 12 Kasım 1999 Düzce depremlerinden sonra bütün Türkiye’de şehirlerin çarpık yapılaşmasına, plansız gelişmesine karşı çoğalan tepkiler toplumun çeşitli kesimlerini harekete geçirmiştir. Bu amaçla, Cansever öncülüğünde, İstanbul’da altmışdört bilim adamı, uzman, entelektüel tarafından oluşan bir çalışma grubu oluşmuştur. Raporun ilk sayfasında yazılı uzman isimler şunlardır: Fikret Adaman, Zeynep Ahunbay, Emre Alper, Rıfki Aslan, Cem Behar, Cengiz Bektaş, İbrahim Betil, İhsan Bilgin, Zuhâl Bilgin, Faruk Birtek, Sinan Bölek, Kürşat Bumin, Turgut Cansever, Özen Dalli, Ahmet Davutoğlu, Nurdan Dinler, Ömer Dinçer, Hayri Domaniç, Vedia Dökmeci, Teoman Duralı, Nezih Eldem, Recep Hayri Eren, Savmi Ersek, Özer Ertuna, Akın Eryoldaş, Refik Erzan, Ünal Gören, Sümer Gürel, Doğan Hasol, Metin İlkışık, Hayrettin Karaman, Atilla Karaosmanoğlu, Ayşe Buğra Kavala, Güzin Kaya, Reşad Kayalı, Mehmet Konuralp, Aykut Köksal, Burhan Kuzu, Türkel Minibaş, Mete Mutluoğlu, Ferruh Müftüoğlu, Fazlı Yılmaz Oktay, Emine Öğün, Mehmet Öğün, Kutay Özaydın, Ferhunde Özbay, İsmet Özel, Erbil Öztekin, Niyazi Parlar,

Zekeriya Polat, Nevzat Sayın, Polat Sökmen, Burhan Şenatalar, Mustafa Ruhi Şirin, Uğur Tanyeli, Osman Nuri Taşkın, Doğan Tekeli, Mete Tumbul, Korkut Tuna, Yunus Uğur, Nihat Uluocak, Yücel Yaman, Müfit Yorulmaz, E. Ünal Zenginobuz. “İstanbul Deprem Çalışma Grubu” adını alan bu oluşum, gelecek onbeş yıl içerisinde İstanbul’da meydana gelecek olası büyük şiddetli depremlere karşı yeni yerleşmeler ve pilot şehirler oluşturma yolunda bazı çalışmalar yapmıştır.

Grubun yayınladığı *Ön Rapor*’da belirtildiği üzere, on iki alt çalışma grubu oluşturulmuş ve her çalışma grubu bir rapor hazırlamıştır (İDÇG, 2001, ss. 49-240). Oluşturulan çalışma grupları şöyledir:

1. Deprem ve Yapı Stoku Çalışma Grubu,
2. Hukuk Sorunları Çalışma Grubu,
3. Bölge Plancıları Çalışma Grubu,
4. Şehir Planlama Sorunları Çalışma Grubu,
5. Yeni Şehirlerde Mimarlık Meseleleri Çalışma Grubu,
6. Yeni Şehirler İçin Arazi ve Arsa Politikası Çalışma Grubu,
7. Şehir Merkezleri, Mülkiyet ve Artı Değer Çalışma Grubu,
8. Mimarlık Mirası, Büyük Abideler ve Deprem Çalışma Grubu,
9. Kurumsallaşma Çalışma Grubu,
10. Yeni Şehirlerde Mühendislik Meseleleri Çalışma Grubu,
11. Maliyet ve Kaynak Hesaplama Çalışma Grubu,
12. Trakya ve Güney İç Anadolu Alt Bölge Planlama Çalışma Grubu.

Bu çalışma gruplarında, “deprem”, “yapı stoku”, “hukuk sorunları”, “bölge planlama”, “şehir planlama sorunları”, “yeni şehirlerde mimarlık meseleleri”, “yeni şehirler için arazi ve arsa politikası”, “şehir merkezleri, mülkiyet ve artı değer”, “mimarlık mirası, büyük abideler ve deprem”, “kurumsallaşma”, “yeni şehirlerde mühendislik meseleleri”, “maliyet ve kaynak hesaplama”, “Trakya ve Güney İç Anadolu alt bölge planlama” gibi konular uzmanların gözüyle tartışılmış ve bazı öneriler sunulmuştur.

Yöneticiliğini Turgut Cansever’in yapması ve bu tür çalışmalardaki başkan karakteri sebebiyle, çalışmanın Cansever’in planlama ve şehircilik düşüncesini incelemek için kapsamlı ve çok sayıda veriyi içerdiği kesindir. Burada asıl önemsenmesi gereken tarafı, hukuk, kurumsallık, maliyet ve mülkiyetle ilgili bakış açısını ayrıntılı olarak somutlaştırılması ile planlama, mimarlık meseleleri ve inşaat faaliyeti gibi mimari yapıyı/konutu biçimsel anlamda etkileyecek unsurların dahi açıklanmış olmasındadır.

Yeni şehirler *Ön Rapor*'u üç bölümden oluşmaktadır. *Birinci Bölüm*'de deprem ve İstanbul yapıstokunun "mevcut durum"unun bir fotoğrafı çekilmiştir. Ardından, "depreme maruz kalacak insanlar için yeni şehirler"deki nüfus yapısı, insanların çalışma alanlarının yani sanayinin nakli söz konusu edilmiş ve taşınacak bölgelerle ilgili notlara yer verilmiştir. Birinci bölümün diğer alt başlıkları ise "şehirleşme", "uygulama ilkeleri", "kurumsal yapı", "hukuki zemin", "nüfusun sanayi ile birlikte nakli için tahmini maliyet hesabı"dır. Birinci bölümün sonuna, yapılan yuvarlak masa toplantılarının ve anket çalışmalarının özeti eklenmiştir. *İkinci Bölüm*, isimleri yukarıda verilen "çalışma grupları raporları"ndan oluşmaktadır. İkinci bölüm sonunda yapılacak ilk işlere dair bir strateji belirlenmiş ve ek olarak Avrupa Komisyonu'na gönderilmiş olan metnin aslı, özeti ve Türkçe çevirileri verilmiştir. *Ön Rapor*'un *Üçüncü Bölümü*'nde ise "yuvarlak masa toplantıları" bant çözümleri, yerleşin nüfusla yapılan anket ve işyeri sahipleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerden oluşan "araştırma çalışmaları" ve "deprem" meselesi ile ilgili bazı metinler ile mahalle ve şehir planlamasına dair "alıntılar" yer almaktadır.

İstanbul Deprem Çalışma Grubu tarafından yeni şehirlerin bütün yönlerden etüt edilip bir ön rapor olarak hazırlanmasından sonra, uygulama projesi olarak bir *Pilot Şehir* önerisinin çalışmalarına geçilmiştir. Bu ikinci çalışma 2003 yılında yayınlanmış ve 43 kişilik bir ekip tarafından hazırlanmıştır. İsimler şunlardır: Rıfki Aslan, Yakup Basmacı, Cengiz Bektaş, Zuhâl Bilgin, Aydın Boysan, Turgut Cansever, Can Deldağ, Haluk Dortluoğlu, Nazım Ekren, Nezih Eldem, Pertev Erdi, Şaban Erdikler, Recep Hayrı Eren, Savmi Ersek, Nihat Falay, Lokman Gündüz, Hüseyin Hatemi, Metin İlkışık, Emre İşlek, Yunus Kaçar, Mehmet Kocamanoğlu, Mete Mutluoğlu, Fazlı Yılmaz Oktay, Muammer Onat, İzzeddin Önder, Emine Öğün, Mehmet Öğün, Mustafa Özel, Nazif Öztürk, Niyazi Parlar, Gülsün Parlar, Müjdat Sayın, İsmet Sungurbey, Doğan Tekeli, Dilek Tokgöz, Mete Tumbul, İbrahim Turhan, Nihat Uluocak, Mete Ünal, Halil Ünlü, Yücel Yaman. *Pilot Şehir* raporu altı ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

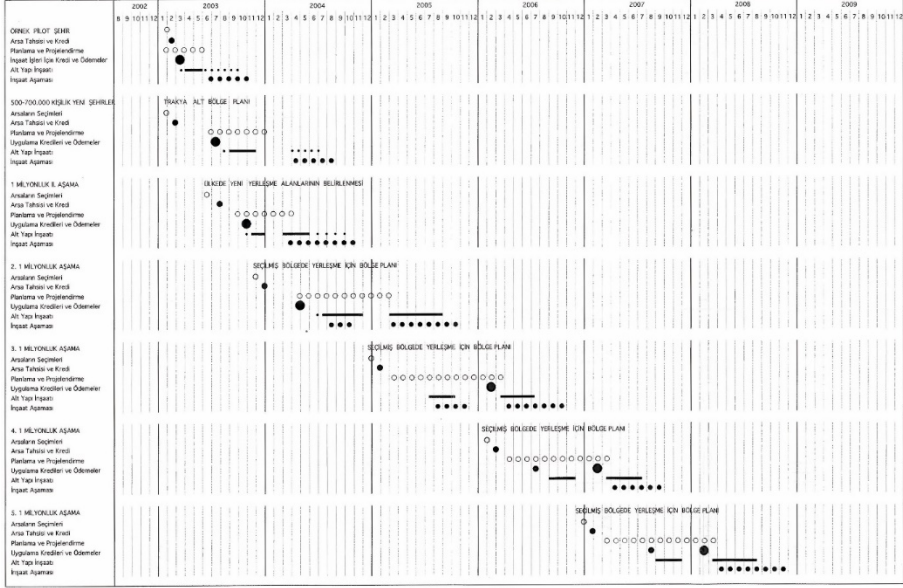
1. Yer seçimi süreci,
2. Trakya alt bölgesine ilişkin ön tespitler,
3. Yeni şehirlerin plan ve projelerinin gerçekleştirilme esasları,
4. Tasarım süreci için bir model önerisi,
5. Pilot şehrin ön şeması ve öneri arazi,
6. Projenin gerçekleştirilmesi için bir model önerisi ve maliyet hesabı'dır.

12 AYLIK YATIRIM PLANI											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Raporun Sunulması	●										
Arazinin Tahsisi		●	●								
Kredi Müracaatı ve Kredinin Sağlanması		●	●								
Planlama Projelendirme Yeri Tefrişi Kadrosunun Oluşturulması Çalışmaları			●								
İnşaat Otoritesinin Oluşturulması				●							
Planlama				—	—						
Standart Yapı Elemanlarının Projelendirilmesi				—	—	—					
Tedarükler ve yapı elemanlarının Üretimi					●	○	○	○	○	○	○
Ahşap Stoku Temini ve				●	●	●		●		●	●
Ahşapların İşlenmesi				○	○	○	○	○	○	○	○
Ahşap İskelet Üretimi					●	—	○	○	○	○	○
Numuneler İmalatı					●	●	●				
Pencere Kapı Üretimi						—	○	—	○	—	○
Mutfak Örneklere Tasarımı		○	○	○	○	●	●	●	●		
Örnek İmalatı					—	—					
Üretim					●	●	—	○	—	○	
Su Blokları Örnek İmalatı					—	—					
Üretim					●	●					
Alyapı Projeleri		—	—		●						
İhaleler					●	—					
Üretim					—	—	○	—	○	—	○
İNŞAAT İHALELERİ											
İhale Dosyalarının Hazırlanması		—	—	—	—						
İhalelere Katılacak Kuruluşlara Davet					●						
İHALELER					●						
Evler											
Temeller					●	●	●	●	●	●	●
Taşıyıcı İskelet ve Çatı İmalatı						●	●	●	●	●	●
Tesisat İşleri						●	●	●	●	●	●
Sıvalar						●	●	●	●	●	●
Mutfak vs. Kapaklarının Takılması						●	●	●	●	●	●
Dış Tesisat Bağlantıları						●	●	●	●	●	●
Bahçe Duvarları						●	●	●	●	●	●
Sosyal Donanım Tesisleri											
Okullar					○	●	—	—	—	—	—
Sağlık Tesisleri					○	●	—	—	—	—	—
Mahalle Merkezleri					○	●	—	—	—	—	—
Şehir Merkezi					○	●	—	—	—	—	—

Görsel 23. 25000 Kişilik Pilot Şehir Zamanlama Tablosu (İDÇG, 2003)

“Tasarım süreci için model önerisi”nde en fazla dikkati çeken husus onbir aylık yatırım planının neredeyse gün gün belirlenmiş olması ve 25.000 kişilik pilot şehir zamanlama tablosunun çıkarılmış olmasıdır. Bu tabloya göre raporun sunulmasından yapılarda kullanılacak ahşapların işlenip

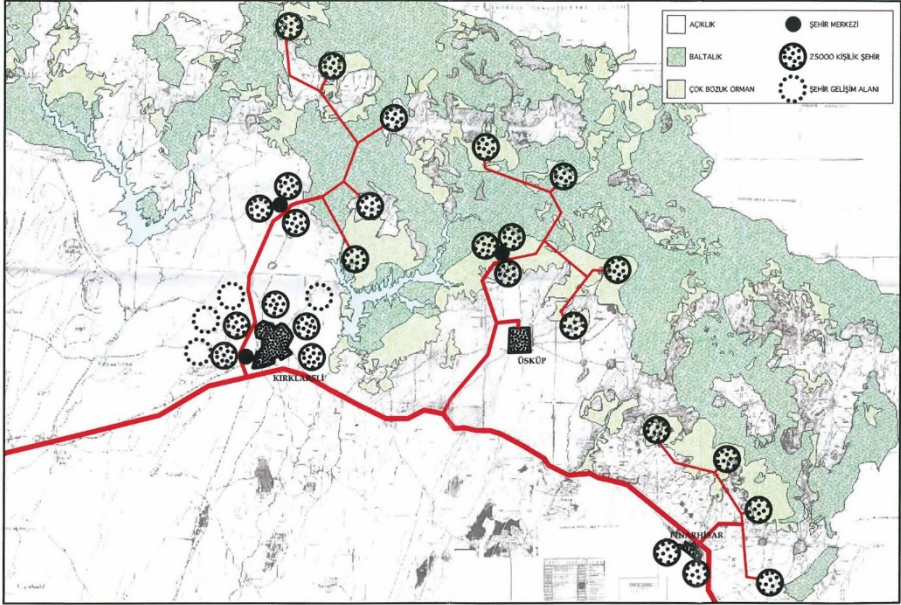
kapı pencere olarak takılmasına kadar geçecek onbir ayda 25.000 kişilik bir şehrin yapım işinin bitirilmesi vadedilmektedir. Daha da ileri gidilerek, 25.000 kişilik şehrin zamanlama tablosu temel alınarak, 2003 yılından başlamak üzere 2008 yılını da kapsayacak biçimde, altı yıllık süre zarfında bir milyon nüfusu barındıracak şehirlerin yapımının zamanlama tablosu da çıkarılmıştır.

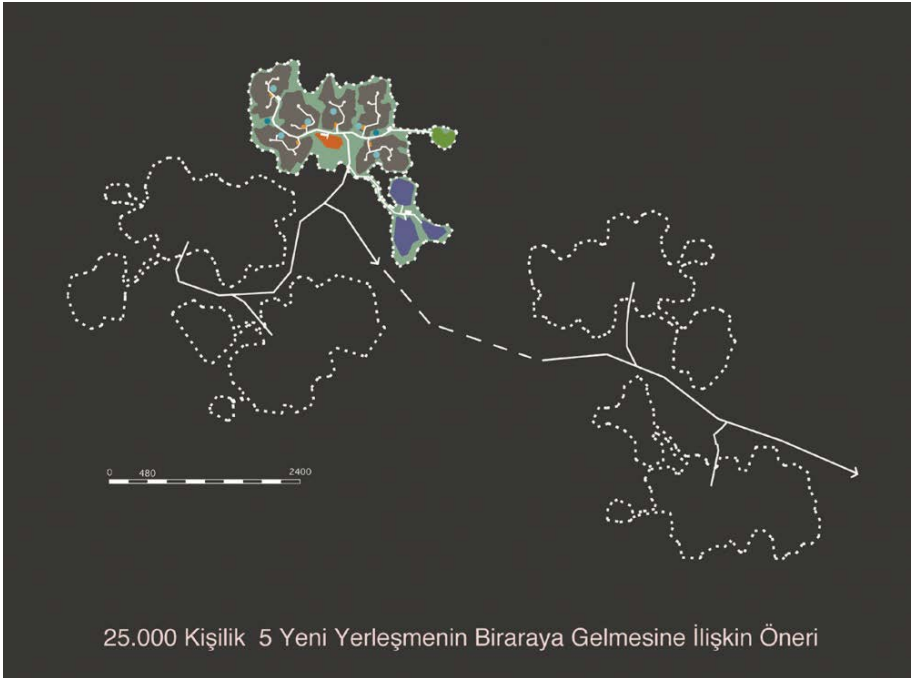
Görsel 24. Bir Milyonluk Şehir Aşamaları Zamanlama Tablosu (İDÇG, 2003)

“Pilot şehrin ön şeması ve öneri arazi” bölümünde yeni şehirler için bazı araziler öngörülmektedir. İstanbul nüfusunun safhalar halinde Kırklareli yöresine doğru inşa edilecek 25.000 kişilik şehirlere taşınması ve bu şehirlerin hızlı raylı sistemlerle İstanbul’a bağlanması düşünülmüştür. İlk etapta Pınarhisar, Üsküp ve Kırklareli’nin çeperlerindeki açık arazilere ve orman vasfını yitirmiş ormanlık alanlara pilot şehirler kurulması önerilmektedir. 25.000 kişilik otuz şehrin yaklaşık yeri belirlenmiştir. Yeni kurulacak bu şehirlerin toplamda 750.000 kişilik bir nüfusu barındırması planlanmaktadır. Şehirler 25.000 kişilik nüveler halinde bir araya gelmektedir. Devamında 25.000 kişilik, altı mahalleden oluşan bir şehrin 1/25000 ve 1/10000 ölçekli pilot şehir yerleşim ön şemaları çizilmiştir.

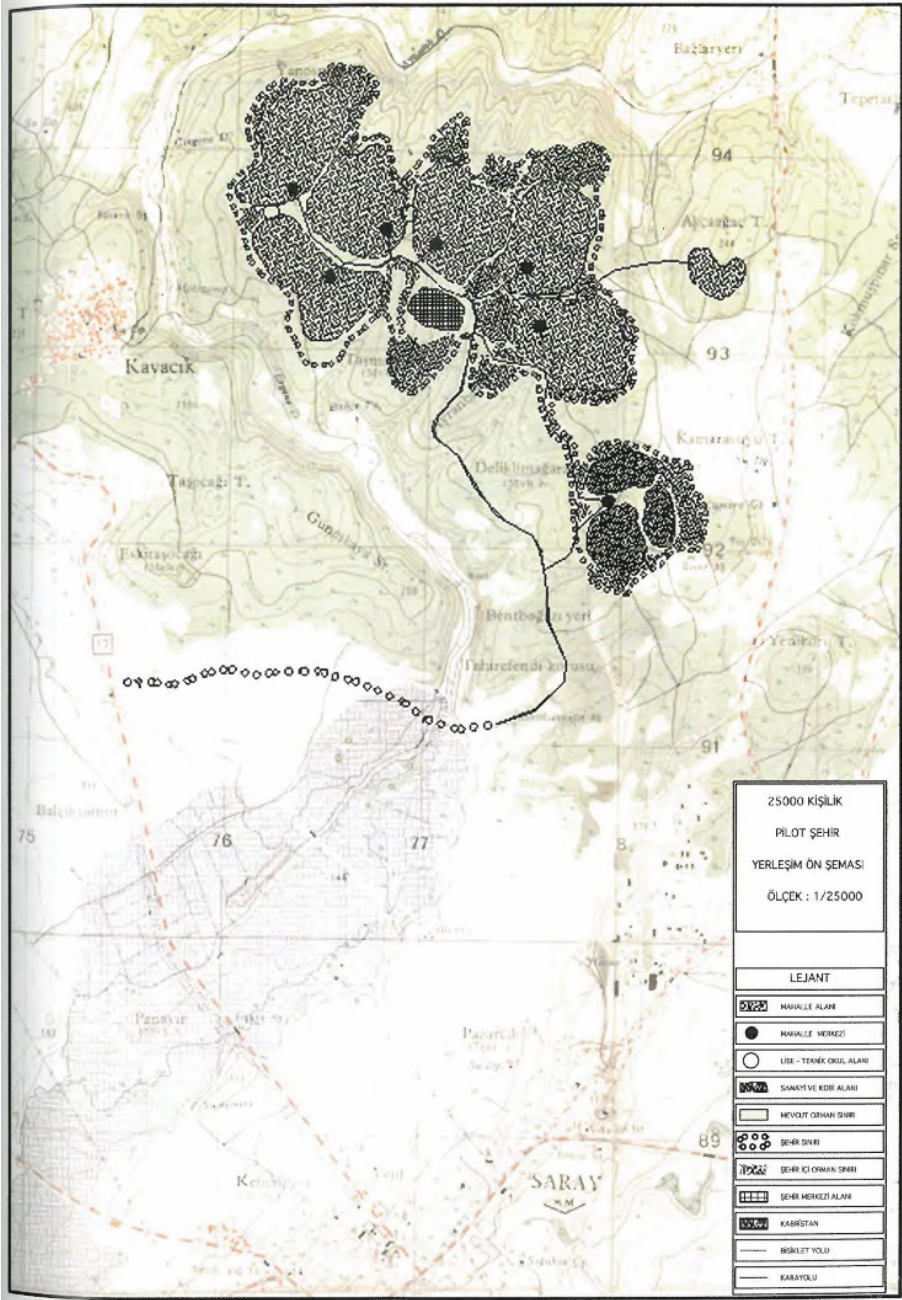

Görsel 25. Kırklareli Yöresi Yeni Şehirler Yerleşme Projesi Taslağı (İDÇG, 2003)

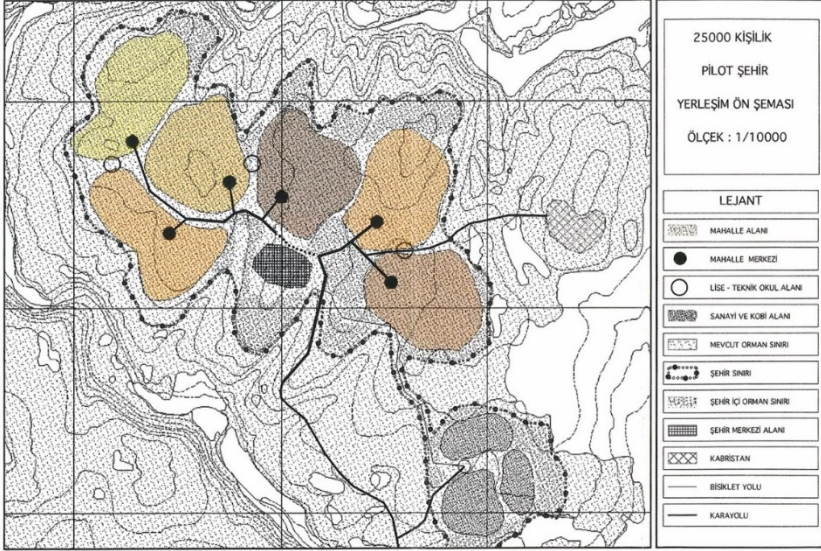

Görsel 26. 25000 Kişilik Beş Yeni Yerleşmenin Biraraya Gelme Önerisi (Cansever vd. 2004)

Görsel 27. 1/25000 Ölçekli Pilot Şehir Yerleşim Ön Şeması (İDÇG, 2003)

Görsel 28. 1/10000 Ölçekli Pilot Şehir Yerleşim Ön Şeması (İDÇG, 2003)

Her bir şehir için topografyaya göre değişen 250-350 hektar arası alan düşünülmüştür. Her şehir, her biri 20-25 hektar arası alan kaplayan altı ya da sekiz konut alanından/mahalleden (yaklaşık 120-180 hektar arası), bir şehir merkezinden (10 hektar), şehir parklarından, diğer şehir açık alanlarından (50 hektar), şehir çevresi yeşil orman kuşağından (50 hektar), sanayi tesisleri alanından (20 hektar), kabristandan (10 hektar), pis su tasfiye tesisleri alanından (5 hektar) oluşmaktadır.

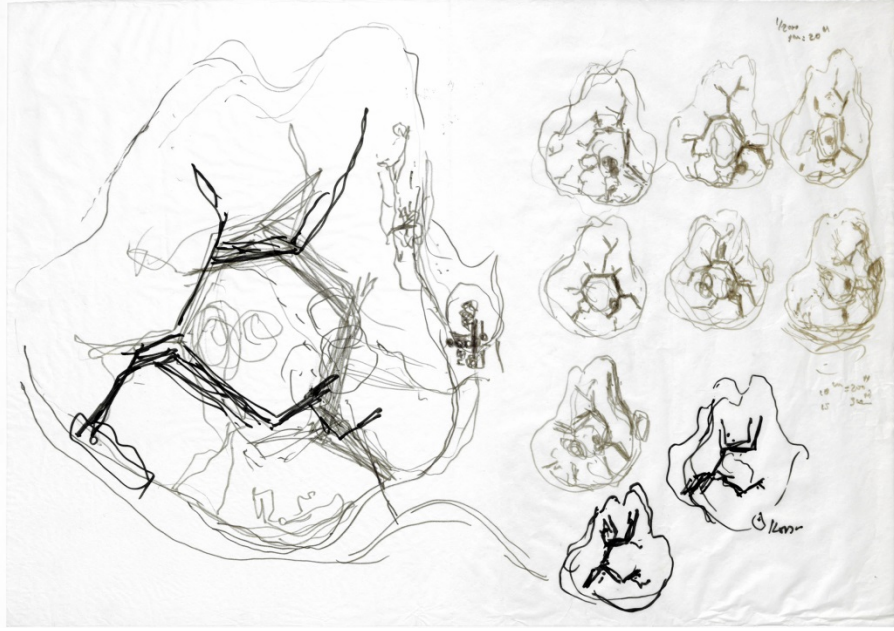
Görsel 29-30. Altı ve Sekiz Mahalleli 25000 Kişilik Yeni Yerleşme Önerisi Arazi Kullanım Planları (Cansever vd. 2004)

Bir şehirde yer alan her mahallede yaklaşık 1000 adet bahçeli-müstakil ev vardır ve 4200 kişilik bir nüfus yaşamaktadır. Bu evler bir-iki katlı, özel hallerde üç katlı evlerdir. Şehir toplamda 6000 konut barındırmaktadır. Mahalleler birbirinden yeşil bantla ayrılmakta ve her mahallede mescit, sağlık ocağı, alışveriş birimleri, ilköğretim okulu, sosyal ve kültürel işlevli yapılardan oluşan bir mahalle merkezi bulunmaktadır. İki mahallenin keşişim noktalarında ise liseler mevcuttur. Mahallelerde hektar başına 200 ile 400 kişi düşmektedir. Bu oran şehir ölçeğinde hektar başına 100-150 kişiye kadar düşmektedir. Bu, yeşili ve açık alanları bol bir şehir anlamına gelmektedir. Her mahallede, topografya ve iklim koşullarına göre de değişen, mahalle çeperlerinde az yoğun, orta yoğun ve merkeze yakın yerlerde çok yoğun adalar tasarlanmıştır. Mahalle içi ulaşım organik bir dokuda yollarla yani arabanın hızı yavaşlatılarak ve 3-6 yaş çocuklar için çıkmaz sokaklar oluşturularak yaya merkezli oluşturulmuştur. Öte taraftan her ev sahibi evinin yakınına arabası ile gelebilmektedir. Mahalle içindeki adalar 3-5 ile 15-20 evin yerleşeceği imar parsellerine bölünmüştür. Parselden sonra ölçek olarak ev-bahçeden oluşan arsa gelmektedir. Gelir ve fert sayısı durumuna göre 40 metrekare evden 140 metrekareye kadar yirmi kadar ev tipi tasarlanması düşünülmüştür.

Görsel 31. Altı Mahalleli Şehrin Az, Orta ve Çok Yoğun Konut Alanları (Cansever vd. 2004)

Görsel 32. Turgut Cansever'in Mahalle İçi Yollar Eskizi (Turgut Cansever Mimarlık Ofisi)

Görsel 33-34. Turgut Cansever'in Ada, Parsel, Arsa, Ev Hesabı Yaptığı Eskizleri (Turgut Cansever Mimarlık Ofisi)

Turgut Cansever'in planlama hakkındaki söylemiyle bağlantılı olarak, yeni şehir raporlarıyla, daha önceki planlama faaliyetlerinde büyük eksiklikler olarak gördüğü "projenin uzman ekiplerce ortaklaşa hazırlanması" ve "ekipler arası koordinasyon" gibi problemler ortadan kaldırılmış gözükmektedir.

Turgut Cansever bütün bu somut önerileri ortaya koyabilmek için neredeyse beş yıl bu proje üzerinde bütün masrafları kendi karşılayarak çalışmıştır. Bu iki raporu uzman ekiplerce hazırlayan Cansever, raporları dönemin siyasi karar mekanizmasında olanlarla müzakere etmiş, raporları kendilerine bir mektup eşliğinde ulaştırmış ama bir akis bulamamıştır (Düzenli, 2013). Mevcut iktidar Cansever ve İstanbul Deprem Çalışma Grubu'nun önerisinden tamamen farklı bir model ile yoluna devam etmiştir.

Sonuçta, bu bir öneriydi ve uygulanmadan işleyip işlemeyeceği bilinemezdi. Ancak, 2001 ve 2003 yıllarında bu çalışmaları yapan Cansever'e 2004 yılının sonlarına doğru, yine mevcut iktidarın belediyesi bir teklif ile gelir ve Zeytinburnu Pilot Projesi kapsamında yeni bir yerleşme önermesi istenir. Cansever bunu fırsat bilip hazırda olan yeni şehirler projesini bu kez İstanbul içinden bir nüfusu yine İstanbul sınırları içinde başka bir yere taşımanın projesini yapar. *Ön Rapor ve Pilot Şehir'*de zaten hazır olan önerileri kısa zamanda daha da somutlaştırır ve en küçük ölçüğe kadar geliştirir. İstanbul için 75.000 kişilik yeni şehirler önerisini sunar.

6. Zeytinburnu Pilot Projesi ve Turgut Cansever Önerisi

1999 ve 2001'de gerçekleşen büyük İstanbul depremleri şehre yeniden bakma imkânı doğurmuş, sivil ve resmi inisiyatifler, organizasyonlar, raporlar, analizler, öneriler peşi sıra gündeme gelmiştir. Bu çalışmalar arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ve İstanbul Deprem Çalışma Grubu'nun çalışmalarını zikretmek gerekir. Deprem Çalışma Grubu'nun çalışmalarına yukarıda değinilmişti.

2001 yılında Japon Uluslararası İşbirliği Kurumu (JICA) ve İBB'nin ortaklaşa hazırladığı "İstanbul'da Sismik Bölgeleme İçeren Afet Önleme-Azaltma Temel Planı" İstanbul'un deprem konusundaki ilk ciddi envanterini oluşturmuştur. 2003 yılında ise ODTÜ, İTÜ, Boğaziçi Ün. ve YTÜ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi için "İstanbul Deprem Master Planı" hazırlamışlardır. Bu plan kapsamında bir yerel eylem planının gerekliliği önerilmiştir.

1999 ve 2001 depremde İstanbul'un en fazla ağır hasarlı yapı stokuna sahip ilçelerin başında Zeytinburnu gelmekteydi. İstanbul Deprem Master Planı kapsamında bir yerel eylem planı önerilmesinden dolayı Zeytinburnu ilçesi pilot proje olarak belirlenmiştir. Bu belirlemede etkin olan nedenler İBB tarafından şöyle bildirilmiştir: 1-Gerekli verilerin hazır oluşu,

2-Dönüşüm potansiyelinin yüksekliği, 3-Yapılanmış alanlarında mevcut sorunlu yapı stokunun her kategoriye içermesi, 4-Konut stokları arasında birinci-ikinci-üçüncü ve dördüncü kuşak konut gruplarının bulunuşu, 5-Sosyal dokusunun özellikleri, 6-Öncelikli riskli alanlardan olması (Aşık, 2007, s. 63).

“Zeytinburnu Pilot Projesi” çalışmalarına 2003’de başlanmıştır. Proje ihalesi 07.01.2003 tarihinde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı (İBB), Yerleşmeler ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü (YKDM) altında faaliyet gösteren İstanbul Şehircilik Atölyesi (İŞAT) tarafından Boğaziçi İnşaat Müşavirlik A.Ş. (BİMTAŞ)’a verilmiştir. Ayrıntılı ihale şartnamesinde proje yedi safhadan oluşmaktadır (Ayrıntılar için bkz.: Aşık, 2007, ss. 65-67). Zeytinburnu Pilot Projesi çeşitli bilimsel yayınlara da konu olmuştur (Kubanek vd., 2014; Alkışer vd., 2009; Kubat vd., 2008). Birçok çalışmanın yanı sıra GENAR araştırma şirketi proje kapsamında çeşitli saha çalışmaları yapmıştır (GENAR, 2004a, 2004b, 2004c).

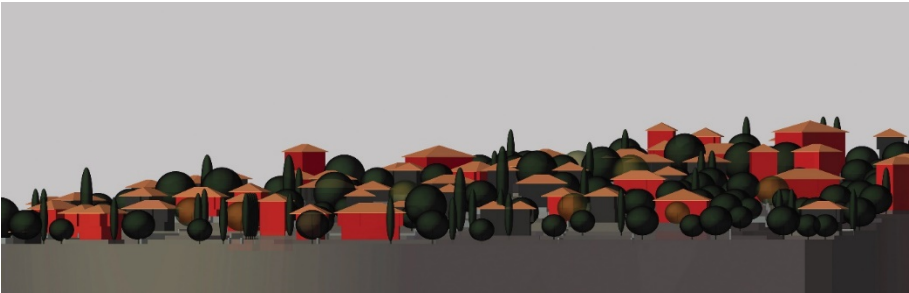
Şartnamenin safhalarının bir aşamasındaki tanım şöyledir: “Yeni yerleşimler için gerekli alan tespiti ve projeler geliştirilmesi ve uygulama modellerinin sunulmaya hazır hale getirilmesi” (Aşık, 2007, s. 66).

İşte bu safhada teklif proje alınanlardan biri mimar Turgut Cansever olmuştur.

Bugünün idari sınırlarında İstanbul Başakşehir ilçesinin Başak Mahallesi sınırları içinde kalan bir arazi için önerilen proje, Cansever ve bir uzman ekip tarafından 02 Aralık 2004 tarihinde üç pafta, Mart 2005 tarihinde ise üç pafta olmak üzere toplamda altı pafta halinde idareye sunulmuştur. Turgut Cansever’in Zeytinburnu-Esenler-Başakşehir üçgeninde hazırladığı proje önerisinin ilk paftalarında şema olarak gösterdiği “yeni yerleşme önerisi için konut bahçe sokak ilişkisi”ni vaziyet planı ve silüette kavramak onun bütün çabasını anlamak olacaktır. Şöyle ki, evden bahçeye, bahçeden kıvrımlı sokaklara adımını atan insan, adımını atar atmaz dinamik bir çevrenin içine açılmaktadır ve yakın çevresini kendi bedeniyle deneyimleyebilmektedir. E. Howard’ın Bahçeşehir uygulamasının temel eleştiri noktası bunun olamayışı ve çevrenin taşıt odaklı kurgulanmış olması üzerinedir.

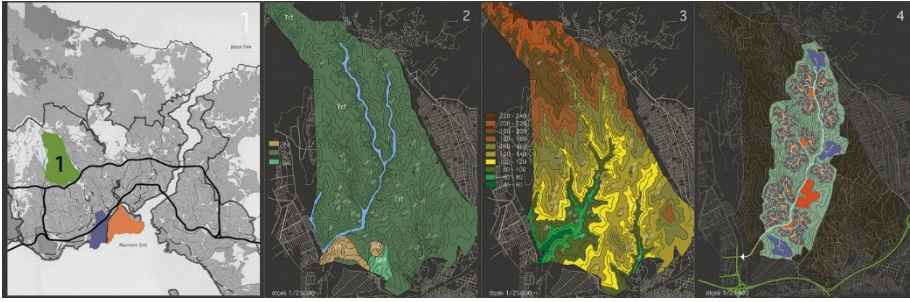

Görsel 35. Yeni Yerleşme Önerisi İçin Şematik Konut-Bahçe-Sokak İlişkisi (Cansever vd., 2004)

Görsel 36. Yeni Yerleşme Önerisi İçin Şematik Silüet (Cansever vd., 2004)

Mimar Turgut Cansever'in, aşağıda üzerinde ayrıntılı olarak durulacak ve bazı doğrudan alıntılarla anlatılacak olan şehir planlama ve mimari proje çalışmasının temel metinleri ve görselleri bu altı paftadan alınmıştır. Proje Zeytinburnu halkının Başak Mahallesi'nde kurulacak Yeni Şehirler'e yerleştirilmesini ön görmektedir.

Görsel 37. Taşınacak Zeytinburnu Bölgesi ve Esenler'in Kuzeyinde Başakşehir İlçesi Sınırları İçinde Kalan Başak Mahallesi Arazileri (Cansever vd., 2005)

İlk üç pafta bir ön sunumdur. Bu paftalarda genel olarak şehirler nasıl olmalı sorusuna Cansever'in verdiği genel cevaplar söz konusudur. Başlığı şöyledir: "Yıkıcı Depremden Etkilenecek Zeytinburnu İlçesi Nüfusunu Safhalar Halinde Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi", İkinci üç pafta ise "Yıkıcı Depremden Etkilenecek Zeytinburnu İlçesi Nüfusunu Safhalar Halinde Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Çerçevesinde Esenler'in Kuzeyinde Üç Yeni Şehir Önerisi" başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu ikinci üç pafta, ilk üç paftada sunulmuş olan ilkelerin somut bir araziye tatbiki demektir (Burada değinilmeyecek olan Zeytinburnu ile ilgili bir başka raporu not olarak zikretmek gerekirse, Cansever, Zeytinburnu Belediyesi'nin talebi üzerine belediyeye Haziran 2000 tarihinde "Zeytinburnu Sur Dışı Sit Alanı Düzenleme Projeleri Ön Raporu" sunmuştur).

Proje ofisinin tam adı "Turgut Cansever Mimarlık Mühendislik Planlama Danışmanlık Ltd. Şti." dir. Projenin tasarımcıları/mimarları Dr. Turgut Cansever, Mehmet Ögün ve Emine Ögün'dür. Ayrıca, projenin teslim paftalarında proje ekibi olarak iktisatçı Savmi Ersek, iktisatçı Dr. Mustafa Özel, jeofizikçi Dr. Recep Hayri Eren, jeofizikçi Dr. Fazlı Yılmaz Oktay, çevre mühendisi Dr. Yakup Basmacı isimleri yazılıdır. Proje müellif ekibinin yanında inceleme kurumu BİMTAŞ, kontrol/onay kurumu ise İŞAT

olarak gözükmektedir. BİMTAŞ bünyesinden bir mimar, dört şehir plancısı, proje müdürü ve genel müdür; İŞAT bünyesinden ise bir mimar, bir inşaat mühendisi, bir mimar, bir jeomorfok, bir harita mühendisi, bir müdür yardımcısı ve bir müdür projenin diğer kişileri olarak zikredilmektedir.

Aşağıda Turgut Cansever, Emine Öğün ve Mehmet Öğün'ün 2005 yılında yaptıkları öneri projenin sunum paftalarından alıntılar yer almaktadır. Zeytinburnu Pilot Projesi'ne bağlı olarak gerçekleşen bu proje Turgut Cansever hayatta iken Yeni Şehirlerle ilgili yaptığı son etüt ve öneri olarak görülebilir.

Öneri projenin ilk aşaması (Aralık 2004) olan "Yıkıcı Depremden Etkilenecek Zeytinburnu İlçesi Nüfusunu Safhalar Halinde Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi"nin genel çerçevesi 1999 depremi sonrasında Zeytinburnu ilçesinin durumu ile ilgili istatistiki verilerle başlamaktadır. Buna göre konut alanlarının sadece %8,99'u "iyi" olarak belirlenmiştir ve nüfusunun yaklaşık %90'ının yıkıcı bir İstanbul depreminden etkileneceği öngörülmelidir. Güçlendirme gibi öneriler çirkin ve sağlıksız bir dokuyu koruma anlamına geleceği için irrasyoneldir. Bu tür bir korumadan ziyade Zeytinburnu halkı için yeni uydu yerleşimler oluşturulmalıdır. İşyeri-konut ilişkisinin doğru çözümlenmesi, insanlara gerekli sosyal ve fiziki imkanları sunma, ekonomik verimliliğin ve her türlü yaratıcılığın artırılması, vb. yeni yerleşimler kurulmasına bağlıdır. Yeni şehirler, özellikle, yeşil ile temas etme imkanını arttırıcı niteliklere sahip olmalıdır. GENAR şirketinin Zeytinburnu anketine göre (GENAR, 2004a, 2004b, 2004c) halkın büyük çoğunluğu bu tür yerleşimlere taşınmayı kabul etmektedir. Boşalan Zeytinburnu İlçesi ise tarihi yarımada merkezli düşünülerek, onu tamamlayıcı bir bakışla yeniden ele alınmalıdır (Cansever vd. 2004). Yeni şehirleri radikal bir yaklaşım olarak gören müelliflere göre bu yaklaşımın gerekliliğinin gerekçeleri şu şekilde ortaya konmaktadır: "Karşı karşıya bulunulan tehlike, Zeytinburnu'nda; depremden etkilenmeyecek, şehir hayatını kesintiye uğratmayacak, şehir yaşamı bakımından ekonomik, şehircilik ve mimari standartları yüksek, konut işyeri ilişkisi çözümlenmiş, sosyal gelişimi olumlu etkileyecek, tarihi İstanbul'a son elli yılda eklenen büyük çirkinliği, insanlık dışı kentsel mekânları tasfiye edecek, tarihi kültürel mirasımızın tamamlayıcı olacak radikal yaklaşımların ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır" (Cansever vd., 2005).

Projenin *planlama* boyutundaki önerileri öncelikle rakamlar üzerinden açıklanmaktadır. İlk etapta 3 yeni şehir kurulması düşünülmekte ve her

biri 25.000 nüfusu barındıracak 6000 konut birimi ve bahçeleri olarak planlanmaktadır. Her şehir 6 yapı adasından (ya da mahalleden) ve her yapı adası ise yaklaşık 200.000 metrekare üzerine kurulu 1000 konut ve müstakil bahçelerinden oluşmaktadır. Adalar içinde yer alan parseller az yoğun, orta yoğun ve çok yoğun konut alanları olarak üç farklı yoğunlukta planlanmaktadır. Az yoğun konut alanları 174 ev, orta yoğun konut alanları 378 ev, çok yoğun konut alanları ise 448 ev içermektedir. Her adada/mahallede küçük bir mahalle merkezi ve ilköğretim okulu, her şehirde sanayi ve imalathane alanı, iki lise, mezarlık ve şehir merkezi alanı ayrılmıştır. (Cansever vd., 2004).

Projenin kabullerine göre yoğunluk düzeninin ayrıntıları şöyledir: “Mahallelerde yoğunluk açısından çeşitliliğin kurulabilmesi için az yoğun, orta yoğun ve yoğun alanlar tanımlanmıştır. Az Yoğun Parsellerde: Her 10000 m2 alanda 29 adet konut öngörülmüştür. Bu durumda, zeminde ortalama 60m2/ev, zeminde işgal 1740m2 ve Taks 0.175 Kaks 0.40 olmaktadır. Orta Yoğun Parsellerde: Her 10000 m2 alanda 54 adet konut öngörülmüştür. Bu durumda, zeminde ortalama 45m2/ev, zeminde işgal 2430m2 ve Taks 0.245 Kaks 0.55 olmaktadır. Yoğun Parsellerde: Her 10000 m2 alanda 64 adet konut öngörülmüştür. Bu durumda, zeminde ortalama 40m2/ev, zeminde işgal 2560m2 ve Taks 0.26 Kaks 0.60 olmaktadır. Her mahalle içinde 60000 m2 az yoğun alan 174 ev için, 70000 m2 orta yoğun alan 378 ev için, 70000 m2 çok yoğun alan ise 448 ev için planlanmıştır. Böylece, her mahallede 1000 ev, toplam 6000 ev önerilmiştir” (Cansever vd., 2004).

Planlama açısından önerinin temel dinamiği yatay kat mülkiyetidir. Her parselde belli sayıda ev, düşük emsal hesaplarına göre yerleştirilmektedir. Parsel içinde tasarlanan yaya yolları bir düzen içerisinde taşıt yollarına bağlanmaktadır. Yaya yolları üzerinde meydanlar ve çıkmazlar tasarlanarak çocukların güvenli kamusal mekanlarda zaman geçirmeleri, oynamaları hedeflenmektedir. İki yol türü arasında bir hiyerarşi oluşturulmakta ve mahalle içlerinde taşıt hızının azaltılacağı, yayaya öncelik veren bir yol şebekesi kurgulanmaktadır. Servis, otopark, acil yollar bu hiyerarşi temelinde çözümlenmektedir (Cansever vd., 2004).

Önerinin nüvesini ise bir veya iki katlı bahçeli evler oluşturmaktadır. Her evin bahçesi ise yerleşmenin ana karakterini oluşturacak aktif yeşil alanlardır. Bunların yanında ayrılan pasif yeşil alanlar ve parklar oldukça yoğundur. Bir başka kritik nokta olan evler arası mesafe düzeni ve evlerin esnek yapısı şöyle dile getirilmektedir: “Yapılar arası mesafeler ve yoldan

çekme mesafesi gibi ilkel yönetmelik sınırlamalarını aşan bir yerleşme düzeni, topoğrafya, bitki örtüsü, komşuluk ilişkilerini gözeten, esnek vaziyet planı çözümleme yaklaşımına imkân sağlanmalı ve insanların çevrelerine yabancılaşmak yerine, çevrenin oluşumuna bilinçle ve sorumlulukla katılımları teşvik edilmelidir. Katı fonksiyonalist yaklaşımlar yerine, ev tasarımlarının zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara cevap verecek şekilde, ailenin büyümesi veya gelir düzeyinin yükselmesine paralel olarak genişleme, üzerine ek alabilme esnekliğine sahip olmaları sağlanmalıdır” (Cansever vd., 2004). Aynı konuda bir başka ifade şöyledir: “Geleneksel şehirlerimizde, evler arasında ilişki "bitişik" - "ayrık", "yakın" - "uzak", "aynı hizada" - "farklı hizada" olmak, yol ile aynı yönde veya farklı yöne dönük olmak gibi biçimlerde ortaya çıkar. Bazen topoğrafyaya paralel, bazen dik yerleşen yapılar, kimi zaman yoğun ya da seyrek dağılımları ile farklı yeşil kümelerinin oluşmasına katılır, siluetin yeknesaklaşmasını bertaraf ederek tabiat ile uyumlu bir bütünlük kurarlar. Böylece evler arasındaki fiziki mesafe düzeni her ev sahibinin evi ile oluşmasına katıldığı bir sosyal mesafeler düzeninin mimariye yansımaları oluşturur.” (Cansever vd., 2005).

Kentsel fonksiyonlar ve sürdürülebilirlik ilkesi birey, aile, sosyal hayat üçlüsüyle tanımlanmakta ve formüle edilmektedir: “Yeni şehirler, sosyal hayatın ve ailenin değişen ihtiyaçlarına cevap veren bir mimari ile yapılarak, günün her saatinde hayat dolu, güvenli kentsel mekânlar, sürdürülebilir yeşil alanlar ve mahallelilik ruhunu yeniden hayata geçirecek canlı komşuluk ilişkileri kurma fırsatlarını sunabilmelidirler. Şehirsel fonksiyonların sağlıklı bir karışım halinde planlanması bu amaca ulaşmakta anahtar rol oynayacaktır. Fiziki çevre gelir ayırımı yapılmadan, düşük gelir grubundaki ailelerin bireylerinin de mütevazı, ancak güzel ortamlarda yaşadığı, çocuk, yaşlı, kadın erkek her bireyin toplumsal oluşuma yabancılaşmadan katkıda bulunmasını sağlayacak, bireyin çevrenin oluşumuna katılabildiği ve çevresinin sorumluluğunu yüklenerek çevresini denetleyebildiği bir yapıya kavuşturulmalıdır.” (Cansever vd., 2004).

Kavramsal şemalar olarak sunulmuş ilk aşamanın *planlama ve tasarım ilkeleri* şu şekilde özetlenebilmektedir: Topoğrafyaya en üst düzeyde uyum, mahallelerin yeşil alanlarla çevrelenmesi, mahallelerde farklı yoğunluk bölgelerinin tanımlanması, taşıt yollarının sınırlandırılması ve ulaşım ağının ağırlıklı olarak yaya hareketlerini taşıyacak şekilde ele alınması (Cansever vd., 2004).

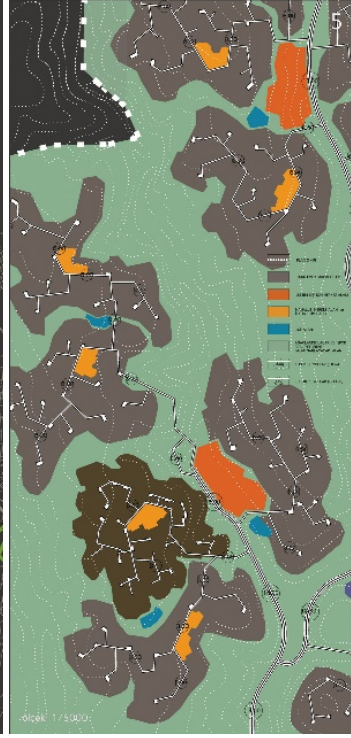
Projenin “Yıkıcı Depremden Etkilenecek Zeytinburnu İlçesi Nüfusunu Safhalar Halinde Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Çerçevesinde Esenler’in Kuzeyinde Üç Yeni Şehir Önerisi” etabını yani ikinci üç paftada somut öneriye dair yapılan açıklamalar işi daha ayrıntılı ve net anlamaya olanak verir:

“Üç yeni şehir tasarımıımız çerçevesinde geliştirmiş olduğumuz 1000 evlik bir mahallenin tasarımında, sosyal hayatın ve ailenin değişen ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mimari yaklaşım, günün her saatinde yaşayan güvenli kentsel mekanlar, sürdürülebilir doğal çevreler ve *mahallelilik ruhunu* yeniden hayata geçirecek canlı komşuluk ilişkileri kurma fırsatlarını geliştirebileceğine inandığımız bir çözüm önerilmiştir.

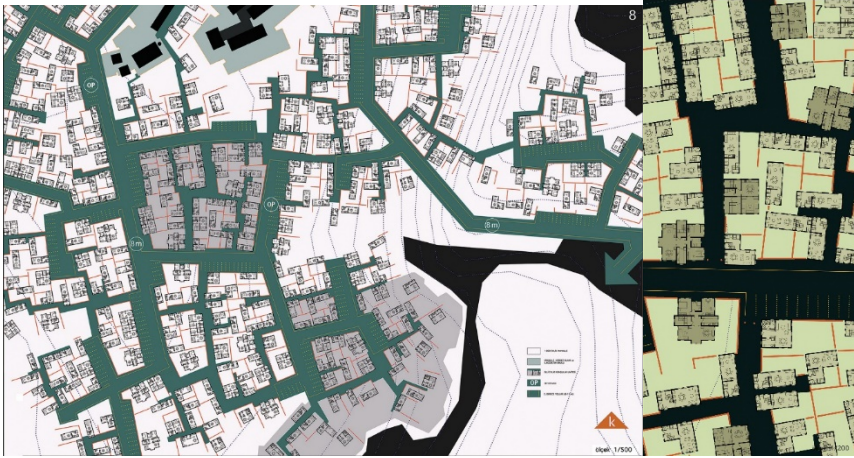
Amacımız, gelir ayırımı yapılmadan düşük gelir grubundaki ailelerin de mütevazı, ancak güzel ortamlarda yaşadığı, çocuk, yaşlı, kadın erkek *her bireyin toplumsal oluşuma yabancılaşmadan katkıda bulunmasını* sağlayacak, bireyin çevrenin oluşumuna katılabildiği ve çevresinin sorumluluğunu yüklenerek çevresini denetleyebildiği bir planlamayı gerçekleştirmektir” (Cansever vd., 2005).

“Yeni şehrin gelişiçeği alanın topoğrafik özelliklerinin göz önünde bulundurulması, şehrsel alanların peyzaj içinde konutların yerleşiminin nasıl olacağı düşünülerek biçimlendirilmesi öncelikle ele alınırken, üç şehrin eldeki alan içerisine yerleştirilmesi, bu alanları irtibatlandıran ana ulaşım aksının tanımlanması ve her şehirde mahalleler arası bağlantılar, mahallelerin iç yol şebekelerinin tasarımı bir sonraki aşamayı oluşturdu” (Cansever vd., 2005).

“Geliştirdiğimiz 1000 evlik mahalle, 50 evlik bir komşuluk biriminin farklı kümeler oluşturarak 20 kez tekrarlanması ile tasarlandı. Bu komşuluk birimlerinin birbirlerine, kuzeye ve topoğrafyaya göre yönelişleri yerleşmeye çeşitlilik kazandırırken her evin özel bir kimliğe kavuşmasını da sağladı” (Cansever vd., 2005).

Görsel 38-39-40. Üç Yeni Şehirin Arazi Kullanım Planı; 1/5000 Ölçekli Şehir Arazi Kullanım Planı; 1/1000 Ölçekli Mahalle Yerleşim Ön Şeması (Cansever vd., 2005)

Görsel 41-42. 1/500 Ölçekli Mahalle Vaziyet-Zemin Kat Planı; 1/200 Ölçekli Zemin Kat Planı ve Konut-Bahçe-Sokak İlişkileri (Cansever vd., 2005)

“Farklı büyüklük ve biçimlerdeki parselleri ile şehrin planimetrik düzeninin şematik tekrarlardan uzak, şehirliye her an yeni bakış açılan sunan bir çeşitlilik sunması, araziye kendiliğinden, doğal bir tavırla yerleşmesi, çevre düzenini altüst edecek kazı ve dolgulardan, büyük istinad duvarından kaçınılması öncelikle gözetildi” (Cansever vd., 2005).

Görsel 43. Siluet (Video görüntüsü, Turgut Cansever Mimarlık Ofisi)

Görsel 44-45. Cepheler; Bir Sokak Görüntüsü (Video görüntüsü, Turgut Cansever Mimarlık Ofisi)

Bütün buraya kadar anlatılar ve önerilen somut proje, bir başka şehirleşme modelinin de mümkün olabileceğine dair arayışlar olarak görülmedir. Tıpkı Ebenezer Howard'ın yaşadığı coğrafyalarda ve zamanlarda birçok modelin konuşulduğu ve uygulamaya konulduğu gibi modellerden bir modeldir. Ayrıca, 1900-1950 aralığındaki somut varlığını hala sürdüren Türkiye şehirleri coğrafyası, Cansever'in birincil ilham kaynağı ve düşüncelerinin kökenlerinin bulunabileceği coğrafyadır.

7. Sonuç Yerine

Türkiye halkı 1900-1950 arası aralıkta halen daha Osmanlı bakiyesi konut dokularında yaşarken, bu birikime son elli yılda son derece hor davranılmıştır. Aynı yıllarda Avrupa'da Ebenezer Howard, farklı amaçlarla da olsa iki katı geçmeyen bahçeli evler kurmaya çalışıyordu.

Amerikan halkının %88'i müstakil bahçeli evlerde yaşıyorken ve Türkiye halkının %92'si müstakil bahçeli evlerde yaşamak isterken İstanbul Deprem Çalışma Grubu'nun çalışmaları ve Turgut Cansever'in Zeytinburnu Pilot Projesi kapsamındaki üç yeni şehir önerisi, acaba Türkiye halkının bu isteğine bir yanıt olabilir miydi? Peki bu tür yaklaşımlar realist/gerçekçi mi yoksa ütö-pist miydi? Bu sorulara maddeler halinde bazı diyakronik/art zamanlı ve senkronik/eş zamanlı yanıtlar üretmek mümkün gözükmemektedir: 2013 Amerika Birleşik Devletleri'nden bakıldığında gerçekçi; 2011 İngiltere'sinden bakıldığında gerçekçi; Ebenezer Howard'ın gözünden ve etkilediği Avrupa yerleşim tarihinden bakıldığında gerçekçi; en önemlisi, 1900-1950 arası hala yaşayan Osmanlı bakiyesi mahallelerden bakıldığında gerçekçidir.

Görsel 46. Hampstead Bahçeşehir, Kula Geleneksel Dokusu ve Zeytinburnu-Esenler Projesi Vaziyet Planları

Ütopist yani gerçekleşme imkânı olmayan şeklindeki tanımlama ise şu durumlarda yapılabilmektedir: 2017 Türkiye’inde, inşaatın ekonomik kalkınma aracı olarak görüldüğü kalkınmacı politik perspektiften bakıldığında ütopist; son 50 yılda gelişim gösteren inşaat endüstrisinin nitelikleri, imkanları ve yetenekleri açısından ütopist; arsa ve konutun barınmaktan ziyade bir yatırım aracı olarak menkul bir değere hızla dönüştüğü ortamda ütopisttir. Peki, hakikat ya da olması gereken hangisidir? İstanbul Deprem Çalışma Grubu ve Turgut Cansever’in yeni şehirler konusundaki “somut” önerileri gerçekçi midir, ütopist midir uygulanmadan tam olarak bilinemez ama, en azından, bu çabanın Anadolu coğrafyasında son 50 yıl içinde kaybedilmiş olan kent dokusunu geri çağırma genel insan özelemleri ve konuttan beklentileri noktasında bir hakikat arayıcılığı olduğu açık gerçektir.

Extended Abstract

The City in the Horns of Dilemma of Realism and Utopianism: On the House and City Foundation, Earthquake Study Group

*

Halil İbrahim Düzenli
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University

This essay deals with two “New Cities” reports of the Istanbul earthquake study group, started after the earthquake in 17 August 1999 under the direction of architect Turgut Cansever. The reports were published in two volumes. Subsequently a project of Turgut Cansever, particular “A Proposal for three new cities” (as a part of Zeytinburnu Pilot Project) will be analysed. This project bases on the mentioned two reports. At the base of Cansever’s proposal we find the House and City Foundation, an agency for founding new settlements, which can be regarded as a contemporary reinterpretation of historical foundations (waqf). The main argument of this article: it is possible to realize the Project of New cities prepared by Cansever and the Working Group of İstanbul Earthquake when the political actor decides.

At the beginning of the article, there are three parts in order to support this argument: the first part “the Statistical Data about the housing and the life environment in Turkey and around the World”, the second part “before and after 1900: The planning experience of garden city in Europe, the third part “1900-1950: the cities of the young Ottoman and young Turkey. Then, the next three parts are organized for explaining the garden-cities: “the house and the city waqf”, “the Working Group of İstanbul Earthquake”, “the new cities”. The last part that is accepted as the most concrete print is “the Zeytinburnu Pilot Project and the proposal of the Turgut Cansever”.

According to the statistics of the years 2011 and 2013 79% of the English and Wales, 88% of the American live in detached houses with a private garden. In 2011 39,5 % of the Turkish housing consisted on one or two floor

buildings whereby 60,5% consisted of three or more floors. According to a survey from 1992 92% of the Turkish citizens would like to live in detached houses with gardens. The housing construction after 2001 displays following situation: After 2001 24,9% of the built houses consist of one or two floors and 75,1% consist of three or more floors.. Even more interesting is the fact that between 2001-2011 38,5% of the built housing projects were with six or more floors. This is one of the result of an economic development policy, which became a building based development model of the Turkish government.

If we analyse the reasons of the British and American present statistics, the influence of Ebenezer Howard's Garden City model, which was planned and built with its detached houses and private gardens between 1900-1950, was considerable. Howard made many cost calculation in order to create these cities and try to convince the industrialists. Firstly, the Waqf of the Garden-city was established. In 1901 and 1902, two Bahçeşehir Congress were organized. The waqf established the corporate to build the pilot city. The rural and urban areas will consolidate and with the population of 32.000 new garden-cities will built. The working and housing area will be together according to the plan within the garden-city. But in those years, the cities under the Ottoman Rule and later during the period of the early Turkish Republic consisted of detached houses with private gardens as well. The photos are one of the most important of these. Wes Europe and the US cities developed new housing planning and the spatial planning during the 1900s-1950s while Turkey has really not any new planning style.

An offer submitted by Turgut Cansever, who has voiced constantly on various ideas about the city and architecture in written and oral form, has contributed by sixty four scientists, experts, intellectuals (Istanbul Earthquake Working Group), and has been put into printed reports in 2001 and 2003. First of all, an organization scheme is organized for the operation of the system. The "Home and City Foundation" and its "City Building Company" are seen as vital mechanisms in this diagram that the state has allocated for land. Each city has a population of 25000 people. There are 6 neighborhoods in each city and about 1000 garden-detached houses in each neighborhood. These houses are one or two storeys, in special cases three storey houses. According to the number of income and the number of individuals, it is considered to design twenty house types from 40 square meters house to 140 square meters.

In the 1999 and 2001 earthquakes, Zeytinburnu was one of the districts with the most heavily damaged building stock in Istanbul. The Zeytinburnu District has been designated as a pilot project since a local action plan has been proposed within the scope of the Istanbul Earthquake Master Plan. At

the relevant stage of the work, architect Turgut Cansever has been suggested one of the proposals for city planning and architectural projects. In the proposed project for a land within the boundaries of Başak Mahallesi of Istanbul Başakşehir district in today's administrative borders, a person who stepping from the house to the garden, from the garden to the curved streets, is stepping into a dynamic environment.

This essay argues that Cansever's proposals were planned according to awareness and understanding of the actual housing statistics in England and the USA, the garden city proposal of Ebenezer Howard further the housing requests of the Turkish inhabitants as well as the traditional urban fabric of Turkey's cities between 1900 and 1950. In this meaning the essay discusses if the proposals are realistic or utopian.

Possible responses vary depending on the time and space. Regarding this argument, it seems possible to derive some diachronic / artistic and synchronic / synchronous responses in the form of: looking from the United States of 2013, it is realistic; realistic from the perspective of the European settlement that Ebenezer Howard observed and influenced realistically from the perspective of the UK in 2011, and it is realistic when looking from the neighborhood of the Ottoman g between 1900 and 1950 is realistic.

The definition of the utopian, that is, the one that can not be realized, can be made in the following situations: in Turkey in 2017, when looking from the developmental political perspective in which the construction is seen as the tool for the economic development, utopian; in terms of the qualifications, possibilities and capabilities of the Turkish construction industry, which has developed over the past 50 years; utopian in the environment in which the land and housing transform to stock as an investment instrument rather than the sheltering; it is utopian against the speculative earnings and demand for rent spread to the community base.

It is obvious that Turgut Cansever's "concrete" efforts on the subject of new cities are a recall activity of the urban spirit and tissue that has been lost in the Anatolia over the past 50 years.

Kaynakça/References

ACS / American Community Survey (2013). *National Multifamily Housing Council*. www.nmhc.org (Erişim Tarihi: 01 Mart 2015). (2015 yılı verileri: <http://www.nmhc.org/Content.aspx?id=4708#demographics>) (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017).

- Alkışer, Y., Dülgeroğlu-Yüksel, Y., Pulat-Gökmen, G. (2009). An evaluation of urban transformation projects, *Archnet-IJAR (International Journal of Architectural Research)*, 3 (1), 30-44.
- Aşık, R., (2007). *Kentsel dönüşüme aktörlerin bakışı: Zeytinburnu pilot projesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İTÜ/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ayvazoğlu, B. (2012). *Dünyayı güzelleştirmek: Turgut Cansever'le konuşmalar*. İstanbul: Timaş.
- Can, A., Doğan, M. (Ed.) (2015). *Bir şehir kurmak: Turgut Cansever'le konuşmalar*. İstanbul: Klasik.
- Cansever, T. (1981). *Thoughts and architecture*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cansever, T. (1983). Turgut Cansever özel sayısı. *Mimar-Çağdaş Mimarlık Dergisi*, 4 (11), 5-67.
- Cansever, T. (1992). *Şehir ve mimari üzerine düşünceler*. İstanbul: Ağaç.
- Cansever, T. (1994). *Ev ve şehir üzerine düşünceler*. İstanbul: İnsan.
- Cansever, T. (1995). *HABITAT II konferansı için şehir ve konut üzerine düşünceler*. Ankara: Hak-İş.
- Cansever, T. (1997a). *Kubbeyi yere koymamak*. İstanbul: İz.
- Cansever, T. (1997b). *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul: İz.
- Cansever, T. (1998). *İstanbul'u anlamak*. İstanbul: İz.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*, İstanbul: Albaraka Türk.
- Cansever, T. (2010a). *Osmanlı şehri: Şiir'den şehir'e*. İstanbul: Timaş.
- Cansever, T. (2010b). *Sonsuz mekanın peşinde: Selçuk ve Osmanlı sanatında sütun başlıkları*. İstanbul: Klasik.
- Cansever, T., Ögün, E., Ögün, M. (2004). *Yıkıcı depremden etkilenecek Zeytinburnu ilçesi nüfusunu saflar halinde yeni şehirlere yerleştirme projesi. 3 pafta*. İstanbul: Turgut Cansever Mimarlık Mühendislik Planlama Danışmanlık Ltd.Şti.
- Cansever, T., Ögün, E., Ögün, M. (2005). *Yıkıcı depremden etkilenecek Zeytinburnu ilçesi nüfusunu saflar halinde yeni şehirlere yerleştirme projesi çerçevesinde Esenler'in kuzeyinde üç yeni şehir önerisi. 3 pafta*. İstanbul: Turgut Cansever Mimarlık Mühendislik Planlama Danışmanlık Ltd.Şti.
- Düzenli, H. İ. (2009a). *İdrak ve inşa: Turgut Cansever mimarlığının iki düzlemi*. İstanbul: Klasik.
- Düzenli, H.İ. (2009b). *Şehir kurmak: Turgut Cansever'in muhayyilesi ve uygulamaları*. *Hece*, 150/151/152, 51-64.
- Düzenli, H.İ. (2010). *Vefeyat: Turgut Cansever (1920-2009)*. *İSAM İslam Araştırmaları Dergisi*, 22, 160-181.
- Düzenli, H.İ. (2011). *Turgut Cansever. 40 vakıf insan*, Salih Tuğ (Ed.), içinde (s. 280-285). İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı.
- Düzenli, H.İ. (2013). *İdeal şehir nedir ya da 'ideal' olana 'pratik' bir adım: Turgut Cansever ve yeni şehirler projesi*. *Şehir ve Düşünce*, 1, 6-11.
- Düzenli, H.İ. (Ed.) (2015a). *Ufkî Şehir: Turgut Cansever'in İzinde*. İstanbul: Klasik.

- Düzenli, H.İ. (2015b). Turgut Cansever (d.1920-ö.2009): Düşünce ve mimari birlikteliği. *Tanzimat'tan günümüze Türk düşünürleri, c. 4-B. S. Hayri Bolay* (Ed.), içinde (s. 3170-3193). Ankara: Nobel.
- Düzenli, H.İ., Pulcu, S., Bölük, T., Güneç, Ö.F. & Taşar, E.S. (2015). Ufki şehre mümkün bakışlar: Aksaray'da bir mimari atölye deneyimi ve Turgut Cansever'in 'yeni şehirleri'nin ilkeleri. *Şehir ve Düşünce*, 8, 38-51.
- Ekincioglu, M. (Ed.) (2001). *Turgut Cansever*. İstanbul: Boyut.
- GENAR (2004a, Temmuz). *Büyük sanayi raporu. Zeytinburnu pilot projesi kapsamında konut, ticaret, küçük sanayi ve sanayi bölgelerinde veri derleme ve değerlendirme projesi*. İstanbul: GENAR.
- GENAR (2004b, Temmuz). *Küçük sanayi raporu. Zeytinburnu pilot projesi kapsamında konut, ticaret, küçük sanayi ve sanayi bölgelerinde veri derleme ve değerlendirme projesi*. İstanbul: GENAR.
- GENAR (2004c, Temmuz). *Küçük sanayi, mahalle ve bölge raporları. Zeytinburnu pilot projesi kapsamında konut, ticaret, küçük sanayi ve sanayi bölgelerinde veri derleme ve değerlendirme projesi*. İstanbul: GENAR.
- İDÇG / İstanbul Deprem Çalışma Grubu (2001). *Yıkıcı depremden etkilenecek İstanbullularını yeni şehirlere yerleştirme projesi ön raporu*. Turgut Cansever (Ed.), İstanbul: Erkam Matbaacılık.
- İDÇG / İstanbul Deprem Çalışma Grubu (2003). *Yıkıcı depremden etkilenecek İstanbullularını yeni şehirlere yerleştirme amaçlı proje önerisi: pilot şehir uygulama raporu*. Turgut Cansever (Ed.). İstanbul.
- Kubaneck, J., Nolte, E.M., Taubenböck, H., Wenzel, F. & Kappas, M. (2014). Capacities of remote sensing for population estimation in urban areas. *Earthquake hazard impact and urban planning*, M. Bostenaru Dan, I. Armas, A. Goretti (Eds.), içinde (s. 45-66). Heidelberg, New York, London: Springer.
- Kubat, A. S., Eyüboğlu, E., Ertekin, Ö. & Sarı, F. (2008). Earthquake as a fact of Istanbul. *Vulnerable cities: Realities, innovations and strategies*, T. Kidokoro, J. Okata, S. Matsu-mura, N. Shima (Eds.), içinde (s. 275-298). Hicom, Japan: Springer.
- LGCHF / Letchworth Garden City Heritage Foundation (2017). www.letchworth.com (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017).
- NKA / Nüfus ve konut araştırması / Population and housing census 2011 (2013). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- ONS / Office for National Statistics (2011). *Home ownership and renting in England and wales-detailed characteristic*. 2011 Census Analysis. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/rel/census/2011-census/detailed-characteristics-on-housing-for-local-authorities-in-england-and-wales/short-story-on-detailed-characteristics.html> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017).
- Purdom, C.B. (1925). *The building of satellite towns*. J.M.Dent&Sons.
- Ragon, M. (2010). *Modern mimarlık ve şehircilik tarihi*. M. A. Erginöz (Çev.). İstanbul: Kabaıcı.
- Tanyeli, U., Yücel, A. (2007). *Turgut Cansever: düşünce adamı ve mimar*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi ve Garanti Galeri.

TAYMKİE / *Türk ailesinin yaşadığı mekânlara/konutlara ilişkin eğilimler* (1999). c.I, Ankara: T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Halil İbrahim Düzenli,

Mayıs 2015'den bu yana Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesidir. 2000 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversiteden 2005 yılında yüksek mimar 2009 yılında doktor dereceleri aldı. 2001-2009 tarihleri arasında KTÜ Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi, Eylül 2009-Mayıs 2015 tarihleri arasında ise Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalıştı.

- *Since May 2015, he is a faculty member at the Architecture Department of the Fatih Sultan Mehmet Foundation University. In 2000, he graduated the Architectural Department of Karadeniz Technical University. He was a high architect in 2005 and received doctoral degree in 2009 at the same University. He worked as a research assistant at KTÜ Architecture Department between 2001-2009 and as an assistant professor in the Architecture Department of the Mardin Artuklu University between September 2009 and May 2015.*

E-mail: haliliduzenli@gmail.com

Beyoğlu'nun Gece Yaşamı ve Neoliberal İktidar Teknolojileri

*

Haktan Ural
Ankara Üniversitesi

Öz

Beyoğlu – özellikle, kökenleri 19. yüzyıla dayanan canlı bir kent yaşamının mekânı olan İstiklal Caddesi'ne ev sahipliği yapması nedeniyle- kentin en önemli sosyal ve kültürel merkezlerinden birisidir; bu nedenle, İstanbul'un küresel rekabet edebilirliğinin artırılması ve sermaye yatırımları için daha çekici bir kent olarak yeniden yapılandırılmasında Beyoğlu'na çok önemli bir rol biçilmektedir. Bu çalışmada, Beyoğlu'nda hüküm süren bu girişimci kent yönetimi bölgenin eğlence yaşamı bağlamında mercek altına alınmaktadır. Yönetimsellik incelemelerinin kavramsal araçları kullanılarak, neoliberal kentsel yönetim rejiminin hangi iktidar teknolojileriyle gece yaşamına ve eğlence mekânlarına tesir ettiği incelenmektedir. Beyoğlu'ndaki eğlence yaşamına sirayet eden neoliberal dönüşümün gece yaşamında sorumlulaştırılmış neoliberal özneler ürettiği savunulmaktadır. Neoliberal öznelliklerin imal edilmesinde güvenlik, hukuk ve disiplin mekanizmalarının birlikte devreye sokulduğu ortaya konulmaktadır. Beyoğlu'nda hüküm süren turizm odaklı ve ayrıcalıklı sınıflara hitap eden bir kentsel çevre yaratma vizyonunun gece yaşamında radikal bir dönüşümü tetiklediği ve bu dönüşümün karmaşık iktidar ilişkileriyle gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, bölgenin yönetim rejimi, eğlence sektörünün aktörlerini kendileriyle ve mekânlarıyla yaratıcı bir ilişki kurarak Beyoğlu'nun yeni ekonomisine uyumlu hale getirmekle sorumlulaştırmaktadır. Bu sayede, turistlere ve üst gelir gruplarına hitap eden tüketim mekânlarının genişlemesi söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, çeşitli yasal düzenlemeler ve zabıta güçlerinin zora dayalı uygulamaları Beyoğlu'nun 'yeni' çehresine uymayan unsurlar üzerinde dışsal bir güç tatbik etmektedir. Böylelikle, Beyoğlu'nun eğlence yaşamına tesir eden neoliberal dönüşüm hem üretken hem de yıkıcı iktidar ilişkilerinin bir arada etki ettiği karmaşık iktidar ilişkileri ağıyla gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Eğlence, Yönetimsellik, İktidar, Beyoğlu

Nightlife in Beyoğlu and Technologies of Neoliberal Power

*

Haktan Ural
Ankara University

Abstract

Beyoğlu –as a historical leisure zone owing to a convivial urban image due to the fact that the district hosts İstiklal Avenue- is one of the most significant social and cultural hub of the city. On that account, Beyoğlu plays an indispensable role in the city's government regimes that prioritize increasing Istanbul's competitiveness and attractiveness to attract global flows of capital. In this study, I examine how entertainment life is structured by such urban government regimes in Beyoğlu. By utilizing the conceptual tools of governmentality studies, I aim to understand the ways that Technologies of neoliberal government have an influence on nightlife and entertainment venues. I suggest that the neoliberal transformation cultivates and promotes neoliberal subjects in Beyoğlu's entertainment life. In production of such subjects, a complex set of power relations combined by security, juridical and disciplinary apparatuses play a role. In this way, an urban government regime that put forward a vision to establish tourism-based urban economy serving for affluent groups are put into practice in Beyoğlu. This government regime makes the actors of nightlife in Beyoğlu responsible to adjust themselves to the precepts of neoliberal economy. For doing so, the actors are responsabilized to have an active and creative relationship with themselves. By that means, the spaces of nightlife serving for affluent groups are liable to extend. Besides, certain legislations and municipal police forces are also prevalent to exercise coercive power over spaces of nightlife that are not conforming to the neoliberal urban economy. From this vantage point, this study argues that neoliberal transformation that permeates into the entertainment life is jointly actualized through disruptive and productive faces of power relations.

Keywords: Neoliberalism, Entertainment, Governmentality, Power, Beyoğlu

İstanbul'u küresel sermaye akışları için daha cazip bir kent haline getirme vizyonunun daha sarıh bir biçime kavuştuğu 2000'li yıllarda, kentin yerel yönetimleri bu vizyona hizmet edecek girişimci projeleri birbiri ardına geliştirmiştir (Aksoy, 2012; Candan ve Kolluoglu, 2008; Uzun, 2007; Yalçın, Çalışkan, Çılgın ve Dündar, 2014). Gecekondu bölgelerinin yıkılması ve yerine yeni konutların, ofis binalarının, otellerin ve alışveriş merkezlerinin inşa edilmesinin yanı sıra, tarihsel ve kültürel önemi bulunan kent merkezlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamını canlandırmaya yönelik sayısız kentsel dönüşüm projesi hayata geçirilmeye başlanmıştır. Böylelikle; İstanbul, Aksoy'un (2012, s. 103) da belirttiği gibi, endüstriyel geçmişinin yeni bir tüketim ekonomisiyle ikâme edildiği, çehresinin topyekûn tahrif edildiği ve yeni bir kentsel imgenin oluşturulmaya çalışıldığı bir alan haline gelmeye başlamıştır.

Bu yeni kentsel imgenin inşa edilmesinde Beyoğlu'nu özel olarak anmak gerekir. Beyoğlu – özellikle, kökenleri 19. yüzyıla dayanan canlı bir kent yaşamının mekânı olan İstiklal Caddesi'ne ev sahipliği yapması nedeniyle- kentin en önemli sosyal ve kültürel merkezlerinden birisidir; bu nedenle, İstanbul'un turizm açısından daha çekici bir kent imgesine kavuşturulmasında ilçeye çok önemli bir rol biçilmiştir (Aksoy, 2012; Dinçer, 2011; Türkün, 2011). Bu kapsamda, İstanbul'un küresel rekabet edebilirliğini artırma hedefini ortaya koyan ve bu amaç doğrultusunda kentsel yeniden yapılanma sürecini tasarlayan Çevre Düzeni Planı'nda (2009) Beyoğlu'nun kültür odaklı turizm işlevlerini barındırması planlanmıştır. Beyoğlu Belediyesi de bu kentsel gelişim stratejisiyle uyum içerisinde hareket eden en önemli aktörlerden birisi olarak öne çıkmıştır (Dinçer, 2011). İlçe belediyesinin geliştirici ve/ya yürütücüsü olduğu sayısız proje Beyoğlu'nu turizm potansiyeli ve piyasa rasyonalitesi doğrultusunda yeniden kurgulamaya hizmet eder niteliktedir.

Bu çalışmada, Beyoğlu'nda hüküm süren bu girişimci kent yönetimi bölgenin eğlence yaşamı bağlamında mercek altına alınmaktadır. Neoliberal kentsel yönetim rejiminin hangi iktidar teknolojileriyle gece yaşamına ve eğlence mekânlarına tesir ettiği incelenmektedir. Çalışmanın analitik çerçevesini Foucault'nun (2009) 1977-1978 yıllarında verdiği *College de France* derslerinde ana hatlarını çizdiği yönetsellik incelemeleri oluşturmaktadır. Bu çerçeveden yararlanarak, neoliberalizm piyasa rasyonalitesine dayalı verimlilik ve kârlılık normlarını imal eden bir hakikat rejimi olarak ele alınmaktadır (Dean, 1999; Lemke, 2007; Miller ve Rose, 2008). Bu kavramsallaştırma biçimi, neoliberal normatif düzeni 'egemen-

lik', 'disiplin' ve 'güvenlik' mekanizmalarını bir arada barındırabilen karmaşık bir iktidar rejimi olarak incelemeyi olanaklı kılmaktadır. Lemke'nin (2001, s. 201) belirttiği gibi, bu yaklaşımda 'yönetim' nosyonu kendi kendini yöneten sorumlu bireylerin üretimini de içeren daha geniş bir yönetme sanatını ifade etmektedir. Buradan hareketle, Beyoğlu'nun gece yaşamına nüfuz eden neoliberal iktidarın hem yıkıcı hem üretken olabilen veçhelerini birlikte anlamak amaçlanmaktadır.

Son yıllarda Beyoğlu'nun kentsel yönetim rejiminin yarattığı toplumsal, politik ve kültürel tahribatın pek çok çalışmada ele alındığından söz edilebilir. Örneğin, Kuyucu ve Ünsal (2010) Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesine odaklanan çalışmalarında Kürt göçmen aileler, seks endüstrisi ve uyuşturucu ticaretiyle anılan bölgede uygulanan projenin yerleşik nüfusun yerinden edilmesine neden olduğunu öne sürmüşlerdir. Kentsel dönüşümün kötü barınma koşullarına sahip olan bir bölgede daha yaşanabilir bir kentsel çevre yaratmak gibi bir misyonla tasarlanmasına karşın, eşitsizlikleri derinleştiren bir mahiyete büründüğünü belirtmişlerdir. Gül, Dee ve Cünük (2014) Topçu Kışlası'nın yeniden inşası, AKM'nin yıkılması ve Taksim Yayalaştırma Projesi gibi bir dizi projeyi içeren Taksim Meydanı'nın dönüşümünün erken Cumhuriyet dönemi seküler ideolojisinin sembollerini kent peyzajından silip atmaya hedeflediğini ortaya koymuşlardır. Eder ve Öz (2015) ise, neoliberal yönetim rejiminin Beyoğlu'nun gece yaşamındaki tezahürlerini incelemişlerdir. Kentsel dönüşüm projelerinin yanı sıra, yerel yönetimin tatbik ettiği bazı uygulamaların eğlence yaşamını mutenalaştırdığını ve daha yoksul toplulukların eğlence mekânlarına erişimini sınırlandırdığını savunmaktadırlar. Beyoğlu'nun kentsel yönetim rejiminin doğurduğu sonuçları farklı yönleriyle ortaya koyan bu çalışmalar, neoliberalleşme sürecini yerinden etme ve dışlama dinamiklerine dayalı negatif bir iktidar kavramsallaştırmasına dayandırmaktalar. Örneğin Eder ve Öz'ün (2015, ss. 296–297) araştırması söz konusu dönüşümü, sadece, yerel yönetimin zora dayalı ve cezalandırıcı pratiklerinin bir sonucu olarak değerlendirmekteler. Bu literatür Beyoğlu'nda neoliberal iktidarın üretken kapasitesine ilgisiz kalmaktadır.

Bu makalede kentsel yönetim rejiminin iktidar ilişkileri irdelenerek, neoliberalizmin Beyoğlu'na nasıl tesir ettiğini anlama çabalarına katkı koyulması hedeflenmektedir. Beyoğlu'ndaki eğlence yaşamına sirayet eden neoliberal dönüşümün gece yaşamında sorumlulaştırılmış neoliberal özneler ürettiği savunulmaktadır. Neoliberal öznelliklerin imal edilmesinde güvenlik, hukuk ve disiplin mekanizmalarının birlikte devreye

sokulduğu ortaya koyulmaktadır. Böylelikle, Beyoğlu'nun eğlence yaşamına tesir eden neoliberal dönüşümün hem üretken hem de yıkıcı iktidar ilişkilerinin çakıştığı karmaşık bir süreç olduğu ileri sürülmektedir.

Neoliberalizm, İktidar ve Güvenlik Mekanizmaları

Kentlerin piyasa odaklı ve kârlılık parametresine dayalı bir rasyonaliteyle idare edilmesi küresel ölçekte yaygın bir uygulama alanına kavuşmuştur. Yeni sermaye yatırım odaklarının yaratılması ve tüketim mekânlarının genişletilmesi için kent ölçeğine stratejik öncelik verilmeye başlanmıştır (Jessop, 2002). Harvey'in (1989) kent idareciliğinden kent girişimciliğine geçiş olarak tanımladığı bu süreç, kentleri yöneten kurumların tıpkı bir şirket gibi, kârlılık parametresiyle hareket eden neoliberal yönetim rejiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ferguson, 2010, s. 170). Kent yönetimleri küresel ve yerel piyasalara daha cazip bir kentsel çevre yaratmak amacıyla kentlere yeni bir kimlik kazandırmak için çeşitli pazarlama stratejileri benimsemeye başlamışlardır. Smith'in (2002) tespit ettiği üzere, mutenalaştırmanın küresel bir kentsel strateji haline gelmesi bunun en çarpıcı sonuçlarından birisidir.

Kentlerde sosyo-uzamsal ilişkilerin kârlılık, ekonomik gelişme ve piyasalaşma saikleriyle dönüştürülmesi üzerine yapılan tartışmalarda, çoğunlukla, rövanşist ve cezalandırıcı tekniklere vurgu yapılmaktadır. Örneğin; Smith (1996), 'rövanşist kent' üzerine yazdıklarında, kentin ahlaki ya da sınıfsal nedenlerle istenmeyen toplumsal gruplardan arındırılarak, ayrıcalıklı sınıfların tüketim mekânına dönüştürülmesinde polisin baskıcı rolüne değinmektedir. Benzer şekilde; Mitchell (2003) güvenlik ve hijyen normlarını bozduğu düşünülen pratiklerin kentin kamusal mekânlarından temizlenmesinde cezalandırıcı mekanizmalara işaret etmektedir. Buradan hareketle; neoliberalleşmenin arzulanmayan gruplar ve pratiklerin yerinden edilmesi, marjinalleştirilmesi ve dışlanması yoluyla gerçekleştiği fikri öne çıkmaktadır.

Ancak; Foucault'nun iktidar teorilerinden ilham alan daha güncel tartışmalar, neoliberalizmin çok-biçimli (polymorphous) ve çok-değerli (polyvalent) veçhelerine işaret eder ve iktidarı pozitif bir güç olarak da incelemeyi önerir (bkz. DeVerteuil, 2014; Künkel, 2012; Lanz, 2013). Mayer ve Künkel (2012, ss. 5-6) buradan yola çıkarak şunu savunmaktadır:

“Foucaultcu analiz ‘tavrın yönetimi’ni [conduct of conduct], yönetsel-
liği, insanların kendilerinin polisi olmaları anlamına gelen ‘benlik tek-
nolojileri’ni harekete geçirmek için insanları yönlendiren sistemi ön
plana koyar. Böyle bir çerçeve, neoliberal hegemonyanın nasıl sadece
(dışsal) güçlerle değil de, aynı zamanda özne olma ve sorumlulaştırma
süreçleriyle de devam ettirdiğini göstererek [neoliberal hegemonyayı]
daha iyi anlamamızı sağlar”.

Foucault'nun pozitif iktidar kavramının neoliberalizm tartışmaların-
da kullanımına dair en önemli husus iktidar ilişkilerindeki öznelerin
ontolojik statüsüyle ilişkilidir. Bu perspektif yönetim ve yönetilen özne
arasında dışsal bir ilişki varsaymaz. Analitik başlangıç noktası yönetim
mekanizmalarından önce de varolan öznelerin güç ilişkileri değildir.
Özellikleri durağan varlıklar gibi ele almak yerine, yönetim mekaniz-
maları içerisinde oluşturulan özneler ya da kimlikler olarak inceler
(Lemke, 2007, s. 54). Neoliberal yönetsellik tartışmalarında iktidarın
üretken potansiyeline yapılan vurgu bu noktaya dayanır.

Neoliberal söylem ve pratiklerle risk ve sorumluluk bireyselleştirilir
(Larner, 2000; Lemke, 2001; Rose, 1999). Refah devleti rejimlerinde kolektif
olarak, çoğunlukla kamu sektörü aracılığıyla, üstlenilen risklerin neo-
liberal toplum tahayyülünde bireye aktarılması söz konusudur. Neolibe-
ral özne kendi risklerinin farkında olmak, girişimci bir öznelikle maliyet
hesaplarını yapmak ve kendisini optimal dengeye ulaştırmakla sorumlu
kılınır. Dolayısıyla, neoliberal toplum ‘risk’i normatif olarak dışlamaz
ama onu yönetmeyi amaçlar (Foucault, 2009, s. 24). Bu toplum tahayyü-
lünün gerçekliğe tercüme edilmesinde rekabet ve bireycilik gibi motifler
en önemli düzenleyici çerçevelerendir. Karşılaştığı risklere karşı kendi
kendini yöneten özne bu sayede üretilir. Rekabet ve bireycilik bireyin
eyleme kapasitesini üretkenlik, verimlilik, canlılık, kârlılık gibi ‘iyi’ ya-
şam formlarına yönlendirmesini sağlayan itici güçlerdir. Dolayısıyla, bu
ikna edici, uyarıcı güçlere karşı bireyin özgür seçimleri söz konusudur
(Miller ve Rose, 2008; Rose, 1999). Diğer bir deyişle, insanların eyleme
kapasitelerinin üretkenlik, verimlilik gibi esaslara göre düzenlenmesinde
dışsal bir güç tatbiki söz konusu olmaz zorunda değildir.

Foucault'nun (2009) *College de France* derslerinde “güvenlik mekaniz-
maları” olarak kavramsallaştırdığı anahatlarıyla bu türden bir işleyiştir.
Ancak; burada sorumlulaştırılmış neoliberal öznelerin üretimi sürecinin
-iktidarın toplumdan ayrı ve onun üzerinde mutlak olarak hüküm sür-

düğü- egemenlik mekanizmaları ve -bedenlerin gözetlendiğı ve düzenlendiğı- disiplin mekanizmalarından tamamen ayrışmış bir işleyiş olduğı düşünülmemelidir. Güvenlik mekanizmaları basitçe egemenlik ve disiplin mekanizmalarını ikame eden bir yönetim sanatı olmak yerine, bu mekanizmaları da stratejik olarak yeniden düzenleyen karmaşık bir iktidar ilişkileri ağı olarak anlaşılmalıdır (bkz. Miller ve Rose, 2008; Rose, 1999). Beyoğlu'nun eğlence yaşamına nüfuz eden yönetim sanatlarının incelendiğı bu çalışmada bu iktidar kavramsallaşması kullanılmaktadır.

Yöntem

Bu makale, Beyoğlu'nun dönüşümüne ilişkin çeşitli metinlerin (politika belgeleri, raporlar, gazete makaleleri, röportajlar ve proje web siteleri) analizinin yanı sıra, Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarının farklı aktörleriyle (mekân sahipleri, işletmeciler ve çalışanlar) 2013-2014 yıllarında gerçekleştirilen 37 derinlemesine görüşmenin incelemesine dayanmaktadır. Yukarıda kısaca açıklandığı üzere, Beyoğlu'nda neoliberalizm belli bir düşünme tarzı ve kelime dağarcığı üreten; farklı pratikler, teknolojiler ve mekanizmalar yoluyla gerçekliğe tercüme edilen; bu yollarla belli öznelliklerin üretildiğı, teşvik edildiğı ya da sınırlandırıldığı söylemsel oluşum olarak incelenmektedir. Bu analitik çerçeve neoliberalizmi söylem analizi yöntemiyle incelemeyi beraberinde getirmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Beyoğlu Belediyesi ve BEYDER (Beyoğlu Eğlence Yerleri Derneğı) gibi kuruluşların söylemsel pratikleri incelenirken raporlar, planlar ya da gazete röportajlarından çokça yararlanılmıştır. 'Neoliberal Beyoğlu'nu inşa eden bu söylemsel pratikler kentsel yönetim rejiminin hangi düşünce tarzı üzerine inşa edildiğini; hangi rasyonel hesaplamalar, standartlar ve kriterlere dayandığını anlamayı sağlamıştır. Ancak; kurumsal oluşumların bu türden kamusal söylem pratiklerini incelerken ne türden metodolojik sınırlılıklar taşıdığına da farkında olmak gerekmektedir. Potter'ın (2004, s. 614) belirttiğı gibi, kamusal dolaşıma sokulan bu türden metinler, en nihayetinde, incelikte düşünülmüş birer tasarıdır. Bu metinlerin fiziki dünyada temsil ettikleri arasında soyut bir ilişki ve kasıtlı bir mesafe bulunabilmektedir. Dolayısıyla, bu söylemlerin ne söylediğı ve yaptığını analiz etmek zaman zaman güçleşebilir, zaman zaman da yanıltıcı sonuçlara götürebilir.

Bu metodolojik sınırlılıkları aşmak için söylemsel pratiklerin yeniden bağlamsallaştırılması çok önemlidir (Gill, 2000; Potter, 2004). Eğlence

mekânlarının aktörleriyle yapılan görüşmeler kamusal söylem pratiklerini bağlamına oturtmayı mümkün kılmıştır. Mekân sahipleri, işletmeciler ve diğer çalışanların 'neoliberal Beyoğlu'nu nasıl deneyimledikleriyle şekillenen öznellikleri, kentsel yönetim rejiminin gece yaşamına dair ne söylediğini ve ne yaptığını anlamayı sağlayan güçlü bir yöntemsel araç olarak kullanılmıştır.

İstanbul'un ve Beyoğlu'nun Yeni Hakikat Rejimi

İstanbul, özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren, kent ekonomisinin topyekûn yeniden yapılandığı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte; kentin Orta Doğu ve Balkanlar ölçeğinde rekabet edebilirliğini güçlendirecek, bilgi ekonomisi temelli bir ekonomik yapılanma hedeflenmektedir (Enlil, 2011). İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (2009) yayınladığı İstanbul Çevre Düzeni Planı da bu yeniden yapılanma sürecini kurgulayan en önemli çerçevelerden birini oluşturmaktadır. Ana hatlarıyla İstanbul'un yeni ekonomisini sanayisizleşmeye koşut olarak hizmet ve finans sektörünün gelişimi olarak öngören plan, İstanbul'da yeni bir hakikat rejiminin tesis edilmesinde başat rol oynamaktadır.

Bu yeni hakikat rejimi, Aksoy'un (2012, 2014) belirttiği gibi, İstanbul'u sermaye yatırımları için daha cazip, çekici bir mekân kılmayı norm haline getirmektedir. Bu hakikat rejimi aynı zamanda, Özbay'ın (2014) tespit ettiği üzere, hem sermayenin hem de (turist ve/ya tüketici olarak) insanların hareketliliğini içermektedir. Üçüncü köprü ve havalimanı projeleri, Ayazma ve Başbüyük gibi gecekondu alanlarının dönüşümü projeleri ya da tarihi/kültürel miras olarak görülen Balat, Sulukule ve Tarlabası gibi alanlarda başlatılan diğer kentsel dönüşüm projeleri çekicilik ve hareketlilik normları doğrultusunda geliştirilen stratejiler olarak ele alınabilir.

Giriş bölümünde değinildiği gibi, Beyoğlu ilçesi bu neoliberal söylemler içerisinde başat bir rol oynamaktadır. İstanbul'un küresel ölçekte tanınırlığında Beyoğlu'nun kültürel yaşamının sembolik bir değer taşıdığı kabulü bulunmaktadır. İlçenin bu imgesinin korunması ve geliştirilmesi gibi amaçlar öne çıkmaktadır. Bu amaçla, sözgelimi, çöküntü bölgesi olarak düşünülen Tarlabası'nın lüks konaklama ve tüketim bölgesine dönüştürülmesi Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi'yle gerçekleştirilmektedir. Taksim Yayalaştırma Projesi, Taksim Meydanı'nın yeniden düzenlenmesiyle yaya dostu bir niteliğe kavuşturulmasını hedeflemek-

tedir. Karaköy Limanı'nın özelleştirilmesi; sanayi-sonrası kent ekonomisinde işlevsiz kalan kentsel alanın *cruise* gemilerinin yanaşacağı bir mekân olarak yeniden düzenlenmesi ve, böylece, Beyoğlu'na turist kitlelerinin erişimini sağlamayı içermektedir. Son olarak; Galata ve Talimhane'de yürürlüğe koyulan kentsel yenileme projeleri 'bakımsız' ve 'köhne' mahalleleri tüketici gruplara hitap eden kentsel mekânlara dönüştürmektedir. Şüphesiz; burada değinilen her bir pratik sosyal ve kültürel yaşamı, ve mekânla ilişkisini nasıl yeniden yapılandığına ilişkin daha detaylı bir incelemeyi hak etmektedir. Ancak; burada, bu pratikleri tek tek değerlendirmek yerine, bir bütün olarak Beyoğlu'na ne yaptıklarına odaklanılacaktır.

Yukarıda sayılan tüm bu kentsel stratejiler Beyoğlu'nda tesis edilen yeni hakikat rejimini tatbik eden pratiklerdir. İlçenin ekonomik gelişimi ve kalkınması için neyin 'iyi', 'gerekli', 'makbul' olduğunu tanımlayan rasyonel bilgi iktidarına dayanmaktadırlar. Kentin yatırımcılar ve tüketiciler nezdinde çekici kılınmasını beyan eden düşünme tarzını, kriterleri, hesaplama biçimlerini teşkil etmektedirler (Ural, 2017, s. 4). Bu sayede, yatırımcıları ve tüketici grupları merkeze alan bir bilgi iktidarı, Beyoğlu'nun kentsel yönetim rejiminin başat unsuru haline gelmektedir. Öyle ki; emlak sektörü ve turizm ekonomisi kent yönetiminin lügatında öncelikli bir konum elde etmektedir. Bunun izleri, en çarpıcı biçimde, 2002 yılından bu yana Beyoğlu Belediye Başkanlığını yürüten Ahmet Misbah Demircan'ın söylemlerinde sürülebilir. Demircan, Vatan gazetesiyle 2013 yılının sonlarında yaptığı bir söyleşide şunları söylemektedir:

"Son 10 yılda yatak sayısı arttı. 6 bin yatak vardı, bugün 30 bine yaklaştı yatak sayısı. 80 bin kişiden 150 bin kişiye geldi sigortalı insan sayısı. Oteller önemli bir istihdam yaratıyor Beyoğlu için. Ayrıca yeme-içme sektörü de çok hareketlendi. 2 binin üzerinde işletme var... Bir dönem hırdavatçıların mesken tuttuğu Perşembepazarı ve Salıpazarı Beyoğlu'nun yükselen yıldızı oldu. Bölgede birbiri ardına oteller açılırken Karaköy sahil şeridi ile Bankalar Caddesi'nde metre-kare birim fiyatı 7 bin 500 dolara yükseldi." (Ergu, 2013)

Bölgenin gelişimini turizm ve emlak sektörüne dayandırarak sunan bu anlatı, aynı zamanda Beyoğlu'nun yeni hakikat rejimine de işaret etmektedir. Metrekare başına emlak değerleri; turist, otel ve işletme sayıları; otellerin doluluk oranları ve Beyoğlu'na gelenlerin ortalama ne kadar para harcadığını temel alan muhasebe tarzı neoliberalizmin bilgisini oluşturmaktadır. Bu hesaplama araçları, Miller ve Rose'a (2008, ss. 30-

31) atıfla söylemek gerekirse, Beyoğlu'ndaki kent yaşamını bilinebilir ve yönetilebilir bir nesne haline getirmektedir. Beyoğlu'nu bu hesaplamalarla bilmek onun hakkında verilecek yargıları öncelemektedir. Diğer bir deyişle, Beyoğlu bu göstergeler yoluyla söylemsel olarak temsil edilmektedir. Böylelikle; ekonomik canlılık, yüksek emlak değerleri, artan turizm kapasitesi ve turist sayısı hakikat rejiminin 'fikirî teknoloji'si [intellectual technology] haline gelmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri de –emlak değerlerini yükselttikleri, turizm kapasitesini artırdıkları ve daha çok turistin daha çok para harcamasını tetikledikleri ölçüde- bu bilgi biçimini gerçekliğe tercüme eden yönetim teknolojileri olarak işlerlik kazanmaktadır.

Eğlence Yaşamının Yönetimi

Beyoğlu'nun neoliberal hakikat rejimi, eğlence yaşamı üzerinde köklü bir dönüşümü tetikleyen bir etkiye sahiptir. Eder ve Öz'ün (2015) çalışmasında da görülebileceği üzere, yerel yönetimin itici gücü oluşturduğu dönüşüm süreci, özellikle İstiklal Caddesi ve civarındaki eğlence yaşamını hızlı bir biçimde mutenalaştırmaktadır¹. Farklı sınıfların ve kimliklerin eğlence kültürlerinin yan yana inşa edildiği ve deneyimlendiği bir gece yaşamına sahne olan bölgede küresel ya da yerel zincirlerin şubeleri olarak da faaliyet gösterebilen, şirketleşmiş/kurumsallaşmış aktörlerin ağırlığı hissedilmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, Beyoğlu'nda hüküm süren neoliberal söylem ve pratiklerin yayılma etkisi söz konusudur. Bu söylem ve pratikler, bir güvenlik mekanizması tesis ederek, düşük statü-lü-düşük maliyetli eğlence mekânları üzerinde ekonomik bir baskı oluşturmaktadırlar; bununla birlikte, ayrıcalıklı sınıflara hitap eden eğlence mekânlarının genişlemesini sağlayan ortam yaratmaktadırlar.

---

¹ Bu noktada, mutenalaşmanın Beyoğlu için yeni bir olgu olmadığını teslim etmek gerekmektedir. Özellikle Cihangir ve Galata'da mutenalaşma süreçlerinin 90'lara dayandığı söylenebilir. Ancak; bu mutenalaşma süreçleri ekonomik yeniden yapılanma, küreselleşme gibi dinamiklerin sosyo-uzamsal ilişkilere etkisinin sonucu olarak gelişen ikinci dalga mutenalaşmanın örnekleri olarak değerlendirilmektedir (bkz. İslam, 2005; Uzun, 2003). Burada bahsedilen ise, kentsel gelişimin vazgeçilmez unsuru olarak görülerek, bizzat devlet aktörlerinin önyak olduğu, dolayısıyla 'üçüncü dalga' olarak değerlendirilen, bir mutenalaşma sürecidir. Bu kapsamda, mutenalaşma süreçlerinin tarihsel evrimi için Smith (2002) ve Hackworth ve Smith'in (2001) makalelerine bakılabilir.

Eğlence Sektörünün Neoliberal Özneleri ve Kendi Kendini Yönetme

Kentin girişimci yönetim rejimi, eğlence yaşamının aktörlerini dönüştürmekte olan Beyoğlu'nda proaktif özneler olarak sorumlulaştırmaktadır. Mekân sahipleri ya da işletmeciler kendi mekânlarını Beyoğlu'nun yeni hakikat rejimine uyarlamakla yükümlü kılınmaktadır. Bu özneleştirme sürecinin gece yaşamının aktörlerine yüklediği en önemli sorumluluk, 'yeni Beyoğlu'nun 'his'sini ve 'görüntü'sünü tek tek eğlence mekânlarına da kazandırmaktır. Diğer bir deyişle, eğlence mekânlarının turistlere ve ayrıcalıklı sınıflara hitap eden mekânlar olarak kurgulanması; eğlence mekânlarının ticari devamlılıklarını garanti altına alarak Beyoğlu'ndaki kent yaşamında ekonomik olarak hayatta kalmasının koşulu haline gelmektedir. Böylece, emlak piyasasındaki dinamikler kendi kendini yönetme teknikleriyle eğlence yaşamında mutenalaşma için uygun bir ortam (milieu) yaratmıştır.

Bu ortamda; eğlence sektörünün aktörlerinin mekânlarıyla, kurumsal kimlikleriyle, kamusal görüntüsüyle yaratıcı bir ilişki kurmasını teşvik eden bir yönetim tekniği işlemektedir. Bu yönetim sanatı aleni bir baskı biçimi olmak yerine, kendi kendini terbiye etme ve optimize etme biçiminde gelişmektedir. Dolayısıyla, eğlence yaşamına dışarıdan dayatılan bir güç olduğu kadar, mekân sahiplerinin ve işletmecilerinin aktif olarak katıldıkları, parçası oldukları bir dönüşüm süreci söz konusudur. Aktörler mekânlarının cazibesini, albenisini, gösterişini geliştirebildikleri ölçüde, kendilerini 'yeni' Beyoğlu'nun 'yeni' ekonomisine uyarlamaktadırlar.

Mekânların daha cazip, albenili, gösterişli hale getirilebilmesi için geliştirilen stratejiler büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Bu stratejilerin temel prensibiye sermaye yatırımlarına dayalı olmasıdır. Örneğin, ekonomik yatırımlarla mekânın fiziksel özelliklerinin düzenlenmesi ve ses sistemi gibi teknolojik altyapının geliştirilmesi gerçekleştirilmektedir. Ancak; burada sözünü edilen stratejiler, hızlıca ve doğrudan paraya çevrilebilir sermaye biçimleriyle sınırlı değildir. Hatta, ekonomik sermayeye aktarılabilir belli kültürel pratikler çok daha etkili olabilmektedir. Bu kapsamda, özellikle işletmecilik pozisyonu zevklerin, beğenilerin, üslubun idaresinde stratejik bir rol oynamaktadır. İşletmeciler eğlence mekânlarının kültürel sermaye yatırımını gerçekleştirebilmek için gerekli hizmetleri sunan aktörler olarak öne çıkmaktadır. İşletmecilik; kültürel sermayenin –Bourdieu'nün (1997) tanımladığı- "nesneleşmiş" biçimle-

rine haiz olma ve bu bilgi iktidarını kendilik yönetiminde aktif olarak kullanma misyonuyla önem kazanmaktadır.

Bir mekânın hitap ettiği kitleyi haber veren, sembolik olarak temsil eden her türden maddi nesne (örneğin; menü, dekorasyon, müzik), nesneleşmiş kültürel sermayenin taşıyıcısı olarak anlam bulmaktadır (bkz. Bourdieu, 1997, s. 50). Böylelikle; 'neoliberal Beyoğlu'na optimizasyon sürecinde seferber edilmektedir. Örneğin; bağımsız bir restoran-barın işletmecisi bu hususa ilişkin şunları söylemiştir:

"Bu işin [eğlence mekânı işletmeciliği] gösterişli bir tarafı var. Patronlar mekânlarının *update* edilmesini, bir *level* atlamayı istiyorlar. Bu noktada, hiç mütevazı olmayacağım. Burada çalışmaya başladığımda, menüde sadece iki şarap vardı. Ben şarap sayısını yirmiye çıkardım. Biz burda Türk ve İtalyan mutfağı servis ediyoruz. Akdeniz mutfağı benim her zaman tercihimdir. Türk mutfağını da mutlaka dahil ederim. Ama Türk mutfağı dediysem, tabi ki kebab servis etmiyoruz. Türk mutfağını dönere, kebaba indirgememek gerekiyor. Biz burda karnıyarık, ekşili köfte yapıyoruz. Ben bu sektöre çok şey verdim... Bu sektörde para patronlarda. Sermayeye onlar sahipler ama işi yapmayı biz biliyoruz".

Eğlence mekânlarının Beyoğlu'ndaki kent yaşamının dönüşümüne kendilerini uyarılma çabası, en basit haliyle, varlıklı grupların zevk ve beğenilerini yakalamaktan geçmektedir. İşletmeciler bu amaçla sundukları hizmetleri ve mekânlarının görünüşünü –küresel ve yerel kültürlerden bir seçimle oluşturdukları farklı kombinasyonlarla- yeniden düzenlediklerini anlatmaktadırlar. Bu anlatılarda neyin daha 'gösterişli' olduğu bilgisine sahip olmaya özel bir vurgu yapılmaktadır.

Bir eğlence mekânının sınıfsal olarak imtiyazlı gruplara hitap edebilmesi için sürekli yenilik hissi vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Turistlerin ve orta sınıfların dikkatini çekebilmek için diğerlerinden farklı, benzersiz, sıradışı, biricik bir eğlence deneyimi verildiği izlenimi muhafaza edilmek istenmektedir. Bu yenilik hissi, bir yandan, sembolik bir değer taşımakta; mekânların değişen isimleri ve dekorları farklılık yaratan unsurlar olarak işlerlik kazanmaktadır (Eder ve Öz, 2015, s. 294). Diğer yandan, sürekli yeninin ve farklının arandığı eğlence anlayışı, eğlence kültürüne de nüfuz ederek zevkleri ve hazzı tertip eden bir niteliğe bürünmektedir. Örneğin; bir bar işletmecisi, benzersiz olmanın ticari olarak hayatta kalabilmenin altın kuralı olduğuna vurgu yaparak:

"Bizim mekânımız insanları şaşırtır. Biz burda ayrıran şişesinde bira servis ederiz... Biz bira mekânı değiliz. Bira severler de başımızın tacı elbet-

te; ama, gelip kokteyllerimizi de denemelerini isteriz. Burada 140 çeşit kokteyl servis ediyoruz. Tamamına yakını bizim kendi tarifimiz. Kendimiz geliştirdik. Tariflerini de kimseye vermiyoruz. Sürekli yeni tarifler geliştirmek için de çalışmalarımız sürüyor.”

Türkiye’de iç piyasaya arz edilen alkollü içkilerin yaklaşık %89’u bira, %5’i şarap, %3.5’i rakı ve %2.5’i de diğer alkollü içeceklerden oluşmaktadır (TAPDK, 2016). Bu veriler ışığında düşünülecek olursa, farklı ve yeni bir eğlence deneyimi bira kültüründen, dolayısıyla da bira içicisi kitleden ayrılmak olarak somutlaşmaktadır. Bunun yerine de, kendine özgü, benzersiz olduğu öne sürülen onlarca çeşit alkollü içki tüketimi konulmaktadır. Böylece; standartlaşmış bir eğlence kültürünün yerine bireyselleşmiş zevklere ve hazlara hitap eden bir eğlence kültürü tesis edilmektedir.

Eğlence mekânlarında yenilik ve farklılık yaratmanın bir diğer boyutu küreselleşmiş eğlence kültürlerinin normatif bir anlam kazanmasıdır. Kendilik yönetimi; özellikle Batı ülkelerinin gece yaşamında öne çıkan tüketim örüntüleri, yeni trendler ve modaların takip edilmesi, uyarlanmasıyla da gerçekleştirilmektedir. Yenilik ve farklılığın üretiminde Batılı eğlence kültürlerinin norm haline gelmesi, ilk bakışta çelişkili görünse de, bireyselleşmiş zevk ve hazlara hitap eden biricik eğlence deneyiminin sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Bunun için en kritik husus, söz konusu modalara, trendlere dair bilgiye sahip olmak; bu sayede kültürel sermayeyi biriktirebilmektir. Şöhretli barmenler, aşçıların misafir edildiği özel etkinlikler bu türden bir kültürel sermaye aktarımını sağlamaktadır. Bu araştırmanın saha çalışması sırasında pek çok kez Beyoğlu’nun en *hip* kulübü olarak addedilen bir mekânda barmen olarak çalışan bir katılımcının anlattıkları bunun çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir:

“Çalıştığım kulüp buraların en iyisi olarak bilinen bir yer. İyi bir kokteyl içebileceğin nadir yerlerden biri. Bunu yılda 2-3 kez Amerika’dan ve Avrupa’dan özel olarak davet edilen barmenlere borçluyuz. Onlardan çok şey öğrenip menümüzü zenginleştiriyoruz. Gerçekten güzel kokteyller servis ediyoruz... Her biri emsalsiz bir tarif. İstanbul’da başka yerlerde tadamayacağın türden tatlar. Ayrıca, ünlü aşçıları misafir ettiğimiz de oldu. Tüm bunların çok önemli katkısı var.”

Tüm bunlar bir arada düşünülecek olursa, Beyoğlu’nun turistlere ve ayrıcalıklı sınıflara hitap eden bir kentsel mekân olarak kurgulandığı büyük dönüşümü, beraberinde, eğlence yaşamına dair yeni bir bilgi re-

jimini teşvik etmektedir. Bu bilgi rejiminin esasları turistlerin ve varlıklı sınıfların gözünde cezbedici bir eğlence deneyimi sunmaktan geçmektedir. Neyin daha cazip, albenili ve gösterişli olduğu bilgisine sahip olmak, belli bir sermaye biçimi olarak önem kazanmaktadır. Eğlence mekânları bu dönüşüme ayak uydurmak için kültürel sermaye birikimini sağlayacak olan bir kendilik yönetimini seferber etmektedirler.

Yasal Mekanizmalar ve Beyoğlu'nun Yeni Kira Rejimi

Beyoğlu'nda eğlence yaşamının girişimci öznelliklerle yeniden kurgulanması, sadece mekân sahiplerinin/işletmecilerinin sorumlulaştırılmasıyla, kendilik yönetimini teşvik eden bir ortamın yaratılmasıyla gerçekleşmemektedir. Bu türden güvenlik mekanizmalarını destekleyen, tamamlayıcı bir etkide bulunan yasal mekanizmalar da Beyoğlu'nun eğlence yaşamına nüfuz eden etkilere sahiptir. Turistler ve varlıklı sınıflara hitap etmeyen esnafın Beyoğlu'nun ticari yaşamından tahliye edilmesini kolaylaştıran yasal düzenlemeler neoliberal iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak işlemektedir. Bu mekanizmalar dışsal bir iktidar olarak eğlence sektörüne nüfuz etmektedir.

2005 yılında yürürlüğe giren *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Korunması Kanunu* en önemli yasal düzenlemelerden birini oluşturmaktadır. Bu kanun, yenileme bölgesi ilan edilen bir alanda bir yapının yıkım riski taşıdığı durumlarda mülk sahibine kiracısını tahliye etme hakkı tanımaktadır. Bu sayede, mülk sahiplerinin koruma kurullarından aldıkları risk raporları doğrultusunda yapılarını onararak ve yenileyerek yüksek kârlarla büyük sermaye yatırımcılarıyla yeni anlaşmalar yapması mümkün olmaktadır (Kuyucu ve Ünsal, 2010). İkinci yasal düzenleme ise *Borçlar Kanununda* yapılan değişikliklerle ilgilidir. Buna göre, 10 yıllık kullanım süresini dolduran kiracının, mülk sahibi tarafından hiçbir gerekçe göstermeksizin, tahliye edilmesi olanaklı hale gelmektedir. Böylece, büyük yatırımcılarla yeni emlak anlaşmaları yapmak isteyen mülk sahipleri, kiracılarını tahliye ettikleri durumlarda oluşabilecek mağduriyetlerden muaf tutulmaktadırlar. Bu yasal düzenlemeler, Beyoğlu'nda turistlerin ve ayrıcalıklı sınıfların tüketim ihtiyaçlarına hitap eden bir ticari yaşamın tesis edilmesini hukuki olarak temellendirmektedir.

Beyoğlu'nun tarihi mirasının bir parçası olarak görülen, kentsel imgesinin inşa edilmesine katkıları olan bazı kuruluşların tahliye edilmesi bu yasal dayanaklarla gerçekleşmişti. Bölgenin kamusal yaşamında özel bir

önem atfedilen kuruluşlar arasında Emek Sineması, İnci Pastanesi, Robinson Crusoe ve Kelebek Korse sayılabilir (Çapa, 2015). Bölgenin yapılı çevresi, bu yasal zemin sayesinde, spekülâtif yatırımlarla dönüştürülerek kurumsallaşmış tüketim mekânları haline getirilmektedir (Eder ve Öz, 2015). Bu yasal düzenlemeler, aynı zamanda, Beyoğlu'nun turistlere ve ayrıcalıklı sınıflarına hitap etmesinin teşvik edildiği yeni ekonomisine kendini uyarlamayan, halihazırda devam eden kira sözleşmeleri sayesinde de ticari faaliyetlerini sürdüren kuruluşların kent yaşamının dışına itilmesini kolaylaştıran, meşrulaştıran dayanakları oluşturmaktadır.

Bu süreç, Beyoğlu'nda emlak değerlerinin –ve dolayısıyla, kiraların– yükseliş trendini tetikleyen bir emlak hareketliliği yaratmaktadır. Bu dinamiğin, çoğunluğunun kiracı olduğu eğlence mekânlarının kira rejimi üzerinde sarsıcı bir etkisi bulunmaktadır: Kira kontrat süreleri dramatik bir şekilde kısalmaktadır. Görüştüğüm mekân sahipleri ya da işletmeciler, eğlence sektörünün '10 yıllık kira sözleşmesi' teamülünün Beyoğlu'nda rafa kalktığını, artık 5 yıldan daha uzun süreyle sözleşme imzalamaya yanaşacak mülk sahibi bulmanın neredeyse imkansız olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin; İstiklal Caddesi'ne çıkan bir ara sokakta bir meyhaneye sahip olan katılımcı, bölgede sayıları hızla artan otel yatırımlarıyla birlikte kontrat sürelerinin nasıl kısaldığını şöyle açıklamıştı:

"Beyoğlu'ndaki yaşamımız artık 5 yıllık döngülerle ilerliyor. Kira sözleşmemizi daha uzun süreli imzalatamadık kesinlikle. Buradaki işletmeler eğer mülk sahibi değilse, söyleyecek sözü kalmıyor. Önceleri 10 yıllık sözleşmeler imzalıyoruz hep. Ama dükkan sahibi buna yanaşmadı. Uzun süreli bir kontrat imzalayıp gelecekte çıkacak iyi bir fırsatı kaçırmak istemiyor".

İstiklal Caddesi'nin ara sokaklarından birinde bar işletmecisi olan diğer bir katılımcı, aynı hususa şu sözlerle değinmişti:

"Karşıdaki binayı bir otel yatırımcısı aldı. Hemen yanımızda ... [küresel bir restoran zincirinin şubesi] açıldı. Her yerde şık butik oteller açılıyor. Geleceğimizle ilgili bir şey kestirmek çok zor. Burada emlak sahipleri harika fırsatlar görüyorlar. Bu yüzden kimse 5 yıldan uzun süreli bir kontrat imzalamak istemiyorum".

Özetle; Beyoğlu'ndaki kentsel dönüşüm stratejilerinin tetiklediği emlak hareketliliği, yeni bir kira rejiminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu kira rejiminde mülklerin değeri yükseliş eğilimi göstermekte, ya da mevcut politikaların bir sonucu olarak birkaç ay ya da yıl içerisinde yük-

selmesi beklenmektedir. Mevcut yasal düzenlemeler de eğlence sektörünün aktörlerini mülk sahipleri karşısında güvencesizleştirmektedir.

Kalabalığın Düzenlenmesi

Beyoğlu'ndaki dönüşümü tetikleyen bir diğer iktidar mekanizması ise belediyenin ve zabıta güçlerinin işlerliğiyle gerçekleşmektedir. 2011 yılında Beyoğlu Belediyesi İstiklal Caddesi'nin ara sokaklarında masa ve sandalye kullanımını yasaklayan bir yönerge yayınlamıştı. Bu yönerge doğrultusunda harekete geçen zabıta ekipleri özellikle Mis Sokak ve Asmalımescit'in sokaklarını kullanan eğlence mekânlarını para cezalarına çarptırmıştı. Yoğun bir tepkiyle karşılanan ve çok sayıda işletmeyi ticari olarak yıpratın bu uygulamada bir süre sonra geri adım atılmıştı; düzenlemeler belli yerler ve sokakların fiziki özelliklerine özgü olmak üzere esnekleştirilmişti. Mis Sokak, Erol Dernek Sokak gibi lokasyonlarda kısmen ya da tamamen masa-sandalye kullanımına izin verilirken, bazı sokaklarda yasak olduğu gibi uygulanmaya devam etmişti.

Bu uygulamalar Beyoğlu'nun kalabalığını tertip etmek isteyen bir düşünme şeklinin iktidar teknolojisi olarak somutlaşmaktadır. Eder ve Öz'ün (2015, s. 298) de vurguladığı üzere, eğlence mekânlarının sokağa taşın kalabalığını tanzim ederek Beyoğlu'nda daha 'nezih' bir kent atmosferi yaratılmak istenmektedir. Ancak; bu stratejilerin Beyoğlu'nun kalabalığından arındırılmasını benimseyen bir akla dayalı olduğu düşünülmemelidir. Tam tersine, Beyoğlu'nda turistlerin ve orta sınıfların rağbet gösterdiği canlı bir kent atmosferi yaratılmak istenmektedir; bu bağlamda, devasa boyutlara ulaşabilen 'kaotik' bir kent kalabalığının yerini niceliksel olarak daha küçük, harcama kapasitesi olarak daha büyük bir kalabalığın alması temenni edilmektedir².

Bu noktada, iktidar ilişkilerinin işleyiş biçimine ilişkin bir husus dikkat çekmektedir. Eğlence mekânlarının sokaklara uzanan bölümlerinde masa ve sandalye kullanımının hukuk-dışı ilan edilmesi, bir açıdan, ilişkiler taşımaktadır. Belediyenin yönergesiyle sokaklarda masa-sandalye kullanımının yasaklandığı 2011 yılına kadar, Beyoğlu Belediye-

---

² Beyoğlu'nun 'kaotik' kalabalığından duyulan rahatsızlık, en çok, bölgenin en önemli yatırımcılarından Nizam Hışım'ın açıklamalarıyla gündem olmuştu. Hışım Beyoğlu'nun daha yaşanabilir bir kent haline getirilmesi önündeki engeli İstiklal Caddesi'nde çok sık yapılan gösteri yürüyüşleri olarak tanımlamıştı (bkz. Erciyes, 2011).

si eğlence mekânlarından işgaliye harcı almaktaydı. Harç bedelleri sokaklara yerleştirilen masa sayısına göre belirlenmekteydi. Masa-sandalyelerin kullanımının yasaklanmasından sonraysa, uygulamalar kamusal düzenin sağlanması ve yaya dostu bir kentsel ortamın kurulması olarak savunulmuştu. Kısacası; yönergenin yürürlüğe konulmasına kadar formel bir işleyişle bizzat belediye tarafından vergilendirilen masa-sandalye kullanımının hızlı bir biçimde kamu düzenini bozan bir pratik olarak tertip edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu manevra yönetici erk olarak yerel yönetimin yasal olan/olmayan arasındaki ayrımı neoliberal rasyonalite doğrultusunda nasıl yeniden tanımlayabildiğini gözler önüne sermektedir. Bu iktidar mekanizmaları, Roy'un (2009, s. 826) belirttiği gibi, devlet aktörlerinin farklı söylemsel düzenlemeler arasında dolaşabilmesini olanaklı kılan egemen iktidarına yaslanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada neoliberal kentsel yönetim rejiminin Beyoğlu'nda eğlence yaşamını nasıl dönüştürdüğü mercek altına alınmıştır. Yönetimsellik incelemelerinin kavramsal araçları kullanılarak, Beyoğlu'nda ve eğlence yaşamında nasıl bir rasyonel bilgi iktidarının kurulduğu, hangi teknolojilerle kentsel dönüşümü tetiklediği ve ne türden öznellikleri ürettiği incelenmiştir. Bu kapsamda, Beyoğlu'nda hüküm süren turizm odaklı ve ayrıcalıklı sınıflara hitap eden bir kentsel çevre yaratma vizyonunun gece yaşamında radikal bir dönüşümü tetiklediği ve bu dönüşümün karmaşık iktidar ilişkileriyle gerçekleştirildiği savunulmaktadır. Bölgenin yönetim rejimi, eğlence sektörünün aktörlerini kendileriyle ve mekânlarıyla yaratıcı bir ilişki kurarak Beyoğlu'nun yeni ekonomisine uyumlu hale getirmekle sorumlulaştırmaktadır. Diğer bir deyişle, Beyoğlu'nun eğlence yaşamının dönüşümü, mekân sahipleri ve işletmecilerinin kendilerini yönetmeleriyle gerçekleşmektedir. Bu sayede, turistlere ve üst gelir gruplarına hitap eden tüketim mekânlarının genişlemesi söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, çeşitli yasal düzenlemeler ve zabıta güçlerinin zora dayalı uygulamaları Beyoğlu'nun 'yeni' çehresine uymayan unsurlar üzerinde dışsal bir güç tatbik etmektedir.

Beyoğlu'nun eğlence yaşamı neoliberal iktidar teknolojilerinin hem dışsal, zora dayalı hem de üretken iktidar ilişkilerinin bir arada işlediği karmaşık bir ilişkiler ağı sayesinde dönüşmektedir. Buradan hareketle, Beyoğlu'nun dönüşümünün yalnızca yerinden etme ve dışlama pratikle-

riyle anlaşılamayacağı ve söz konusu dönüşümün aynı zamanda neoliberal öznenin üretimiyle mümkün olduğu öne sürülmektedir.

Son olarak, 2015 yılında başlayıp 2016 yılı boyunca yoğunlaşarak İstanbul'u da doğrudan hedef alan terörizm dalgasının Beyoğlu'ndaki kent yaşamına ve özel olarak eğlence sektörüne, etkisine dair bazı notlar düşmek kaçınılmaz görünmektedir. Yakın zamanda, pek çok kentin yanı sıra İstanbul'u da hedef tahtasına koyan terör saldırıları gündelik yaşamda güvenlik söylemleri üzerinde sarsıcı etkilerde bulunmaktadır. Özellikle Sultanahmet, Beyoğlu ve Atatürk Havalimanı'nda gerçekleştirilenler turistik bölgeleri hedef alan saldırılardı ve güvenlik söylemlerinde dönüm noktası oluşturdular.

Her ne kadar bu terör dalgasının kent yaşamını nasıl tahrip ettiğini etraflıca incelemek şu aşamada mümkün görünmese de, sonuçlarına ilişkin bazı göstergeler bulunabilir. Örneğin, turizm istatistiklerine göre 2016 yılının ilk yarısında Türkiye'ye gelen turist sayısında önceki yılın aynı dönemine göre %28'lik azalma yaşanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016). Buna koşut olarak, İstiklal Caddesi'nde çok sayıda işletme faaliyetlerine son vermiştir. Geride bıraktığımız yıl içerisinde Starbucks, Columbia, Teknosa gibi küresel ve yerel markaların İstiklal şubeleri kapanmıştır. Öyle ki; bu markalar arasında Otto, House Café, Midpoint ve Mama Shelter gibi eğlence sektöründe faaliyet gösterenler de bulunmaktaydı (bkz. Tremblay, 2016). Tüm bu gelişmeler, onlarca sivilin ölümü ya da yaralanmasına neden olan terör saldırılarının güvenlik kaygılarını en ileri noktaya taşıdığına dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Buna paralel olarak, bu terör dalgasının Beyoğlu'nun kentsel gelişim stratejisini altüst eden sonuçları olduğu aşikârdır. Bu bağlamda İstanbul ve Beyoğlu'nda girişimci kent yönetimi rejiminin ne ölçüde sürdürülebilir olduğu cevaplanmayı bekleyen en önemli sorulardan birini teşkil etmektedir. Ancak; bu soru, hem ulusal hem de bölgesel ölçekte sosyo-politik dinamikleri de gözeten daha geniş bir incelemeyle ele alınmayı gerektirdiğinden, bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır.

Extended Abstract

Nightlife in Beyoğlu and Technologies of Neoliberal Power

*

Haktan Ural
Ankara University

Over recent decades, urban government regimes in Istanbul has increasingly transformed into a political rationality seeking to re-image the city as an attractive site for global capital flows. In this context, a number of urban transformation projects –serving for urban regeneration in socio-cultural and socio-economic terms- has been implemented in specific urban centres, which are of historical and cultural significance. Istanbul has turned into a city, in which its industrial past has been replaced with novel consumerist lifestyles. In making of urban transformation, Beyoğlu plays a central role as the district is of a symbolic importance. As a historically rooted leisure zone that dates back to 19th century, Beyoğlu is one of the most important social and cultural hubs of the city. For that reason, the district is central to making of Istanbul as an attractive site in the eyes of tourists and capital investors. For instance, in Environmental Arrangement Plan (2009), that puts forward a vision of advancing the city's global competitiveness through a wholesale urban restructuring, Beyoğlu is designated as a site for culture-oriented tourism. In line with this, Beyoğlu Municipality comes to the fore as governmental body acting in conformity with this rationality. A bundle of urban transformation projects designed and/or executed by Beyoğlu Municipality seeks to remake the district in line with this market rationality.

This study examines how this entrepreneurialist urban government regime transforms the entertainment life in Beyoğlu. I aim to understand how diverse technologies of neoliberal government have an influence over spaces of nightlife. The analytical framework is basically predicated upon governmentality studies, which is mostly derived from Foucault's lectures in College de France in 1977-1978. From this vantage point, I deal with neoliberal

eralism as a regime of truth that generates the norms of productivity and efficiency in neoliberal political rationalities. Such way of conceptualization relies upon an understanding of neoliberalism as a complexly structured power regime that is translated into reality through specific mechanisms (namely sovereignty, discipline and security). In this view, the arts of government involve a specific understanding of power which also includes its productive aspects such as fabrication of self-governing, responsabilized subjects. Departing from this understanding, I suggest that neoliberal power that permeates into spaces of night in Beyoğlu involves a combination of externally coercive and productive forces.

In recent years, there has been an increasing interest in understanding the effects of urban government regimes in Beyoğlu. Although there exists various differences in their theoretical approaches and empirical materials, they commonly share the analytical lens that sees power as an external, coercive and disruptive force, mostly held and exercised by political and economic elites. Such an understanding significantly provides an analytical framework to understand the societal effects of neoliberal urbanism. However, the conception of power relations which takes into account productive forces in subject formation is widely disregarded.

This study makes a contribution to understanding neoliberal urbanism in Beyoğlu (as well as in Istanbul) through dissecting the power relations in the district's urban government regimes. I argue that the neoliberal transformation comes to be an effective force producing self-responsibilized neoliberal subjects in Beyoğlu's nightlife. I analyze the power Dynamics as a complex structure that involve security, judicial and disciplinary mechanisms. Viewing through this lens, I suggest that the neoliberal transformation is a complex process which does not only stem from disruptive and cocercive forces of state actors but also production and promotion of specific subjectivities acting upon neoliberal political rationality.

The study is based on qualitative research; I have conducted 37 in-depth interviews with different actors of nightlife (including entertainment venue owners, managers and employees) and analyses of specific texts (such as policy documents, reports, media coverage, interviews and Project websites). As I deal with neoliberalism as a style of thinking which also generates specific vocabulary, as a regime of practices that translates that style of thinking into practice and a generative universe that cultivates novel subjectivities, I employ the methodological approach of discourse analysis.

Drawing on these empirical materials, I suggest that a new regime of truth come to the fore in Beyoğlu. Accordingly, specific form of neoliberal

knowledge that is based on property values, numbers of tourism facilities, hotels' occupation rates and the average of amount of Money spent by ordinary visitors of Beyoğlu becomes the central element of discursive practices. Such styles of calculations make Beyoğlu as an object of government in terms of market rationalities. They also lead to regimes of practices that forms of arts of government actualized in the district. In other words, Beyoğlu is represented through such discourses that prioritize the capital investments and consumerisms. Therefore, economic conviviality, higher property values, increasing tourism activities and numbers of tourists sets the basis of intellectual technology of neoliberal government.

Insofar as the urban government is predicated upon these discourses, urban transformation is actualized through combination of direct and indirect mechanisms. Above all, the discursive construction of neoliberal urbanism –that is accompanied by a set of urban transformation projects- triggered real estate activities. On that account, property values are liable to increase. These Dynamics in property markets sets the ground for the formation of biopolitical power; the actors of nightlife in Beyoğlu are striving for adjusting themselves to these changing Dynamics. To do so, they govern their look and feel in the eyes of tourists and middle classes, and conform to the norms of new political rationalities. They make investments in economic and more importantly cultural capital.

Such a self-government structure operates as a security mechanism that is fundamentally based on actors' freedom to adjust them to neoliberal value structure. However, there exists strategic deployment of judicial and disciplinary mechanisms. A set of legislations concerning property relations that undermines rights of tenants is an example of judicial forces. They facilitate the evacuation of specific entertainment venues through legal-based government. Apart from this, recent transformations in municipal regulations (concerning the uses of street tables) also operate as a disciplinary form of government that serve for government of urban crowd.

Kaynakça/References

- Aksoy, A. (2012). Riding the Storm: "New Istanbul". *City*, 16(1-2), 93-111. <https://doi.org/10.1080/13604813.2012.662373>
- Aksoy, A. (2014). İstanbul'un Neoliberalizmle İmtihanı. A. B. Candan ve C. Özbay (Der.), *Yeni İstanbul Çalışmaları içinde* (ss. 27-46). İstanbul: Metis.

- Bourdieu, P. (1997). The Forms of Capital. A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown ve A. S. Wells (Der.), *Education: Culture, Economy and Society içinde* (ss. 46–58). Oxford: Oxford University Press.
- Candan, A. B. ve Kolluoglu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5–46. <https://doi.org/10.1017/S0896634600005057>
- Çapa, E. (2015, 23 Mart). Borçlar Kanunu Beyoğlu esnafını vurdu. *Milliyet*. 23 Mart 2017 tarihinde www.milliyet.com.tr adresinden erişildi.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power And Rule In Modern Society*. London: Sage.
- DeVerteuil, G. (2014). Does the Punitive Need the Supportive? A Sympathetic Critique of Current Grammars of Urban Injustice. *Antipode*, 46(4), 874–893. <https://doi.org/10.1111/anti.12001>
- Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul. *International Planning Studies*, 16(1), 43–60. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552474>
- Eder, M. ve Öz, Ö. (2015). Neoliberalization of Istanbul’s Nightlife: Beer or Champagne? *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(2), 284–304. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12156>
- Enlil, Z. M. (2011). The Neoliberal Agenda and the Changing Urban Form of Istanbul. *International Planning Studies*, 16(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552475>
- Erciyes, C. (2011, 29 Ekim). Beyoğlu’nun yeni “nizam”ıyla tanışalım. *Radikal*. 20 Mart 2017 tarihinde www.radikal.com.tr adresinden erişildi.
- Ergu, E. (2013, 16 Aralık). Beyoğlu’nun üçte biri yenilenecek. *Vatan*. 14 Ocak 2016 tarihinde www.gazetevatan.com adresinden erişildi.
- Ferguson, J. (2010). The Uses of Neoliberalism. *Antipode*, 41(1), 166–184. <https://doi.org/10.1002/9781444397352.ch8>
- Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population: Lectures at the College De France, 1977-78*. (G. Burchell, Çev.). Basingstoke: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9780230245075>
- Gill, R. (2000). Discourse Analysis. M. W. Bauer ve G. Gaskell (Der.), *Qualitative Researching with Text, Image and Sound içinde* (ss. 172–189). London: Sage.
- Gül, M., Dee, J. ve Cünük, C. N. (2014). Istanbul’s Taksim Square and Gezi Park: the place of protest and the ideology of place. *Journal of Architecture and Urbanism*, 38(1), 63–72. <https://doi.org/10.3846/20297955.2014.902185>
- Hackworth, J. ve Smith, N. (2001). The Changing State of Gentrification. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92(4), 464–477. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00172>
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3–17. <https://doi.org/10.2307/490503>
- İBB. (2009). *1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı*. İstanbul: İBB Şehir Planlama Müdürlüğü.

- Islam, T. (2005). Outside the core: Gentrification in Istanbul. E. Clark ve R. Atkinson (Der.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism içinde* (ss. 121–136). London and New York: Routledge.
- Jessop, B. (2002). Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A state-Theoretical Perspective. *Antipode*, 34(3), 452–472. <https://doi.org/10.1002/9781444397499.ch5>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2016). *Turizm İstatistikleri - Haziran 2016*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Künkel, J. (2012). These Dolls are an attraction - Othering and Normalising Sex Work in a Neoliberal City. J. Künkel ve M. Mayer (Der.), *Neoliberal Urbanism and Its Contestations - Crossing the Theoretical Boundaries içinde* (ss. 189–207). New York: Palgrave MacMillan.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2010). “Urban Transformation” as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479–1499. <https://doi.org/10.1177/0042098009353629>
- Lanz, S. (2013). Be Berlin! Governing the city through freedom. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(4), 1305–1324. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01195.x>
- Larner, W. (2000). Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in Political Economy*, 63(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/19187033.2000.11675231>
- Lemke, T. (2001). “The birth of bio-politics”: Michel Foucault’s lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190–207. <https://doi.org/10.1080/03085140120042271>
- Lemke, T. (2007). An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 8(2), 43–64. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2007.9672946>
- Mayer, M. ve Künkel, J. (2012). Introduction. J. Künkel & M. Mayer (Der.), *Neoliberal Urbanism and Its Contestations - Crossing the Theoretical Boundaries içinde* (ss. 3–26). New York: Palgrave MacMillan.
- Miller, P. ve Rose, N. (2008). *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity Press.
- Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press.
- Özbay, C. (2014). Yirmi Milyonluk Turizm Başkenti: İstanbul’da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi. A. B. Candan ve C. Özbay (Der.), *Yeni İstanbul Çalışmaları içinde* (ss. 166–197). İstanbul: Metis.
- Potter, J. (2004). Discourse Analysis. M. Hardy ve A. Bryman (Der.), *Handbook of Data Analysis içinde* (ss. 607–624). London: Sage.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, A. (2009). The 21st-Century Metropolis: New Geographies of Theory. *Regional Studies*, 43(6), 819–830. <https://doi.org/10.1080/00343400701809665>

- Smith, N. (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Smith, N. (2002). New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 34(3), 427–450.
- TAPDK. (2016). *Alkollü İçkiler Piyasası*. 26 Mart 2017 tarihinde www.tapdk.gov.tr adresinden erişildi.
- Tremblay, P. (2016, 19 Ağustos). Gentrification glitter fades into dust in Istanbul's heart. *Al Monitor*. 24 Mart 2017 tarihinde www.al-monitor.com adresinden erişildi.
- Türkün, A. (2011). Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships. *International Planning Studies*, 16(1), 61–72. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552473>
- Ural, H. (2017). Affective economies of Beyoglu in Istanbul: The construction of "Disgust" and "Fear" in neoliberalization of nightlife. *Emotion, Space and Society*, 23, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2017.02.003>
- Uzun, N. (2003). The Impact of Urban Renewal and Gentrification on Urban Fabric: Three Cases in Turkey. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(3), 363–375.
- Uzun, N. (2007). Globalization and urban governance in Istanbul. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(1), 127–138. <https://doi.org/10.1007/s10901-006-9069-y>
- Yalçın, M. C., Çalışkan, Ç. O., Çılgın, K., ve DüNDAR, U. (2014). İstanbul Dönüşüm Coğrafyası. A. B. Candan ve C. Özbay (Der.), *Yeni İstanbul Çalışmaları içinde* (ss. 47–70). İstanbul: Metis.

Haktan Ural 2016 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümünden doktora derecesini almıştır. Halen Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde çalışmalarına devam etmektedir. Duygular sosyolojisi, neoliberalizm, erkeklikler ve gençlik başlıca çalışma konularıdır. *Emotion Space and Society*, *Journal of Middle East Women's Studies* gibi dergilerde ve çeşitli derleme kitaplarda makaleleri yayınlanmıştır.

- **Haktan Ural** gained his PhD in Sociology at METU in 2016. He currently works at Ankara University, Dept. Of Sociology. His main fields of interests are sociology of emotions, neoliberalism, masculinities and youth. His recent publications have appeared in several edited volumes and journals such as *Emotion, Space and Society* and *Journal of Middle East Women's Studies*.

E-mail: haktanural@gmail.com

“Konstantinopolis Nasıl Görülür?” On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul

*

Sibel Acar

Öz

İstanbul, batıların kullanmayı tercih ettikleri adıyla Konstantinopolis yüzyıllar boyunca gezginler, elçiler, askerler, teknisyenler, tacirler ya da sanatçılar tarafından sıklıkla ziyaret edilmişti. Çoğu kez iyi eğitim almış olan bu ziyaretçiler Doğu'nun kapısındaki Osmanlı başkenti hakkında pek çok yazıp çizmişlerdi. On dokuzuncu yüzyılda kitle ulaşım araçlarının gelişmesine paralel olarak zevk için ve bir serbest zaman uğraşısı olarak seyahat edenlerin sayısındaki artışla birlikte İstanbul, kitleler halinde gelen yeni bir ziyaretçi tipini, turistleri ağırlamaya başladı. İstanbul doğal, tarihi ve kültürel özellikleriyle batıların gündelik hayatlarından farklı manzaralar sunduğu için ziyaretçileri tarafından ilginç bulunmaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru rekabetçi bir iş kolu olarak turizm tüm dünyada yaygınlaştıkça İstanbul'u cazip bir turistik menzil olarak tanıtmaya yönelik yaklaşımın süzdüğü bilgi de yaygınlaştı. Görülmeye değer olanlar, mutlaka görülmesi gereken yerler, seyahatnamelerde ve rehber kitaplarda listelendi ve tanıtıldı. Rehber kitaplar, turistik yerlerin en kısa zamanda görülebilmesi için bir dizi güzergahlar ve belli bir zaman dilimi içinde uygulanabilir gezi reçeteleri önerdiler. Bu çalışma seyahatnamelerde ve rehber kitaplardaki İstanbul anlatımlarına dayanarak on dokuzuncu yüzyılda kentin ziyaretçileri tarafından nasıl gezildiğini ve dolayısıyla nasıl görüldüğünü ve bu görme biçiminin kolektif olarak nasıl inşa edildiğini araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, On dokuzuncu yüzyıl, Seyahatnameler, Rehber kitaplar, Gezi, Turizm

“How to See Constantinople?” Istanbul in Nineteenth Century Travelogues and Guide Books

*

Sibel Acar

Abstract

It was not before the mid-nineteenth century that Istanbul, or Constantinople as it used to be known to Westerners, was easily accessible to masses of travelers. Until then, travelers had been envoys, soldiers, technicians, merchants, scientists, architects or artists who came to the city on various missions. Being mostly well educated, these people produced a large array of accounts of the Ottoman capital. When tourism appeared as a new phenomenon in the first half of the nineteenth century, it proliferated through the consumption of the existing knowledge on Istanbul. Accordingly, it paved way to a certain way of seeing of the city. İstanbul attracted tourists because it was different than their everyday life with its natural, historical or cultural features. The sightseers traveled to visit the ‘attractions’ that were promoted as unique features of a place, such as old towns, archaeological sites, landscapes, historical monuments, and so on. They were commonly advised by travelogues and guidebooks on what was worth seeing. This study investigates what the city looked like in the nineteenth century from the viewpoint of its visitors on the basis of Istanbul narratives in travel accounts and guide books, and how this way of seeing was constructed collectively.

Keywords: Istanbul, Nineteenth century, Travelogues, Guide books, Travel, Tourism.

Konstantinopolis bir Babil, bir dünya, bir kaos - Güzel mi? - Muhteşem- Çirkin mi? -Korkunç çirkin -Bundan hoşlanıyor musun? -Beni büyülüyor - Kalacak mısın? - Nasıl söyleyebilirim!- Kim başka bir gezegende kalma ihtimalinin ne kadar olduğunu söyleyebilir?

Edmondo de Amicis, Constantinople, 1877

İstanbul, batıların on dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde kullanmayı tercih ettikleri adıyla Konstantinopolis, yüzyıllardır Avrupa ile iletişim halinde olan, gezginler, elçiler, askerler, teknisyenler, tacirler ve sanatçılar tarafından sıklıkla ziyaret edilmiş olan bir kenttir. Çoğu kez iyi eğitim almış olan bu ziyaretçiler, Doğu'nun Batı'ya açılan kapısındaki Osmanlı başkenti hakkında pek çok yazıp çizmişlerdi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kent, yeni bir ziyaretçi tipini, turistleri ağırlamaya başladığında halihazırda var olan bu bilgi ve imge dağarcığı kentin turistik yerlerinin oluşmasında etkili oldu. Bu makale, seyahatnamelerde ve rehber kitaplarda yer alan İstanbul anlatımlarına dayanarak on dokuzuncu yüzyılda kentin ziyaretçileri tarafından nasıl gezildiğini araştırır. Kenti gezme eyleminin görme algısına yönelik icra edildiğini, kenti deneyimleme sürecinin görsel haz arayışı üzerine kurgulandığını dolayısıyla kente bakışın, turizm olgusunun sosyal, kültürel ve psikolojik bileşenleriyle ilişkili olarak inşa edilmiş bir görme biçimi olduğunu iddia eder. Burada varlığı iddia edilen görme biçimi, kente batılı (Batı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı) kültüre sahip ziyaretçilerin bakışıdır. Bu satırların yazarı "batılı" sıfatının bir genelleme olduğunun farkındadır ancak turizmin ilişkiler örgüsü içinde ele alındığında bir yerin cazibesi genel ilgi ve beğeniye hitap ettiği sürece sürekli olabilmektedir. Bu olgudan yola çıkarak dönemde birden fazla baskısı yapılmış veya farklı Avrupa dillerinde okuyucu kitlesine ulaşmış olmaları nedeniyle genel bir okuyucu kitlesine hitap ettiği aşık olan seyahat kitaplarında ve rehber kitaplarda yer alan İstanbul anlatımlarını araştırır. Bu kitapların birbirlerine ve rehber kitapların da seyahatnamelere atıfta bulunmaları, önerilen yerlerin ve rotaların benzerliği ortak bir beğenin varlığını göstermektedir. Bu çalışma, on dokuzuncu yüzyılda kentin turistik yerlerini işaretleyen bu turist bakışını inşa eden süreci ve bu bakışın, nesnesi olan mekanlarla kurduğu ilişkiyi irdeler.

Turizm

İngilizce *tour* kelimesi bir yolculuğa çıkmak veya herhangi bir yerden başka bir yere gidip dönmek anlamıyla ilk defa on yedinci yüzyılın başlarında kullanılır. On dokuzuncu yüzyılda, zevk ya da kültür gezisi yapmak amacıyla tura çıkan kişiye “*tour-ist*” denilmekteydi. Keyfi seyahat etmek anlamında “*tour-ism*” kelimesi de yüzyılın başından itibaren kullanılmaktaydı. Yüzyılın sonunda ise sözcük, turistleri cezbetmeyi, ulaşım ve konaklamalarını sağlamayı ve bu işlerin organizasyonunu içeren faaliyetleri ya da bu faaliyetlerin yer aldığı iş alanını tanımlayan bir anlam daha kazanmıştı. (Oxford English Dictionary) Bugün sosyal bilimlerde “turist” terimi, rekreasyon, kültür veya zevk için geçici bir süre ve gönüllü olarak seyahat eden, bulunduğu yerlerde kendisine gelir getirecek herhangi bir etkinlik içinde bulunmayan gezgini tanımlamaktadır. (Cohen, 1974, s. 530)

On dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren seyahat etmeyi kolaylaştıran bir dizi koşulların oluşmasıyla birlikte İstanbul’a gezmek için gelenlerin sayısı arttı. Yolcuğu kolaylaştıran en önemli unsur, güvenli ve hızlı ulaşım araçlarının yaygınlaşmasıydı. İlk defa bir buharlı geminin 1819’da Atlantik Okyanusunu geçmesini takiben 1838’de Atlantik’te düzenli geziler başlamıştı. 1828 yılında ilk defa bir buharlı gemi İstanbul’a ulaşmış, 1830’lu yıllarda, İstanbul’a Avrupa’nın birçok limanından farklı gemi şirketleriyle farklı rotaları izleyerek gidebilmek mümkün olmuştu. (Akçura, 2013, s. 112) Yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa üzerinden İstanbul’u Viyana’ya bağlayan demiryolu hatlarının tamamlanmasıyla İstanbul’a tren ile de ulaşım sağlandı. Lüks yataklı vagonları ve restoranıyla Paris’ten İstanbul’a ilk Orient Express 5 Haziran 1883’de harekete geçti. Orient Express, Paris ve İstanbul arasında 1889’dan itibaren kesintisiz bir yolculuk sunmaya başladı. Yaklaşık altmış sekiz saat süren bu yolculuk, sadece en rahat değil, aynı zamanda Doğu’ya en hızlı ulaşımı sağlamaktaydı. 1895’e gelindiğinde ise Viyana’dan İstanbul’a trenle yolculuğun süresi kırk saatte aza inmişti. (Akçura, 2013, s. 116) John Murray’ın 1900 tarihli rehber kitabında yazdığı üzere demiryolu ağının genişlemesi Türkiye’yi eskisinden çok daha erişilebilir kılmıştı. (Murray, 1900, s. 2)

Yüzyıl boyunca hızlı vasıtaların yanı sıra gezi yapmayı kolaylaştıran kurumlar ve hizmetler de ortaya çıkarak yaygınlaşır. Thomas Cook 1841 yılında İngiltere’de ilk modern seyahat acentesini kurarak turizm işine öncülük eder; taşımacılıktan yiyecek ve eğlenceye kadar yapılacak gezinin

her yönünü organize ederek gruplar için ucuz turlar düzenler. (Buzard, 1993, s. 51) Cook'un seyahat acentesi, Atina ve İstanbul'a turlar düzenlemeye 1868'de başlar. Yaklaşık on beş yıl sonra, hem Atina hem de İstanbul'da ofisleri bulunmaktadır. (Harlan, 2009, s. 423) Yüzyılın sonuna doğru geldiğinde farklı seyahat acenteleri de İstanbul'da gezi organizasyonu ve rehberlik hizmetleri vermektedirler. (Müller, 1897, s. 6)

İstanbul'a seyahat eden ve İstanbul'da konaklayan turistlerin sayısındaki artışın doğal sonucu olarak giderek daha fazla otel açılır. Murray'in 1840 tarihli rehber kitabı *A Handbook for Travellers in the Ionian Islands*, İstanbul'da sadece birkaç otel bulunduğundan, onların da çok rahatsız olduklarından bahsetmektedir. (Murray, 1840, s. 150) Aynı kitabın beş yıl sonraki baskısında ise Hotel d'Angleterre, "son zamanlarda açılan mükemmel bir kuruluş" olarak anılmakta, Hotel de Bellevue, Madame Giuseppino Vitale'nin pansiyonu ve Paul Roboly Pansiyonu da konforlu bir konaklama için önerilmektedir. (Murray, 1845, s. 171) 1890'lara geldiğinde İstanbul'daki otel sayısı kayda değer bir şekilde artmıştır. Grand Hotel Français, Hotel de Rome, Hotel Bristol, Hotel de Byzance, Hotel de l'Europe, Hotel Luxemburg, Hotel Kroecker, Hotel Royal, Londra ve Tokatlıyan Otelleri, tanınmış konforlu otellerdir. Birbirleriyle rekabet eden bu oteller Avrupa otellerinde var olan her türlü yeni konfora sahiptir. Gerçekten de, 1890'larda Boston'da yayınlanan rehber kitap *New Guide to Constantinople*'de "oteller her geçen gün gelişmekte ve şimdi seyahat edenlere herhangi bir Avrupa otelinde edineceği konforları sunmaktadır" diye yazmaktadır. (Binder, 1890, s. 2)

İstanbul'a ulaşım sağlayan vasıtaların, kentteki otellerin ve seyahat şirketlerinin sayısındaki bu belirgin artış, yüzyılın sonlarına doğru turizm rekabetçi bir iş kolu olarak dünyada yaygınlaştığında İstanbul'un bu endüstri içinde yerini almış olduğunu göstermektedir.

Seyahatnameler ve rehber kitaplar

Birinci Dünya Savaşına kadar İstanbul, yılda yaklaşık kırk altı bin ziyaretçiden oluşan büyük bir turist kitlesine sahipti ve hakkında Avrupa'nın ve Amerika'nın tanınmış yayınevleri tarafından rehber kitaplar yayımlanmıştı. (Hastaoglu-Martinidis, 2001, s. 8) Josiah Conder'ın 1827 tarihli *The Modern Traveller* serisinin on dördüncü cildi, Türkiye için ilk rehber olarak düşünülebilir. (Schiffer, 1999, s. 35) Güncel ve pratik bilgiler içermiyor

olsa da John Cam Hobhouse (1816), George Sandys (1615), Thomos Thornton (1807), Lady Montagu (1763) gibi yazarlardan uzun alıntılarla imparatorluk hakkında temel bilgiler vermiş, Türkiye'nin farklı bölgelerini ve tarihi binalarını tanıtmıştı. R.T. Claridge'in kendi deneyimlerine dayanarak hazırladığı *A Guide along the Danube from Vienna to Constantinople* (1837) pratik bilgiler içerse de metodolojik bir yaklaşımdan uzak bir rehber kitap denemesiydi. Frederic Lacroix tarafından yayımlanan *Guide du Voyageur a Constantinople et dans ses environs* (1839) ve John Murray'ın *A Handbook for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople* (1840) İstanbul ile ilgili sistematik bilgi sunan ilk rehber kitaplardı. *Guide Joanne* rehber kitap serisi 1860'da Türkiye'ye uzandı, *Murray*, 1900 yılında sadece İstanbul üzerine olan rehber kitabını yayımladı. 1905'de *Baedekers* rehber kitap serisi Türkiye'yi de kapsadı. Rehber kitaplar, gezilecek yerler hakkında sistematikleştirilmiş ve kategorize edilmiş bir bilgi birikimi sundular. Okuma anında rehber kitabın konusu olan yerde bulunan gezgin için yazılmış olmaları nedeniyle sadece gezilecek yerleri anlatmakla kalmıyor; pasaport ve gümrük işlemleri, para birimleri, konaklama ipuçları, yerel ulaşım, saat farkı, iklim, sıhhi önlemler, konsoloslukların adresleri gibi sistematik, güncel ve pratik bilgileri de içeriyorlardı.

Öte yandan İstanbul hakkında çoğunlukla şair, yazar ya da aristokrat ziyaretçileri tarafından yazılmış olan birçok seyahatname vardı. Gezgin yazarlar tarafından birinci ağızdan anlatılan bu izlenimci metinler buralara seyahat etmeyecek kişilere de hitap ediyordu. Bu kitaplar çoğunlukla anlatının güvenilirliğini meşrulaştırmak üzere seyahatin amacını içeren ve yazarın saygınlığına atıfta bulunan bir sunumla başlamakta idi. Seyahatnamelerde birinci şahsın dilinden ve geçmiş zamanda yapılan anlatı, okuyucunun bulunduğu yer ve zaman ile yazarın gezisinin gerçekleştiği yer ve zaman arasında bulunan coğrafi ve zamansal mesafeyi korumaktaydı. Şiirsel sunumlar, öyküler, kişisel yorumlar ve mizah ile süslenmiş bu kitaplar sıklıkla tarif edilen sahnelerin görselleştirilmesini ve hayal edilmesini sağlayacak eskizlerle süslenmişlerdi. Bu kitaplardan bazıları o kadar popülerdi ki, yüzyıl boyunca tekrar tekrar baskıları yapıldı ve diğer dillere tercüme edildi. Bu makalede içlerinden alıntılar yapılmış olan Julia Pardoe'in *The Beauties of the Bosphorus*'ü (1838), Théophile Gautier'in *Constantinople*'ü (1853), Edmondo Amicis'in *Constantinople*'ü (1877), Francis Eliot'un *Diary of an Idle Woman in Constantinople* (1893) başlıklı günlüğü,

Max Müller'in *Letters From Constantinople*'ı (1897) İstanbul üzerine yazılmış çok bilinen seyahatnamelerdir. Bu kitapların yazarları genellikle daha önceden yazılanlardan haberdarlardı ve zaman zaman diğer yazarlara atıfta bulunuyorlardı. Bu kitaplarda yer alan gidilecek yerler, görülecek şeyler ve İstanbul'da yapılması gerekenler hakkında yazılanlar birbirleriyle büyük ölçüde kesişmekteydi. Bahsi sıklıkla geçen konular kente olan güncel ilgiyi yansıtmaktaydı. Seyahatnameler, günlük yaşamdan gerçekliği şüphe götürür hikayelere kadar yazarlarının ilgi duydukları ve ilginç buldukları her türlü konudan bahsettiler. *The Beauties of the Bosphorus* (1838)'un bölüm başlıkları İstanbul'da batıların en fazla ilgilerini çeken konuların, yerlerin ve manzaraların detaylı bir listesi gibidir: Asya Tatlı Suları, Eyüp, Hamamlar, Beşiktaş Sarayı, Rumeli ve Anadolu Hisarı, Küçüksu Çeşmesi, Valens Su Kemerli, Sultan Süleyman Türbesi, Yeni Cami, İstanbul'un Çarşıları, Galata'daki Çeşme, Bulgurlu Dağı'ndan Manzara, Boğaziçi'nde Türk Evleri, Limandan Valide Cami, Sultan Ahmet Cami, Markianos Sütunu (Kıztaşı), Üsküdar (mezarlık), Asya Tatlı Sularında Müzisyenler, Beylerbeyi, Ayasofya, Okmeydanı, Sarayburnu, Tophane, Surlar, Şehzade Cami, Süleymaniye, Konstantinopolis Limanı, Karadeniz'e çıkış. Yüzyılın ortalarından başlayarak İstanbul rehber kitaplarda yer almaya başladığında tavsiye edilen görülmeye değer yerler Pardoe'in listeledikleriyle benzerdi.

Nerelerin gezilmesi gerektiği, hangi konuların görülmeğe değer olduğu konusundaki tercih ve öncelikleri seyahatnamelerden devralmış olsalar da gezi rehberleri seyahatnamelerden çok farklı kaynaklardı. Tanıtılan yerlere hiç seyahat etmemiş kimselere hayali bir gezi sunmak amacıyla değil, söz konusu coğrafyada bulunan ya da seyahat planlayan gezginlere yol göstermek ve kolaylık sağlamak amacıyla yazılmışlardı. Seyahatname, gezgin bir yazarın deneyimlerine dayanmaktaydı rehber kitap ise yayımcı tarafından farklı kaynaklardan toplanan derlenmiş bilgileri içermekteydi. Varılacak yerin cazibesi turistlerin o yeri beğeneceğine dair olan beklentisiyle ilgili olduğundan okuyucu kitlesinin genel beğenilerine hitap eden yerler rehber kitapların editörleri tarafından tespit edilmiş ve belirli güzergahlar çizilmişti. Rehber kitapların yönlendirmesi sayesinde seyahatnamelerde bahsi sıklıkla geçen yerler, daha fazla kişi tarafından ziyaret edildi. Böylelikle kimi konular ve güzergahlar öne çıkarken kentte neyin görülmeğe değer olduğu nasıl görüleceği konusunda kalıplaşan bir bakış oluştu.

Yerler ve güzergâhlar

Murray'in 1900 baskılı *Hand-book Constantinople Brusa, and the Throad* rehberinde ilk olarak surların dışında kalan Haliç çevresindeki ilçeler Galata, Pera, Tophane, Kasımpaşa, Hasköy ve Eyüp tanıtılır. Ardından surların içinde kalan bölge hakkında bilgi verilir. Surlar, surlardaki kapılar, Yedi Kule, Bizans Kiliseleri hakkında uzun uzun okuyucu bilgilendirildikten sonra, kentin Müslüman bölümü olarak İstanbul (Stamboul) tanıtılır. Bu bölüm camilerin, türbelerin, Topkapı Sarayının, müzelerin, çeşmelerin anlatımını içerir. Günlük ve sosyal hayata dair anlatılanlar, pazarlar, harem, mezarlıklar, kayıklar ve köpekler hakkındadır. Kağıthane ve Pera'da bir gezinti, Boğaz boyunca Tarabya ve Büyükdere'ye uzanılması, Pera'dan Belgrad Ormanı'na kadar bir günlük gezi yapılması önerilenler arasındadır. Son olarak da Prens Adaları ve Üsküdar hakkında bilgi verilir.

Guides Joanne serisinden 1902 yayımlanan *De Paris a Constantinople* kenti tanıtmaya Pera ve Galata ile başlar ve başlıca görülmesi gereken yerlerin kısa bir listesini sunar: Galata Kulesi, Kapalı Çarşı, Ayasofya, Sultan Ahmet Cami, Küçük Ayasofya, Sokullu Mehmet Paşa Cami, Arkeoloji Müzesi, Beyazıt Cami, Seraskerat, Süleymaniye Cami, Şehzade Cami, Haliç, Eyüp, surlar, Üsküdar, Boğaziçi ve Adalar.

Baedeker de ilk sayfalarını Pera ve Galata'yı tanıtmaya ayırmakta ve daha sonra, tarihi yarımadanın ziyareti için üç ayrı güzergah tanımlamaktadır. İlk güzergah Galata Köprüsünden başlar ve Ayasofya'ya kadar uzanır. Bu yol üzerinde Yeni Valide Cami, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultan Ahmet Cami, Sultanahmet Çeşmesi ve Hipodrom görülür. Ayasofya ve Seraskerat arasındaki ikinci güzergah ise II. Mahmut Türbesi, Yanık Sütun (Çemberlitaş), Beyazıt Cami, Seraskerat (Beyazıt) Meydanı, Süleymaniye Cami, Rüstem Paşa Cami, Mısır Pazarı, Kapalıçarşı, Nuruosmaniye Cami'nin görülmesini içerir. Son güzergâh ise Laleli Cami ve Selimiye Cami'nin devamında surlara ve Eyüp'e uzanır. Üsküdar ve Boğaz'daki köyler de günübürlük geziler için tanıtılır.

İstanbul'un semtlerinin rehber kitaplarda tanıtılma sıralarını göz önüne alırsak, Galata'nın ilk olarak tanıtılması, deniz yoluyla kente ulaşan yolcuların karaya ilk çıktıkları yer olması, kentin diğer bölgelerine şehir içi vapurlarla ulaşımı sağlayan iskelelerin burada bulunması, tarihi yarımada ile bağlantı sağlayan köprü'nün de burada bulunması nedeniyle şaşırtıcı değildir. Doğal olarak yabancıların çoğunlukla konakladıkları otel-

lerin, konsoloslukların, bankaların, seyahat acentelerinin ve eğlence merkezlerinin bulunduğu Pera bölgesi de rehberlerin ilk sayfalarında tanıtılır. Galata ve Pera aynı zamanda günlük turların başladığı ve bittiği yerlerdir. Yine bu bölgede bulunan Galata Kulesi kuşbakişi tarihi yarımadaı, Haliç'i, Pera ve Boğaz'ı harita gibi gözler önüne sermektedir. Kentin bu görülme biçimi oldukça popülerdir. Hemen hemen bütün rehber kitaplar kente Galata Kulesi'nden bakılmasını önerirler ve kuleden görülen panoramanın detaylı bir haritasını sunarlar. Galata ve Pera'yı takiben surlar içinde kalan İstanbul ve ardından Eyüp'ten Okmeydanı ya da Haliç boyunca, kentin pitoresk manzaralarının keyfinin çıkarılacağı yerler de dahil olmak üzere, surların dışından bir rota çizilir. Mutlaka görülecekler arasında Üsküdar'a ve Boğaz kıyılarına da yer verilir. Kentte daha uzun kalkanlar için, Prens Adaları'na bir gezi önerilir.

İstanbul'da görülmesi gereken yerlerin kısa bir listesini veren *Murray's Handbook Constantinople* (1900), bu alanların derinlemesine gezilmesinin iki veya üç hafta sürebileceğini belirtir. Ancak, zamanı dar olanlar için altı günlük [Tablo 1] veya üç günlük [Tablo 2] iki ayrı program önermektedir. (Murray, 1900, s. 11)

Tablo 1. Altı günlük gezi programı

1. Gün Pazartesi	Galata Kulesi, Sarayburnu, Müze-i Hümayun, Aya İrini, Yerebatan Sarnıcı, II. Mahmut Türbesi, Konstantin Sütunu, Binbirdirek Sarnıcı, Hipodrom, Sultan Ahmet Cami, Eski Giysiler (Yeniçeri) Müzesi, Justinyen Sarayı, Küçük Aya Sofya, Ermeni Patrikliği.
2. Gün Salı	Sabahtan Kapalı Çarşı öğleden sonra Boğaziçi ve Robert Koleji
3. Gün Çarşamba	Yedi Kule'den başlayan ve Eyüp'te biten surlar boyunca bir tur. Eyüp'ten kayıkla ya da vapurla Galata'ya dönüş.
4. Gün Perşembe	Üsküdar'a git. İngiliz mezarlığını ziyaret et. İnyen dervişleri gör, Amerikan Kız Koleji'ni ziyaret et, Bulgurlu Tepe'sine çık.
5. Gün Cuma	Sultan'ın Cuma Selamlığını izle. Pera'da dönen dervişler, Pera mezarlığı ve Avrupa Tatlı Suları [Kağıthane]
6. Gün Cumartesi	Amerikan İncil Evi'ni ziyaret et, Beyazıt Cami, Beyazıt Kulesi, Süleymaniye Cami, Fatih Cami, Markianos Sütunu, Sultan Selim Cami yanındaki açık sarnıç [Aspar Sarnıcı], Fener, Eski İmaret Mescidi, Zeyrek Kilisesi. Unkapanı Köprüsünü kullanarak dön.

Tablo 2. Üç günlük gezi programı

1. Gün	Galata Kulesi, Sarayburnu, Müze-i Hümayun, Aya İrini, Yerebatan Sarnıcı, Hipodrom, Sultan Ahmet Cami, Binbirdirek Sarnıcı, II. Mahmut Türbesi, Konstantin Sütunu, Beyazıt Cami, Seraskerat Meydanı, Süleymaniye Cami
2. Gün	Sabahtan Kapalı Çarşılar, Boğaziçi öğleden sonra
3. Gün	Surlar, Eyüp, Avrupa Tatlı Suları. Eğer bu üç günden biri Cuma'ya denk geliyorsa Sultan'ın Cuma Selamlığını ve dönen dervişleri izlemeye gitmek için zaman bulunmalı.

İstanbul'da yapılan turistik gezilerin kentin iki sınırından etkilendiği açıktır. Bu sınırların ilki, kenti Galata, tarihi yarımada (İstanbul) ve Üsküdar olmak üzere üç parçaya bölen ve coğrafi bir engel oluşturan deniz, ikincisi fiziksel bir sınır çizgisi yaratan kara surlarıdır. Yüzyıl başında kenti çevreleyen deniz ve surlar, doğal bir bariyer oluşturarak kenti gezme eylemini yavaşlatmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde kentin içinde ve dışına ulaşımı sağlayan araçların yaygınlaşması ve hızlanmasıyla bu bariyerlerin sınırlayıcı etkisi neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Demiryolu hattı 1860'lara geldiğinde Yeşilköy'e kadar uzanmış; Azap kapı ile Beşiktaş arasındaki tramvay 1871'de başlamıştı. 1850'lerden itibaren Tarabya, Üsküdar ve Adalar'a vapur vardı. (Akın, 1998, s. 32-33) Yeni yüzyılın başında ise Kadıköy ve Haliç istikametinde vapurlar sık aralıklarla Galata'daki iskelelerden hareket etmekteydi. Adalara günde iki kez, sabah ve öğleden sonra vapur seferi yapılmaktaydı. Her yarım saatte bir Sirkeci İstasyonundan Yedi Kule istikametine tren hareket etmekte; tramvay hattı Galata'dan Pera ve Şişli'ye, Ortaköy'den Galata ve Azapkapı'ya uzanmaktaydı. Başka bir tramvay hattı da tarihi yarımada sur içinde işlemekteydi. Bunlara ek olarak Galata ve Pera arasında metro hattı çalışmaktaydı. (Macmillan's Guides, 1904, s. 157)

Yüzyılın sonunda kente ulaşma süresinin kısaltmasının yanı sıra kent içinde hızlı geziler yapmanın da olanaklı olması kentte kalma süresini kısaltmıştı. Gerçekten, Murray'in 1840 tarihli rehber kitabındaki altı günlük gezi programı sadece surların içinde kalan tarihi yarımada yapılacak gezintileri ve Haliç'in kuzeyine yapılacak olan bir yürüyüşü içermekteydi. (Murray, 1840, ss. 162-165) Oysa 1900 baskısında Murray, üç günlük bir programa tarihi yarımadanın gezilmesini, Galata'yı ve Pera'yı ve Boğaz'da bir geziyi sığdırmıştı. *New Guide to Constantinople*'ın 1890 baskısında önerilen üç günlük programa ise Üsküdar bile dahildi. (Binder, 1890, ss. 20-21) Doğrusu, kent içi ulaşım ne kadar elverişli olmuş olsa da

kısa bir süre içinde bu listeyi tamamlamak ancak varılan noktada sadece görülmeye değer bulunan manzaraya bakmak ve listedeki bir sonraki durak için yola koyulmak suretiyle mümkün olabilirdi. Bu durum, kent deneyimini görsel haz vaat eden görüntülerin toplanmasına indirgemektedir. Dolayısıyla bir yerde bulunmak “görme” edimi ile yer ise “manzara” ile eş anlamlı bir hal almaktaydı.

Pitoresk manzaralar, oryantal gösteriler

Bayan Pardoe 1830'lu yıllarda İstanbul'un cazibesini kısaca şu şekilde özetler:

Konstantinopolis'in Avrupa gözü için büyük cazibesi, kendisi de bir büyü olan aşırı farklılığında var olmaktadır. Yalnızca bütün mekanı değil, tüm aksesuarları, gezginin Batı'da bıraktığı şeyden çok farklı. (Pardoe, 1838, s. 4)

İnsanların her zamanki iş ve ikamet yerlerinden kısa sürelerle zorunlu olmadıkları halde ayrılarak herhangi bir yeri ya da herhangi bir yerdeki nesnelere görmek için organize bir şekilde seyahat etmeleri olgusu modern toplumlara özgüdür. Bu tür bir seyahatin temel motivasyonu günlük yaşamda her zaman karşılaşıldan farklı haz verici deneyimler yaşama isteğidir. Bu deneyimin önemli bir parçasını da alışık olunanın dışında farklı bir görüntüye, bir doğa ya da kent manzarasına bakmak oluşturur. Bu bakış, turizm üzerine araştırmalar yapan toplum bilimci John Urry'nin *Turist Bakışı* başlıklı çalışmasında önerdiği üzere Foucault'un tanımladığı “tıbbi bakış” (her ne kadar kurumsal olarak şekillendirilmiş olmasa da) gibi toplumsal olarak düzenlenmiş, kurulmuş ve desteklenmiş bir bakıştır. Görmek, cisimlerden yansıyan saydam ışınların optik ve biyolojik bir sürecin sonucunda beynimizde yarattığı görüntüdür. Bakış ise söylemsel belirlemeler sonucunda toplumsal olarak inşa edilmiş bir görme biçimidir. (Urry ve Larsen 2011, s. 1) John Berger'in 1972 tarihli makalesinde tartıştığı gibi yalnızca baktığımız şeyleri görürüz. Bakmak bir seçme eylemidir. (Berger, 1977, s. 8) Bakmak, dünyayı yansıtan değil, düzenleyen, şekillendiren ve sınıflandıran bir eylemdir. İnsanlar, sosyal sınıf, cinsiyet, milliyet, yaş ve eğitim gibi faktörlerin çerçevesinde özel bir fikir, beceri, arzu ve beklenti filtresi aracılığıyla dünyaya bakarlar. Bakmak kültürel bir performanstır. Turist bakışı, sıradan bir izleyicinin bakışı değildir. Belli bir konuya belli bir şekilde bakmak üzere eğitilmiş bir gözün bakışıdır. Bir turist, gideceği yere varmadan çok daha önce bakışını şekillendirecek bir

kültürel sürece maruz kalır ya da kendini istemli olarak bu sürece maruz bırakır. Gidilecek yer hakkında yazılanlar, anlatılanlar, resimler neyin “ilginç”, “iyi” ya da “güzel” olduğu konusunda bir yargı ve beklenti oluşturur. Bu yargı ve beklentiler bir dereceye kadar kişilerin beğenisi, geçmişi, milliyeti, yaşı, cinsiyeti, mesleği, hatıraları gibi öznel nedenlerden etkilense de genel olarak ait olduğu kültürün toplumsal pratiklerinin normları tarafından belirlenir. Buradan her dönemde ve her toplum için geçerli bir turist deneyiminin önerildiği anlaşılmamalı. Tek bir turist bakışı yoktur. Farklı dönemlerde, farklı sosyal gruplar içerisinde farklı turist bakışları inşa edilir. Bu süreç toplumsal pratiklerle, neyin onaylandığı, neyin onaylanmadığı, neyin bilindiği ve neyin turistin günlük sıradan deneyiminin karşısında konumlandırıldığı başka bir deyişle neyin sıra dışı addedildiğiyle ilgilidir. (Urry ve Larsen, 2011, s. 2) Bir öncül kabuller kümesi ve göstergeler sistemi aracılığıyla turist, görmeyi beklediği ve görmüş olmaktan haz alacağı imgeyi daha yola çıkmadan kurar.

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul’un ziyaretçileri orta ve üst gelir grubuna sahip dolayısıyla büyük bir çoğunluğu iyi eğitilmiş kişilerdi. Seyahatname ve gezi yazılarından anlaşılmaktadır ki dönemin romantik ve oryantalist literatüründen ve resim sanatından aşına oldukları ya da bunlar vasıtasıyla zihinlerinde canlandırdıkları manzaraları bulmayı umut ediyorlardı. Kente bir resme bakar gibi bakarken sıra dışı buldukları, Doğu’ya özgü olduğunu varsaydıklarıydı. Doğu’ya özgü olan unsurların varlığı manzaranın pitoresk niteliğine katkı sağlamaktaydı. İstanbul, turistik bir yer olarak haritada belirmeden önce de pitoresk manzaralar sunduğu için beğenilmekteydi. Bir estetik nitelik olarak pitoreske verilen önem on dokuzuncu yüzyılın başında yayımlanmış olan seyahat kitaplarının adlarında kendini belli eder. İstanbul’un manzaralarını betimleyen *Voyage pittoresque dans l’Empire Ottoman* 1809 yılında Fransız elçisi Choiseul-Gouffier tarafından Paris’te basılır. Bunu Charles Pertusier’in *Promenades Pittoresque dans Constantinople* (1817) ve Ignace Melling’in *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bospore* (1819) isimli kitapları izler. Pitoresk vurgusu, on dokuzuncu yüzyılda İstanbul hakkında yazılmış seyahat yazılarının çoğunda görülür. Bu sıfatı, Pardoe tekrar tekrar kullanır ve İstanbul hakkındaki kitabı “Türkiye'nin pitoresk başkentini ziyaret ettim” cümlesiyle başlar. (Pardoe, 1838, s. 1) Gautier’de seyahatinin amacının “bir şehrin pitoresk fizyonomisini kavramak” olduğunu yazar. (Gautier, 1853/1859, s. 362) Edmondo de Amicis, Francis Elliot, C. E. Clement gibi diğer yazarlar da şehrin pitoresk özelliklerini övmüşlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın başında “resminin yapılmasına uygun olan konu” anlamıyla kullanılan pitoresk uzun akademik tartışmaların bir ürünü olarak estetik bir yargıya dönüşmüştür. (Gilpin, 1808, s. 36) On sekizinci yüzyılın her şeyi kategorilere ayıran akılcı bakış açısı görülenleri “güzel, pitoresk ve yüce” olarak sınıflandırmıştı. Çok basite indirgenmiş anlamıyla güzel, ideal oranların bir ifadesiyken; yüce insanı aşan büyüklüğün bir ifadesi idi. Pitoresk terimi, güzel ve yüce arasında bir kategori olarak tanımlanmıştı, orantılı mükemmellikten ziyade duygusal tepkiler uyandıranı nitelemekteydi. Güzelliğin pürüzsüz karakterinden daha ilham vericiydi ve yüce olandan daha az eziciydi; çeşitlilik ve karmaşıklıkta, düzensizlikte, ışık ve gölgede, çeşitli renklerde, pürüzlülükte ve asimetride bulundu. (Price, 1810, s. 37, ss. 191-198) Pitoresk teorisinin kurucularından Sir Uvadale Price, insana en çok zevk veren şeyin merak etme durumu olduğunu ve bu merakı yaratanın ise “çeşitlilik” ve “karışıklık” olduğunu savlar. Bu bağlamda her şeyin planlanmış, benzer, yeni ve düzenlenmiş olduğu bir çevre hiç bir gizem içermediği için cazip değildir. (Price, 1810, ss. 21-27) Bir manzaranın pitoresk olabilmesi için çeşitlilik ve karmaşıklık içermesi, çirkin, eski ve düzensiz unsurlarla harmanlanmış olması gerekir ki en büyük haz kaynağı olan gizemi barındırabilsin. Dolayısıyla pitoreski arayan batılı bakış, manzaranın içine serpiştirilmiş halde duran eski ve yıkık dökük yapıları; düzensiz ve uyumsuz olarak rastlantısal olarak bir arada bulunan ya da Doğu’ya özgü addedilen öğelerin varlığını göz okşayıcı buluyordu.

Demiryoluyla seyahatin yaygınlaşmasından önce yolcular genellikle Marmara Denizi’nden İstanbul’a giriyorlar, gemileri Boğaz’a doğru ilerlerken kentin silüetini oluşturan minareleri, kubbeleri, kuleleri, surları ve bir tür “oryantal” romantizm sunan panoramik manzaraları seyrediyorlardı. Boğaz’a giriş özellikle sabah erken saatte olacak şekilde programlanıyordu. Yolcular için uzakta sisler arasından tek bir kara parçası gibi görünen kentin, yaklaştıkça denizin ayırdığı üç farklı bölgeye ayrışması büyüleyici bir ilk karşılaşma anıydı. Murray’in 1840 ve 1845 baskılarında İstanbul’a dair olan bölüm, Thomas Hope’un popüler romanı Anastasius’tan bir alıntıyla, anlatıcı-kahraman Anastasius’un tasvir ettiği manzara ile başlar:

Çevreleyen suların bağrından çıkarken gözlemledim, sivri minareler, şişen kubbeler ve sayısız yerleşimler[...] İlk olarak, tek bir şaşkın kütlede toplanmışlardı, biz yaklaştıkça bu muazzam bütünün parçaları derecelerle açıldı,

birbirlerinden ayrıldı farklı gruplar içinde büyüdü, geniş aralıklarla ve derin göstergelerle bölündü. Nihayetinde, sonuna kadar belirgin şekilde birbirine bağlı olan bu kümelenme, sanki sihirli bir şekilde üç ayrı kente dönüştü; her biri ayrı ayrı, muazzam miktarda ve her biri diğer ikisinden gümüş gelgitleri tabanlarını kuşatan denizin geniş bir koluyla ayrılmıştı. Ve geniş alanlarının yarısı Avrupa'da yarısı Asya'da uzandı. Görkemli gösterinin etkisi altında sanki ruhum onun yüceliklerini kucaklamak için yetersizmiş gibi hissettim. (Murray, 1840, s. 150)

Kentin geçmişteki ihtişamıyla ilişkilendirdiği görkemli gösteri nedeniyle Anastasius'un öylesine nutku tutulmuştu ki gördüğü yerleri adlandırmakta yetersiz kalmıştı. Murray'in 1900 baskısında görsel hazla kendinden geçmiş romantik Anastasius'un yerini bir yandan panoramanın eşsizliğini vurgularken bir yandan da turistik yerleri ardı ardına sıralayıveren iş bilir bir ses almıştı:

Yeryüzünün hiç bir yerinde Marmara Denizi'nden İstanbul'a yaklaşırken yolcunun önüne açılan Konstantinopolis görüntüsünden daha güzel bir manzara yoktur. Hiçbir yerde resim bu denli parlak, silueti değişken ve renk açısından zengin, mimarisi muhteşem değildir. Solda, dalgalarla yıkanır, şirin eski surlar Sarayburnu noktasından Yedi Kule'ye uzanır [...] ve üzerlerinde teraslar üzerinde İstanbul'un çatıları, kubbeleri ve minareleri pitoresk bir karışıklık oluştururlar. Sağda, Üsküdar'ın beyaz malikaneleri, mezarlıkları ve selvi bahçeleri [...] Boğaziçi, eşsiz güzelliğe sahip bir manzara açığa çıkararak, Turner'ın muhteşem resimlerinden biri gibi [...] Eski Galata'nın Ceneviz Kulesi Pera'nın sırtlarında belirir. Asya kıyısında, yüzü şehre ve Haliç'in ağzına bakan Üsküdar parlak evleri ve anıtlarıyla uzanır. (Murray, 1900, s. 8)

1870'lerde Edmondo Amicis kentin çekiciliğini betimlerken kendinden önceki gezginlerin hayranlığını da aktarır:

Bu, evrensel ve egemen bir güzelliştir [...] Dünyadaki en güzel yer budur ve böylece tüm dünyada takdir edilir. Oraya gelen seyahat yazarları umutsuz durumdadır. Pertusier kekeler, Tournefort kelimelerin kifayetsiz olduğunu söylüyor, Fonqueville başka bir gezegende olduğunu düşünüyor, La Croix şaşkın, Viconte de Marcellus kendinden geçer, Lamartine Tanrı'ya şükreder, Gautier gördüklerinin gerçekliğinden şüphe eder, ve tek ve bütün olarak imge imge üstüne yığılmaktadır; mümkün olduğunca üslup olarak parlak ve düşüncelerinin altında perişan olmayan ifadeleri bulmak için boşuna kendilerini eziyet ederler. Yalnızca Chateaub-

riand, Konstantinopolis'e, olağanüstü bir zihin huzuruyla girişini anlatıyor; dünyadaki en güzel gösteriyi anlatmakta başarısız olmuyor. Lady Mary Wortley Montague, aynı ifadeyi kullanırken bir belki ekler, birinciliği üzerinde çok düşündüğü kendi güzelliğine bırakırcasına. (Amicis, 1877/1896, s. 3)

Kente Marmara'dan yaklaşırken görülen panorama kadar nefes kesici olmasa da Boğaz'da bir gezinti de çok şey vaat etmekteydi. Boğaz'dan kenti izlemek pitoresk manzaranın estetik kurgusuna çok iyi uyuyordu. Yapılar tek başlarına cazip bulunmuyor olsalar da çeşitlilik ve karmaşıklık formülüne uygun olarak çevreleriyle bir bütün halde beğenilesi idiler:

Bir bütün olarak ele alındığında yamaçlar asla hakim bir yüksekliğe çıkmamasına rağmen, Boğaz zarif bir şekilde pitoresk. Fakat eleştirmeden duramayacağım, detaylı baktığınızda etrafta çiçeklerle parlayan küçük evler, heykeller, yeşillikler olmasa, eğer bu saraylar başka bir yerde olmuş olsalar; güneşin sevimli bir şekilde aşağıya doğru eğdiği bu tepelerin ve selvilerin ekili olduğu vadilerin uyuyan güzellikleri olmamış olsa şeksiz mermer ocakları olurlardı. (Elliot, 1893, s. 381)

Bu yaygın beğeniye istinaden Murray'in el kitabı görülecek sahnenin güzelliğini överek henüz daha 1845'de herkesin Boğaz'ın Avrupa yakasında Büyükdere'ye kadar denizden bir gezinti yapmasını Asya kıyılarını izleyerek Üsküdar'a geri dönmesini öneriyordu. Rehberin 1900 baskısında ise aynı öneriye bir de vapur tarifesi eşlik etmekteydi. (Murray, 1900, s. 91)

Boğaz kıyıları boyunca uzanan sahnenin güzelliğini hiçbir şey aşamaz. İki tarafta da yamaçlara yeşillikler giydirilmiş, saraylar ve pitoresk ahşap evler serpiştirilmiştir; ve sayısız koylara bölünmüş kıyılar, en derindeki mavinin hızla akan suları ile yıkanır. (Murray, 1845, s. 208)

On sekizinci yüzyıldan itibaren Avrupa bahçeleri İslam mimarisinin taklitlerini içeren egzotik pavyonlar ile süslenmişti. Dolayısıyla batılı bakış egzotik mimariyi orijinal işlevlerinden soyutlanmış halde dekoratif bir peyzaj unsuru olarak izlemeye alıştı. Bu nedenle manzaraya pitoresk katkıda bulunduğunu düşündükleri çeşmeleri ve köşklere pek beğeniyorlardı. Bu anlamda özellikle halkın mesire yeri olarak gittiği, Göksu ve Küçüksu dereleri (Asya Tatlı Suları) ve Kağıthane (Avrupa Tatlı Suları) deresi civarı görülmeye değer idi. Gautier, Türklerin sanat yapmadıklarını düşünse de buraların hatırına bir nebze takdirini esirgemez:

Kur'an hareketli varlıkların tüm tasvirlerini putperestliğe mahkûm ettiği için Türkler gerçek anlamda bir sanata sahip olmasalar da yüksek derecede bir pitoresk algısına sahiptirler. Nerede olursa olsun, herhangi bir yerde, güzel bir manzaraya ya da gülümseyen bir perspektif varsa aynı zamanda, bir köşk, veya bir çeşme ve mutlaka bazı Osmanlılar halılarının üzerinde manzaradan keyif alır halde bulunurlar. (Gautier, 1853/1859, s. 337)

On sekizinci yüzyılda, İstanbul'u ziyaret etmiş olan Joseph de Tournefort, Haliç'in her iki yakasındaki deniz seviyesinden kademeli olarak tepelere tırmanan teraslı yerleşim yerlerini bir amfi tiyatroya benzetmişti. (Tournefort, 1717, s. 178) Bir buçuk yüzyıl sonra başka bir Fransız gezgin, Gautier de Haliç'i bir amfi tiyatroya benzetti ve manzaranın çekiciliğini şu şekilde ifade etti: "Muhteşem bir panorama, oryantal gösterilerini devasa bir tiyatro sahnesi gibi gözlerimizin önüne seriliyor." (Gautier, 1853/1859, s. 71) Bu betimlemeler kenti yaşayan ve yaşanan bir yerden çok turistlerin beğenisine sunulmuş bir resim bir sahne gibi tanımlamaktaydı. Ancak, kentin içine girildiğinde sahnenin büyüğü kayboluyordu, ne Gautier ne de Amicis uzaktan hayran oldukları bu manzaranın içinde olmaktan hoşnutlardı. Amicis, gelişinden beş saat sonra bu güzel kentin bir canavara dönüştüğünü, kentin barbarlık ve medeniyet arasında bir kafa karışıklığı olduğunu yazar. Yaşadığı karmaşayı şu şekilde ifade eder: "Bir bozukluk, karışıklık, en uyumsuz nesnelere var, en tuhaf ve en beklenmedik manzaraların sıralanması." (Amicis, 1877/1896, s. 18) Gautier, Galata'da kendini bozuk dar sokakların labirentinde bulur, bir resme bakar gibi uzaktan bakıldığında çok etkileyici bulunan kenti içine girince çirkin ve çekilmez bulunmaktadı:

Şehri denizden gümüş gibi saran güzel serap hızla kayboldu. Cennet bir günah çukuruna, şiir nesire dönüştü: Kendime sormadan edemedim bu çirkin ve harabe evler uzaklık ve perspektif boyutlarından nasıl yumuşaklık, aydınlık ve renklilik türetebildiler. (Gautier, 1853/1859, s. 73)

Pitoresk eğitilmiş bakışlar aynı zamanda, oryantalist resim ve edebiyatın "Doğu" imgelerinin peşindeydiler. Rivayetler, mitler ve masallarla beslenen klişeler vasıtasıyla Doğu ile Batı'nın farklılığına dair önyargılara sahiplerdi. Çizimler, resimler, fotoğraflar, seyahat yazıları, hatta rehber kitaplar bir şekilde doğuyu ve batıyı birbirine zıt bulan bu ikili algıyı yansıtmaktaydı. Murray'ın 1845 baskısı David Urquart'ın *The Spirit of the East* (1838) kitabından "hiç bir şey Türklerin ve batı Avrupalıların gelenekleri

arasındaki zıtlıktan daha çarpıcı değildir” cümlesini alıntılar ve uzunca bir farklılıklar listesi verir. (Murray, 1845, s. 160) Yüzyılın sonuna doğru rehber kitaplarda bu ayrımın vurgusu azalmış olsa da ortadan kalkmış değildi. İstanbul’a gelen turistler bu farklılıkları görmek arzusundaydılar. Dolayısıyla pitoresk manzaraları gözden kaybettiklerinde “oryantal gösteriler” aramaya koyuldular.

Turizm, ziyaret edilen mekanlarla doğrudan veya hayali olarak kurulan bir dizi ilişkiyi içerir. Bir yer, kendisiyle ilişkilendirilen tarihi olaylar ya da efsaneler nedeniyle sıra dışı olarak addedildiğinde turistik hale gelir. Bu nedenle turistik yerlerin kültürel olarak inşasında hayal gücünü tetikleyen mitlerin oynadığı rol büyüktür. (Rojek, 2000, s. 52) Abartılı betimlemeler, öyküler ve mitlerle zenginleşerek sıra dışı olarak nitelendirilen yer, spekülasyonu ve hayal gücünü tetikler. Dolayısıyla mekanın çekim gücü doğrudan deneyimlenenden bağımsız olarak artar. Amicis’in seyahatnamesinde yer alan "Anılar" ve "Benzerlikler" başlıklı iki bölüm, mevcut rivayetlerin ve mitlerin İstanbul’un turistik yerlerinin oluşumunu nasıl etkilediğini örnekler. Amicis kenti görmek için sabırsızlanmaktaydı çünkü yerleri tarihsel ve efsanevi olaylarla ilişkilendirmekteydi:

Avrupa’daki başka hiçbir şehirde İstanbul’daki kadar heyecanlandırıcı efsanevi ya da tarihsel anıtlar yok, çünkü başka hiçbir şehirde o kadar yakın zamanda kaydedilmiş olaylar yok, o kadar harika ki [...] Et meydanındaki inanılmaz yeniçeri katliamından bu yana birkaç yıl geçti [...] Brancovano ailesinin Yedi Kule’nin kalesinde yok edilmesinden beri... Eski Saray’ın duvarlarının arkasındaki o garip hayat, aşk, korku ve çılgınlıkla karıştı [...] Her kapı her kule, her cami, her meydan, bir katliamı, bir aşkı, bir gizemi ya da bir padişahın kahramanlığını ya da bir sultanın karpisini hatırlıyor, her yerin efsanesi var. (Amicis, 1877/1896, s. 101)

Turistlerin gelmeden önce bilgi edindikleri kaynaklar epistemolojik olarak çok farklı olduğu için tarihi olaylar, rivayetler ve masallar birbiri içine geçerek muğlaklaşmakta zamansız, ezeli ve ebedi bir Doğu’nun imgesi içinde eriyip gitmekteydi. Amicis, kitaplar ve resimlerle hayal dünyasına eklenmiş olan olaylarda anlatılanları, kişilikleri İstanbul sokaklarında gördüğünü sanır:

Ben Muhteşem Süleyman’la aynı kahvede bulundum.[...] Binbir gece masallarının tüm kişilikleri, Aladdinler, zombiler, Sinbadlar, Gülnareler, eski Yahudi tacirleri, büyülu halıların ve lambaların sahipleri bir geçit alayı gibi önümden geçtiler. (Amicis, 1877/1896, s. 103)

Arap, İran, Hint, Mezopotamya ve Mısır halk hikayelerinin on iki cildinden oluşan *Arap Geceleri*, Antoine Galland tarafından 1704-1717'de Fransızca'ya çevrilmişti. Bundan sonra, despotik sultan, acımasız katil, becerikli hırsız, cahil insan, zengin ve barbar erkek temaları ve güzel harem kadınlarının erotik imgesi Avrupa sanatına bolca malzeme olmuştu. Bu masallarda geçen yerlerin ve kişilerin doğu ülkelerinde var oldukları hayal edilmişti. Turistler, egzotik ve macera dolu Doğu'yu yaşamak için bir arzu duyuyorlardı.

Turist bakışı göstergeler aracılığıyla oluşur. Turistler bir takım göstergeler vasıtasıyla gördüklerine görünenin ötesinde anlamlar yüklerler. Dünyanın her tarafında oraya özgü olduğunu düşündükleri göstergeleri araştırırlar. Bir turist, İngiltere'de küçük bir köye baktığında gördüğü "gelekenkel hakiki İngiltere"'dir. Paris'te bir çift gördüğünde gördüğü "ebedi romantik Paris"'tir. (Urry ve Larsen, 2011, s. 3) Dolayısıyla göstergeler aracılığıyla oluşan turist bakışı, İstanbul'da hayalini kurduğu "Doğu" ile ilişkilendirebileceği insanları, mekanları ve nesnelere aradı. Frances Elliot, kitabında İstanbul'a gidecek olan turistlere Pera'da şehzadelere ve Alâeddinlere hiç rastlamadığından, Arap Gecelerini deneyimlemek isteyenlere Kapalı Çarşı'ya gitmelerini önerir. (Elliot, 1893, s. 21) Gerçekte Kapalı Çarşı'nın masallarda anlatılanlarla ne mekânsal ne de tarihi bir ilgisi vardı. Turistler, tıpkı Sultan Süleyman'la aynı kahvede bulunmuş olduğunu hayal eden Gautier gibi Kapalı Çarşı'nın kubbeli mekanı, halılar, kilimler, kandiller gibi göstergeler aracılığıyla zamandan ve yerden bağımsız bir imgeler alemi olan hayali Doğu'yu yaşamaya çalışmaktaydılar.

Kaçınılmaz olarak gerçekte karşılaşılan ile tahayyülleri örtüşmüyordu. Örneğin, Topkapı Sarayı, despotik padişahların hikayeleri, güzel harem kadınları, korkunç Türklerin barbarlığı ve bir doğu sarayının muhteşem lüksü ile ilişkili olarak hayal edilen bir yerdi. Topkapı Sarayı beklentilerine uymadığı için düş kırıklığına uğradığını belirten Amicis, "en mütevazı beklentiyi hayal kırıklığına uğratmadan sarayı tarif etmek mümkün değildir" diye yazmaktadır. (Amicis, 1877/1896, s. 269) Öte yandan beklentiden farklı olan deneyim, bir dereceye kadar bir hayal kırıklığı yaratsa da turist anlatıları bir şekilde hayal kırıklığını telafi ettiğinden mitler ve rivayetlerle ilişkilendirilen yerlerin cazibesi devam eder. (Rojek, 2000, s. 53) Elliot, zihni oryantal bir saray hakkındaki fantezi hikâyeler ve imgelerle dolu bir halde Topkapı Sarayı'nı gördüğünde hayalindeki saray ile gördüğünü harmanlayarak alttaki satırları yazar:

Sultan'ın eski sarayı. Ne isim! Aşkın, cinayet, güzelliğin, tutkunun ve işkencenin, karanlık ağaçların ve pırl pırl duvarların, süslü çeşmelerin, yaldızlı büfelerin ve büyüleyici salonların, açık alanların, yeşil çimlerin, kasvetli mahkemelerin bulunduğu yer. Neler görmediler? (Elliot, 1893, s. 9)

Daha önce değinildiği gibi turizm ilişkileri ağı içinde ele alındığında bir yer doğal, tarihsel veya kültürel değerlerinden dolayı ziyaretçisi için günlük yaşantısında olanın dışında bir deneyim sunduğu sürece cazip bulunmaktaydı. Bu nedenle turistik yerler sıradan ve sıra dışı olan arasındaki karşıtlık üzerine kültürel olarak inşa edilmişlerdi. (Urry ve Larsen, 2011, s. 4) Dolayısıyla İstanbul'daki yerler başlıca üç nedenden dolayı turistik cazibe merkezi haline gelirler. Ya pitoresk arayışına cevap veriyorlardır ya İslami yaşantının veya geleneksel günlük pratiklerin mekanlarıdır ya da anlatıla gelen tarihi olaylar hakkındaki rivayetlerle ve mitlerle ilişkilendiriliyorlardır. Murray'ın üç günlük gezi programında önerilen ve dolayısıyla öncelikli olarak ziyaret edilmesi gereken yerleri sıralayan liste bu durumu örnekler. Birinci gün, gezginlerin kenti kuşbakışı görebilecekleri Galata Kulesi ilk olarak gidilmesi gereken yerdir. (Murray, 1900, s. 16) Daha sonra gezmeye Sarayburnu'ndan başlanır. Müze-i Hümayun'a bir ziyaret önerilir. Müzenin sahip olduğu koleksiyon dünyadaki en ilginç koleksiyonlardan biri olarak övülmekte müzedeki eserlerin sergilenme planları verilerek özellikle Sayda kazılarında bulunan lahitlerden bahsedilmektedir. (Murray, 1900, s. 69) Müzeye gösterilen bu ilgi diğer rehber kitaplarda da göze çarpar. Öte yandan, rehber kitaplarda mutlaka görülecekler listesinde yer almasına rağmen Mrs. Müller, az sayıda turist müzeyi görme zahmetine girdiğinden bahsetmektedir. (Müller, 1897, s. 132) Aya İrini, kilise olarak özelliğinden dolayı değil içerisinde Fatih'in Kılıçları, Timur'un koluğu, fethedilen şehirlerin anahtarları gibi objeler sergilendiği için ilginç bulunmaktadır. (Murray, 1900, p. 67) Mimarisinden övgüyle bahsedilmese de büyüklüğü, altı adet minaresi ve Mekke imamının itirazı üzerine Sultan'ın Mekke'deki camiye yedinci minareyi eklettiğine dair hikayesiyle Sultan Ahmet Cami mutlaka görülmesi önerilen üç camiden biridir. Caminin dışarıdan hoş görüldüğü söylenmekle birlikte içine girilmesini teşvik edecek bir anlatımı yoktur. (Murray, 1900, s. 61) Hipodrom, Bizans dönemindeki ihtişamının kalıntısı dikili taşları ve tarihi önemi nedeniyle ilginçtir. Delfi'deki Apollon Tapınağı'ndan getirilmiş ve birbirine sarılmış üç yılan şeklinde olan Serpantin sütununun yılan başlarını Fatih Sultan Mehmet'in baltasıyla uçurduğu rivayeti her yerde yazar.

Sultanları derdest eden yeniçeri ayaklanmalarının mekanı olması da hayal gücünü tetikler. Hipodrom ayrıca atların, arabalarının, seyyar satıcıların, birbirine yaslanmış eski ahşap evlerin, dilencilerin görülebileceği bir yerdir. Sarayburnu'ndan Beyazıt Meydanı'na kadar devam eden antik yol, Bizans'tan başlayarak kentin söylencelerle ve efsanelerle dolu tarihinin cereyan ettiği hattır. Göstergeler aracılığıyla vaktiyle birbiri ardına sıralanan forumlar, Bizans'ın görkemli sarayı, kutsal kiliseler; dibinde çok kutsal Hıristiyan kalıntılarının gömülü olduğu rivayet edilen Çemberlitaş önünde meleklerin Türkleri durduracağına inanan Konstantinopolis halkının umutlarının boşa çıkması; Fatih'in ve vezirlerinin at üstünde geçişleri hayal edilebilir. (Murray, 1900, s. 42) Divanyolu'nun sonunda ulaşılan Beyazıt Meydanı at arabaları ve seyyar satıcılarla dolu her türden insanın gelip geçtiği kentin en işlek meydanıdır. Meydanın simgesi haline gelen Oryantalist tarzda Seraskerat Kapısı, rehberde "dikkate değer" bir yapı olarak nitelendirilmektedir. (Murray, 1900, s. 80) Bu listede yer alan tek türbe, Osmanlı türbelerinin sonuncusu ve en görkemlisi olarak tanıtılan II. Mahmut Türbesidir. (Murray, 1900, s. 76) Türbenin içindeki altın renkli mukarnaslar, ipekli örtüler, tavandan sarkan büyük kristal avize turistlerin hayallerindeki şaşalı doğu imgesiyle örtüşmektedir. Elliot, içeriye adım attığında Elhamra Sarayı'nın bir odasındaymiş gibi hissettiğini yazar. (Elliot, 1893, s. 287) Türbe, emsallerini geride bırakan cazibesini II. Mahmut'un ismiyle bütünleşen yeniçeri ocağının kanlı kaldırılışının çağrışımlarına da borçludur. Listedeki bir sonraki durak olan Beyazıt Cami'nin görülmeye değer yeri ise avlusudur. Rehberde avludan "Osmanlı sanatının güzel bir örneği" olarak bahsedilmekte; iki renkli mermerden kemerleri, sekizgen çeşmesi, selvilerin ve çınar ağaçlarının gölgesindeki pazar tezgahları, avluyu mesken tutan ve kutsallık rivayet edilen güvercinleriyle pitoresk bulunmaktadır. (Murray, 1900, s. 50) Birinci günün listesindeki son yapı Süleymaniye Cami, ünlü mimar Sinan'ın eseri ve Osmanlı mimarlığının en güzel anıtı olarak tanıtılır. (Murray, 1900, s. 59) Cami, mimarisi kadar banisi Sultan Süleyman'ın isminde kristalize olan Türklerin gücü ve korkunçluğuna dair tedaileri nedeniyle de mutlaka görülmesi gerekenler arasındadır. (Elliot, 1893, s. 243) İkinci gün turistler sabah Kapalı Çarşı'da Arap gecelerini yaşayıp öğleden sonra Boğaz'ın pitoresk manzaralarının keyfini çıkarabilirlerdi. Üçüncü günün programında yer alan antik surların harabeleri, sundukları pitoresk manzaralar ve öznesi oldukları mitler ve tarihi anlatılar nedeniyle görülme-

liydi. (Murray, 1900, s. 25) Surları takiben Eyüp'e gidilmesi önerilmek-
teydi. Eyüp hakkında Molla Ak Şemsettin'in kuşatmanın en kritik zama-
nında rüyasında surların önünde şehit düşen Eyüp Ansari'yi gördüğü ve
bunu bir işaret kabul eden Türk askerlerinin tüm güçleriyle savaşarak
kenti aldıklarına dair olan hikaye aktarılır. (Murray, 1900, s. 21) Ansari'nin
şehit düştüğü rivayet edilen noktada yapılan türbe ve camiye hiç bir Hı-
ristiyan'ın alınmaması da bölgenin gizemine katkıda bulunmaktadır.
Eyüp sırtları Haliç'in Boğaz'a kadar uzanan en güzel manzarasını gözler
önüne sermektedir. Bu manzaraya ilave olarak son derece egzotik bulu-
nan mezarlık da görülmeğe değerdi. Mezarlıkların kentteki yerleri, insan-
lıkların mezarlıklarda hiç bir rahatsızlık duymadan gezip oturmaları, yi-
yip içerek vakit geçirmeleri, mezarların düzensiz yerleşimi, çeşitli şekil-
lerdeki mezar taşları, sarık ve fes şeklindeki mezar taşı başlıkları, mezar
taşlarının düzensizliği, üzerlerindeki Arapça yazıları ve harap halleri çok
ilginç bulunuyordu. Mezarlık ziyaretinin yanı sıra eğer günlerden Cuma
ise Cuma Selamlığı (Sultan'ın mahiyetiyle birlikte Cuma namazına gidişi)
ve dans eden dervişler dedikleri Mevlevi dervişlerinin seması da turistler
için kaçırılmaması gereken gösterilerdi.

Murray rehber kitabının "Konstantinopolis nasıl görülür?" başlıklı bö-
lümünde tek bir cümleyle özetlendiği gibi İstanbul, tarihi, konumunun
güzelliği ve barındırdığı nüfusun çeşitliliği nedeniyle ilginçti. (Murray,
1900, s. 11) Ancak öne çıkan yerlerin tercih edilme nedenlerine, gezilme
hızlarına ve görülme biçimlerine bakıldığında bu ilginç bulunma duru-
munun hızla tüketilen seyirlik bir ilginçlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu
ilgi, kentin kendine özgü coğrafyasını, insanların, kültürünü, mimarisini,
tarihini ve toplumsal dinamiklerini tanımaya ve anlamaya yönelik ente-
lektüel bir meraktan kaynaklanmamaktaydı. Bir serbest zaman uğraşısı
olarak gidilen yerden haz alma beklentisinin yarattığı bir enteresan bulma
durumuydu. Dolayısıyla, turistler için İstanbul'un tarihi yerleri, oryanta-
list imgelerle ve rivayetlerle ilişkilendirebildikleri ölçüde; konumunun
güzelliği, peyzaja eklenen pitoresk unsurlar kadar; nüfusunun çeşitliliği
ise "Doğu" ve "Batı" farkına dair beklentilerini haklı çıkaran göstergelerin
bolluğu derecesinde cazipti. Turistlerin görmeye geldikleri şey, bir kent
değil, pitoresk manzaralar ve oryantal gösterilerdi.

Halbuki on dokuzuncu yüzyılda İstanbul tüm Avrupa kentleri gibi ka-
cınılmaz olarak değişmekteydi. Tanzimat döneminden (1839-1876) başla-
yarak, Osmanlı İmparatorluğu, idari, ekonomik, askeri ve eğitim reform-

larını uygulayarak modernleşmeyi amaçlayan yoğun bir dönüşüm aşaması geçirmekteydi. Bu reformların mekânsal yansımaları; kent planlaması, yangınları önlemek amacıyla ahşap yapıların inşasına dair getirilen sınırlamalar, yapı kodlarının yürürlüğe girmesi, alt yapı hizmetleri ve ulaşım hizmetlerinin yaygınlaşması ve modern toplumun ihtiyaçlarına yönelik ikametgah, hükümet, ticari, askeri, eğitim ve benzeri yapıların inşasıyla şekillenen bir çevreydi. Yüzyıl boyunca dönemin canlandırmacı ve eklektik mimari tarzlarında tasarlanan konutlar, bankalar, ofis binaları, oteller, mağazalar, daireler, tiyatrolar, müzeler ve üniversite gibi yeni yapı tipleri ile İstanbul'un çehresi değişmekteydi. Yapılı çevrenin yanı sıra modern öncesi toplumun üretim ve tüketim biçimlerinin dönüşmesi nedeniyle halkın yaşam biçimi ve sokağa yansıyan kent manzaraları da değişmekteydi.

Turistler kentin modern yüzünü ve çağdaş yapılarını sıra dışı bulmadıkları için beğenmediler, kentin sunduğu görsel hazzı azalttıkları için eleştirdiler. Örneğin, Gautier gümrük ofisini, Tophaneyi ve yeni yapılan apartmanları modern oldukları için çirkin bulur:

Dünyanın tüm ülkelerinde gümrük ofisleri sütunlara ve odeon tarzında bir mimariye sahiptir. Konstantinopolis'in gümrüğü de kusur kalmamış. Neyse ki etrafındaki evler öylesine yıpranmış, öylesine derme çatma ve birbirlerine gerçekten doğuya özgü ihmalkârlıkla yaslanmışlar ki gümrük ofisinin ağır klasik üslubunu bir nebze telafi etmişler. (Gautier, 1853/1859, s. 94)

Cephaneliğin beyaz binaları geniş tonozların üzerine inşa edilmiş bir kule ve çan kulesi tarafından taçlandırılmıştır. Uygur zevklere uygun olarak inşa edilmiş olan bu yapının Avrupalılar için hiçbir cazibesi yoktur ancak Türkler gurur duymaktadır. (Gautier, 1853/1859, s. 82)

Altı ya da yedi katlı bazı çirkin evler bir tarafa yol çiziyor. [...] Bu evler Konstantinopolis'in en iyisi; onlara sahip olanlar haklı olarak bu evlerin Marsilya'ya, Barselona'ya ve hatta Paris'e uygun olmalarından dolayı gurur duyuyorlar fakat gerçekte en uygar ve en modern olanın çirkinliğindedir. (Gautier, 1853/1859, s. 94)

Amicis de 1870'lerde kentin iyiden iyiye değişmekte olduğu bir dönemde İstanbul'dadır. Dönüşmekte olan kentten şikayet eder ancak yeni yapılmış olsa da Taksim Topçu Kışlası'na bir itirazı yoktur çünkü oryantalist öğeler barındırmasından dolayı farklı ve ilginç bulur. (Amicis, 1877/1896, s. 21) Dolayısıyla Doğu'nun doğulu görüntüsüne zarar vermemektedir.

İstanbul'un modern yüzü, turistlere günlük yaşantılarının dışında konumlandırabilecekleri sıra dışı bir görsel deneyim sunmuyordu ama konforlu konaklama, hijyen, güvenlik, eğlence ve kolay ulaşım imkânı sağlıyordu. Turist için sıra dışı olan ancak zahmet vermediği sürece cazip idi. Turist gittiği yerde günlük hayatında alışkın olduğu yaşam şeklini, kendisi için olağan olanı sürdürürken olağanüstü olanı arıyordu. Bu nedendir ki Bayan Elliot'un dediği gibi turistler için görülecek hiç bir şey olmasa da Pera'daki konforlu otellerde konaklamayı tercih ediyorlardı. (Elliot, 1893, s. 21) Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları yok etmesi, İstanbul'da bulunma deneyiminin sıra dışı niteliğini azaltması, görsel haz vermemesi nedeniyle eleştirdikleri kentin modern olma durumu aynı zamanda turizmi beraberinde getiren olguydu. Turistler, kentin modernitesinden istifade ederek, hayal ettikleri "Doğu"yu işaret eden göstergelerin izini sürerek İstanbul'u seyrettiler. Beğenilerine hitap eden yerler bir güzergahlar reçetesiyle rehber kitaplarda yer almaktaydı. Önerilen yerleri hızla gezerken görmeyi umdukları manzarada olmaması gerekenleri görmezden geldiler. Tıpkı Amicis'in manzarayı tasvir ederken denizden bakıldığında Ayasofya ve Sultanahmet Cami arasında görünmekte olan neoklasik cepheli Darülfünun'un hiç sözünü etmemesi gibi.

Extended Abstract

“How to See Constantinople?” Istanbul in Nineteenth Century Travelogues and Guide Books

*

Sibel Acar

It was not before the mid-nineteenth century that Istanbul, or Constantinople as it used to be known to Westerners, was easily accessible to masses of travelers. Until then, travelers had been envoys, soldiers, technicians, merchants, scientists, architects or artists who came to the city on various missions. Being mostly well educated, these people produced a large array of accounts of the Ottoman capital. When tourism appeared as a new phenomenon in the first half of the nineteenth century, it proliferated through the consumption of the existing knowledge on Istanbul. Accordingly, it paved way to a certain way of seeing of the city. This study investigates what the city looked like in the nineteenth century from the viewpoint of its visitors on the basis of Istanbul narratives in travel accounts and guide books, and how this way of seeing was constructed collectively.

The social scientific definition of ‘tourist’ defines a person traveling temporarily and voluntarily for recreation, culture or pleasure. Tourism is a journey to places that are different than the usual place of residence and work, and a period of stay in a new place or places. Tourists look at different scenes and places that are outside their ordinary environment with interest and curiosity, but not with unknowing eyes. They have anticipated what they will see. In other words, they gaze at what they encounter. In the context of tourism, how one gazes at a particular sight is shaped by a set of factors including personal background such as memories, experiences, profession and or intellectual knowledge of the person on the subject, as well as by circulating images and texts of this and other places. Thus, tourists arrive at a sight with their cultural lenses and mental frames to see the place.

Referring back to Istanbul's visitors in the late 19th century; a place became a tourist sight if it was regarded as extraordinary by tourists because it was different than their everyday life with its natural, historical or cultural features. The sightseers traveled to visit the "attractions" that were promoted as unique features of a place, such as old towns, archeological sites, landscapes, historical monuments, and so on. They were commonly advised by travelogues and guidebooks on what was worth seeing. In the practice of sightseeing, the tourist sought out the prescribed views. When more comfortable mass-transportation became available in the second half the 19th century, the list of attractions in Istanbul had already been created. Guidebooks transformed these lists into a set of itineraries such that tourists could see most of the attractions in a short time. Yet, regarding the places mentioned in these guidebooks that could be visited within one day; a tourist determined to abide by the itinerary would be so pressed for time that it would only be possible to literally see them from a distance. In fact, within the context of travel, when seeing gained privilege over other senses, a "site" was transformed into a "sight". In Istanbul, by the second half of nineteenth century, the sites had already become the sights.

Travelogues and guidebooks described the city as a spectacle, as a picture existing solely for the delight of travelers rather than a living and transforming entity. It is evident in these accounts that travelers enjoyed Istanbul on multiple levels. Its geographic location made it unique. Because of its landscape, all travelers agreed that it is a very picturesque city from a far. However, upon taking a closer look in the city, picturesque scenes were lost. On the other hand, as the capital of the Ottoman Empire, the city had historical architecture associated with the history of the Empire. It was an Oriental city with all its Islamic associations. When tourists lost the sight of "picturesque" on the streets, they searched "oriental spectacle".

A place which is socially regarded as extraordinary provokes speculation and acts of imagination. It is apparently evident that tourist sights have discursive narratives consisting of exaggerated impressions and myths. In the case of Istanbul, tourists had a desire to experience the "Orient," which was exotic and adventurous as it was described in Orientalist painting and literature. However, in the second half of the nineteenth century, a tourist who arrived in Istanbul encountered the city's unique state of modernity governed by its own complex and contradicting dynamics. Therefore, since tourists felt familiar with the city through such accounts presenting Istanbul as an extremely exotic place, for the most part, Istanbul did not meet their expecta-

tions. Accordingly, Ottoman modernization was discredited because it disrupted the exoticism of the city. Subsequently, European style buildings around were disappointing because they felt contemporary western style architecture disturbed the "oriental" spectacle.

The modern face of Istanbul did not offer an unusual visual experience that would allow tourists to be located outside their daily lives, but provided comfortable accommodation, hygiene, security, entertainment and easy access. Anything was tempting for the tourist as long as it was extraordinary but did not bother. The tourist was looking for the extraordinary way of life while feeling comfortable with what is usual for them. Tourists criticized the modernity of the city because it eliminated the differences between "East" and "West"; diminished the extraordinary qualities of touristic experience and visual pleasure. Yet, although there was nothing to see for tourists, they preferred to stay in comfortable hotels in Pera which was the most modern part of the city. The tourists, while taking advantage of the modernity of the city, traced to Istanbul by following the signs that pointed to the "East" they imagined. The places that appealed to their likes were taking place in guide books with prescriptions of a variety of routes. As they traveled fast, they looked at what they hoped to see yet they overlooked what they expected that should not be there.

Kaynakça/References

- Akın, N. (1998). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera. İstanbul: Literatür.
- Akçura, G. (2013). Journey to the East. A. Anadol (Der.), *1001 Faces of Orientalism içinde* (ss. 112-121). İstanbul: SSM.
- Amicis, E. (1896). *Constantinople*. (Caroline Tilton, Çev.) New York ve London: Putnam's Sons. (Orijinal eserin yayın tarihi 1877).
- Baedeker, K. (1905). *Baedeker's Konstantinopel und Kleinasien*. Leipzig: Baedeker.
- Berger, J. (1977). *The ways of seeing*. London: Penguin.
- Binder, C. (1890). *New guide to Constantinople*. Boston: Yasmar-Rednib.
- Buzard, J. (1993). *The beaten track: European tourism*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, E. (1974). Who is a tourist? A conceptual clarification. *The Sociological Review* 22 (4), 527-555.
- Elliot, F. (1893). *Diary of an idle woman in constantinople*. London: John Murray.
- Gautier, T. (1859). *Constantinople today*. (Robert Howe Gould, Çev.) London: David Bogue. (Orijinal eserin yayın tarihi 1853).
- Gilpin, W. (1808). *Three essays on picturesque beauty on picturesque travel and on sketching landscape with a poem on landscape painting*. London: T. Cadell ve W. Davies.
- Guides Joanne. (1902). *De Paris a constantinople*. Paris: Libraire Hachette.

- Harlan, D. (2009). Travel pictures and Victorian gentleman in Greece. *Hesperia* 78, 421-453.
- Hastaoglu-Martinidis, V. (2001). Visions of Constantinople. Istanbul from 19th century guidebooks. *Oriental Occidental: Geography, Identity, Space içinde* (ss. 8-12). Washington DC.: ACSA Press.
- Müller, M. (1897). *Letters From Constantinople*. London New York Bombay: Longmans, Green, and Co.
- Macmillan's Guides. (1904). *Guide to the Eastern Mediterranean*. London New York: Macmillan Co.
- Murray, J. (1840). *A handbook for travelers in the İonian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople. Being a guide to the principal routes in those countries*. London: John Murray.
- Murray, J. (1845). *A handbook for travelers in the Ionian Islands*. London: John Murray.
- Murray, J. (1900). *Murray's Hand-book Constantinople Brusa, and the Throad*. London: John Murray.
- Oxford English Dictionary. 28 Ekim 2014 tarihinde oxfordenglishdictionary: <http://770-oed.com.library.metu.edu.tr/view/Entry/203936?redirectedFrom=tourism#eid> adresinden erişildi.
- Pardoe, J. (1838). *The beauties of the Bosphorus*. London: George Virtue.
- Price, U. (1810). *Essays on picturesque as compared with sublime and the beautiful and, on the use of studying pictures for the purpose of improving real landscape*. London: J. Mawman.
- Rojek, C. (2000). Indexing, dragging and the social construction of tourist sights. Rojek, C. ve Urry, J. (Der.), *Touring Cultures. Transformation of Travel and Theory içinde* (ss. 52-74). New York: Routledge.
- Schiffer, R. (1999). *Oriental panorama. British traveller in 19th century Turkey*. Amsterdam Atlanta: Rodopi.
- Tournefort, J. D. (1717). *Relation d'un Voyage du Levant*. Alyon.
- Urry, J. (2002). *The tourist gaze*. London: Sage.
- Urry, J ve Larsen, J. (2011). *The tourist gaze 3.0*. London: Sage.

Dr. Sibel Acar,

19. ve 20. yüzyıl mimarlığının görsellik tarihi konusunda çalışmaları olan bir mimarlık tarihçisidir.

- Sibel Acar is an architectural historian who has studies on history of visuality in nineteenth and twentieth century architecture.

E-mail: sbl_acar@yahoo.com

Bir Kolektif Bellek Hikâyesi: Trabzon Tekel Binası ve Çevresinin Anlattıkları

*

Gürkan Topaloğlu
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Asu Beşgen
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öz

Kentsel mekânlar; gerek morfolojik düzeyde, gerekse algı düzeyinde bir organik yapı halindedir. Bu organik yapı, kamuyu oluşturan bireylerin dışarıdan edindikleri uyaranlar ile sürekli olarak yeniden şekillenir. Nesilden nesille aktarılan uyaranlar, çok katmanlı bir resmin soyut ve somut; algısal, fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal dizgelerini oluşturur. Tüm bu içerikler, toplumsal kent belleği oluşumunu sağlayan temel unsurlardır.

Bu bağlamda makale, kentsel koruma disiplini ve pratiğini güncel kavram, yaklaşım ve zorluklar üzerinden irdelemeyi hedeflemekte; “kent belleği ve kimliğini koruma” üst temasına, “endüstri mirası alanının korunması ve yeniden canlandırılması” örneği üzerinden odaklanmaktadır. Kentsel korumanın ulusal ölçekteki güncel sorunu ve tehditlerinden biri olan “dönüşüm” olgusunu, “Trabzon Tekel Binası” dönüşüm süreci üzerinden, korunan ve/veya kaybolan kent belleği ve kimliği bağlamında değerlendirmektedir.

Trabzon tarihi kent merkezinin kolektif kent belleği olması olgusunu bir binanın dönüşümü öncesi ve sonrası üzerinden okumayı amaçlayan makale, üst üste binen, art ve eş zamanlı mekânsal oluşumları “sözlü tarih” olgusu ile seslendirmeyi amaçlamaktadır.

Elde edilen verilerin analizi aşamasında, antropolog Marc Augé’nin “Yok-Mekân” (yer olmayan) kavramı, veri analiz aracı olarak kullanılmıştır. Buradan hareketle, makale kapsamında elde edilen yazılı, görsel ve sözlü veriler Augé’nin “tarihsel”, “ilişkisel” ve “kimlikleyici” kavramlarıyla ilişkilendirilerek tartışmaya açılmıştır. Kurulan negatif ve pozitif ilişkiler aracılığıyla kentsel kolektif belleği koruma ve/veya koruyamama durumlarının izleri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kolektif Bellek, Kimlik, Dönüşüm, Yok-Mekân, Sözlü Tarih, Trabzon Tekel Binası

A Tale of Collective Memory: What Trabzon Tekel Building and Its Environs Tell Us

*

Gurkan Topaloglu
Karadeniz Technical University

Asu Besgen
Karadeniz Technical University

Abstract

Urban spaces are essentially organic structures at both the morphological and the perceptual level. The organic structure is continuously reshaped by external stimulus on individuals who comprise the public. The stimuli bequeathed from one generation to the next make up the abstract, concrete, perceptual, physical, social, cultural, economic and political systems of a multi-layer image. All these contents are the primary pillars fostering the development of the social urban memory.

In this context, the article aims to investigate the urban conservation discipline and practice with reference to contemporary concepts, perspectives and issues, and focuses on the wider theme of "conservation of urban memory and identity" with reference to the model of "conservation and revitalization of the industrial heritage site". One of the current national-level problems and concerns regarding urban conservation, the concept of "transformation" is assessed with reference to the transformation process of the "Trabzon Tekel Building", is to discuss the conserved and/or lost urban memory and identity.

The article which intends to arrive at a reading of the collective urban memory concept for the historical urban center of Trabzon, contrasting the state before and after the transformation of the building, aims to bring voices to overlapping, subsequent and simultaneous spatial developments through the concept of "oral history".

During the analysis of the data gathered, the "Non-Places" concept of the anthropologist Marc Augé is used as the tool of data analysis. Based on that concept, the written, visual and oral data is discussed in the article, in close association with the "historical", "relational", and "identifier" concepts of Augé. The negative and positive associations thus established helped track the cases of maintaining and/or failing to maintain urban collective memory.

Keywords: City, Collective Memory, Identity, Transformation, Non-Places, Oral History, Trabzon Tekel Building

1. Giriş

Kent, içinde yaşayan bireylerin mekânlarla dolaylı veya dolaysız etkileşimi sonucu gerek fiziksel, gerekse anlamsal boyutta şekillenen bir yapıdır. Kentler zaman düzlemi içinde bireylerin toplamının oluşturduğu toplumun kültür, ekonomi, siyasal içerik ve davranış biçimleri ürettikleri/yıktıkları mekânlar kümesidir. Lefebvre (1991), kentsel mekânları fiziksel bir alan tanımlamasının ötesinde, sosyal olarak üretilen gündelik yaşam alanları olarak belirtmektedir. Kentsel mekânlar, geçmiş, bugün ve gelecek arasında kurulan ilişkilerin en kritik bağlayıcı noktalarıdır. Geçmiş ile kurulan ilişki, gelecek ile kurulacak ilişki için de referans noktaları oluşturur. Bu alanlar, kentler için kimlik kurucu noktalar olmasının ötesinde, o toplumun kolektif belleğini ve kentlilik bilincini yansıtan, özgün yaşam alanları olarak ortaya çıkmaktadırlar (Çalpak, 2012). Bu ifade ile anlaşılacağı gibi kentsel mekânlar bellek oluşumu için kaçınılmaz bir esas oluşturmaktadır. Rossi (2006), kent belleği ve kolektif bellek kavramına kentin kendisinin orada yaşayanların kolektif belleğini teşkil ettiğini, kente ilişkin her parçanın, kentin kendisini ve belleğini içinde barındırdığını belirtmektedir. Kenti oluşturan mimariler, mekânları üzerinden üretilen sosyal ilişkilerle kent belleğinin bir parçası haline gelmekte; bu ilişkiler ağı, kentin tarihi içinde akararak zamanla onu biçimlendirmekte, yeniden üretmektedir; ayrıca, insanlar arasındaki sosyal ilişkiyi mekânlar üzerinden okunur hale getirmektedir.

Uzun süreçler sonucunda oluşan kent belleği, mekânların şekillenmesi ile kent belleğini oluştururken aynı zamanda kent kimliğinin gelişimi de kent belleğinin şekillenmesini sağlamaktadır. Lynch'in (2012) "çevresel imge bileşenleri"ni kent belleği oluşumu ile karşılaştırdığımızda kimlik, yapı ve anlam kavramlarının örtüştüğünü gözlemleyebiliriz. İşlenebilir bir imge (kent), öncelikle bir nesnenin tanımlanmasını ve bu sayede diğer nesnelere ayrılmasını gerektirmektedir. Bu durum nesnenin kimliğini ortaya koyar. İkincisi; imge, gözlemci ve çevresi ile uzamsal ve dokusal etkileşim içermelidir. Son olarak ise imgenin gözlemci için bir anlam içermesi gerekmektedir. Kent kimliği, bireysel benliklerin, kimliklerin ve yer kimliklerinin kentsel mekânlarla kurulan ilişkiler boyunca oluşan karmaşık deneyimlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Göregenli, 2010). Kent kimliğinin oluşumu iki aşamada ele alınabilir. İlk aşama; birey ya da grupların kendi kentlerine ilişkin algıladıkları, diğerlerinden farklı ve biricik özelliklerinin değerlendirilmesi, ikinci aşama; kendi kentine ilişkin deneyimlerin sembolleştirilmesi ve kentin biyografisi arasında bağlantı kurulmasıyla oluşan kişisel geçmiş boyutudur (Lalli, 1992).

Kentler sahip oldukları bellek sayesinde anlamlı mekânlar dizilerinin birbirine eklenmesi ile oluşan organizasyonlar kümesinin bir bütünü olarak var olmaktadır. Bu anlamlı varoluş, bir kenti diğerinden ayıran ve çeşitlendiren kentsel kimliğin oluşumunu sağlamaktadır. Kentsel bellek bağlamında kent kimliğini tanımlamak için kentsel mekânların karakterleri belirleyici unsurlar haline almaktadır. Bir mekânın karaktere sahip olması bizi yer tanımına götürmektedir. Her ne kadar “mekân” ve “yer” kavramları, zaman zaman birbirini yerine kullanılsa da, birbirinden ayrılan farklılıklar içermektedir. Yer kavramı, mekân kavramından farklı olarak içinde bir karakter varlığı barındırır. Bir mekânın yer olarak tanımlanabilmesi için fiziksel varlığından öte duyuyla bütünleşebilmeli, kolayca yönlendirilebilecek anlamlı bir nitelik taşıması gerekir. Bu anlamda her mekân bir yer niteliği taşımamaktadır (Soygeniş, 2006).

Buradan hareketle, mekân ve yer kavramlarının farklılığını ortaya koymak adına kavramlara açıklık getirilmesi gereği hissedilmektedir.

Relph (1986), yer tanımında üç bileşenden bahsetmektedir. Bunlar; fiziksel ortam, aktiviteler ve anlamalardır. Canter (1977) de benzer bir şekilde yer hakkında bir üçleme önermektedir. Canter'in yer tanımlamasında; edimler, kavramlar ve fiziksel atfların ilişkileri tartışılmaktadır. Augé (1997) de Relph ve Canter gibi ortaya koyduğu üçlemede yer kavramını “antropolojik” olarak ifade etmektedir. Augé antropolojik yer tanımında yerin “tarihsel”, “ilişkisel” ve “kimlikleyici” olması gerektiğini belirtmektedir.

Bu adımda, “yer”in Augé bağlamında sahip olması gereken özelliklerine kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

1.1. Yerin Tarihsel Oluşu

Mekânsal öğelerin yeniden resmedilmesi, imgelerin görünür kılınması kadar onu gözlemleyenin görme biçimi ile de ilişkilidir. Deneyimlenen mekânın bireysel ve kolektif bellekte yer tutması durumu, o mekâna ait imgelerin üretimi ve bellekteki konumlanış biçimidir (Al, 2011).

Yerin tarihsel olması özelliği, var olan mekân ve kullanıcısı arasındaki veri aktarımını ve bu verilerin işlenişini içermektedir. Bu durum, kullanıcı tarafından işlendikten sonra, belleğinde o mekâna ait üretimler oluşturmasına neden olmaktadır. Bu üretimler, mekâna ait bellekte bir görüntü olabileceği gibi, o mekânda vuku bulmuş bir olayın anısı şeklinde de meydana gelebilir.

Böylece yer, kimlik/özdeşlik ve ilişkiyi birleştirmek suretiyle, kendini en alt düzeyde bir istikrar biçiminde tanımladığı andan itibaren, zorunlu olarak tarihseldir. Orada yaşayanlar, bilgi nesnesi olması gerekmeyen işaret noktalarını tanıyabildikleri ölçüde daha da bir tarihseldir (Augé, 1997).

1.2. Yerin İlişkisel Oluşu

Augé “antropolojik yer”in, ilişkisel içeriklere sahip olması gerektiğini aktarmaktadır. Yer ile olan temas toplumsal ilişkiler bazındadır. Tarifeli ilişkilere bağlı değildir. Orada bulunma koşulları rastlantıyı ve keyfiliği de kapsayacak kadar çeşitlidir. Yer, yüz yüze ilişkilerin alanını tanımlamaktadır. Kişinin “yer”de bulunma süresi toplumsal alışkanlıklar ve yazılı olmayan grup “ritüeller”i aracılığıyla belirlenmektedir (Tanyeli, 2004).

Antropolojik yer, kullanıcıları ile kurduğu ilişki düzeyinin ötesinde, özünde, içinde var olduğu yapıları çevre ile de ilişki içindedir. Antropolojik yer, çevresinden aldığı verilerle şekillenirken aynı zamanda bir referans olması ile de çevresini kendine göre şekillendirir.

Yırtıcı (2005), mekânın bu durumuna farklı açıdan bakarak, kapitalist ekonominin mekân üzerindeki yıkıcı etkisi ve geçicilik durumu ile doğrudan bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Nicelleşme olgusu mekânın en temel biçimlenişi olan “yer” ile olan ilişkisini kopartır. Metropoliten alanlarda mekâna ait biçimlenişlerin geçerli olmadığı, küreselleşen ekonominin mekânsal hareketliliği içinde niceliksel değerlerin ön plana çıkarak ilişkisel düzeyin farklı mekânsal yapılanmalara dönüşümünden bahsetmektedir.

1.3. Yerin Kimlikleyici Oluşu

Antropolojik yer, dilin gizli işbirlikleri, manzarayı belirleyen nirengiler, yaşama adabının formüleştirememiş kuralları arayıcılığıyla her bir insana özgü ayrı kimlikler tarafından kurulur (Augé, 1997).

Kimlik kavramını insan üzerinden düşünecek olursak, karakter; bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri anlatan, süreklilik gösteren, kişiyi ötekilerden ayıran bedensel ve ruhsal özellikler; bir kimsenin az ya da çok özgelik göstermesine yarayan görünüş ve tavırlardır (Gür, 2002).

Harvey (2006), bireysel ya da kolektif kimlik arayışını, değişen bir dünyada güvenli bir liman arayışı olarak özetlemektedir. Üzerimize doğru patlayan bu üst üste yığılmış mekânsal imgeler kolâjı içinde, yer kimliği önemli bir konu haline gelir, çünkü herkes kendini başkalarından ayıran bir mekân işgal eder (bir beden, bir oda, bir ev, insanı biçimlendiren bir topluluk, bir ülke); kendimizi başkalarından nasıl ayırdığımızı ise kimliğimizi belirler. Üstelik eğer bu değişen kolâj, dünyada kimse “yerini bilmiyor” ise “güvenli bir toplumsal düzen nasıl oluşturulabilir, nasıl sürdürülebilir?” sorusunu sormaktadır.

1.4. Yok-Mekân (Yer Olmayan) Kavramı

“Yok-mekân”ı başlı başına farklı bir kavram gibi düşünmek olası değildir. Kavramı ortaya atan Augé (1997), yok-mekânı; “eğer bir yer, kimlikleyici/özdeşleyici, ilişkisel ve tarihsel olarak tanımlanabilirse, kimlikleyici/özdeşleyici olarak da, ilişkisel olarak da, tarihsel olarak da tanımlanamayan bir uzamı, bir yer-olmayı tanımlayacaktır”, şeklinde açıklamaktadır.

Augé'nin Fransızca olarak ifade etmiş olduğu “lieu” ve “non-lieu” kavramlarının farklı bir dile aktarımında anlam kayması meydana gelebilir. İngilizceye “place” ve “non-place”, Türkçeye “yer” ve “yer-olmayan” olarak çevirisi yapılan bu kavram, “lieu” kelimesinin Türkçeye “mekân” olarak çevrilmesinden hareketle çalışma kapsamında yer-olmayan deyimini yok-mekân olarak kullanılmıştır.

2. Çalışma Alanı

Makale, Trabzon kent dokusu içerisinde kamu tarafından inşa edilmiş en büyük endüstri yapısı olan Trabzon Tekel Binası'nın, koruma ve yeniden canlandırma örneği olması üzerinden, korunan ve/veya kaybolan kent belleği ve kimliği bağlamında değerlendirilmesini içermektedir.

Araştırmaya konu olan Trabzon Tekel Binası, tarihi Trabzon kent surlarının yanında, surlara ve Zağnos Vadisi'ne paralel şekilde konumlanmıştır. Çalışma alanı geçmişte kentin batı çeperini oluştururken, günümüzde bu durum tamamen değişerek kentin geometrik merkezi haline almıştır. Tarihsel süreç içerisinde Trabzon Tekel Binası ve civarında bulunan kamusal alanlar, başta Trabzon Tekel Binası olmak üzere değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Bu kapsamda, çalışma alanı ve yakın çevresindeki Trabzon Tekel Binası, Gülbahar Hatun Camii, Atapark ve İl Halk Kütüphanesi'nin değişim ve dönüşümlerine değinmekte yarar olacaktır.

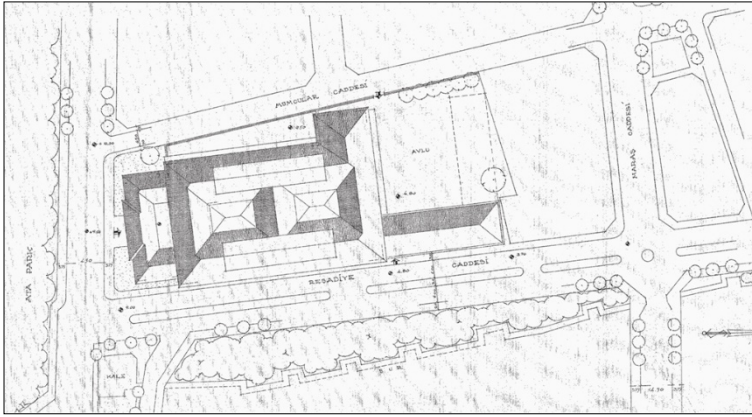

Şekil 1. Çalışma Alanının Kent İçindeki Önceki ve Sonraki Konumları (Google Earth, 2013)

2.1. Trabzon Tekel Binası

Yapının doğusunda; eski kent surları ve Aşağıhisar olarak isimlendirilen mevkii bulunmaktadır. Yapı, doğu sınırında bulunan Reşadiye Caddesi (şimdiki Şenol Güneş Caddesi) boyunca sahil karayoluna kadar uzanmaktadır. Günümüzde bu yolun bulunduğu alan yayalaştırılarak taşıt trafiği yer altından işlemektedir. Güneyinde İnönü Caddesi, parselin kuzeyinde ise K.Maraş Caddesi, doğusunda ise Mumcular Sokak bulunmaktadır. Trabzon Tekel Binası'nın güneyinde bulunan ana giriş kısmı II. Milli Mimari Hareketi özelliğini göstermektedir. İlk kısım 1951 yılında, 2. kısmı ek olarak 1965 yılında eklenmiştir (Sert, 2004).

Üzerine inşa edilmiş olduğu parselin toplam alanı 13.299 m²'dir. Binanın arsaya oturma alanı ise 11303 m²'dir (Doğruel, F. ve Doğruel, A.S., 2000).

Şekil 2. Trabzon Tekel Binasının 1948 Yılı Tarihli Avan Proje Vaziyet Planı (Topaloğlu, G. Arşivi)

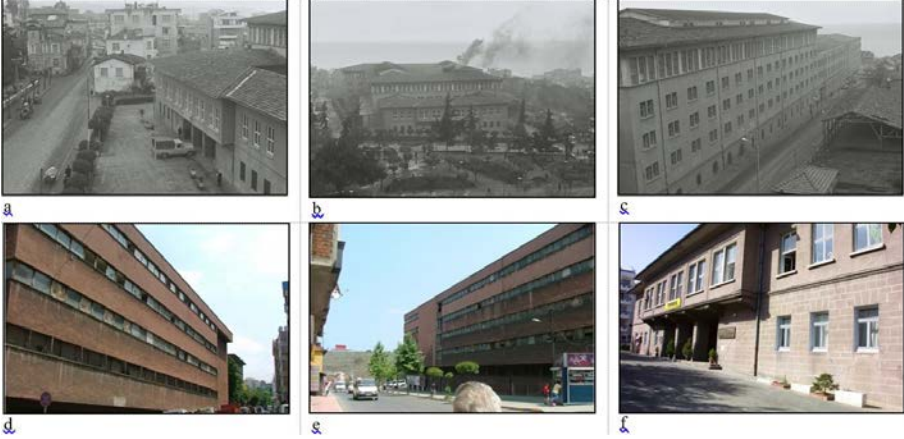
Yapının Tekel Genel Müdürlüğü arşivlerinden, 1948 yılı tarihli ilk mimari çizimlerine ulaşılmıştır. Bu çizimlerde binanın güneyinde bulunan giriş kütleleri ve bu kütlelerin arkasında bulunan kütleyle birlikte, doğu cephesinde yer alan ve aynı zamanda avluya bakan bir kol bulunmaktadır. Yapının diğer kısımları daha sonra yapılmıştır (Topaloğlu, 2013).

Binanın ilk tasarımında güney cephesinde bulunan kütle 2 katlı, bu kütlelerin hemen kuzeyinde yer alan kütle 5 katlı ve avlunun doğusundaki kısım ise 3 katlı olarak tasarlanmıştır. Daha sonra tasarlanan kütlelerden avlunun batısındaki kütle 3 katlı, kuzeyinde bulunan kütle ise 5 katlıdır. Buna göre, binanın ilk planlandığı dönemde, güney girişi ve onun hemen arkasında bulunan kütle ile birlikte avlunun batısında bulunan kolun tasarlandığı, daha

sonra binanın kuzeyinde bulunan kütle ve avlunun batı tarafında bulunan kütlenin tasarıma dâhil edildiği anlaşılmaktadır (Topaloğlu, 2013).

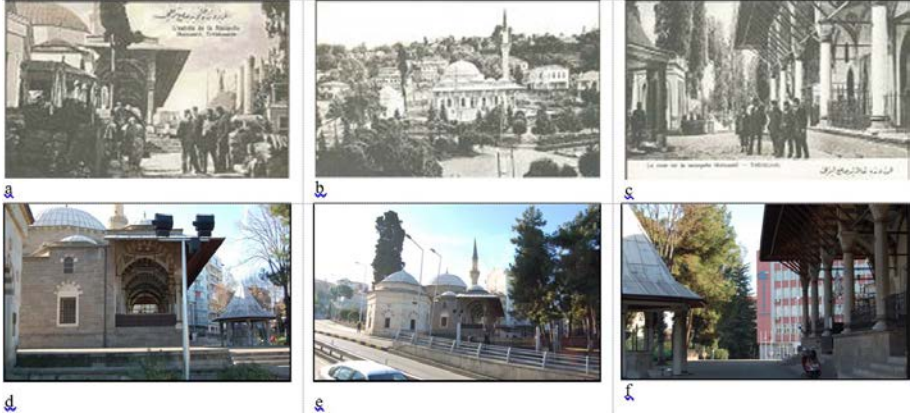
İlk mülkiyeti Tekel Müdürlüğü'ne ait olan Trabzon Tekel Binası'nın mülkiyeti daha sonra Trabzon Belediyesi'ne geçmiştir (Sert, 2004).

Şekil 3. Trabzon Tekel Binası (a, b, c: M. R. Sümerkan Arşivi; 1974, d, e, f: Arkiv, 2011b)

2.2. Atapark, Gülbahar Hatun Camii ve İl Halk Kütüphanesi

Şu an Atapark olarak kullanılan alan içerisinde Osmanlı Devleti zamanında Gülbahar Hatun Camii, medrese, imaret, mektep, darü'l-kurra ve mezarlık ve Gülbahar Hatun'a ait türbe bulunmaktadır. Alan içerisinde ilk olarak; Sultan Selim Han Trabzon'da vali iken vefat eden annesi için 1505 yılında Gülbahar Hatun Türbesi yaptırılmıştır. Daha sonra, ikinci olarak bu türbenin hemen yanına, 1514 yılında, Gülbahar Hatun Camii inşa edilmiştir. Alan içinde, aynı zamanlarda yapıldığı düşünülen "Hatuniye Medresesi" ve "Hatuniye Mektebi" yer almıştır. Bunların yanında yapılan, "Hatuniye İmaretı"nin yapım tarihi bilinmemektedir. İmaret, 1939 yılında; mektep ise 1944 yılında yıkılmıştır (Tuluk, 2009).

Şekil 4. Gülbahar Hatun Camii ve Yakın Çevresi
(a, b, c: A. Bölükbaşı, 2006; d, e, f: G. Topaloğlu, 2013)

Alan, Cami ve Gülbahar Hatun Türbesi dışında kalan mimari eserlerin yıkılmasından sonra Atapark'a dönüştürülmüştür. Alanı parka dönüştürme fikri ilk olarak 1931'de dile getirilmiş; 1937'de Atatürk'ün Trabzon'u ziyareti sırasında verdiği emir ile hayata geçirilmiştir (Tuluk, 2009).

Şekil 5. İl Halk Kütüphanesi, Atapark, Gülbahar Hatun Camii Avlusunu (a, b: E. Düzenli, 2009; c, d: M. R. Sümerkan Arşivi, 1974; G. Topaloğlu, 2013; e, f: A. Bölükbaşı, 2006; G. Topaloğlu, 2013)

İl Halk Kütüphanesi, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte modernleşme çalışmalarının temsil edildiği önemli merkezlerden biri içinde, 1961 yılında Atapark'ta inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve güney cephesi geniş cam yüzeyler ile kaplıdır. Yapı, orijinal projesinde düz çatılı olsa da sonraları, iklimsel ihtiyaçlar doğrultusunda çatısı örtülmüştür (Düzenli, 2009).

2.3. Trabzon Tekel Binası'nın Alışveriş Merkezi ve Belediye Hizmet Binası'na Dönüşüm Süreci

Devletin tütün ve özelleştirme politikaları nedeni ile bölgede tütün ekiminin azalması sonucunda, Trabzon Tekel Binası işlevini yitirmeye başlamış ve bir süre sonra bina kullanılmaz duruma gelmiştir. İşlevini yitirdiği dönemde kentin geometrik merkezinde yer alan Trabzon Tekel Binası ve arazisi bir cazibe alanı haline getirerek yeniden değerlendirilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede; serbest, ulusal ve tek kademeli "Trabzon Eski Tekel Binası Yeniden Canlandırma Mimari Proje Yarışması"nın düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu karar neticesinde hazırlanan yarışma şartnamesinde "Yarışmanın Amacı" kısmında şu ifadeler yer almaktadır:

Trabzon Kentinin gelişimi tarihsel süreç içinde irdelendiğinde; kısıtlı arazi imkânlarından dolayı tek merkezli bir gelişim gösterdiği gözlenmektedir. Trabzon kenti tek merkezli oluşunun getirdiği merkezde işlevsel yoğunlaşma nedeniyle, gerek ulaşım gerekse altyapı açısından problemler yaşamaktadır. Yaşanan bu problemlerin, kentte farklı merkez alanları oluşturularak "kenti çok merkezli bir kente dönüştürerek", ana merkez üzerindeki baskının azaltılması hedeflenmektedir. Bu düşüncelerden hareketle hazırlanan ve 25.12.2002 Tarihli Belediye Meclis Kararıyla onaylanarak yürürlüğe giren Trabzon Revizyon İmar Planı'nda, eski Tekel Binası ve çevresi, Özel Planlama Alanı olarak planlanmıştır. ...Yarışmaya konu olan yapı kompleksine, çevresindeki idari, tarihi ve kültürel mekânlara ek olarak, Belediye Hizmet Binası ve Alışveriş Kompleksi işlevleri de yüklenerek, halen işlevini yerine getirmekte olan ikinci merkez, bu yarışma ile elde edilecek proje ile ikinci bir merkez olarak daha güçlenerek ve yakın çevresinin de canlandırılmasını sağlayacak bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda açılan yarışmada ekonomik, işlevsel ve yenilikçi çözümlerin ortaya konulması beklenmektedir. . (Trabzon Belediyesi APK Müdürlüğü, 2006, parag. 2-6).

Yarışmanın şartnamesinde ayrıca, alanda yapılacak proje ile ilgili beklentilerini iletmiştir:

...Koruma yönünden farklı nitelikteki bölümlerden oluşan bina kompleksi için, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Koruma Kurulunun bu kararlar doğrultusunda sağladığı esneklik, jüri tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Önerilecek olan proje bu esneklik içinde koruma amaçlı imar planına veri oluşturacak kararları içermelidir. Yarışmacıların, belirledikleri bu kararlar bağlamında proje önerilerini geliştirmeleri beklenmektedir. Yarışmacıların geliştirecekleri önerilerin, bu bina kompleksinin kentin tarihinde yüklediği anlamlı işlevin, kentin geleceğinde ve belleğinde yaşamasına ve aynı zamanda kente yeni bir vizyon kazandırılmasına olanak sağlaması beklenmektedir. Tekel bina kompleksine getirilecek öneriler

ve yapılacak müdahaleler, program, işlev ve mimari çözüm çeşitliliklerine olanak vermelidir. (Trabzon Belediyesi APK Müdürlüğü, 2006, parag. 11-13).

Trabzon Eski Tekel Binası Yeniden Canlandırma Mimari Proje Yarışması'na toplamda 14 proje katılmış olup, 1.'lik, 2.'lik, 3.'lük ve üç adet mansiyon olmak üzere toplamda 6 adet ödüle layık proje seçilmiştir. Jüri raporunda birinci olan projenin bu ödüle layık görülme nedenleri şu şekilde belirtilmiştir:

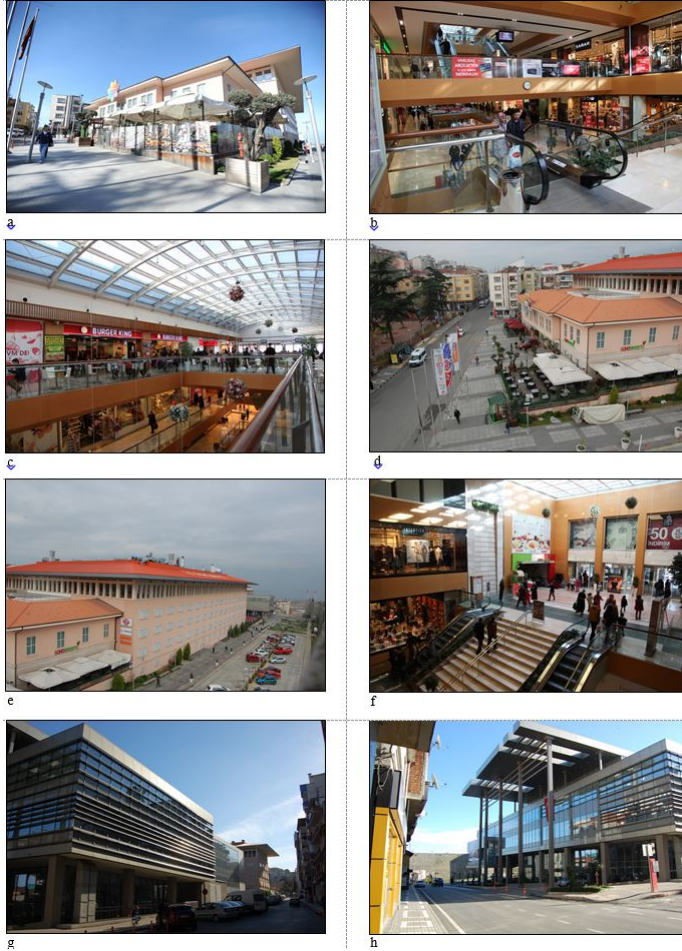
Eski Tekel binasında, birinci bölümün kabuğunun korunarak alışveriş kompleksi olarak değerlendirmesi, belediye binasının çağdaş bir anlayışla kuzey yönünde yeni kentsel mekânlar yaratarak konumlandırılmış olması, mevcut gabarilerin ve sur silüetinin gözetilmesi, alışveriş alanları ile belediye hizmet binası alanları arasındaki sürekliliğin sağlanmış olması, fonksiyonel çözümlerdeki dengeli tutumu olumlu bulunmuştur (Mimarlık Dergisi, 2006 , s.35).

Yarışma sonucunda birinci ödülü kazanan ve süreç sonucunda uygulaması yapılan projenin müelliflerinin proje yaklaşımları ve kararları şu şekildedir:

Eski Tekel Binası yaklaşık 50 yıllık mevcudiyeti ile kentsel hafızada yer edinmiş durumdadır. Günümüzde yerel halkın sadece görsel olarak ilişki halinde bulunduğu yapıyı gelecekte kullanılabilir bir duruma getirmek tasarımın ana prensibi olarak benimsenmiştir. Betonarme yapıların sağlıklı kullanım ömürlerinin ortalama 40 yıl olduğu varsayıldığında Tekel yapı kompleksinin hâlihazır strüktürel durumu ile yakın gelecekteki kullanımı önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Yapının kent belleğindeki yeri ile mevcut halinin kullanışsızlığı tasarımın filizlendiği dualizm olarak ele alınmıştır.

Kısıtlı arazi imkânlarından dolayı tek merkezli bir gelişim gösteren Trabzon Kenti'nde ana merkez üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla potansiyel ikinci merkez olarak ele alınan arazide Eski Tekel Binası'nın Alışveriş Merkezi olarak yeni tasarlanacak olan yapının da Belediye Hizmet Binası olarak işlevlendirilmesi düşünülmüştür. Eski Tekel Binası Kent ölçeğinde kendisini gösteren bir yapı olmasıyla birlikte dışa kapalı bir cephe düzenine sahiptir. Bu doğrultuda işlevi gereği Alışveriş Merkezi içe dönük planlaması ile daha kullanışlı bir çözüm getirecektir. Bununla birlikte Kente Tarihi surların yanında Eski bina ile yarışacak AVM kullanımına karşılık gelen yeni bir kütleli yük getiremektense Trabzon'u temsil edecek ve kente yeni bir dinamik getirecek Belediye Binası'nın düşünülmesi daha doğru bulunmuştur.

Varlıbaş Atapark Alışveriş ve Yaşam Merkezi kentsel konumu ve mekânsal ilişkileri bağlamında iki önemli kentsel aks arasında bulunması ile birlikte bir kesişim alanı, geçiş alanı ve toplanma alanı niteliğinde bir "kamusal alanı" tanımlar. Zağnos Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, Belediye Hizmet Binası Projesi, Şenol Güneş Caddesi yayalaştırma projesi ve Atapark ile birlikte ele alınan

Şekil 6. Varlıbaş Alışveriş Merkezi (a, b, c, d, e, f: G. Topaloğlu, 2016)
Trabzon Belediyesi Hizmet Binası (g, h: G. Topaloğlu, 2013)

Alışveriş Merkezi kentlinin biraraya geldiği bir ortak alana hizmet etmektedir. Mekân kullanımının deneyim ile yakın ilişkisi bağlamında eski Tekel Binası'nın canlandırılması talebinin iç-dış ilişkisinin kuvvetlendirilmesi yoluyla sağlanabileceği öngörülmüştür. İnsanın mekân ile yakın çevresi ilişkisinde kullanıcılara alternatifler sunmak ve onları özgür bırakmak amacıyla mevcut hali dışarıya kapalı bir kutu olarak hissedilen yapıya farklı kotlardan farklı giriş ve çıkışlar önerilmiştir.

Kent belleğinde önemli bir yer tutan Cumhuriyet Dönemi Ulusal Mimari örneği olan Tekel Binası'nın Alışveriş Merkezi olarak işlevlendirilerek yeniden yaşatılması amaçlanmıştır. Yeni bir işlev kazanan yapı sayesinde, Trabzon'da yeni bir yaşam alanı yaratılır ve Trabzon renklenir. Bu fikirden yola çıkılarak

gün ışığında cephenin özgün konumuna sadık kalınmasıyla birlikte gün batımına doğru opak kutulara yerleştirilen led aydınlatmalar ile farklı renk yansımaları yaratılır. Değişken cephe kabuğu sayesinde kentli ile yeni ve dinamik bir ilişki kuran mimari kentsel bir imge niteliği kazanır. Varlıbaş Atapark kentin mevcudiyetine enerji katan bir oluşum olarak da tanımlanabilir (Arkiv, 2011a).

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında, Trabzon Tekel Binası'nın işlevine devam ettiği yıllarda kent belleğinde bıraktığı izlerin saptanması ve geçirmiş olduğu dönüşüm ile bu belleğin nasıl etkilendiğinin tespiti amaçlanmıştır. Binanın alışveriş merkezine dönüşümü ve dönüşüm sürecinin sonuçları, belleklerinde Tekel Binası imgesi olan kişilerin bu süreçteki etkilenmeleri, birinci ağızdan dinlenerek bir sözlü tarih oluşturulmaya çalışılmıştır. Amaç; Trabzon Tekel Binası ve yakın çevresinin kentsel kolektif belleği koruma ve/veya koruyamama durumlarının izlerini sürebilmektir. "Yok mekân" a ait bu kavramların dönüşüm öncesinde ve sonrasında, kent belleği ve kimliğindeki yeri ve değeri sorgulanmıştır.

Görüşme yapılacak kişiler belirlenirken Tekel Binası'nın işlerliğinin devam ettiği yıllarda, Trabzon'da yaşamış ve Varlıbaş Alışveriş Merkezi'ni kullanan kişiler tercih edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler başlıca 3 gruba ayrılmıştır. Bu gruplar; kent tarihine hâkim kişiler (2 mimar ve 2 gazeteci: 4 kişi), Tekel çalışanları (2 İdari memur ve 1 işçi: 3 kişi), Varlıbaş Alışveriş Merkezi kullanıcısı (rastgele seçilen 5 kişi) olarak belirlenmiştir.

4. Bulgular: Anlatılar

Çalışmanın bu aşamasında, öncelikle kentsel ve kişisel bellekteki Trabzon Tekel Binası'nın ne anlam ifade ettiği ve kolektif bellek oluşturma durumları ortaya konulmak istenmiştir. Sonrasında ise Trabzon Tekel Binası ve Varlıbaş Alışveriş Merkezi çerçevesinde Augé'nin antropolojik yer tanımındaki "tarihsel oluş", "ilişkisel oluş" ve "kimlikleyici oluş" kavramlarından yararlanılarak kentsel bellek ve kimlik kavramlarının izi sürülmüştür.

Yapılan görüşmelerin soruları ve deşifrelerinin kısaltılmış ilgili bölümleri aşağıda yer aldığı gibidir.

4.1. Kentsel ve Kişisel Bellekteki Tekel Binası Üzerine Anlatılar

Soru: Trabzon Tekel Binası, Trabzon kenti ve sizin için nasıl bir anlam ifade ediyordu?

4.1.1. Kentsel Bellekteki Tekel Binası

“Trabzon için hakikaten çok önemli bir ekmek kapısıydı orası. Tütünden sadece onlar değil tabii ki tütünü üretenlerde faydalanyordu. Demin söyledim, yine söylüyorum tütün satışına endeksliydi Trabzon’un ekonomik hayatı. Tütün satışında para girerdi Trabzon’a. O paradan herkes nasibini alırdı...” (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

“Trabzon’un belki Numune Hastanesinden sonra, ya da Trabzon Lisesi’nden sonra yapılmış onlardan daha büyük, en büyük binası idi. Hem hava fotoğraflarında hem bulunduğu sokaklarda caddelerde çok devasa bir şeydi. ... Trabzon’un sosyal yaşamında büyük önemi vardı çünkü en çok çalışanı barındıran bir iş yeriydi...” (M. Reşat Sümerkan, 63, Mimar).

“Bir varlıktı bana göre, bir varlıktı, bir yaşam biçimiydi...” (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

“... Meydan’ın dışında Atapark’ın varlığını hatırlatan, insanların Atapark’a gitmesinin tek sebebi Tekel Binası’ydı... Tekel binaları çalışma alanı olarak hem de orada yaşayan insanların kent kültürüne katkı anlamında çok büyük işlevi vardı...” (Murat Taşkın, 59, Gazeteci).

“Bu Trabzon demek, Tekel demek... Yani, Bu Trabzon demek, Tekel demek...” (Kerim Özdemir, 66, Tekel Memuru).

“... O zamanlar tütün Karadeniz Bölgesi’nde bilhassa Trabzon’da çok yaygındı. Vatandaş üretmiş olduğu malı rahatlıkla Tekel’e satabiliyordu ve parasını da alabiliyordu. Herhangi bir sıkıntısı yoktu. Dolayısıyla ekonomik bir canlılık getiriyordu...” (İsmail Yılmaz, 68, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

4.1.2. Kişisel Bellekteki Tekel Binası

“Çok mütevazı, yani onun arkasında kocaman bir fabrika, onda büyük bir deponun olduğunu tahmin edemezsiniz. Öyle bir yapı önünden geçerdik kimseyi de görmezdik...” (M. Reşat Sümerkan, 63, Mimar).

“... benim gözümde Tekel Binası, hakikaten iş, eş, aş anlamında çok önemli, yani oraya girene kız verebilirlerdi, evlenebilirdi eş anlamında, işi olabilirdi, aş olabilirdi. Bana göre yaşam biçimiydi, diye düşünüyorum ben...” (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

“Tekel binasının şöyle bir önemi vardı. Benim rahmetli babam oranın yapımında çalışmış, demirci çırağı olarak orda çalışmış onu anlatırdı. Her önünden geçerken de babamın burada bir emeği var diye özel bir bakışla bakardım. Özel bir anlamı vardı benim için...” (Hüseyin Al, 43, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

“Böyle kapalı, karanlık, ne olduğu belirsiz böyle kocaman bir binaydı yani. Başka böyle hiç zindan gibi bir bina görüntüsündeydi...” (Ahu Ünver, 37, Varlıbaş AVM Kullanıcısı)

“Yani soğuk bir yapı bina olarak algılıyordum ben orayı. Dışa kapalı bir bina olarak... Hani içerde neler yaşanıyor onu bilmiyordum. ... Çok böyle ilişkimin olduğu bir yer değil. ... Çok sık orda olan bir tip değildim. Sadece işte yürüyerek geçerken veya arabayla geçtiğimde gördüğüm bir şey...” (Azem Erdem, 51, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

4.2. İlişkili Oluş Üzerine Anlatılar

Soru: Trabzon Tekel Binası'nın/Varlıbaş Alışveriş Merkezi'nin Trabzon kenti ve onun yakın çevresiyle ilişkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

4.2.1. Tekel Binası'nın İlişkili Oluşu

“Zağnos Meydanı'na ve Zağnos Meydanı'nın çevresindeki dokuya hiç ama hiç yabancı değildi. Depolar sonradan yapılmıştı, deposuz dönemden bahsediyorum. Sadece idari binası ve onun üst katlarında yapılan tütün işleme atölyeleri olduğu zamandan bahsediyorum. Sempatik, arsasına yakışan, bir tarafında sur, bir tarafında park, arkasında Gülbahar Hatun Camii, türbe vs. O çevrenin yabancı değildi. Proporsyonlarıyla, cephe hareketleriyle, saçaklarıyla falan şimdi gözümün önünde o bina. Oranın yerlisiydi, oranın sahibiydi... Bu bölgedeki geleneksel mimari çizgileriyle aykırı düşmeyen bir yapıydı. Saçaklarıyla, çatıdaki çatı hareketleriyle, malzemesiyle her şeysiyle hoş bir binaydı. Korunaklı girişiyle beraber, bu bölge için hoştu...” (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

“Yeni Cuma Camii'nin hemen bitişiğinden tütün tarlaları başlıyordu Boztepe'nin eteklerine kadar. Şehir içerisinde de tütün tarlaları vardı. Şehrin merkezinde kadar yayılmış bir ürünün alındığı bir yer, onun da insanın şehrin içerisinde olmasını bekliyor. Üretilen şey şehrin içerisindeyse alım yerinin de şehrin içerisinde olmalı. O açıdan hiç yadrganmıyordu. Tütün orada alım yeri de orda...” (M. Reşat Sümerkan, 63, Mimar).

“...çevresini özellikle Atapark'ta olan bakkal, market gibi küçük çapta -o zaman böyle büyük marketler yok- herkese oradan faydası var. Adam evine akşam giderken oradan alışveriş yapıp evine öyle gidiyordu...” (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

“Ayasofya Müzesi gibi yani Trabzon'da hemen hemen her mahallesini yeniler hariç eski şeyleri hatırlatan simgeler vardır. Bunlardan bir tanesi de Atapark'taki Tekel Binasıydı...” (Murat Taşkın, 59-Gazeteci).

“Akçaabat'ın tütününü de burada alınırdı. Paraları maraları hep buradan ödenirdi Akçaabat'ın. Trabzon'a bağlı merkez köyleri yapılan tütün ekiciliği ile ilişkisi vardı. Gayet güzel ilişkileri vardı. Nereye hitap ederdi? 64 köy Trabzon'da bu bina... Trabzon için 64 köye hizmet ederdi. Neydi? O tütün alımları. Tütün

yapardı üreticiler, buraya gelir satar, paralarını alır giderlerdi. O paralarda Trabzon'da harcanırdı işte. O tütün paralar... Trabzon'a katma değer de sağlardı..." (Muammer Yazıcı, 69, Tekel Memuru).

4.2.2. Varlıbaş AVM'nin İlişkili Oluşu

"Merkezi bir yer olduğu için. Orda insanların buluşması, işte ne bileyim ben, oturup çay içmeleri, sinemaya gitmeleri, alışveriş şeyleri, etrafa o şekilde bir şeyleri olabilir. Her kültürel anlamda mı diyelim ona, sanatsal bir şey yok. Bir bina yapılıyor ama orada bir sanat merkezi yok..." (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

"Varlıbaş merkezini insanlar artık belli mekânları belli kültürel... yemek, içmek, giyinmek üzerinden, markalar üzerinden Varlıbaş'ta gidebilecek yerler olursa. Arkadaşlarımızın, gazetecilerin çok gitmesinden dolayı bir yeri yazıp çiziyorlar. Orası bir şekilde buluşma adresi, şu bu gibi oluşuyor..." (Murat Taşkın, 59, Gazeteci).

"Civarıyla ilişkisi, ne diyebilirim, yok ki. Orda civarında gelmişler, vatan-daş civarında dükkan, mekan açmış iş yapamadılar. Gidin bakın kapalı..." (Kerim Özdemir, 66, Tekel Memuru).

"Gidersin oraya 500-600 lira verirsin. Alışveriş merkezi... Alışveriş merkezleri ne için kurulur? Ticaret için. Ticarete uygun olanlar gider alışverişini yapar herhalde. Çevresiyle ilişkisi öyle olur. Daha başka nasıl olsun..." (Muammer Yazıcı, 69, Tekel Memuru).

"Yok, Varlıbaş'ta olan, Varlıbaş'ta kalıyor. Zarardan başka bir şey yok. Seni sömürüyor..." (Muhammed Ofluoğlu, 59, Tekel İşçisi).

"Yani ihtiyaçları doğrultusunda kurabilirler. Varlıbaş var oraya gidelim. Şunu yiyelim içelim, şunu alalım şeklinde. Ama tabii ki varlığı, oradaki varlığı o çevrede oturan insanlar için aslında büyük bir şey. Bağları var tabi ki. Yani Varlıbaş'ın varlığı onlar için bir garanti orda..." (Ahu Ünver, 37, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"... yani çevreyi daha modern daha işte çağa uygun daha görünümü göze hitap eden bir şekle sokmaya çalışıyorlar. Kanaatim odur..." (Selma Altun, 46, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"...Varlıbaş'ın yanında genelde devlet daireleri var, genelde devlet dairelerinin olduğu alana yakın olduğu için devlet memurları genelde oraya gidiyor öğle tatillerinde. Özellikle yemek ve diğer alışveriş ihtiyaçları için onun için bir artı olduğunu düşünüyorum. Çevreye çok büyük bir katkısının olduğunu düşünmüyorum, ama mutlaka bir katkısı, bir imzası vardır, ama beklentilerin uzağında kaldığını düşünüyorum kendimce..." (Hüseyin Al, 43, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

4.3. Tarihsellik ve Anı Oluşumu Üzerine Anlatılar

Soru: Trabzon Tekel Binası'nın/Varlıbaş Alışveriş Merkezi'nin tarihselliği ve anı oluşturmaları üzerine düşünceleriniz nelerdir?

4.3.1. Tekel Binası'nın Tarihselliği ve Anı Oluşumu

"...Trabzon dendiğinde Tekel binası yok sayılabilecek bir durum söz konusu değil diye düşünüyorum, çünkü geçmiş yaşantısında insanlar için değerli bir binaydı. Hem ürettiklerini satabilme, verebilme açısından en kısa zamanda ve birinci ele verebilme açısından hem de çalışma ortamı sağladığı için, iş imkânı sağladığı için..." (Azem Erdem, 51, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"Geçmişini tabii ki yansıtmaktaydı. Yani geçim kaynağı olarak bakarsan ki insanların ekmek kapısı olduğu için halkla tek el iç içeydi, artık yani Trabzon'un çoğu nüfusunun gelir kaynağı orasıydı. O yüzden tabii ki..." (Selma Altun, 46, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"O bina ile anımız neydi biliyor musun? Biz ortaokul çocukları olarak, 10-11 yaşında çocuklar, Trabzon Lisesi'nde ortaokulu okumuştuk. Trabzon Lisesi 6 yıldır, ortaokul ve lise olarak. Okuldan çıkışımızda annesi Tekel'de çalışan arkadaşlarımızın Tekel'in kapısında bekleyen annesiyle buluşmalarını..." (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

"İçerisine girdim, daha önce girdim. Büyük böyle alanları vardı. Çok büyük görkemli bir bina olarak aklımda kaldı. Girişte müdürün odası vardı. Zaman zaman konuyla ilgili bir şey olunca, babam beni gönderirdi, müdürle ilgili herhangi bir şeyi gider konuşurdum. Trabzon'a göre, Trabzon'un o dönemine göre çok büyük, devasa bir bina olarak gözümle, hatta gerçekten hayranlıkla izlediğim bir bina olarak hala daha akıllarımda kaldığını söyleyebilirim..." (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

"Ben sigara içmediğim halde, o tütünün kokusu bana mis gibi gelirdi. Lojmanda otururduk. Depo yanım. Bizim lojman diyelim, lojmanın yanı de-poydu. Tütün kokusu... Ama mis gibi gelirdi bize, alıştık ona herhalde..." (Kerim Özdemir, 66, Tekel Memuru).

"Valla Tekel Binası'yla anımız şöyleydi. Biz ordan, ben o zaman şeydeydim, Sotka'da oturuyordum, Tekel Binası dağıldığı zaman köyde kadınlar ürettikleri malı pazarlamaya gelirdi ve orda çok ucuz mal alırdık. Her geldiğimiz zaman, ihtiyacımız olduğu zaman. Biz pazar ihtiyacımızı ordan giderirdik..." (İsmail Yılmaz, 68, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

4.3.2. Varlıbaş AVM'nin Tarihselliği ve Anı Oluşumu

"Tarihsel his şöyle vermekte: "Hey gidi Reji Binası" diyorum baktığım zaman, ona da hakkım var herhalde. "Hey gidi Reji Binası" diyorum... (**size andırıyor) Andırıyor, zoraki..." (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

"Bir yapıyı, tarihi bir yapıyı yıkıp yeniden yaparsan onun tarihle, marihle alakası kalmıyor. Onun imitasyonunu yapıyorsun. Al buraya Beyaz Saray'ı yap, Kremlin Saray'ını yap, o mu oldu yani. Restorasyonda boyasını değiştirdiğin zaman bile işin tarihi kalmıyor. Anısı gidiyor. Tekel bu haliyle sağlam bir binaydı. Küçük onarımlarla bugüne ulaştırılırdı. Sağına soluna gidilseydi, tütün kokusu gelebilirdi. Ne bileyim, bir üretici elini dayamıştır, hala orada teninden gelenler bulabilirdin. Ama şimdi öyle bir şey yok. Orası Tekel'e baya

benzıyor denebilir ama Tekel'in yerini hiç tutmaz..." (M. Reşat Sümerkan, 63, Mimar).

"...tarihi his bana vermiyor yani. Dün bir, bugün iki... Ama bir tarihi, yani orda, mesela Tekel Binası her geçtiğim zaman Tekel Binası'nı bana anımsatıyor. Dışından ben onu görüyorum... Varlıbaş olsa da olur olmasa da. Benim için bir anlamı yok..." (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

"Bana verir de, ondan önceki binayı hatırlamayanlara, binayı yaşamayanlara diyelim, görenlere vermez. Oradakini sadece bir bina olarak önceki Tekel Binası'nı, sadece Tekel Binası olarak görenler, biz nelerden bahsettik, tütün olayından bahsettik, çalışma olayından bahsettik, türkülere konusundan bahsettik, bu bana hatırlatır. Alt taraftaki yapı değilse bile, güneydeki yapı, ona benzeyen, o biraz hatırlatıyor. Ben ona baktığım zaman onu hatırlıyorum. Arkasına geçtiğim zaman belediyeye geçtiğim zaman unutuporum... (** içine girdiğiniz de...) İçi hatırlatmıyor..." (Murat Taşkın, 59, Gazeteci).

"...yok, hiç tarihi... Tekel olarak biliniyor. Hala Tekel... Hala benim aklımda Tekel diyorum yani. Bugün bile söyledim yani. Yukardan aşağı baktığımda Tekel Binası diyorum. Başka bir his uyandırmadı bizde..." (Kerim Özdemir, 66, Tekel Memuru).

"Yok yok. İçi tarihi değil ki, ne tarihi ya. Tekel hissi veriyor, yani ey gidi günler diyorum..." (Muhammed Ofluoğlu, 59, Tekel İşçisi).

"Yani tarihe uygun yapıldığını sanmıyorum. Yani tarihi doku kayboldu. Yani dediğim gibi sadece dış cephe, dış cephe de değil artık yani duvarlar kalmış artık. Yani içinde o tarihi yansıtan hiçbir şeyin kalmadığını görüyorum. Tamamen değişti, yani o tarihi doku kalmadı. Tamamen değiştirmişler bence mimarisini..." (Selma Altun, 46, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"Giriyorum çıkıyorum. Oradan geçiyorum belediye işlerime..." (Muammer Yazıcı, 69, Tekel Memuru).

"Yok öyle bişey, yok yok, hiçbir şey yok. Giriyorum, öyle bakıyorum, ey gidi Tekel diyorum. Eskiden içten bakardık dışarı, şimdi dıştan içeri bakıyoruz..." (Muhammed Ofluoğlu, 59, Tekel İşçisi).

"...Binaya baktığım zaman ben Tekel'i anımsıyorum. Gidiyorum parkta oturuyorum, bahçeye bakıyorum, benim odaya. İkinci oda benimdi. Müdürünki birinci oda, benimki ikinci oda... Hala bakıyorum aynı şeyi koruyor. Çerçevesi dahi aynı, boyası dahi aynı... yani onu çok güzel şey etmişler. En büyük özelliği o zaten..." (Muammer Yazıcı, 69, Tekel Memuru).

"...hiçbir şey kalmadı. Daire yok. Yemekhanemiz yok. Ondan sonra, bir o çalıştığımız tütün olan yerler yok. Eskiden mesela Tekel'de çalıştığımız yerde işçilerin resimleri vardı. Oralara asılması lazımdı. Onlar yok. Hani tarihi yer..." (Muhammed Ofluoğlu, 59, Tekel İşçisi).

4.4. Kimlik ve Kimlikleyici Oluş Üzerine Anlatılar

Soru: Trabzon Tekel Binası'nın/Varlıbaş Alışveriş Merkezi'nin Trabzon kenti kimlik ve karakterine uygun olduğunu düşünüyor musunuz?

4.4.1. Tekel Binası'nın Kimliği ve Kimlikleyiciliği

"Tekel Binası, Ulusal Mimari Dönemi'nin, 2. Döneminin, 2. Ulusal Mimari Akım'ın Trabzon'daki önemli örneklerinden bir tanesi. Tabii ki yani orası olan bir bina, kimlikli bir bina... Endüstri binası olmasına rağmen bölgesine barışık bir binaydı... Valla çok mütevazı bir binaydı, öyle şey değildi, ama ben çocuk yaşlarımda önünde geçerken proporsiyonlarıyla, malzemesiyle devletin ciddi-yetini sanki de hissediyordum..." (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

"Rengi itibariyle de, yani büyükçe bir ev gibi hissederdik onu. Dolayısıyla en çok gördüğümüz o cepheler bizim gözümüzde Tekel'i biçimlendiriyordu, kimliğini. Mütevaziydi yani, ama Boztepe'ye falan çıkınca koca bir yapı olduğunu görüyorduk. Bu kentin gururu idi o zamanlar. Böyle bir bina var, Trabzon'da işletme var... Şimdi oradaki çalışan insanlar için ciddi bir müessese ve sanıyorum aileler için gururu kaynağıydı. Tekel'de çalışıyor diye..." (M. Reşat Sümerkan, 63, Mimar).

"Güven veren bir binadır orası. ...Oranın kendine has kokusu vardır. Has bir çalışma düzenleri vardır. Has bir arkadaşlık bağları vardır. Tekel'de çalışanlar sanki böyle bir ekibin elemanları gibi paylaşımları, paslaşmaları, vs.leri, düğünleri vs.leri onların, çok farklı olur. Bir Faroz gibi yani, kendine has bir kimliği vardı..." (Hayri Güner, 67, Gazeteci).

"Düşünüyorum... Trabzon'un en büyük binası. Boztepe'den baktığımız zaman ilk defa gördüğün yer..." (Muammer Yazıcı, 69, Tekel Memuru).

"Bir iş kapısıydı diye düşünüyorum. Yapımı ne zamandı bilmiyorum, ama yani bina olarak, çok, hani göze hoş bir bina olduğunu söyleyemeyeceğim. Öyle bir binaydı yani, estetik bir bina değildi. İşte soğuk bir binaydı. Taş bir binaydı. Renk olarak, hani sanırım, tütün vari bir renk, böyle gülkurusu gibiydi değil mi rengi? Gülkurusu renginde bir binaydı. Hani renk olarak çok olumsuz değildi diye düşünüyorum. Renk olarak olumsuz değildi..." (Azem Erdem, 51, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

"...ben eşimi orda tanıdım. Ablam, rahmetli babam hep ordan ekmek yemişiz. Rahmetli ablam da aynı, babam da aynı, teyzem de aynı... Eşimi orda tanıdım. Eşimle orda tanıştık, yani büyük sevdalık yaşadık orda yani. O dostluk, o arkadaşlık, o samimiyetlik hepsi, birbirine yardımlaşma. Birinin düğünü olurdu, ayağa kaldırırdık onu... Piknik yapardık. Bayan, erkek aynıydık yani. Tabi ayrılmıyorduk hiç, yani samimiyetlik vardı..." (Muhammed Ofluoğlu, 59, Tekel İşçisi).

4.4.2. Varlıbaş AVM'nin Kimliği ve Kimlikleyiciliği

“Motamot korumak gibi bir sevdasına düştüler. Onların, o kent dokusuna yabancı depo pencereleri, daha iyine tekrar ettiler. Sonra onlara beyaz maskeler taktılar. Bir şeyler yaptılar. Fiberglaslar falan... Belki onlara gerek yoktu. Şu haliyle Trabzon kent dokusunun yabancı... Varlıbaş'ın giriş cephesini bırakalım bir tarafa, geri tarafın 3 cepheyi dolanalım, kent dokusunun yabancı ve tarihi Trabzon kentinin giriş kapısının eşiği orası. Zağnos Köprüsü'nün eşiği. Giriş kapısının eşiğinde onla hiç ilgisi olmayan bir bina türettik...” (Bekir Gerçek, 68, Mimar).

“Varlıbaş AVM bana göre, henüz bizim geçmişte olduğunu düşündüğümüz o Tekel işlevinin görüldüğü dönemdeki yerin çok çok uzağında. Sadece çalışanların ve orada işi olanların gittiği yer olmasına rağmen, o dönemde daha az insanın gittiği yer olmasına rağmen, o dönemdeki Trabzon'da kimliğindeki yeri çok daha fazlaydı... Bu da dolaylı olarak eski işlevinin yerine getirmiş olduğu hareketlilik veya kültürel katkıya bugün onun %10'unu bile yapamıyor, ama zaman içerisinde belki oralardaki etraf açılır, kültürel etkinlikler şunlar bunlar yapılır, belki o zaman olabilir...” (Murat Taşkın, 59, Gazeteci).

“Varlıbaş dendiğinde aklımda şöyle bir eski Tekel binasının yeri şeklinde bir bağ kurma şansım olur, yani onun dışında başka bir şey yok...” (Azem Erdem, 51, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

“Normal bir alışveriş merkezi gibi görüyorum ben orayı, yani ben Trabzon'la çok bağdaştığını düşünmüyorum, yani hani o eski Tekel Binası'nda, bilmiyorum, sadece dış duvarları bence kaldı. Diğerleri hep değişti, yani çok bağdaştığını Trabzon'la, düşünmüyorum...” (Selma Altun, 46, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

“Bir defa her şeyden önce doğal bir güzellik veriyor. Bir defa bütün alışveriş merkezlerini, ihtiyaçlarını bir noktada birleştiriyor. Bu bir ihtiyaçtır. Adam geldiği zaman bütün ihtiyaçlarını alıp rahatlıkla gidebiliyor. Gelip rahatlıkla huzur içerisinde ailesiyle çoluk çocuğuyla oturabiliyor, yemeğini yiyebiliyor, alışveriş yapabiliyor. Bu çok güzel bir olaydır...” (İsmail Yılmaz, 68, Varlıbaş AVM Kullanıcısı).

5. Sonuçlar

Makale, kentsel koruma disiplini ve pratiğinin “kent belleği ve kimliğini koruma” üst teması ile “endüstri mirası alanının korunması ve yeniden canlandırılması” örneği üzerine odaklanmıştır. Kentsel korumanın ulusal ölçekteki güncel sorunu ve tehditlerinden biri olan “dönüşüm” olgusu, “Trabzon Tekel Binası” dönüşüm süreci üzerinden, korunan ve/veya kaybolan kent belleği ve kimliği bağlamında değerlendirilmiştir. Marc

Augé'nin "antropolojik yer" tanımındaki yere ait "tarihsel", "ilişkisel" ve "kimlikleyici" olma özelliklerinden faydalanılarak sözlü tarih verileri ile kentsel kolektif belleği koruma ve/veya koruyamama durumları tartışılmıştır.

Tamamlanan çalışmanın sonucunda, Trabzon kentinin tarihi dokusuna oldukça yakın bir noktada bulunan Trabzon Tekel Binası'nın kentsel kolektif belleğin oluşumunda önemli roller üstlenen bir endüstri yapısı, konumu itibari ile gelişen ve büyüyen kentin -halen- bir değeri, çevresinde yer alan kentin kamusal alanları ile güçlü mekânsal etkileşimler kurmuş olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır.

Trabzon Tekel Binası Bina, kendisi ile doğrudan ilişkisi bulunan çalışanları için iş yeri olmaktan çıkmış, kurulan mekânsal bağlar ile çalışanların evi haline almıştır. Trabzon Tekel Binası ile ikincil seviyede ilişki içinde bulunan tütün üreticileri için ise Trabzon Tekel Binası tüm yıl boyunca ürettikleri ürünlerin karşılıklarını aldıkları bir ekmek kapısı olarak algılanmıştır. Trabzon Tekel Binası ile üçüncül seviyede ilişki kuran diğer bireyler için ise Trabzon Tekel Binası sahip olduğu kütleli büyüklüğü ile kent içinde önemli bir fiziksel referans noktası olmuştur. Kütleli büyüklüğünün yanında, kent için yaratmış olduğu ekonomik katkının ise anlamsal referanslar yaratmış olduğu söylenebilir.

Trabzon Tekel Binası'nın sahip olduğu fiziksel ve anlamsal değerleri kolektif bellek oluşumu için önemli unsurlarındandır. Bir endüstri mirası olan Trabzon Tekel Binası içermiş olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel yapısı ile çok katmanlı bir üretim mekânıdır. Bu bağlamda Trabzon Tekel Binası'nın antropolojik yer tanımındaki yere ait "tarihsel", "ilişkisel" ve "kimlikleyici" olma özelliklerinin tamamını yansıttığı, yapılan sözlü tarih çalışması ile ortaya konulmuştur. Bu duruma karşılık olarak endüstri mirasını korumak ve yaşatmak için bir proje yarışması ile geliştirilen sonuç ürün antropolojik yer özellikleri taşımayan tüketim alanına dönüşmüştür. Yapı ve çevresinde gerçekleşen değişim, mekânın algılanışı açısından eş zamanlı dönüşümlere sebep olmuştur. İlk olarak, Trabzon Tekel Binası'nda yaşanan üretim alanından tüketim alanına dönüşüm, kentsel bellek bağlamında ters yüz etkiler yaratmıştır. Tarihsel, ilişkisel ve kimlikleyici referanslar ortadan kalkmıştır. İkinci olarak, bina kütesinde yaşanan değişimler kütesinin sahip olduğu referans noktaları sayesinde -her ne kadar tamamen yıkılıp oransal ve yapısal bir takım değişiklikler ile yeniden inşa edilmiş olsa dahi- kentsel bellek ve kimlik algısında işlevsel dönüşüm kadar etki yaratmamıştır.

Çalışma kapsamında saptanan anlatılar, bu sonucu destekler niteliktedir. Öyle ki mekânın “ilişkili oluş” üzerinden ilgili anlatıları, Tekel Binası’nın çevresinde bulunan ve Trabzon tarihinde önemli yer tutan kent- sel imgelerle fiziki bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Tekel Binası, yöresel mimarinin özelliklerini de içinde bulundurması nedeni ile de ilişkili bulunmaktadır. Bu nedenle, bir kullanıcı tarafından “oranın yerlisi” olarak nitelendirilmiştir. Civar kentler, hatta mahallelerde üretilen tütünün değer kazandığı yerdir. Sahip olduğu işçi sayısı nedeniyle yakın çevresinin şekillenmesinde, ekonomik anlamda gelişimine katkı sağladığı belirtilmektedir. Atapark ve çevresine hayat veren bir yapı olarak değer görmektedir.

Varlıbaş Alışveriş Merkezi, bulunduğu konum itibari ile şehrin geometrik merkezinde bulunmaktadır. Civarında bulunan idari merkez ile burası alternatif kent merkezi olarak düşünülmektedir. Varlıbaş Alışveriş Merkezi’nin yanında Belediye Binası’nın da yer alması artı bir değer olarak çevresini şekillendirmede katkı sağlamaktadır. Bu duruma farklı bir açıdan bakıldığında, çevresindeki dükkân kiralalarının artması ve açılan işletmelerin sürekliliğini sağlanamaması olumsuz bir yönü olarak dile getirilmektedir. Sosyal açıdan bakıldığında, Trabzon halkı için, bir kent için bir buluşma noktası niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Alışveriş Merkezi aracılığıyla çevresinde buluna insanların daha kolay sosyal aktivitelere katılım sağlaması önemli görülmektedir.

“Tarihsellik ve anı oluşumu” üzerine elde edilen anlatılarda, Trabzon Tekel Binası, kent ve çevresinde yaşayanlar için ürettikleri tütünler sayesinde ekonomik gelir sağlaması, bir ekmek kapısı olarak adlandırılmıştır. Bireylerin bina ile kurduğu, binanın fiziksel büyüklüğü, tütün kokusu, buluşmalar ve komşuluk ilişkileri belleklerinde bina ile ilgili anı oluşumlarını sağlamıştır.

Varlıbaş Alışveriş Merkezi’nin kütleli olarak Trabzon Tekel Binası’na benzemesi belleklerdeki “Tekel Binası imgesi”ni çağrıştırmaktadır. Yer olarak tarihsel oluş özelliği, Trabzon Tekel Binası üzerinden yapılan kıyasla ortaya konulmaktadır.

Tekel Binası’nın 2. Ulusal Mimari Dönemi’nin Trabzon’daki en önemli eseri olarak nitelendirilmiş olması “kimlik ve kimlikleyici oluş” üzerine elde edilen anlatılar arasındadır. Bina, kent içinde dönemin en büyük yapısı olmasına karşın, mütevazı bir bina olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik anlamda katkısı, kişilerde kimlik algısını etkilemiştir. Kişileştirme yapılarak Tekel Binası’nın güven veren bir bina olduğu, bu güveni de ora-

daki dostluk, arkadaşlık duygularıyla sağladığı dile getirilmektedir. Trabzon Tekel Binası'nın kendine has tütün kokusu bina için kimlikleyici bir unsur olarak görülmektedir. Trabzon Tekel Binası çalışanları, kurmuş olduğu paylaşımlar ile bireysel kimliklerini ortaya koymaktadırlar.

Anlatılarda, Varlıbaş AVM'nin kimliğinden bahsedilirken kimlikli oluşu veya olmayışını iki grupta tarif etmektedirler. Birinci tarifte, alışveriş merkezinin daha önce yerinde bulunan Trabzon Tekel Binası üzerinden kimlik tarifleri yapılmaktadırlar. Bu noktada, dönüşüm ile birlikte var olan bir kimliğin, kokunun yok olarak, kent dokusunun yabancı bir bina meydana geldiğinden bahsedilmektedir. Varlıbaş denilince zihinde sadece "Tekel Binası'nın yeri" olarak canlandığı, yerel hiçbir unsurla bağlantı kurulmadığı dile getirilmiştir. İkinci tarifte ise alışveriş merkezi işlevinden bahsedilmektedir. AVM'den kullanıcılarının rahat nefes alabileceği, alışveriş yaparak ve yemek yiyerek rahatlayacağı bir mekân olarak bahsedilmektedir. Bu anlamda bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bunların yanında, diğer kişilerden kendilerini ayırt edebilecekleri bir durum yaşamadıkları dile getirilmiştir.

Tüm bu verilerden hareketle, mekân ile kurulan negatif ve pozitif ilişkiler kümesi, kentsel kolektif belleği koruma ve/veya koruyamama durumlarının çerçevesinde -Augé'nin de bahsettiği gibi- "yer" ile "yok-mekân" birer kaçıcı kutsallıktır daha çok. İlki hiçbir zaman tümüyle silinmemiştir. İnsan ve çevresi arasındaki ilişki de sürekli ve yeniden yazılması için her seferinde silinen parşömenler gibidirler.

Extended Abstract

A Tale of Collective Memory: What Trabzon Tekel Building and Its Environs Tell Us

*

Gurkan Topaloglu

Karadeniz Technical University

Asu Besgen

Karadeniz Technical University

The cities exist as an aggregation of the set of organizations comprised through the connection of a series of meaningful spaces, thanks to the memory they have. This meaningful existence ensures the development of urban identity, which makes the cities unique among their peers, and which provides for diversification. Urban spaces are among the most crucial connections established between the past, present, and future. Urban spaces present unavoidable grounds for the development of a memory. The architectures comprising the city become parts of the urban identity through the social relationships developed over their spaces; the network of relationships flow through the history of the city, shape and reproduce it through time. Moreover, it renders the social relationship between the people readable with reference to spaces.

The characters of urban spaces serve as defining elements in terms of establishing the urban identity within the framework of urban memory. The existence of each space's unique character leads us to the definition of place. Even though the concepts of "space" and "place" had sometimes been used interchangeably, they have their share of differences. The concept of place, for instance, entails the presence of a character, in contrast to lack thereof in the concept of space. Augé (1997), in his landmark trilogy, expresses the concept of place as an "anthropological" term. In his definition of anthropological place, Augé voices the need to have "historical", "relational", and "identifier" elements as part of the definition of place.

As soon as the place defines itself in the form of a minimal level of uniformity by combining identity and relationship, it necessarily assumes a

historical being. To the extent the people living there can recognize the landmarks which need not necessarily be the objects of knowledge; it assumes an even more historical existence (Augé, 1997).

The contact with the place is based on social relationships. It is not subject to scheduled relationships. The conditions of existence there are diverse enough to cover coincidences and arbitrariness as well. The place defines the domain of direct relations.

The place is established by authentic identities of each individual, through latent cooperations with language, the triangulations setting the scenery, and unwritten rules of the way of life (Augé, 1997).

Based on these concepts, Augé (1997) reaches to the concept of “non-place” arguing that “if a place can be defined as relational, historical and concerned with identity, then a space which can not be defined as a relational, or historical, or concerned with identity will be a non-place”.

In this context, acting on the assumption that the lost places and spaces can lead the way in the production of new non-places, the process of converting Trabzon Monopoly Building, a piece of architectural heritage, to a shopping mall is analyzed in the present study. The aim, in this perspective, is to identify the traces the Trabzon Monopoly Building left in urban memory through the years it maintained its original purpose, and how that memory was influenced by the transformation it underwent. The building's conversion to a shopping mall and the results of the transformation are analyzed as part of the efforts to develop an oral history trying to register first-hand accounts from the individuals who had the Monopoly Building image carved in their minds.

The overall objective is to be able to trace the efforts to conserve and/or failure to conserve the urban collective memory pertaining to Trabzon Monopoly Building and its surroundings. Making use of the “historical existence”, “relational existence”, and “identifying existence” concepts as described in Augé's definition of anthropological place, the urban memory and identity concepts are traced with reference to the examples of former Trabzon Monopoly Building, and the new Varlibas Shopping Mall.

Some of the inputs received as part of the efforts to compile an oral history are presented below:

“... Located beyond the Square, reminding one of the existences of Atapark, the Monopoly Building was the sole reason people visited

Atapark... The Monopoly Buildings had immense contributions to the urban culture of people who worked and lived there..." (Murat Taskin, 59, Journalist; Interview, 2013).

"The Monopoly Building was crucial in the following way: My late father had worked in the construction of that building. Apparently he worked as an apprentice blacksmith. He would tell us stories about it. Every time I passed by the building, I would have a loaded look on it, thinking my dad contributed to its erection. It meant something special for me..." (Huseyin Al, 43, Varlibas Shopping Mall customer; Interview, 2013).

"There are symbols reminding old Trabzon, other than the new elements, in almost every neighborhood, just like Hagia Sophia Museum. One of these was the Monopoly Building in Atapark..." (Murat Taskin, 59, Journalist, Interview, 2013).

"Even though I did not smoke, I would still be delighted by the scent of tobacco. We would stay at the public housing. The warehouse was located right next to it. The warehouse was next to the public housing we stayed in. The scent of tobacco... But that would smell lovely, perhaps because we were used to it..." (Kerim Ozdemir, 66, Monopoly Officer; Interview, 2013).

"For Varlibas Shopping Mall... is located at a central place. There, the activities such as people meeting, or, if I may say so, having a glass of tea, going to movies, shopping etc., or something in that vein could be provided. Should we say in the cultural sense, or artistic... that is lacking. They are building a building but there is no arts center there..." (Hayri Guner, 67, Journalist; Interview, 2013).

"If you demolish and reconstruct a building, a historical one, you lose its connection with history. All you do is to build an imitation. Assume that you erected the White House or the Kremlin here... Would it be the real thing? If you make even seemingly trivial changes such as a paint change during restoration, you lose its history, you lose its memory. In its former state, the Monopoly Building was structurally intact. It could have been maintained through small repairs. You could have smelled tobacco here and there. I mean, assume that a producer put his hand at this wall... You could still have its memory. But now, it is lost. That place may look like the Monopoly building, but it will never fill its shoes..." (M. Resat Sumerkan, 63, Architect; Interview, 2013).

"They made identical reconstruction an obsession. They repeated the warehouse's windows foreigner to the urban texture, in an improved

form. Then they put white masks on them. They did this and that. The use of fiberglass etc... Perhaps they were unnecessary. In its current form, it is foreign to Trabzon's urban texture... Put Varlibas's front facade aside, and have a tour around the remaining 3 sides of the building. It is foreigner to the urban texture, and is located right at the gates of the historical city of Trabzon. The foot of Zagnos Bridge... We placed a building that is totally unrelated to that landmark, right by the gates of the city..." (Bekir Gercek, 68, Architect; Interview, 2013).

The analysis of such oral history inputs led to the reiteration of the proof that Trabzon Monopoly Building located at the perimeter of historical city center of Trabzon had been an industrial building which assumed crucial roles in the development of the collective urban memory, is –still– an asset of the growing and developing city, given its location, and had robust spatial interactions with the surrounding public spaces of the city.

The conclusion reached once again was that Trabzon Monopoly Building was one of the crucial elements required for the development of the collective memory, given its physical and semantic values, not to mention a multi-layered production site with its social, cultural, economic and physical essence as a piece of industrial heritage. In this context, the oral history analysis presented the case that Trabzon Monopoly Building had exhibited all the features of being "historical", "relational", and "concerned with identity" pertaining to the anthropological definition of place.

Yet, the final product developed through a competition to present projects to maintain and keep alive the industrial heritage, had devolved into a consumption space lacking the characteristics of an anthropological place. The transformation which occurred in and around the structure led to simultaneous transformations regarding the perception of the space. The first of such transformations was about the transformation of the Trabzon Monopoly Building from a production site to a consumption one, and did effectively overturn the relationships regarding the urban memory, removing the historical, relational, and identifier characterized references while doing so. Secondly, the changes in the volume of the building led to the emphasis that, thanks to the points of reference the volume had, it did not have the impact the functional transformation did with respect to the urban memory and the perception of identity, even if the building was demolished and reconstructed completely with certain proportional and structural changes.

From these points of view, the set of negative and positive relationships established with respect to the building once again lead to the conclusion

that “place” and “non-place” presents a dilemma as Augé noted as well, within the framework of maintaining and/or failing to maintain the urban collective memory. The first would never be lost completely, while the second strives to exist at all times.

Kaynakça/References

- Al, M. (2011). Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası-Palimsest: Ankara Atatürk Bulvarı bağlamında bir inceleme. E. O. İncirlioğlu ve B. Kılıçbay (Der.), *Mekân ve kültür içinde* (ss. 17-22). Ankara: Kültür Araştırmaları Derneği.
- Augé, M. (1997). *Yer-olmayanlar üstmodernliğin antropolojisine giriş*. (İlgaz T. Çev.), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bölükbaşı, A. (2006). *Anılarda Trabzon*. (Cilt: I-II.) Trabzon: Serander Yayınları.
- Canter, D. (1977). A purposive evaluation of places. *Environment and Behavior*, vol.15, no.6, 659-698. doi: 10.1177/0013916583156001
- Çalak, I. E. (2012). Kentsel ve kolektif belleğin sürekliliği bağlamında kamusal mekânlar: ULAP Platz örneği, Almanya. *Tasarım Kuram Dergisi*, Sayı:13, 34-47.
- Doğruel, F. ve Doğruel, A. S. (2000). *Osmanlı'dan günümüze tekel*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Düzenli, E. (2009). *Cumhuriyet dönemi'nde (1923-1960) modernite düşüncesinin mekansal kuruluşu: Merkez-periferi dinamikleri bağlamında Trabzon örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Google Earth. (2013).
- Göregenli, M. (2010). *Çevre psikolojisi, insan mekân ilişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gür, Ş. Ö. (2002). Palimsest: örselenmiş parşömen ya da tablet-1. *Yapı Dergisi*, 245, 60-65.
- Harvey, D. (2006). *Postmodernliğin durumu*. (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lalli, M. (1992). Urban related identity: Theory, measurement and empirical findings, *Journal of Environmental Psychology*, 12, 285-303.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. London: Blackwell Publishing.
- Lynch, K. (2012). *Kenti imgesi*. (İ. Başaran Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mimarlık Dergisi. (2006). Trabzon eski tekel binasının yeniden canlandırılması. *Mimarlık Dergisi*, 332, 35. Ankara: Mimarlar Odası.
- Relph, E. (1986). *Place and placelessness*. London: Pion.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. (N. Gürbilek Çev.). İstanbul: Kanat Kitap.

- Sert, A. (2004). *Endüstri binalarının yeniden işlevlendirilmesi: Karadeniz bölgesi tekel binalarının analizi ve yeni işlev önerileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Trabzon.
- Soygeniş, S. (2006). *Mimarlık düşünmek düşlemek*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Sümerkan, M. R. (1974). Fotoğraf Arşivi.
- Tanyeli, U.(2004). Kitle turizmi ve “yok-mekân” mimarlığı. *Arredamento Mimarlık*, 7-8, 74-77.
- Trabzon Belediyesi APK Müdürlüğü (2006). Trabzon eski tekel binası yeniden canlandırma mimari proje yarışması şartnamesi.
- Topaloğlu, G. (2013). *Bir yok-mekân öyküsü: Trabzon tekel binası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Topaloğlu, G. Arşivi, Kaynak: TTA (Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü) Gayrimenkul A.Ş.
- Tuluk, Ö. İ. (2009). Trabzon’da kamusal alan dönüşümüne erken bir tanıklık. Ö.İ. Tuluk, H.İ. Düzenli (Der.), *Trabzon kent mirası yer-yapı-hafıza içinde (ss. 121-144)*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Arkiv (2011a, Eylül 21). Varlıbaş atapark alışveriş ve yaşam merkezi. 25.02.2016 tarihinde <http://v2.arkiv.com.tr/p10703-varlibas-atapark-alisveris-ve-yasam-merkezi.html> adresinden erişildi.
- Arkiv (2011b, Eylül 19). Trabzon Belediyesi hizmet binası. 26.02.2016 tarihinde <http://v2.arkiv.com.tr/p10702-trabzon-belediyesi-hizmet-binasi.html> adresinden erişildi.

Arş. Gör. Gürkan Topaloğlu,

2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nden mezun oldu. Aynı sene yüksek lisans eğitimine başladı. 2013 yılında “Bir Yok-Mekân Öyküsü: Trabzon Tekel Binası” adlı yüksek lisans tezini tamamlayarak “Yüksek Mimar” unvanını aldı. 2011 yılından itibaren atanmış olduğu KTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

E-mail: gtopaloglu@ktu.edu.tr / topaloglugurkan@gmail.com

Doç. Dr. Asu Beşgen,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nde başladığı lisans öğrenimini, 1993 yılında tamamladı. 1996’da “Kübizm Sanat Akımının Modern ve Modern Sonrası Mimarlığa Etkisi” konulu yüksek lisans tezini tamamlayarak “Yüksek Mimar”; 2001 yılında “Estetik ve Mimarlıkta Kavram, Kavramsal Analiz, Kavramlaştırma/1980 Sonrası Mimarlık Ürünleri Üzerine Örneklemeler” adlı doktora teziyle “Doktor” unvanını kazandı. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü’nde çalışmakta, lisans programında; Mimari Anlatım, Mimari Proje, İç Mimari Proje, Temel Tasarım,

Estetik, Sanat Kuramı, Sinema ve Mimarlık; lisansüstü programlarında ise Estetik Kuramı ve Mimarlık, 20. yy. Sanat ve Mimarlık Diyalogu, Sinema ve Mimarlık, Kültür-Mekan ve Türk Sineması, Mimaride Yok Mekan, Tasarımda Soyutlama, 20. yy. Sanat ve Mimarlığında Avangard Eğilimler, Mimarlıkta Estetik, Mimarlık ve Toplumsallık, Bienaller ve Mimarlık Pratiği adlı dersleri yürütmektedir.

E-mail: abesgen@ktu.edu.tr / abesgen@gmail.com

YAZARLARA NOTLAR

Yayın İlkeleri

İdealkent, disiplinlerarası bir yaklaşımla kenti merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi; Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere, yılda üç kez yayımlanır.

İdealkent'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **İdealkent**'te yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgarî 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **İdealkent**'te yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

İdealkent'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **İdealkent**'e aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **İdealkent**'e ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılacak şekilde e-postayla ya da cd içerisinde teslim edilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

İdealkent'e ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Yazım Kuralları

İdealkent'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların en az **5000** en fazla **9000** arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Yazılarla birlikte, toplamda **200-250** kelime aralığında Türkçe ve yabancı dilde özetle, **5-10 kelime arası** Türkçe ve yabancı dilde anahtar kelimeler, yabancı dilde başlık ve ilaveten Türkçe kısa özgeçmiş de iletilmelidir. Ayrıca, yazarla irtibat kurabilmek için gerekli telefon numarası, adres ve e-posta bilgileri de gönderilmelidir.

İdealkent'teki makalelerin imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir. Ancak sehven yapıldığı anlaşılan yazım ve noktalama hataları düzeltilir.

Yayımlanması talebiyle İdealkent'e ulaştırılan yazılarda, metin içindeki alıntı ve göndermeler, ayrıca içinde (yazar soyadı, kaynağın basım yılı, sayfa numarası sırasıyla), APA (American Psychological Association)'nın en son gönderme ve kaynak gösterme kılavuzuna uygun olarak yapılmalıdır. Metin dışında yapılan açıklamalarda, sonnot yerine, o sayfanın altında yer alacak olan dipnot kullanılmalıdır. Atıf kuralları ve kaynakça yazım biçimleri ile ilgili ayrıntılı yönergeye **idealkentdergisi.com** adresinden Yazarlara Notlar menüsünden bakmanız önerilmektedir.

İdealkent'te yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

İdealkent'e yazı göndermek için, **idealkent@gmail.com** e-posta adreslerini veya Nasuh Akar Mahallesi 1403. Cad. 10/5 Balgat-Çankaya / ANKARA adresini kullanabilirsiniz. idealkent'in gelecek sayılarında işlenecek dosya konuları internet sitesinden öğrenilebilir.

www.idealkentdergisi.com

Kentteki yolculuğumuz devam ediyor.

İdeal Kent (Kent Araştırmaları Dergisi) her sayısında bir dosya konusunu kapsayıcı bir şekilde ele alarak; şehrin dününü, bugününü ve geleceğini insan için daha anlamlı kılma çabasıyla hareket ediyor. **Sekizinci yılında yine ve daima şehir diyoruz...**

- Sayı 22: Dün ve Bugün İstanbul
- Sayı 21: Ekoloji ve Kent
- Sayı 20: Bellek ve Kentsel Koruma-II
- Sayı 19: Bellek ve Kentsel Koruma-I
- Sayı 18: Kültür ve Kentsel Tipoloji
- Sayı 17: Çocuk ve Kent
- Sayı 16: Kent ve Yoksulluk
- Sayı 15: Göç-II
- Sayı 14: Göç-I
- Sayı 13: Kent Fragmanları
- Sayı 12: Kent ve Politika
- Sayı 11: "Buralar Eskiden Bağ idi" Ankara'nın Semtleri
- Sayı 10: Kentin Sanatı, Sanatın Kenti
- Sayı 9: Kentin Bedeni: Mardin
- Sayı 8: Küreselleşme ve Anadolu Kentleri
- Sayı 7: Neoliberalizm ve Kentsel Eşitsizlikler
- Sayı 6: Güvenlikli Siteler
- Sayı 5: Kent Ütopyalari
- Sayı 4: Ankara
- Sayı 3: Mekân ve Kimlik
- Sayı 2: Mahalle
- Sayı 1: Prolog: Kente Teorik Bakışlar